ISTORIA
POPORULUI ROMÂNESC

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ

DE

OTILIA TEODORU-IONESCU

VOL. I

BUCUREȘTI

EDITURA „CASEI ȘCOALELOR"
1922

www.dacoromanica.ro

ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC

www.dacoromanica.ro

Prefața la noua ediție românească

Sînt aproape douăzeci de ani, de cînd, după cererea regretatului mieu profesor Karl Lamprecht, am fost îndemnat a scrie o Istorie a Românilor pentru colecția începută de Heeren și Ukert și pe care el a condus-o pînă la moarte.

În acel moment cunoștințile mele în acest domeniu erau ale unui om de treizeci de ani, care nu și-a cruțat timpul ca să adune material în toate direcțiile, care l-a cercetat critic, dar care n'a avut încă vremea să ajungă la acele idei generale care sînt răsplata unei familiarisări îndelungate cu subiectul și a unei meditații stăruitoare asupra lui. Totuși mi s'a spus că în țară și în străinătate cartea a putut aduce servicii.

Ea a fost întrebuințată în informațiile pe care le mijlocește. Sistemul *ei, care pentru mine avea cel mai mare preț, căci era partea mea mai personală, acela, după binecuvântatele obiceiuri ale vremii noastre, care face filosofie fără istorie, dar și istorie fără filosofie, nu l-a discutat nimeni. Ori că era inutil, ori că era indiferent.*

Ajuns la cincizeci de ani, eu nu l-aș mai întrebuința. Mai ales studiile de istorie universală mi-au lărgit orizontul și mi-au corectat astfel atâtea puncte de vedere. Dar acum, măcar acum, *vechea traducere, făcută de mult încă, de către una din cele mai bune eleve ale mele, d-na Olimpia Teodoru-Ionescu, are prilej să fie publicată. Și mă*

www.dacoromanica.ro

afla înaintea unei mari greutăți: aceia de a da o sintesă veche, care de sigur e justă, dar nu e complectă și care nu poate fi schimbată totuși. Oricine în specialitatea lui a putut ajunge la generalități și le-a văzut evoluînd în mintea sa, necontenit preocupată de aceleași probleme, mă va înțelege de sigur.

Ce pot face în această situație, în care atâția s'au găsit ca mine față de operele tinereții lor? E o datorie să țin la curent informația. *Caut să mi-o îndeplinesc, până în amănunte, și, cum lucrarea nu merge, ca a lui A. D. Xenopol, atât de jertfitor adusă, cu prețul sănătății autorului, la nivelul științei mai nouă, nu-mi e chiar așa de greu. Teoriile mai nouă însă, — exprimate și în cartea-mi ieșită la Paris, în 1919,* Histoire des Roumains et de leur civilisation *—, acelea pot fi semnalate, cum o voiu face, dar a li da rangul cuvenit, a preface întreaga organisare a cărții potrivit cu dînsele, aceasta n'o încerc. Ar fi să stric un organism fără să dau, în loc, altul.*

Așa cum este, această carte, în stilul mai liniștit al traducătoarei, poate îndeplini încă o sarcină,— și-i urez pe drum: noroc bun! **N. Iorga**

Adaug că, înțelegîndu-mă cu Casa Școalelor, cele două volume de sintesă vor fi urmate de toate expunerile mele generale și de toate studiile mele speciale, în ordinea lor logică sau cronologică. Și acolo, se înțelege, se va face acea operă de corectare și întregire, dar o prefacere a planului lor așa încât să formeze o istorie pragmatică a neamului nostru, aceasta n'o pot întreprinde.

Scrieri ca: «Istoria Literaturii», «Istoria Comerțului», «Istoria Bisericii», «Istoria armatei», rămân firește independente, în afară de această republicare.

www.dacoromanica.ro

Prefața la ediția germană

Ură și exagerare de sine au îndrumat până acum pana celor mai mulți din scriitorii istoriei Românilor, și ce a resultat de aici nu-i greu de gâcit: numai păreri sucite, opuse adevărului, pe care neștiutorii și le-au însușit și răspândit cu o grabă uimitoare.

Numai așa a fost cu putință să se trâmbițeze peste tot că Românii n'ar fi de origine romană și că, fără a lăsa vre-o urmă, s'ar fi strămutat din ținuturile de Miazănoapte a Dunării în spre Sud, pentru a face loc Ungurilor, cari tocmai atunci se îndreptau încoace. S'a spus că Aromânii din Sud n'ar fi jucat niciun rol politic în al doilea Imperiu „bulgar", numai pentru a nu jigni în mândria lor pe Slavii de acolo, și i-au arătat pe Români ca o națiune nedestoinică de cultură, care și-ar fi împrumutat tot ceia ce stăpânește astăzi de la Unguri și Greci. Bd, acum de curând chiar, un rector al Universității din Atena a susținut că un popor de opt milioane de țerani, ai cărui membri sunt legați prin aceiași limbă, același port, aceleași obiceiuri și altele, și care în această privință înfățișează aproape un unicum, n'ar alcătui totuși o națiune proprie, ci numai un desprețuit amestec de popoare, menit unei apropiate peiri. (Părerea stupidă că Românii ar fi urmași ai ciobanilor turanici, părere discutată și în reviste germane, ca „Deutsche Litteratur-Zeitung", arată ce departe a

www.dacoromanica.ro

putut merge după războiu neînțelegerea unită cu patima politică; 1921.)

De cealaltă parte se desluşesc sunete nu mai puțin falşe, de şi cu totul opuse. Pentru unii dintre aceştia, Românii trec drept adevărații şi exclusivii urmaşi ai Romanilor, *şi nu drept acei ai populației romanice din Peninsula Balcanică; limba lor de astăzi ar trăda foarte bine — aşa spun ei — care li-a fost singura obârşie; barbarii ar fi trecut fără urmă peste ei; aici ca şi dincolo, pe țermul drept ca şi pe cel stâng al Dunării, ei s'ar fi susținut neîntrerupt ca represintanți ai vechii culturi; toate descoperirile vremurilor nouă întâiu la ei s'ar fi ivit; mântuitoarea mare Revoluție francesă ar fi fost cu mult timp înainte prevestită prin răscoala țeranilor din Ardeal, şi tot ce se mai poate spune spre faimă.*

Voci nepărtenitoare, în schimb, sunt puține, dar să pot cita şi câteva de acestea.

Ca orice om cult şi cu simțire normală, îmi iubesc şi eu neamul. Dar acest sentiment nu are nimic a face cu istoria colonisării romane, cu măsurile Împăratului Aurelian, cu împrejurările din Statul bulgar sau român, cu felul propriu al întinderii ungureşti în Transilvania, cu Revoluția franceză şi răscoalele noastre țerăneşti: îmi iubesc neamul pentru că e al mieu — şi atâta tot.

Dar pentru a scrie istorie n'am nevoie de iubire, nici de ură; îmi trebuiesc numai izvoare şi minte sănătoasă în atâta măsură, câtă e de nevoie pentru a le lumină. Ce presint eu aici este produsul unei astfel de observații imparțiale a izvoarelor autentice; adevărului cuprins în ele nu caut să-i aau decât o formă organică, unificată într'un viu tablou cultural, care să nu înfățişeze lipsuri.

www.dacoromanica.ro

De altă parte, lucrarea de față nu e un repertoriu pentru acei cari voiesc să se informeze asupra amănuntelor. Astfel de lucruri se găsesc destule și în istoria Românilor pentru a umplea, cu rost sau fără rost, multe, foarte multe volume in-folio. Aceste amănunte merită, ce-i dreptul, să fie cercetate, fiindcă e o trebuință pentru natura omenească să cerceteze peste tot adevărul și pentru că numai pe basa unor astfel de constatări amănunțite ale adevărului istoric se poate câștiga o privire limpede despre tot ce-i întreg, mare, caracteristic și de interes universal Totuși a te târâ cerșind dela un fapt la altul pe ticnita cărare pur cronologică, a înădi o lucrare critică de seminariu cu alta, într'atâta întru cât astfel de produse ale pătrunderii omenești se pot lega împreună, aceasta nu se potrivește pentru un popor care posedă o adevărată istorie. Nici n'am avut ca țintă să înșir la rând, unul după altul, pe albi păreți goi, frumoase portrete biografice. Ci am avut mai cu samă în vedere o îndoită năzuință.

În primul rând am voit să expun desvoltarea națiunii române, nu în personalitățile ei mai mult sau mai puțin mari, ci să observ națiunea însăși ca ființă viețuitoare și să-i urmăresc mersul ei lăuntric. Personalități mari sau mici capăta astfel o valoare numai în măsura în care, printre multele milioane, au contribuit de fapt la această mare operă a unei desvoltări de două mii de ani.

În al doilea rând, am voit să descriu această desvoltare în legătura sa cu popoarele învecinate, pentru ca să utilisez astfel înrâuririle ce le-au exercitat alte popoare asupra Românilor, precum și acelea care au pornit dela dânșu, pentru priceperea

www.dacoromanica.ro

istoriei universale, care există, fără îndoială, ca istorie culturală.

Întru cât această încercare mi-a izbutit, cetitorul nepărtenitor va judeca; din parte-mi am dat tot ce am putut mai bun.

N. Iorga

---

www.dacoromanica.ro

Introducere bibliografică

Încercarea de a scrie o istorie a Românilor au întreprins-o în primul rând Români, cari erau în majoritate cronicari. Sarcină de istoric au îndeplinit, de şi într'un înţeles mai modest: Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, principele Dimitrie Cantemir, cunoscutul autor al unei Istorii a Impărăţiei turceşti, şi pe lângă aceşti Moldoveni un Muntean, Stolnicul Constantin Cantacuzino; activitatea lor, a tuturora, afară de întâiul, cade în a doua jumătate a veacului al XVII-lea şi în cele d'intâiu două decenii ale veacului al XVIII-lea. Lucrarea cea mai de samă este a lui Cantemir, dar acesta nu putu duce până la capăt *Hronicul Româno-Moldo-Vlahilor*, ci a expus fără întrerupere numai istoria până în veacul al XIII-lea şi încolo n'a lăsat decât fragmente privitoare la timpul său [1].

Pe lângă aceştia începură în veacul al XVIII-lea să cerceteze istoria Românilor, cu scopuri diferite, cu o muncă mai mult sau mai puţin metodică şi serioasă, străini, nu istorici cu adevărată chemare, ci oameni pe cari întâmplarea îi adusese la Dunăre: militari, dascăli de casă pentru limbi europene. În primul rând se cuvine a fi pomenit Jean-Louis Carra, căruia i se încredinţase creşterea copiilor lui Grigore Alexandru-Vodă Ghica al Moldovei (1774—1777); opera sa, *Histoire de la Moldavie et Valachie*, apăru pentru întâia oară în anul 1777, cu locul greşit de

[1] *Operele lui Demetriu Cantemir* au fost publicate între 1872 şi 1902 de Academia Română.

www.dacoromanica.ro

tipărire «Jassy»[1]; cărticica e în primul rând o descriere folositoare a ţerii şi cuprinde numai o istorie superficială a ei. În anii 1781 şi 1782 apăru în Viena, sub titlul: *Geschichte des transalpinischen Daziens, erster oder geographischer Teil*, o operă ce are de autor pe judecătorul militar cesaro-crăiesc Franz-Joseph Sulzer, Sviţerian de origine. Acesta trăise mai mulţi ani în Ţara-Românească supt Alexandru-Vodă Ipsilanti ca arendaş şi candidat la o catedră de drept, şi dadu în publicaţia sa, ca pătrunzător, dar încrezut autodidact, cea mai de samă contribuţie la cunoaşterea împrejurarilor româneşti «transalpine», adecă dunărene, «turceşti», din veacul al XVIII-lea. În partea *geografică* el lămuri destul de des, după puterea sa, chestiuni însemnate cu privire la istoria română mai veche; prelucră însă şi o a doua parte *istorică*. Dar aceasta nu văzu niciodată lumina tiparului; manuscrisul, vrednic de ţinut în samă pentru epoca autorului, se află în biblioteca Gimnasiului evangelic din Braşov. După o îndelungă petrecere în Moldova, unde era un medic foarte preţuit al Curţii şi al caselor boiereşti, dr. Andreas Wolf, întors în patria sa ardeleana, scrie: *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*[2] («Contr buţii la o descriere statistico-istorică a principatului Mold »vei»); partea întâ u, foarte însemnata, cuprinde date statistice şi geografice; a doua .e o scurtă istorie a principatului Moldovei, destul de izbutită, lucrata mai mult decât oricare alta de felul ei, după izvoare interne.

Ca pretinse vechi ţeri vasale ungureşti, Moldova şi Ţara-Românească treziră luarea-aminte a doi cercetători germano-austriaci, cari se ocupau cu istoria Ungariei: Gebhardi şi Johann Christian von Engel. Opera celui d'intâiu, un mic volumaş, cu toate ca lucrată cu îngrijire, presintă

[1] Ediţia a 2-a Neufchâtel 1781; traduceri germane în Frankfurt şi Lipsca, 1789, Nürnberg 1821; trad. rom. Bucureşti 1857.

[2] Tipărit la Hochmeister în Sibiiu, 1805.

www.dacoromanica.ro

numai puține lucruri nouă; Engel, din potrivă, a săvârșit ceva minunat. El cunoștea toate izvoarele străine ale istoriei Românilor, printre ele multe încă inedite, sta în legătură cu un mare număr de scriitori și colecționatori și căpătă neobișnuit de multe contribuții; pe lângă acestea îi stăteau la îndemână, în traducere germană sau latină, cele mai însemnate cronici românești. El trata istoria amânduror principatelor în două mari volume in-quarto [1]: cel d'întâiu cuprinde o foarte însemnată «bibliografie» și apoi «istoria veche și mai nouă a Țerii-Românești» până la 1716; în al doilea se află urmarea acesteia din urmă, precum și întreaga istorie a Moldovei. Opera, scrisă cu mare îngrijire, pe temeiul izvoarelor, cuprinde foarte multe îndrumari prețioase.

Corespondentul lui Engel, Gheorghe Șincai, Român ardelean, director al școlilor de Stat cu limba de propunere românească din provincia sa, se ocupase mult, ca și prietenul său, călugărul Samuil Clain, cu istoria neamului său. El scrie, tot într'o vreme cu Engel, *Hronica Românilor*, care se razimă pe mult material inedit și atacă adesea cu tărie pe acela. Șincai încercă să-și publice cartea, dar nu izbuti decât în mică parte; abia mai târziu, în anul 1853, apăru la Iași, în trei volume, întreaga cronică a lui Șincai [2]: propriu-vorbind este o operă analistică, în care se găsesc laolaltă lucruri bune și rele, cunoscute și necunoscute.

Fără să cunoască lucrările școlii ardelene și ale eruditilor germani, iscusitul grec Dionisie Fotinò, un dascăl de casă, scrise cam la cinsprezece ani după Engel o «Istorie a vechii Dacii», Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, pentru care utilisă singure izvoare interne [3]. Astăzi mai are valoare numai

[1] Scrisă până la 1801; publicată la 1809, în vol. IV¹, IV² din a 94-a parte din „Allgemeine Welthistorie durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Teutschland und England ausgefertiget".

[2] Ediție nouă a Ministeriului de Instrucție, foarte slab îngrijită de Tocilescu, București 1886. Tot în 3 vol.

[3] Tipărită la Viena, 1819, 3 vol.; trad. românească, București 1859.

www.dacoromanica.ro

partea privitoare la timpul său şi cea descriptivă, anexată.

Încă de prin anul 1837 începură Românii din nou să se ocupe mai cu stăruinţă de istoria lor; eruditul Mihail Kogălniceanu, pe atunci student la Berlin, scrie o *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, sprijinindu-se mai mult pe Engel. Nu cuprinde nimic nou [1].

Tot atât se poate spune despre istoria Ţerii-Româneşti, pe larg schiţată, niciodată isprăvită, a profesorului bucureştean Aaron Florian [2].

În această vreme apărură, în *Arhiva Românească* a lui Kogălniceanu [3], în *Magazinul istoric pentru Dacia* al lui Laurian şi Bălcescu [4] şi în marea culegere a aceluiaşi Kogălniceanu, *Letopisiţele Moldovei* [5], numeroase documente şi cele mai multe cronici ale ţerii; încă din anul 1852 Teodor Codrescu începu să publice la Iaşi, fără vre-un plan, fără adnotări şi critică, supt titlul de *Uricariul*, acte nouă şi vechi moldoveneşti [6]. Pe basa acestui nou material scrise Laurian o *Istoria Românilor* în două volume, mai mult ca manual de şcoală, dar care fu mult utilisată şi în alte cercuri [7]. Patriotica operă latinisează puternic şi dă neobişnuit de multe date precise.

Neîntrerupt iese de acum la lumină izvoare nouă: chiar

[1] Nouă ediţie cu titlul schimbat, 1854.

[2] 1835—1839; 3 vol. El alcătui şi un compendiu ceva mai bun.

[3] 1841—1845; 2 vol. Mai înainte Venelin, *Acte vlaho-bulgăreşti* (ruseşte), 1840.

[4] Bucureşti 1845—1844, 5 vol.

[5] Iaşi 1845—1852. De acelaşi o traducere în limba franceză din ele, privitoare la istoria generală europeană, supt titlul: „Fragments des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre-le-Grand, Charles XII, Stanislas Leszcynski, Démètre Cantemir et Const. Brancovano", Iaşi 1845; un minunat izvor de informaţii.

[6] Culegerea sa ajunge până la vol. XXV, care apăru în 1895.

[7] Iaşi, 1853. Cartea ajunse până la ediţia a 3-a.

www.dacoromanica.ro

în ziare, în *Românul* lui C. A. Rosetti, în *Buciumul* şi *Trompeta Carpaţilor* a lui Cesar Bolliac, se dădură numeroase sorginţi documentare şi narative. Teulescu, directorul Archivei din Bucureşti, publică unele acte în *Archiva Română*[1]. Urmaşul său, poetul Aricescu, întemeiè *Revista istorică a Archivelor*, în care se dă un repertoriu de acte şi o condică de socoteli[2]. Actele aflătoare încă în Archivele episcopale din Huşi şi Roman fură folosite şi în parte chiar tipărite de episcopul Melhisedec în «cronicile» acestor episcopii[3]. Preţioase izvoare străine pentru istoria Românilor se tipăriră în *Tesauru de monumente istorice* al lui Papiu Ilarian[4]. Între 1865 şi 1867 ieşi în Bucureşti *Archiva istorică*[5], marea culegere de acte româneşti şi slavone a foarte înzestratului, — dar din nenorocire cu temperament romantic —B. P. Hasdeu, spirit universal, care se chinui şi cu greutăţi închipuite. Dela 1862 Wickenhauser, funcţionar din Cernăuţi, începu să comunice în traducere germană hrisoavele numeroaselor mănăstiri bucovinene.

În acest nou stadiu al culegerii de documente scrise Hasdeu *Istoria critică a Românilor*, din care a apărut încă în 1872 numai un supţirel volum în prea-frumos in-quarot[6]; el presintă aici strălucitoare „essays" asupra trecutului întunecat şi celui mai depărtat al Românilor, scrise într'un ton profetic.

Mai târziu Hasdeu se îndreptă mai mult în spre filologie[7]. Dar după moartea cavalerului Eudoxiu de Hur-

---

[1] Bucureşti 1860.

[2] 3 vol., Bucureşti 1874—1876.

[3] 1869, 1874—1875; fiecare în câte 2 vol.

[4] Bucureşti 1862—1864. Sunt bucăţi, cele mai multe, tipărite şi mai înainte.

[5] 1865—1867; Vol. I¹, I², II, III; o broşură din vol. IV fără dată.

[6] Ediţie nouă 1875; traducere mai târzie de Frédéric Damé.

[7] *Cuvente den bătrâni*, vechi texte româneşti cu foarte bogate comentarii, 1878—1879. *Magnum Etymologicum*, un mare repertoriu general întocmit pentru limba română, dar şi istorie şi cultură; întrerupt după 3 vol., la litera B.

www.dacoromanica.ro

muzaki, Român bucovinean, bogata sa moştenire literară, rodul unei cercetări de ani de zile prin archivele din Viena, întră în stăpânirea Academiei Române[1], şi aceasta începu să publice *Documente privitoare la istoria Românilor*[2] şi *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*[3]. Foarte numeroasele acte au o mare valoare şi prefăcură în multe puncte însemnate resultatele câştigate până atunci, şi cercetări mai departe, prin alte archive europene, îmbogăţiră necurmat această minunată culegere de *acta extera*, care (la început rău îngrijite din punct de vedere ştiinţific) au trecut de al treizecilea volum al lor[4]. În «Fragmente» Hurmuzaki zugrăveşte într'un stil viguros istoria imperiului bulgaro-român, întemeiarea Principatelor în veacul al XIV-lea şi dă contribuţii la istoria veacului al XVI-lea (sfârşit) şi al XVII-lea. O revistă proprie pentru «istorie, archeologie şi filologie» fu dată la lumină în anul 1882 de Gr. G. Tocilescu (*Revista pentru istorie, archeologie şi filologie)*; „Analele Academiei Române", secţia istorică, se alcătuiră ca o preţioasă publicaţie specială; chiar şi în *Columna lui Traian* a lui Hasdeu apărură unele lucruri istorice.

Profesorul de limbă română la «École des langues orientales» din Paris, Émile Picot, însoţi cu numeroase observaţii temeinice ediţia sa a Cronicei lui Ureche[5], care e propriu-zis o istorie a Moldovei până la 1600. Meritosul C. Erbiceanu publică[6] izvoare neo-greceşti pentru istoria Românilor[7].

---

[1] Fundată în 1866.

[2] Din 1876.

[3] Din 1878.

[4] Opera principală: 18 vol., adesea în mai multe părţi, aşa că trebuie să numărăm în total 22 vol. Supl. I, 6 vol., Supl. II, 3 vol.

[5] *Chronique d'Ouréki*, Paris 1878.

[6] Mai ales în *Cronicarii greci cari au scris despre Români*, Bucureşti 1888.

[7] In *Istoria Mitropoliei Moldovei*, 1887, a dat numeroase acte din Archiva Mitropoliei din Iaşi privitoare la istoria nouă.

www.dacoromanica.ro

În această epocă alcătuiră Tocilescu şi A. D. Xenopol expuneri ale întregii istorii a Românilor; cel d'intâiu scrise un manual de şcoală, care apăru întâia oară 'n anul 1886 şi care de atunci a ajuns la mai multe ediţii [1]; în vremea lui, cu toate numeroasele greşeli, cu lipsa de priviri de total asupra faptelor şi cu puţina cunoaştere a înlănţuirilor, a fost totuşi utilisabil: acum e cu totul învechit, de vreme ce autorul şi-a însuşit numai în mică măsură noile cercetări.

Opera lui A. D. Xenopol, profesor de istoria Românilor la Universitatea din Iaşi şi în vremea din urmă şi filosof [2], operă începută în anul 1888 [3], cuprinde şase volume, sau, dacă socotim la un loc, ca formând un tot cu vechile volume, şi Istoria Domniei lui Cuza-Vodă [4], aşa cum vrea autorul, cu toate că metoda şi sistemul într'însa sunt altele, atunci chiar opt volume; o lucrare voluminoasă, impunătoare, în care nu lipsesc pătrundere, pasagii interesante, pricepere modernă a vieţii popoarelor; dar din nenorocire cartea aceasta aşa de nouă era aproape neutilisabilă pentru cercetatorul indigen, de oare ce informaţia faptelor e neîndestulătoare, căci autorul a nesocotit utilisarea numeroaselor acte şi manuscripte păstrate în Archiva Statului, în bogata Bibliotecă a Academiei şi aiurea. Ediţia francesă [5], apărută la Paris în 1896, sufere încă mai mult de aceste lipsuri, de vreme ce nu ţine în samă nici chiar bogatul material publicat *în urma* ediţiei româneşti. Cu o sforţare admirabilă, care i-a ruinat sănătatea, bătrânul istoric a reluat mai târziu opera sa şi a dat o nouă Istorie a Românilor ilustrată, în care se introduce o mare parte din informaţia nouă, care se acumulase în curs de peste

[1] *Manual de istoria Românilor.*

[2] *Les principes fondamentaux de l'histoire,* Paris 1901. Şi ediţie spaniolă.

[3] *Istoria Românilor din Dacia Traiană.*

[4] *Domnia lui Cuza-Vodă,* 2 vol., 1902.

[5] *Histoire des Roumains,* 2 vol.

www.dacoromanica.ro

douăzeci de ani; legătura nu e, fireşte, totdeauna deplină. Din manuscriptul, care merge până în zilele noastre, s'au tipărit, la Sfetea, în Bucureşti, cinci volume, mergând până după 1600.

Într'o epocă mai nouă d. D. Onciul a tratat în mai multe studii [1] istoria veche a Românilor, şi părerile sale, adesea deosebite de ale noastre, merită totdeauna consideraţie. În «Cronicile moldoveneşti până la Urechiă» [2] şi în «Cronici inedite» (1895), apoi în „Cronica lui Azarie" [3], I. Bogdan a dat la lumină vechile cronici slavone ale Moldovei, iar în «Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării-Româneşti cu Braşovul şi Ungaria» (1902) a publicat, în mare parte în traducere română, vechi răvaşe ale Domnilor şi boierilor păstrate la Braşov. O nouă ediţie, a textului slavon, nu trece de volumul întâiu [4]. Răposatul profesor V. A. Urechiă a publicat supt titlul, care făgăduieşte prea mult, de *Istoria Românilor*, o sumedenie de acte folositoare şi nefolositoare din epoca Fanarioţilor şi anume din perioada dela 1774 până dupa 1821 [5]. În sfârşit în culegerea mea de «Studii şi documente privitoare la istoria Românilor» [6], cerută de Ministerul de Instrucţie, am dat însumi la lumină materiale interne şi externe pentru Istoria Românilor. În genere deci, după cum se vede, însăşi starea presentă a publicării izvoarelor îndreptăţeşte redactarea unei noi istorii a Românilor, scrisă în spiritul timpului [7].

[1] „Teoria lui Rösler", „Întemeiarea principatului Tării-Româneşti", „Întemeiarea Moldovei", „Iuga-Vodă", în revista „Convorbiri literare" din 1882; „Originile principatelor", Bucureşti 1899.

[2] *Cronicile moldoveneşti până la Urechiă*, Bucureşti 1891.

[3] În *Analele Academiei Române* pe 1909.

[4] *Relaţiile Ţării-Româneşti cu Braşovul şi Ţara-Ungurească*, (1413—1508), Bucureşti 1905. Ediţia luxoasă pregătită de Tocilescu la Viena n'a apărut, I. Bogdan († 1919) a lăsat şi un admirabil album de vechi documente româneşti în facsimile.

[5] Mai multe volume împărţite pe serii.

[6] 24 de vol. cu începere dela 1901.

[7] Cea mai nouă sinteză am dat-o în *Histoire des Roumains*, *I*, Paris 1920. În Italieneşte *Breve storia dei Rumeni*, Bucureşti 1912. Bibliografia lucrărilor mele pe acest teren în Şt. Meteş, *Opera istorică a lui N. Iorga*, Bucureşti 1921 (a doua ediţie a unei bibliografii apărute în 1912).

www.dacoromanica.ro

Formarea poporului românesc

(Introducere etnografico-istorică) [1]

I. Strămoşii Traci

Bibliografie: Întregul material asupra Tracilor şi a tuturor ramurilor lor se afla adunat în cele trei disertaţii ale lui W. Tomaschek *(Die alten Thraken, eine ethnologische Untersuchung*, Viena, Tempsky, 1893-1894; din „Sitzungberichte der wiener Akademie, philosophisch-historische Klasse", vol. CXXVIII, CXXX, CXXXI). Istoria Geţilor o tratează Robert Rösler, un cercetător original independent, un interesant scriitor şi dibaciu polemist, într'o lucrare specială, care duce însă numai până la întemeiarea Statului dac. În ale sale mult cetite, criticate şi utilisate «Românische Studien» (Lipsca 1871) sunt descrise cu aceiaşi putere de expunere şi acelaşi colorit în expresii întâmplările dinainte de Romani de pe ambele maluri ale Dunării. Războaiele dacice sunt explicate în lucrările lui Dierauer şi De la Berge asupra Împaratului Traian (cel din urmă dă şi ştiri asupra provinciei Daciei). Despre cel d'întâiu războiu în special tratează

[1] Aceste prolegomene s'au părut de nevoie autorului, nu numai din pricină că până acum istoria Românilor obişnuia să înceapă cu epoca Sciţilor dinainte de regele Dariu, ci şi din alte motive mai însemnate. În primul rând originea neamului românesc este întunecoasă şi fiecărui cercetător i se impun în acest domeniu întrebări care nu şi-au găsit încă o deslegare definitivă. Apoi micul popor românesc — numărând la douăsprezece milioane — represintă cam întreaga romanitate răsăriteană şi desvoltarea lui apare numai atunci lămurit, când suntem informaţi asupra vieţii şi a năzuinţilor întregului element romanic din Răsăritul european. În sfârşit, strict luat, tot ce s'a petrecut in provinciile negreceşti ale Romei răsăritene dela războaiele Ilirilor, Tracilor şi Dacilor până la răscoala vlahică a fraţilor Petru şi Asan — o perioadă de mai bine de o mie de ani — stă în legătură cu desvoltarea noului popor. De altfel aceste lămuriri trebuiesc privite aici numai ca o introducere.

www.dacoromanica.ro

cartea lui Petersen. În sfârşit cartea lui Conrad Cichorius îngriji o nouă reproducere a reliefului Columnei lui Traian (dintre cele anterioare îşi păstrează o valoare deplină aceia a lui Froehner, Paris 1872—1874, 5 vol.), însoţită de un comentariu critic. Două volume au şi apărut; al treilea care trebuia să cuprindă istoria războaielor dacice, era în pregătire. Asupra celei mai noui lucrări germane v. E. Panaitescu, în *Revista Istorică* pe 1920. Monumentul dela Adam-Clisi fu descris în anul 1895 de Gr. G. Tocilescu într'o operă ilustrată; lui propriu-zis îi revine numai cronica săpăturilor, pe lângă unele explicări istorice mai mult naive; partea arhitectonică şi cea arheologică sunt proprietatea învăţaţilor vienesi Benndorf şi Niemann. În această publicaţie monumentul fu înfăţişat ca un monument traianic, care trebuia să veşnicească cucerirea Daciei. Îndoiala împotriva acestei păreri o ridică Adolf Furtwängler, care vede în monumentul pe atât de mare, pe cât de grosolan, cu un caracter vechiu şi stângaciu, o amintire a biruinţilor lui Crassus, pe care acesta le câştigă asupra Tracilor din Dobrogea, cum şi asupra Tracilor şi Bastarnilor dela gurile Dunării (*Intermezzi*; cf. şi *Adamklissi* al său, în «Sitzungsberichte der bayrischen Akademie», 1897, p. 248 şi urm.). Tocilescu îşi apără părerea într'o comunicare orală la Academia Română şi Benndorf în *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, XVII, p. 192 şi urm. În «Omagiu lui Wachsmuth» se amestecă şi Petersen în discuţiile foarte aprige şi până acum Cichorius şi încă odată Furtwängler (*l. c.* şi în „Sitzungsberichte der bayrischen Akademie" pe anul 1903) încheie şirul.

Fapt e, că pentru a se găsi un loc pe monument pentru dedicaţia lui Traian către Mars Ultor trebuie să se recurgă la ipotesele cele mai cutezătoare: trebuie chiar se admită că o bucată dintr'însul, despărţită de cealaltă, printr'o ruptură verticală, ar fi rămas pe laturea de Miazănoapte a trofeului, cealaltă, urmarea şirurilor întrerupte, pe partea de Miazăzi. Dacă la nevoie s'ar putea trece cu vederea peste înfăţişarea arhaică a uniformelor romane de pe relief, în niciun chip barbarii ce se văd acolo n'au acelaşi tip cu Dacii de pe chipurile Columnei lui Traian. Trofeul de pe moneda dela Tomis n'are nicio însemnătate: astfel de figuri alegorice se găsesc şi pe monedele lui Marcu Aureliu şi ale lui Verus. Împotriva teoriei

www.dacoromanica.ro

bastarnice a lui Furtivängler s'ar putea iarăşi obiecta că, oricâtă însemnătate s'ar atribui războiului fără cucerire temeinică purtat de Crassus, nu i s'ar fi acordat de sigur cinstea unui aşa de măreţ trofeu pentru triumful său «de Thraecia et Geteis» (Jung, *Römer und Romanen*, p. 33 nota 1), serbătorit în 27 în. Hr. Şi apoi prea se potrivesc amintirile traianice cu monumentul din Dobrogea. În sfârşit nici nu ştiu dacă înainte de Tropaeum Alpium, înălţat lui August în anii 6—7 în. Hr., s'a mai durat vre-un asemenea monument de vre-un învingător roman sau pentru un atare.

Pentru întregirea bibliografiei trebuie să amintim voluminoasa operă a lui Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, Bucureşti 1880, extras din «Analele Academiei Române», seria întâia, vol. X; e o compilaţie încâlcită, cu lucruri grămădite fără critică, copleşită de citaţii zadarnice, în care se pot găsi de toate şi totuşi nimic.

Lucrările d-lui V. Pârvan, începând cu *Salsovia* (din «Convorbiri Literare», Bucureşti 1906), şi continuând prin studiile asupra cetăţilor Ulmetum şi Histria[1], au schimbat, în multe privinţi, au îmbogăţit foarte mult cunoştinţile şi părerile asupra Daciei romane, dar mai ales a Sciţiei Minore vecine, în ce priveşte drumurile, operele de apărare, populaţia, etc. Ele ating şi epoca bizantină.

În ultimul timp al Republicei, Statul roman n'avea nici la Miazănoapte, nici în Răsărit, o graniţă statornică şi puternică; ea şovăia încă încoace şi încolo în ţeri pe jumătate cucerite şi atârna de sentimentele paşnice sau războinice ale barbarilor încă nu pe deplin stăpâniţi şi înfrânaţi. Dar în acest timp critic, când puternica romanitate era în căutarea unei noi forme pentru viaţa sa lăuntrică de Stat, îi momiau pe Romani icoanę ale unui viitor de stăpânire a lumii şi de supunere desăvârşită a acelor barbari. În nenumărata mulţime a Germanilor, cari-şi duceau viaţa lor sălbatecă în foarte adânci depărtări nepătrunse, întrezăriau

[1] *Analele Academiei Române*, anii 1913—6. Cf. şi „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", IV.

www.dacoromanica.ro

ei viitorii luptători pentru binele Împărăției universale romane. Și cu cât mai ușor trebuia să-i pară acestui popor răsfățat de un noroc statornic atragerea întregului neam tracic în cercul de stăpânire al Romei celei mari.

«Barbarii», cari aveau să-și apere existența lor liberă împotriva acestor planuri de stăpânire universală și cărora nu li lipsia puterea de împotrivire, apăreau numai dușmanului civilisat ca o simplă grămadă uniformă și de disprețuit. În realitate erau popoare vechi, foarte bine deosebite unele de altele prin limbă, port, cultul zeilor, prin trecut și prin ură veche și adânc înrădăcinată.

Ei făceau parte din patru ramuri, care, cel puțin în ce privește ivirea lor istorică pe pământul european, nu sunt de aceiași vrâstă: Galo-Iliro-Tracii, Germanii, Slavii și neamurile uralo-altaice. Cei d'intâiu numiți sunt și cei d'intâiu cunoscuți; ei se deprinseseră mai mult cu cultura antichității și, firește, se apropiaseră mai mult și de valurile aducătoare de lumină ale Mării, de frământarea rodnică a talazurilor Mării sudice, elino-latine, «mediterane». Numai *prin* acest zid, întru câtva slăbit și îmbucățit în urma întâmplărilor veacurilor din urmă, puteau să întrevadă cuceritorii lumei subjugarea Germanilor.

I. *Ilirii.* La Apus, Miazănoapte și Răsărit de Italia romană locuiau, încă în cei d'intâiu ani ai noului Imperiu, neamurile galo-ilirice, ἀλπικὰ γένη, despre a căror înfrângere și supunere deplină avură curând prilej să vorbească maeștrii istorici greci. Atât de numeroase sunt denumirile micilor popoare, încât se pare că-și duceau numai viața de trib, caracteristică neamului lor, și că nu aveau nicio organisație generală mai înaltă. Încet prin

www.dacoromanica.ro

lupte mici, a căror amintire e tulbure și slabă ele căzură la pământ după îndrăznețe atacuri din munți și vitejii singuratice. Atunci ele împărtășiră, în starea lor de subjugați, soarta acelor Gali, cari locuiau până la poalele muntelui și cari în ținutul lor cisalpin își găsiseră sprijinul lor sudic în Pad, mărginașul Alpilor. După ce toate acestea fură câștigate printr'o stăruință îndărătnică, prin măsuri potrivite, dar puțin zgomotoase, se stabili, ca un veșnic semn de biruință și stăpânire, precum s'a făcut în toate regiunile cucerite de Romani, larga șosea militară și comercială prin provinciile alpine, din Galia, dar al lui Cesar către poporul său, în spre provinciile mai dinainte cucerite, Iliricul și Macedonia; o îndoită expediție în anul 15 în. Hr. duse opera la un deplin sfârșit.

Legiunile întâlniră în ambele expediții numai ramuri deosebite ale aceluiași neam. Ilirii, cari locuiaiu chiar la malul Mării, erau din vremuri vechi pescarii și pirații coastei balcanice până la Insulele Ionice, de unde se revarsă Marea deschisă, sigură, bogată. Ca și vânătorii din Alpi, nici ei nu erau un popor unitar, și în afară de «Ilirii propriu-ziși» se mai numărau printre ei alte populații diferite, ca Bylliones sau Bullini, Taulantii, Parthini, Phrygi și alții. La Iliri, măcar la acei în înțelesul strimt al cuvântului, organisarea politică depășise pe aceia a popoarelor alpine, și cu prilejul constrângerii acestor barbari, față de ei relativ asămănători, Romanii nu întâlniră sălbateci șefi de bande războinice sau cete rătăcitoare, ci astfel de conducători de Stat cari se socotiau vrednici de numele de rege. În veacul al III-lea în. Hr. Agron, «regele Ilirilor», fiul lui Pleuratus, avea «o mai mare forță armată de pedeștri și ma-

www.dacoromanica.ro

rinari decât stăpânitorii cari domniseră înaintea lui asupra Ilirilor» [1], şi se amestecă bucuros în afacerile vecinilor greci şi epiroţi, ca mai târziu principii bosniaci în tulburările Statelor de pe ţermul adriatic. Teuta, văduva lui Agron, mort în beţia bucuriei şi a vinului, îşi spunea pe faţă regina piraţilor, care nu cunoaşte nicio relaţie prietenoasă internaţională[2]; la plângerile Romanilor ea răspunse, fără încunjur, «că nu li este îngăduit regilor să împiedece pe Iliri de la câştigul pe Mare». Represintanţii Senatului încercară la întoarcere aceasta în propria lor persoană, şi în anul următor, după un atac, aproape izbutit, asupra Dyrrachiului, soldaţii Teutei pătrunseră în Corcira ca apărători, stăpânitori şi exploatatori.

În curând însă apărură comandanţii romani, fură primiţi peste tot cu mulţămire deosebită de Grecii apăsaţi şi chiar de unele neamuri înrudite cu Ilirii; ei redară cetăţilor ocupate şi asediate libertatea şi siliră pe fugarea regină a Mării la un tratat, în puterea căruia ea devenia tributară, îşi pierdea în mare parte ţara şi mai ales trebuia să renunţe la dreptul ei de piraterie pe apă[3].

După mai puţin de un veac, când vechea poftă de hoţie maritimă a Ilirilor îşi găsise drum pe uscat, spre Macedonia[4], domnia în Scodra «Gentius, rex Illyriorum», fiul unui al doilea rege Pleuratus. Romanii păstrară în timpul domniei acestuia Iliricul lor cucerit, şi împotriva lui Perseu, regele Macedoniei, luptară în armata romană ca aliaţi Bullinii, locuitorii din Apollonia şi Dyrrachium, pe când Gentius

[1] Βεβασιλευκότων; Polibiu, II, § 2.
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.* § 12.
[4] *Ibid.* § 70.

www.dacoromanica.ro

încheia o legătură cu cel din urmă stăpânitor al Macedoniei şi neliniştia pe Cavii, cari se recunoşteau ca *socii* ai Romanilor [1]. Războiul cu Gentius se sfârşi în treizeci de zile: regele nu avu inima să-şi apere Capitala; se predete duşmanului care înainta şi fu expediat la Roma împreună cu familia sa şi mai mulţi «principes Illyriorum» partisani de-ai săi [2].

În anul 35 în. Hr. August, în calitate de triumvir, porni un războiu de nimicire în munţii de-alungul Adriaticei contra triburilor ilirice, care nu mai voiau să dea tribut şi începuseră iar viaţa de prădăciuni. După distrugerea Iapigilor veni rândul Panonilor, cari încercară acum pentru întâia oară puterea armelor romane. Dio, care guvernă ţara lor, organisată ca provincie romană, zugrăveşte pe Panoni ca pe un popor sălbatec, doritor de plăceri, leneş la truda câmpului. Aici nu se aflau πόλεις, ca la Iapigi, cari erau învecinaţi cu Marea şi cu coloniile romane, ci numai sate risipite, κῶμαι, pe larga câmpie, nesfârşita pustă de azi a Ungurilor, loc bun de încurat caii sălbateci; numai o singură dată se pomeneşte o cetate, Siskia pe Sava, ocrotită de «ziduri tari». Pe când locţiitorii săi duceau mai departe supunerea bogatei regiuni, «Cesarul» însuşi îşi lua pe samă pe Dalmaţi, cari voiau, tot aşa de puţin ca şi Iapigii înrudiţi, să recunoască binefacerea cuceririi romane. Astfel ţinta urmărită nu era aproape nicăiri pe deplin atinsă, dar nu mai lipsia mult până la dânsa [3].

Acum, pe vremea lui August, nu era vorba decât să se dea provinciei graniţe tari şi siguranţă

[1] Tit-Liviu, XLIV, § 30.
[2] *Ibid.*, § 33.
[3] Dio Cassius, XLIX, § 35 şi urm.

www.dacoromanica.ro

deplină. După o campanie a lui Tiberiu, noul stăpân al lumei romane se putea făli că prin constrângerea Dalmaţilor şi Bructerilor, ultimele rămăşiţe neatârnate ale rasei ilirice, şi prin a Panonilor înrudiţi, a întins până la Dunăre graniţa Iliricului şi, în felul acesta, prin puternicul fluviu din mijlocul Europei a statornicit o nouă legătură între ţerile dela Răsăritul Alpilor şi cele dela Apusul Balcanilor [1]. Prin Tiberiu, spune panegiristul său, Velleius Paterculus [2], întrară în Imperiu ca «novae provinciae» Reţia, Vindelicia, Noricul — un «regnum» —, Panonia şi Scordiscii; şi se smulse Ilirilor şi Dalmaţilor recunoaşterea atârnării. În sfârşit, plecând dela Dunărea mijlocie, acum încorporată, Tiberiu voiă să întreprindă cucerirea Boemiei, unde se alcătuise un puternic şi protivnic Stat germanic, pentru ca apoi, prin sfărâmarea numeroaselor triburi germanice rătăcitoare, să înfăptuiască până la Elba marele vis de stăpânire universală [3].

O întâmplare neaşteptată zădărnici aceste mari speranţe. Două provincii bogate — Panonia şi Dalmaţia —, care-şi însuşiseră de mult obiceiuri romane şi limbă romană, scoase din fire de reaua administraţie, se ridicară într'o desnădăjduită răscoală şi trimiseră mii de soldaţi încercaţi împotriva Macedoniei, şi deci pe drumul care-i putea duce răpede spre Italia, — era de temut chiar spre Roma. Şi fu nespus de greu să se pună capăt acestui *bellum germanicum panonicumque*, care ceru sforţări uriaşe din partea Romanilor. Dar Tiberiu, fiul Împăratului, era parcă anume făcut pentru astfel

[1] Jung, *Römer und Romanen*, p. 5.
[2] II, § 109.
[3] 6 d. Hr.

www.dacoromanica.ro

de greutăți: în vara anului al doilea Panonii se plecară în fața biruitorului. În munții lor însă, Dalmații, cari și ei trebuiau să fie «stârpiți», se apărară mai îndelung, cu o îndărătnicie minunată, dar și aici Romanii serbătoriră în sfârșit biruința asupra curagiului lor statornic. Cinci zile în urmă sosiră din depărtata țară a Germanilor veștile catastrofei lui Varus. La granița Elbei și a Oceanului, ia romanisarea Germaniei nu mai era de gândit; ba se apropiase chiar timpul grelei lupte de apărare [1].

Noile împrejurări prilejite de hotărîtoarea întâmplare din Pădurea Teutoburgică necesitau în primul rând să se împiedece statornic o răzvrătire a popoarelor balcanice ca aceia din anul 6 d. Hr., să se găsească granițe durabile în aceste regiuni și să se înlăture barbaria prin mijloace pe cât se poate pașnice sau chiar războinice, adecă să se alcătuiască în acest Răsărit european greco-trac o *Romania* oficială, rotunzită, închisă în sine.

II. *Tracii.* La luptele cu Macedonia, care deslegară chestia grecească, fură părtași în chip firesc și Tracii, cari se dădură de partea regelui pe jumătate grec, jumătate trac, și trebuiră să împartă cu el urmările înfrângerii.

Odinioară, în perioada premacedonică, ei erau locuitorii țerii care se întindea dela Strimon (Struma de azi) până la Mare, și din înălțimile Balcanilor până la valurile Arhipelagului [2]. Dar nu erau un popor care să poată trăi în granițe bine închise; dinpotrivă: în lupte, în cultul zeilor, în viața politică se întâlnește la ei ca trăsătură

[1] Cf. Mommsen, *Römische Geschichte*, II, p. 36 și urm. Ca izvor Velleius și *Illyricum* al lui Appianus. Cf. Dio Cassius, LIV, § 31.
[2] Strabon, VII, § 4.

www.dacoromanica.ro

principală aceiaşi aplecare spre extraordinar, spre neobişnuit, aceiaşi aprindere poetică, ce nu se poate stăpâni. Odrisii se dedau cultului lui Dionysos, unui cult mistic şi bacantic, care trecu dela Traci la Greci şi se deosebeşte aşa de mult de armonioasa religie a Elinilor. Printre ei se află *triburi* care sunt ἀθανατίζοντες, dar nu credincioşi paşnici *într'*un suflet nemuritor, care se înalţă ca o floare vie prea sus pentru a putea peri oarecând în veşnicie, cu totul şi pentru totdeauna. Nu, şi în credinţa lor despre nemurire ei se arată porniţi şi cruzi: Zalmoxes, Γεβελέϊζις, a venit să aducă lumii chinuite vestea cea bună, ἀθανασία: lui trebuie din timp în timp să-i dea socoteală de purtarea lor pământească cei mântuiţi printr'însul, şi atunci fericitul crainic, cu toate că în aparenţă nenorocit, va sângera în vârful celor patru suliţi pe care va cădea. Dar alesul zeilor, care se putea ridica la cer ca trimis al poporului său, nu se simţia nedreptăţit. La Traci în genere, ca şi la cei d'intâiu creştini, traiul nu era decât o scurtă clipă de încercare, o întunecată şi dureroasă trecătoare spre fericirea adevăratei vieţi veşnice, supt ocrotirea dumnezeirii presente. La leagănul copilului, care era chemat la lupta cu spiritele rele, se vărsau lacrimi, iar strigăte nebune de bucurie răsunau numai la mormântul mântuitului, mormânt în care rudele erau gata să se coboare odată cu el, fără a privi cu părere de rău în urmă[1].

Ei nu despreţuiau moartea ca Romanii şi Grecii cei viteji: o iubiau şi o căutau pe toate căile cinstite; de aceia nu puteau fi asămănaţi cu niciun alt popor în dragostea lor de luptă şi pri-

[1] Herodot, IV, § 94 şi urm.; V, § 4 5.

www.dacoromanica.ro

mejdie. Ca popor de păstori — la truda câmpului se dedau numai clasele de jos, care erau poate de alt sânge [1] —, rătăcirea ajunsese pentru ei o necesitate economică, mai apoi sufletească; cetăţi nu întemeiară pentru a nu se simţi înlănţuiţi supt acelaşi cer; de la o κώμη la alta, pe întinsul şes tracic şi pe strâmtele cărări ale Hemului ocrotitor, leagănul lor şi locul lor de refugiu, vesela lor rătăcire îi mână spre orizonturi într'una noi, necunoscute, aducătoare de ispită. Ca popor de coaste, de la care n'au fost peste tot răspinşi de Greci, ei se pricepeau bine să-şi înjghebe luntri şi să facă us de ele, şi pe îngustul braţ de Mare care desparte Europa de Asia ei aflară uşor o cale spre alţi munţi şi alte văi, unde în bielşugul vieţii uşoare uitară drumul îndărăt spre vechea patrie. Spre Miazăzi ajunseră cu ale lor ἀγέλαι şi cai — întocmai ca Vlahii de mai târziu — până în Macedonia şi Tesalia, ca şi înrudiţii lor, Galaţii, cari repetară mai târziu aceiaşi aventură. În luptă duşmanul tremura 'n faţa chipului înalt, în neagră hlamidă, ţesută grosolan din cânepă, cu pavăza strălucitoare şi cu «năprasnica» framee [2].

Încă mai d'inainte Tracii se coborâseră de sigur şi pe povârnişul de Miazănoapte al Balcanilor, acolo unde mai târziu aflăm ţara Misilor, numită după unul din triburile lor, şi provincia romană Moesia. Dar mai ales prin pătrunderea puterii macedonene în această regiune se întinseră ei, într'atâta întru cât e de altfel cu putinţă o graniţă statornică pentru un popor de păstori, până la largul Istru cu mersul liniştit, care-şi trăgea numele dela Istrii

[1] Tomaschek, *Die alten Thraken* (extras din „Sitzungsberiche der wiener Akademie", I, 1893).
[2] Liviu, XLIV, §§ 35—36, 40.

www.dacoromanica.ro

ilirici. Pe la sfârșitul sutei a șasea în Hr.[1] Dariu, regele Perșilor, întreprinse o expediție împotriva acelor Sciți, de origine pe jumătate arică, pe jumătate turanică, pestriț amestec de națiuni fărâmițate, cari erau singuri stăpânitori pe întreaga stepă ce nu cunoaște hotarul artificial al continentelor. În Altai putea dinastul oriental să întâlnească pe acești dușmani ai săi; el preferi însă să ajungă la ei peste Dunăre și ținutul Carpaților. După un veac, Grecii de pe țermul pontic, cari trebuiră să iea parte la luptă, povestiră bătrânului iscoditor de istorie Herodot că marele Βασιλεὺς «al întregului uscat[2]» ar fi visitat țara Odrisilor, pentru a ajunge apoi la ἀθανατίζοντες Γέται și a vedea, la granița lor, puternicul și pustiul Istru, ca un brâu al țerilor scitice și al întunecatei barbarii[3]. Sciții erau prin urmare în această vreme și locuitorii Daciei de mai târziu, pe ale cării râuri le numira cu nume ce au rămas: Pyretos, poate Prutul de azi, Tiarantos sau Oltul, și Araros, Naparis, Ordessos, care «curg între ele». Ei nu folosiră ca loc de pășune numai acest minunat pământ negru, care aștepta încă a fi cultivat, și nici lanțul «caucasic» al Carpaților nu li fu o piedecă; cu prilejul vre unui razboiu sau al vre unei vânători duse mai departe, întâmplarea li arătase în treacăt, la obârșia stâncoasă de unde izvoarele iuți răpiau ușoara și prețioasa lor pradă, aurul, pe care până atunci ei îl văzuseră sclipind numai în nisipul râului. Ca de obiceiu și aici, descoperirea aceasta pricinui minuni, și un trib al Sciților, Agatirșii, «se apropiară de obiceiurile tracice», adecă de acelea ale popu-

[1] Pe la 508, după Maspéro.
[2] Πάσης τῆς ἠπείρου.
[3] Herodot, IV, § 90 și urm.

www.dacoromanica.ro

ţiei supuse din Tracia: ei se aşezară statornic pe ţermul mlăştinosului Maris, al Murăşului de azi, şi începură, în acest depărtat timp întunecat, la minele de aur ale Transilvaniei munca, pe care apoi o continuară Dacii şi Romanii şi care dete ţerii cea mai mare valoare[1]. În războiul împotriva lui Dariu, aceşti Sciţi de munte, cu totul isolaţi, şi poate foarte amestecaţi, nu ajutară pe rudele lor sălbatece, şi mai în urmă se vorbia de ei în cetăţile dela Pont ca de o populaţie de sine stătătoare, care strălucia în podoabe de aur şi-şi ducea o destrăbălată viaţă de plăcere cu femei uşoare.

Când Dariu introduse pe Geţi în istorie, aceasta însemna o atingere puţin prietenoasă a Perşilor cu aceşti «cei mai viteji şi mai drepţi dintre Traci»; ei voiră să închidă drumul, şi fură daţi la o parte, «subjugaţi», spune Herodot, cu toate că aceasta ţinu numai până la apropiata înfrângere şi fugă în pustiu a năvălitorilor[2]. Abia după un lung răstimp, cu totul dat uitării, ieşiră Geţii încă odată la lumină în Peninsula Balcanică, în urma unor noi încurcături războinice. Prin Tucidide ni se transmite ceva despre Statul războinic al Odrisilor, ridicat într'un chip minunat de răpede dar, după felul Tracilor, căzut curând iarăşi în nefiinţă. Această seminţie poseda sanctuariul lui Dionysos; aici se întemeiară şi τὰ βασίλεια, o capitală regească pentru întreaga Tracie; dar coroana regelui nu avu durata cultului zeului. Statul Odrisilor căzu în războaie puţin cunoscute cu Macedonia, în locul căreia Sitalkes, regele Tracilor, voiă să-şi înalţe un Imperiu; în războiul cu acest protivnic mult

[1] Herodot, IV, § 49, 102—103, 125.
[2] IV, 93.

www.dacoromanica.ro

mai tare, se pomenesc în oastea «basileus»ului lor toate triburile tracice şi, printre ele, firește, şi cei mai viteji ai neamului, Geţii, călări, ca iscusiţi arcaşi. Sitalkes avea în mânile sale tot ţinutul până la Dunăre, bine înţeles şi cu cetăţile pontice ridicate şi locuite de Greci; şi poate că era ascultat şi până mult mai departe: cel puţin se vorbeşte de veniturile sale în aur în cuvinte care amintesc de neamul exploatator de mine al Agatirşilor[1].

Filip al II-lea, regele Macedoniei, puse capăt vieţii libere a Tracilor[2], şi astfel repetă, cu urmări schimbătoare şi nesigure, jocul cutezător al lui Dariu împotriva Sciţilor, al căror vecin imediat devenise[3]. Pentru a scăpa de jugul noului stăpânitor străin, care poruncia la malul de Miazăzi al Dunării şi pentru a nu fi nevoiţi să-i plătească dijma din turme şi ogor, Geţii îşi căutară o nouă patrie peste fluviu, unde presenţa li se stabileşte în curând prin mărturii istorice. După cum mai târziu Sultanul turcesc se asigura de liniştea deplină la graniţa de Miazănoapte, înainte de a se hotărî la o mare luptă pe pământul asiatic, tot aşa tânărul Alexandru, fiul lui Filip, numai în urma cuceririi ţinutului dunărean putea să-şi ieie avântul spre câmpiile de glorie ale Persiei. Dar şi el călcă pe urmele învinsului Dariu. Împrăştiind toate cetele duşmane din calea sa, el ajunse la Dunăre: pe celalt mal stăteau Geţii, înarmaţi cu arce şi coase, gata de a-l primi după vechiul obiceiu sângeros tracic. Probabil pe la Călăraşi, unde Dunărea formează marea insulă mocirloasă a Borcii, Alexandru, folosindu-se de mici luntri de

[1] Tucidide, II, §§ 29, 97—98, 100—101.
[2] Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, Viena 1864, p. 19.
[3] *Ibid.*, pp. 20—21.

www.dacoromanica.ro

pescari, trecu în timpul nopții pe malul stâng, unde pe o câmpie mănoasă se legănau acum sămănăturile coapte; se pomenește în apropiere și de un «oraș», o κώμη întărită. Dar dușmanul nu mai putu fi descoperit; se încredințase, cu familia și avutul, ocrotirii atotputernice a mântuitorului pustiu, și tristele amintiri din vremea Perșilor apărară mai departe țara propriu-zisă a Sciților de năvălirile popoarelor civilisate.

După ce regele Macedoniei părăsi pământul Europei, comandanții săi de la Dunărea-de-jos nu fură nici măcar atât de fericiți cât stăpânul lor. Uniți cu Sciții, Geții dobândiră biruințe răzbunătoare; ei se organisaseră mai bine în timpul luptelor de apărare, și, când pe rămășițele marelui Stat trecător al Odrisilor se înălță un regat tracic supt formă grecească pentru bătrânul Lisimah, și locuitorii dela Dunărea de-jos aveau în fruntea lor un șef regal, pe mărinimosul Dromichete, care învăța pe Geți să se lase de vechiul lor desfrâu și-i crescu pentru o viață curat ostășească, barbătească. Un astfel de om trebuia să năzuiască la întinderea puterii sale prin sfărâmarea noii alcătuiri de Stat macedonice, și Elinii de la țermul pontic, cari se răsculară, ar fi fost mai mulțămiți cu cârmuirea-i decât cu aceia a lui Lisimah. Acesta vru să-și înlăture protivnicul, căzu însă în captivitatea Geților, cari îl târâră în capitala lor Ἥλις, la Dunărea-de-jos — să nu fie aceasta oare primul sâmbure pentru viitoarea cetate grecacă, genovesă și în sfârșit românească Χήλη, Chele, Chilia? Dromichete știu să ierte, și cu acest act de mărinimie dispare el din istorie[1].

[1] Reconstruirea, după Arrian și alte puține izvoare, în excelenta disertație a lui Rösler, p. 28 și urm.

www.dacoromanica.ro

În aceste încurcături puterea macedoneană se arătase slăbită, și de fapt ea nu era primejdioasă pentru liberele popoare megieșe. Peirea Geților — cel puțin a celor din șes — o aduseră din potrivă barbarii noi, aparținând unei alte rase, cari erau chiar în deplina vioiciune a tinerei lor pofte de întreprinderi.

La începutul veacului al III-lea, imediat după expediția lui Lisimah, în anul următor morții regelui macedonean, horde sălbatice de *Celți* năvăliră în Peninsula Balcanică [1]. O parte din acești fioroși oaspeți găsi pe Tribali și pe Geți încă în lupta lor de împotrivire, îi împinse în lături și propuse urmașului lui Lisimah ajutorul ei. Se întemeiè chiar un Stat celtic în Tracia, dar Tracii putură în curând să-și curățe țara de nesuferiții dușmani, și vechea stare de lucruri se restatornici din nou, la Geți și vecinii lor [2].

Mai rău li merse Geților, când printr'alt popor năvălitor, o altă nouă rasă ieși la iveală în țerile dela Dunărea-de-jos. Împinși mereu înainte de la Vistula încoace, din pricini necunoscute, *Bastarnii germanici* luară drumul spre ținuturile dela Miazăzi, mai bogate. Ei ocupară «Basarabia» de mai târziu, Bugeacul tătăresc, între Tyras la Răsărit și Pyretos la Apus; se încuibară până și în insulele dela gura Dunării, și după cea mai mare din aceste insule luară și ei numele de Peucini [2]. Tot șesul până la Carpații moldovenești li era supus, cu tot ce se mai găsia încă într'însul din vechiul popor scitic sau din mai noul amestec de neamuri

[1] 280 în. Hr.

[2] Polibiu, IV, §§ 45 46. Cf. Rösler, *o. c.*, p. 34 și urm.

[3] Acest nume se întâlnește și în Italia de Sud. De altfel, Ilirii sunt de același neam cu Veneții și Iapigii italieni, și așezările lor se pot urmări până în Tirol.

www.dacoromanica.ro

sarmatice. Ca barbari puternici, iubitori de lupte şi pradă, ei priviau cu jind la înfloritoarea Tracie de peste fluviu şi se folosiau de orice prilej ca să calce acel pământ. Regii Macedoniei, ameninţaţi de Romani şi aliaţii lor, Dardanii, nu despreţuiră ajutorul temuţilor vecini, şi Bastarnii veniră curând, supt ai lor *principes*, călări şi pe jos, ca să stârpească pe Tracii duşmani. În cele d'intâiu luni ale domniei lui Perseu — al cărui predecesor încă, Filip, îi şi chemase — ei îşi îndepliniră opera: răsplata li fu banul şi nădejdea unui nou şi mai bun ţinut de descălecare. O întâmplare nenorocită îi sili în sfârşit să-şi caute cartierele de iarnă peste fluviul îngheţat [1].

III. *Dacii.* Geţii nu mai erau acum stăpâni la gurile Dunării. Despre biruinţi getice asupra Bastarnilor supt regele Orole vorbesc, ce-i drept, întâmplător scriitorii romani[2], dar resultatul definitiv a fost totuşi înfrângerea lor. O parte dintr'înşii rămaseră supt stăpânire străină pe pământul moştenit, căci despre Tyrigeţi, Geţii dela râul Tyras (Nistrul), se mai vorbeşte încă şi pe vremea lui Strabon, Pliniu şi Ptolemeu[3]; ei erau muncitori de pământ, hrănitorii poporului stăpânitor, care luptă, bea sau dormia. Alţii, din potrivă, rătăciră de colo până colo pe ţermul stâng al Dunării, prin părţile unde-i întâlnise Alexandru cel-Mare. Dar partea cea mai mare şi mai vitează a vestitului popor tracic, care nu era obişnuit să slujească altora şi care purta armele numai pentru sine, porni către munţi, spre înălţimile şi văile carpatice, care trebuiau să

[1] Mai ales după Tit-Livius XL şi XLI. Cf. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme.* München 1837, p. 127 şi urm.
[2] Iustin, XXXII, § 3.
[3] Zeuss, *o. c.*, p. 280.

www.dacoromanica.ro

li amintească Hemul, leagănul neamului lor. Astfel se născu, de sigur poreclită după vre-un trib al lor [1], noua naţiune a *Dacilor*, al cărŏr nume ajunse curând vestit, pe când acela al Geţilor mai duse o viaţă artificială numai, în limba arhaisantă a Grecilor[2].

Odată cu cea d'intâiu ivire a Bastarnilor în Tracia se desăvârşi supunerea Statului macedonean de către Romani. Acum, s'ar putea crede că ştirile despre popoarele balcanice şi dunărene să fie mai bogate şi mai sigure. Dar nu e aşa: când Macedonia ajunse provincie romană, izbucni la Roma epoca grelelor lupte civile, şi de aceia lipsiră forţele trebuitoare pentru întărirea noii graniţe. Activitatea Romanilor se mărgeneşte la măsuri neînsemnate, de oportunitate, la care-i silia momentul, şi această fluctuaţie politică se răsfrânge în sărăcia izvoarelor. Ce-i drept, comandanţii romani veniau din când în când până la Dunăre, în urmărirea Tracilor răzvrătiţi, ori a cetelor de «Sarmaţi», dar despre o stabilire *în* regiunea cucerită nu e vorba: numai cetăţile greceşti de la Pont trebuiră să plătească noilor stăpâni obişnuitele biruri [3].

Ţermul pontic însă devenise încă de mai înainte o pradă a Dacilor, cari ocupară *Olbia* şi-şi întinseră stăpânirea până la Apollonia şi *în* jos până la capătul Scitiei Minore, la Dionysopolis[4]. Bastarni, «Sarmaţi» sau Sciţi se alăturasera vecinului mai puternic, pentru ca să iea parte cu el la expediţiile de jaf şi cucerire. In Apus pătrunseră aceşti Daci norocoşi până în marginea întunecatei păduri

[1] N'ar fi oare cei din *davae*, „sătenii", iar Geţii ar fi riveranii ?
[2] *Daca*, nume de persoană, în Zeuss, *o. c.*, p. 697.
[3] Rösler, *o. c.*, p. 41 şi urm.
[4] Ei formară, de fapt, un adevărat Imperiu. Cf. Pârvan, în *Buletinul Comisiunii mon. istorice*, IV, p. 1 şi nota 6.

www.dacoromanica.ro

herciniene, unde veniră în atingere cu problematicii «Anartes[1]». Feluritele triburi, ale căror nume nu se stinseră niciodată pe deplin, Costoboci, Buridenses sau Burii din Banatul de azi al Timişoarei, Caucoenses în Carpaţi, Cotenses, cari amintesc pe regele dac Cotison[2], şi alţii, îşi dăduseră mâna pentru a alcătui un singur Stat şi a-l întinde. Boirebista — numele adevărat suna probabil Burobostes[3] — era rege al Dacilor, şi ca odinioară în regatul Odrisilor, lângă Βασίλεια se afla şi un sanctuar al monarhului; Deceneu ajunse mare preot al noului cult, unit cu o morală mai severă, căreia-i fura jertfite marele serbători cu beţii. La Miazăzi Boirebista află aliaţi în Traţia şi avu de învins şi de nimicit duşmani îndărătnici, ca Tauriscii şi Boii. Această nouă organisaţie a elementului trac la Nordul provinciei lor macedonice fu în definitiv totuşi prea primejdioasă Romanilor ca să o poată îngădui, şi în cei din urmă ani ai vieţii sale Cesar însuşi, aşa se spune, avu de gând să aducă la îndeplinire la Dunărea-de-jos opera militară care-i izbutise la Rin: la amândouă graniţele voiă el să opună, prin noi cuceriri romane, o puternică stavilă de legiuni Germanilor, cari înaintau pe încetul.

Cu moartea lui Cesar izbucniră însă din nou flăcările războiului civil, şi Dacii putură să-şi păstreze netulburaţi situaţia câştigată; numai că nu fură în stare, ca adevărat popor tracic ce erau, să trăiască în pace între ei. Príncipi separatişti se luptară între dânşii fără răgaz şi aduseră astfel, răpede, slăbirea şi îmbucăţirea Statului lui Boire-

[1] Cesar, *Bell. Gall.*, VI, § 25.
[2] Ptolemeu, III, § 8, 5.
[3] Tomaschek, *o. c.*, II, p. 15.

www.dacoromanica.ro

bista. Altfel Dacii ar fi putut uşor folosi epoca triumviratului pentru întinderea lor până la Hem; dar, desbinaţi înlăuntru, stăpânitorii lor, Cotison şi ceilalţi, numiţi şi nenumiţi, nu putură decât să ofere cu ipocrisie ajutorul lor învierşunaţilor şefi de partid din Roma. Antoniu s'a slujit de Daci[1], şi tânărul Octavian primi acest ajutor: se spunea despre dânsul că n'ar despreţui planuri de încuscrire cu Dacii[2], dar după cucerirea Panoniei, ca August, singur stăpânitor, el îşi trimise oştile împotriva Dacilor, îi alungă din şesul tracic — cum făcuse mai nainte Crassus[3] — şi pentru întâia oară o oaste romană apăru chiar în Dacia, ai cării locuitori trebuiră să cedeze pretenţiilor biruitorului[4]. Se pare chiar că o parte din aceşti neliniştiţi vecini ar fi fost strămutaţi cu sila în ţara Mysilor — aşa se numia acum Tracia dela Istru —, pentru ca să trăiască aici ca paşnici plugari.

Curând după aceia o mare mişcare a lumii sarmate din Apus, care cuprindea în complexul ei şi pe Daci, îi zvârli în munţii lor, şi rodnicele câmpii de odinioară rămaseră de atunci în stăpânirea Iazigilor. Strâmtoraţi de aceşti Iazigi[5], de garnisoanele romane, precum şi de Roxolanii sarmatici ce locuiau la Răsărit de ei şi de Bastarnii dela Dunărea-de-jos, veşnic iubitori de pustiiri, ei stătură ca asediaţi în regiunea muntoasă dintre Olt, munţii Bihorului şi înălţimile nord-vestice care mărginesc Ardealul; pe creasta Carpaţilor îşi aveau îngustele lor poteci de păstori, pe care le ocrotiau prin întăriturі primitive[6], şi numai când li surâdea noro-

[1] Dio, LI, § 22.
[2] Suetoniu, *Octavius*, § 63.
[3] Dio, LI, § 23 şi urm.
[4] *Monumentum Ancyranum*, V, 47—49; Dio, LIV, §§ 34, 36.
[5] Asupra Bastarnilor în epoca lui August v. Dio, LI, § 22—23.
[6] Jung, *Fasten der Provinz Dakien*, p. 143.

www.dacoromanica.ro

cul scoborau în jos pentru ca să se bucure iarăşi de viaţa însorită din largile văi. În vremurile bune se găsiră totdeauna mulţi cari voiau să poarte coroana regală a marelui Stat; acum, în smerita viaţă sărăcăcioasă, ascultau bucuros cu toţii de un *singur* om, şi în ocrotita vale a Haţegului se înalţă o mare Capitală, o cetăţuie pentru zile de răstrişte: Sarmisagethusa cu întăriturile de lemn.

Regele trac Rhemetalkes sprijinise pe Tiberiu în timpul marii răscoale a barbarilor; de la anul 46 d. Hr. înainte nu mai exista însă decât provincia romană Tracia[1]. Când Crassus începu supunerea ţerii până la Dunăre, se aflau pe ţermurile fluviului State» de-ale Geţilor şi oraşe întărite, dintre care unul, Genukla, aparţinând «regelui Zyraxes, păstra ca trofee steagurile cucerite dela Caius Antonius[2]. Toate acestea fură nimicite prin distrugere, strămutare, colonisare de veterani, şi numai Dacilor, cari pareau apăraţi de Dunăre, li mai erau îngăduite câteva decenii de viaţă liberă.

În cursul anarhiei Împăraţilor, care după moartea lui Tiberiu îngreuiè întinderea puterii romane, umiliţii Daci ridicară din nou capul şi găsiră în Sarmaţii şi Bastarnii loviţi de aceiaşi soartă tovarăşi la năvălirile lor prădalnice în ţara de-a dreapta Dunării, unde nu se ridicaseră încă noi întăriturì şi unde fluviul, îngheţat mai multe luni pe an, înlesnia mai mult decât împiedeca treceri duşmane.

Într'o mai mică măsură se repetară acum întâmplările din epoca lui August, când locuitorii, elini sau pe jumătate elini, ai cetăţilor maritime ştiau

[1] Tomaschek, *o. c.*, p. 83; Velleius, § 112.
[2] Dio, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

să povestească de unul sau altul din atacurile izbutite ale «Geţilor» la Trœsmis sau aiurea. Odată, când, puţin după timpurile de trândăvie ale lui Vitellius, de gastronomică amintire, Moesia fu deşertată de oastea sa, întrebuinţată aiurea în războiul civil, cete dacice trecură peste Dunăre, puseră stăpânire pe părăsitele cartiere de iarnă ale *cohortelor* şi *alae*-lor şi voiau să sfarâme chiar şi lagărele legiunilor, când Mucianus, un comandant roman în trecere pe acolo, alergă încă la vreme întru apărarea lor. După biruinţa sa se dădu un nou şi încercat guvernator ameninţatei provincii sud-dunărene şi, ca de obiceiu în asemenea casuri, Dacii căutară să se facă uitaţi[1].

Fig. 1. Decebal.

Dar încă supt Titus, fiul şi coregentul lui Vespasian, Sarmaţii învecinaţi cu Dacii deveniră iar neliniştiţi, şi un general din Moesia muri de mâna lor[2]. Domiţian vru să răzbune această ocară; Oppius Sabinus, represintantul lui, fu însă învins de barbari. Cornelius Fuscus, care conduse după dânsul războiul «dacic», nu avu o soartă mai bună, şi abia cel de-al treilea comandant roman, Iulian, izbuti să învingă pe noul rege dac, Decebal, «un vrednic protivnic al puterii romane». El pă-

[1] Tacit. *Historiae*, III, § 46.
[2] Iosephus, *De bello iudaico*, VII, § 4, 3

www.dacoromanica.ro

trunse în însăşi Dacia, şi anume prin ţinuturile bănăţene, câştigă biruinţa dela «Tapae», îşi deschise drum spre Poarta-de-fier a Carpaţilor, şi cu aceasta şi spre Capitala Dacilor, şi constrânse pe rege să ceară pace Cesarului, care luptă în apropiere cu Germanii. Cererea îi fu însă răspinsă, căci Domiţian nădăjduia poate să câştige un adevărat triumf dacic. Duşmanii germani zădărniciră însă aceste speranţe exagerate; vecinii apuseni ai Dacilor, noii locuitori din Boiohemum cucerit de Boirebista, Quazii şi Marcomanii, represintanţi ai

Fig. 2. Sarmaţi în zale luptînd cu Romanii.

grupului suev, învinseră, din potrivă, pe Împăratul pe atât de încrezut, pe cât de slab de fire. Oastea romană avea să se teamă acum de un atac al Dacilor, şi numai aşa primi Decebal solia de pace. El întră în clientela romană ca atâţia dintre înaintaşii săi numai în ceasul primejdiei; în schimb fu răsplătit cu stipendii şi primi favoarea, cerută, de a putea să ieie tot felul de «meşteri» romani «în ale războiului şi păcii», cari puteau contribui la desvoltarea poporului său şi la întărirea puterii sale[1].

[1] Dio, LXVII, §§ 6—7, 9, 10; Suetoniu, *Domitianus*, § 6; Orosiu, VII, § 10.

www.dacoromanica.ro

Astfel putea fiecare să triumfe, atât «biruitorul», cât și «biruitul»: fiecare căpătă prin această pace ceia ce putuse și voià să capete pentru totdeauna.

Decebal însă rămase și după aceasta, ca și mai nainte, un prieten nesigur; mândria-l opria să se supună pentru multă vreme; de sigur că în lucrările sale de întărire și în negocierile cu vecinii sarmatici și germani, probabil și cu Moesii» înrudiți de peste fluviul ocrotitor, îi plutia înaintea ochilor un vis de stăpânire, așa cum i se împlinise lui Marbod; simția într'însul puterea de a întemeia din acest numeros amestec de popoare îndrăznețe, care se adăpostiau în munții săi, un mare Stat barbar, care să împrumute, ce-i drept, dela Romani mijloacele de cultură, pentru a le îndrepta apoi împotrivă-li, însă care să păstreze nu mai puțin cu sfințenie vechile tradiții, vechiul cult al zeilor, vechiul port getic cu «braccati» și «pileati» și vechea «limbă getică», în care cântase Ovidiu însuși, ca trecere de vreme. Pentru a doua oară un barbar nutria astfel de năprasnice visuri de viitor, și după dânsul niciunul din nenumărații βασιλεῖς ai acestei întunecoase lumi aspre nu s'a încumetat la așa ceva, dacă nu vrem să ajungem până la regii goți din veacul al V-lea. Ar fi fost, ca pe vremea lui Boire-

Fig. 3.

www.dacoromanica.ro

bista, un singur Stat de la pădurea Hercynia până la Pont și la stepa scitică, numai cât ar fi recunoscut Dunărea ca graniță de Miazăzi și ar fi întrat în legături de învățătură cu cultura romană în locul celei eline, acum trecută și ofilită.

Decebal știu să întrebuințeze minunat scurtul timp pe care i-l dădeau împrejurările. Unde fiinţaseră numai sate sărăcăcioase, el înalță clădiri de piatră, prin arhitecți romani luați cu plată; ostașii împărățești nu mai întâlniau barbari pe jumătate goi, înarmați cu arme primitive; cu toate silințile artiștilor cari lucrară la Columna de biruință a lui Traian și se străduiră să pună în mare contrast nobilele chipuri romane cu barbarii ce se recunosc după nasul turtit, umerii obrajilor ieșiți, părul fâlfâind sălbatec și bărbile nepieptănate, nu se poate totuși tăgădui între ambele tabere'n luptă o anumită asămănare, pricinuită de cultura împrumutată. Poporul lui Decebal mergea spre o mare desvoltare, când un nou Cesar, mânat cu totul de gânduri războinice, puse capăt acestui primejdios proces de civilisație.

Fig. 4. Ardere de cetate în luptele cu Dacii.

Traian, Spaniol prin naștere, nu un moleșit ostaș de paradă din Capitală, fu adoptat de bătrânul

www.dacoromanica.ro

Nerva ca fiu şi urmaş. Când fu proclamat în această calitate, el comandà legiunile din Germania, şi bogata sa experienţă trebuia să-i deştepte convingerea că sistemul, obişnuit până atunci, al graniţelor deschise, al pustiilor zone de pradă nu se mai putea păstra, fără ca interese esenţiale să nu fie primejduite[1]. Acest restaurator al vremurilor războinice, mândre şi pline de faimă, îşi puse ca ţintă viitoarei sale domnii întărirea graniţilor, la Rin ca şi la Dunăre, care în urmă trebuiau să fie legate printr'o şosea militară[2]. El îşi începu greaua sarcină încă în zilele tatălui sau adoptiv; veni până la Dunăre, tăiè drumuri nouă, înfiinţă sau întări linia de apărare a castelelor şi *burgurilor* de lemn, şi în felul acesta făcu aproape cu neputinţă un atac din partea Dacilor.

După moartea lui Nerva, Traian stătu numai scurtă vreme la Roma. Dar nu era nicio primejdie grabnică care să-l cheme la graniţa dunăreană; Decebal nu se încumetase la nicio întreprindere jignitoare; el rămase numai veşnicul nesigur, după cum Romanii socotiră totdeauna întregul său neam ca nesigur. Se credea că aceşti Daci s'ar putea arăta iarăşi în orice clipă ca duşmani, şi Împăratul socotia, cu drept cuvânt, că o pace temeinică la această însemnată graniţă face cât o încordare de câţiva ani şi jertfirea câtorva mii de vieţi omeneşti. De altfel, Dacii nu erau prea numeroşi; aici nu era vorba, ca la Germani, de un front de protivnici care să se împrospăteze mereu; rasa tracă îşi isprăvise marele rol istoric; cei mai mulţi trăiau fără nădejde supt asprul jug

[1] Dio, LXVIII, 3.
[2] Jung, *Römer und Romanen*, p. 16, nota 2.

www.dacoromanica.ro

roman, și, dacă s'ar fi făcut ceva sforțări spre înfrângerea acestor rămășițe de popoare din Carpați, Imperiul ar fi avut o mult mai ușoară poziție față de Germani. Când Dacii se puteau ivi după plac cu fiecare iarnă'n Moesia, arzând și prăpădind, era oare cu putință să se simtă Romanii pe deplin siguri față de Moesi și de rudele lor subjugate și să urmărească apoi cu toată încrederea opera de romanisare oficială?

Întâiul războiu cu Dacii începu în primăvara annlui 101, în primul an al unui nou veac. Ținta e destul de limpede: Traian voià să întemeieze la Nordul Moesiei o provincie Dacia, cu sau fără regi și principi localnici. Și ostilitățile nu se întrerupseră în anul 102, până nu se atinse acest scop.

Fig. 5. Luptă între Romani și Daci.

Pretextul războiului nû ni e cunoscut.[1] Traian crezu poate că nici n'ar fi nevoie de așa ceva față dc niște barbari perfizi. Porni din partea cea mai înfloritoare și mai asigurată a Moesiei, de la Viminacium pe Dunăre, trecu fluviul și ajunse în părțile bănățene, unde nu se aflau drumuri, ci,

[1] In „Panegiricul" lui Pliniu nu se spune nicio vorbă despre vre-un conflict dacic.

www.dacoromanica.ro

până la trecătoarea Porților-de-Fier, numai mici sate dacice legate prin cărări. Ostilitățile se desfășurară în felul obișnuit totdeauna 'n partea locului, până în cel mai apropiat trecut. Romanii năvălitori nu găsiră nici drumuri, nici mijloace de traiu, nici dușmani: numai din depărtare se vede, pe alocurea, cum gloate nearmate se refugiază în munții ocrotitori și-și ieau cu ele și turmele. Dar în cursul nopții, la trecerea prin strâmtori înguste sau în timpul grelei munci a tăierii copacilor în pădure și a construirii de șosele de către cete isolate, de-odată se ivesc războinicii localnici, cari pândiseră bine totul prin spionii tăinuiți și cari se luaseră prin desișuri pe urmele străinului. Mici cete de Romani se fac subit nevăzute, pentru a peri în chinurile unui încet foc de făclii mânuite de către întărâtate femei barbare, iar, pe împrejmuirile palisadelor sau ale întăriturilor, legionarii, împreună cu Germanii și Sarmații cari-i ajutau, întâlnesc capete tăiate, care li amintesc pe vre-un tovarăș de luptă sau vre-un prieten. O singură dată numai, la Tapae—poarta către Capitala care dincolo de munte aștepta îngrijorată sfârșitul luptei —, s'a dat, ca de obiceiu între Romani și Daci, o luptă, care e arătată de istoricii romani ca foarte sângeroasă, și aceasta glăsuiește ca o învăluită mărturisire a înfrângerii.

Poate că de aceia Împăratul își va fi întrerupt mersul, dar la plecare lăsă în urmă un semn trainic, de folos pentru viitor, al îndeletnicirii sale: țara rărită de păduri, străbătută de șosele. Se prea poate ca în iarna următoare [1] Sarmații uniți cu Dacii să fi visitat, pe caii lor de stepă,

[1] Cum susține Cichorius, *Die Reliefs der Trajänsule*, II (Berlin 1896).

www.dacoromanica.ro

provincia Moesia. Oricum, întoarcerea oştilor romane era asigurată pentru un an[1]. Prin lupte mărunte, prin hărţuielile auxiliarilor călări, cari păreau făcuţi anume pentru lupte cu Dacii, bine cunoscuţi lor, prin atacuri neaşteptate ale satelor de munte, în care erau tăinuite comorile regelui şi ale membrilor familiei sale, se putea dobândi mai mult decât prin frumoase lupte savante. Fără să aibă a se teme pentru Capitala sa, Decebal era totuşi atât de slăbit prin îndărătnica

Fig. 6. Triumf roman

luptă a Împăratului, încât se supuse condiţiilor romane. Nefiind un laudăros doritor de faimă în înţelesul elin, înţeleptul barbar căutase de la început, prin fel de fel de soli de Daci cu capul gol ori acoperit — *comati* şi *pileati* se chiamă ei pe limba arheologilor, — prin şiretenii indiene şi ameninţări primejdioase, ca ale Sciţilor împotriva lui Dariu — o pace, care trebuia să-i slujească la strângerea forţelor şi la întinderea puterii sale.

[1] 102 d. Hr.

www.dacoromanica.ro

Dar ce făgăduia el era prea puțin pentru Traian, și fu răspins cu dispreț; lucrul la care a trebuit să se învoiască la urma urmelor, nu era altceva decât ce așteptase Împăratul de pe urma războiului: Decebal va înapoia meșterii, armele romane și prinșii și nu va mai ademeni la dânsul pe fugari; întăriturile vor fi dărâmate; țara ocupată de el — de peste Carpați [1] — va fi părăsită; nu va cunoaște alți prieteni și dușmani decât pe ai Romanilor, adecă va căta să se ferească de orice legătură cu Sarmații sau Germanii. În genunchi în fața biruitorului său, Decebal, cu viclenii ochi plecați spre pământ, făgădui să țină cu sfințenie toate acestea și încă ceva, ce întrecea pe toate în înjosire: de aici înainte trebuia să îndure un lagăr roman în Sarmisagethusa, și acele φρουραί, *praesidia*, de curând întemeiate în țară, aveau să vegheze asupra credinții regelui dac. Așa că propriu-zis nu mai rămâsese el rege de fapt decât în inimile viteazului său popor: pe față nu era decât un represintant îngăduit al învinșilor, încunjurat de cinste, dar desbrăcat de putere, un fel de rajah indian, care, spre amăgirea poporului băștinaș, se mișcă măreț — «împărătește» — după poruncile ofițerului engles, simplu îmbrăcat și intitulat, care-i stă alături [2].

Pentru biruitor, Dacia era o provincie romană cu cârmuire proprie, localnică. Pentru ca să asigure legăturile militare și să le înlesnească, Traian puse să se înceapă peste fluviu clădirea unui pod prețios și, pentru acele vremuri, măreț. *Pons Traiani*, opera vestitului arhitect Apolodor din

[1] ἡ χώρα ἡ ἐαλωκυῖα.
[2] Dio, LXIII. 6 și urm. cf. prelucrarea aceluiaș izvor de Petrus Patricius, p. 123.

www.dacoromanica.ro

Damasc, nu lega însă ţermii Dunării în ţinutul Viminaciului. Poate că în urma încercărilor făcute Împăratul socotia nepotrivită această cale de munte şi, pentru a-şi răpezi oştile înlăuntrul Daciei, i se păru mai lesnicios un drum prin şesul de supt înălţimile Olteniei româneşti. Aici mai avea ceia ce dincolo-i lipsia, un cap de pod pe malul stâng, la Drobetae, care de sigur fusese întemeiată de Romani în vremuri mai vechi, probabil supt Flavii [1].

Se mai adaugă ceva, care lămureşte această alegere: pe fluviu încrucişau micile năvi ale flotilei din Moesia şi cataractele din spre Apus de Turnu-Severin, care-şi păstrează până în zilele noastre vechia faimă de primejdie, ar fi presintat o puternică piedecă pentru întrebuinţarea lor prielnică la vremuri de primejdie. Şi astfel fu ales pentru facerea podului punctul unde astăzi se oglindeşte în largul fluviu regulatul şi prietenosul oraş românesc al Severinului. În curând podul nu sluji numai la circulaţia obişnuită militară şi administrativă: în anul 105 izbucni din nou războiul cu Decebal, şi acesta era să fie şi cel din urmă pe care viteazul rege şi poporul său aveau să-l susţină.

Decebal, care trebuia să vadă în durarea podului o dovadă a înjosirii şi atârnării sale, nu-şi prăpădi vremea în zădar, după plecarea Împăratului. Soli daci purceseră ca mai nainte spre vecinii împrieteniţi, pentru a-i chema, supt steagurile sale şi supt balaurii fâlfâitori, la o mare luptă de apărare şi de răspingere. Bine înţeles, el mai avea încă armele pe care i le vânduseră sau i le făuriseră Romanii; pavezele de metal, săbiile, precum şi

[1] Tocilescu, *Monumentele Muzeului din Bucureşti*, I, p. 105, nota 2, cu interpretare greşită.

www.dacoromanica.ro

mașinile care puteau fi ascunse, nu fuseseră înapoiate, și cine putea oare da de urma desertorilor primiți de dânsul, și care dintre paznicii săi romani s'ar fi încumetat să calce în nepătrunsele păduri ca să afle dacă fortărețele de lemn sau de piatră au fost sfărâmate, sau, din potrivă, întregite și din nou întărite? Tocmai atunci se jăluiră și lazigii la Roma că în timpul pregătirilor de războiu ale neîmpăcatului Dac ei și-ar fi pierdut o bucată din țară: prilej îndestulător, pentru ca, printr'o declarație solemnă a Senatului, Decebal să fie declarat *hostis*. Și, fiindcă timpul zoria și veștile despre marea coaliție de popoare sunau foarte neliniștitor, Împăratul porni în grabă, se urcă în corabie la Ancona[1] și în curând fu iarăși la Dunare.

Al doilea războiu dacic samănă cu cel d'intâiu, numai că în cei doi ani, 105 și 106, trebuiră să se facă mai mari sforțări pentru a atinge țelul. Traian dădu la început peste ținuturile oltenești, prin care înaintă până la pasul Vulcanului sau Turnului-Roșu, fără să întâmpine alți oameni decât aducători de provisii și foști supuși de-ai lui Decebal, cari, îngenuchiați, îi cereau cruțare. Pentru a avea o cale spre Ardeal, Traian puse să se construiască o șosea prin Carpați, și, îndată ce drumul îi fu deschis, el își îndreptă mersul spre «Capitala» dacică.

Nu era, probabil, decât tot vechea Sarmisagethusă: în reliefurile de pe Columna lui Traian, care, atât cât se putea desluși în Roma din povestiri și schițe, sunt autentice, se văd săpate adânc și frumos în marmoră lungi lupte între Romani și Daci, în fața unui mare oraș împrejmuit cu mândre ziduri de

[1] După Cichorius și în opoziție cu Bendorf, *Monument von Adamklissi*, Viena 1895. Cf. Stuart Jones, la Panaitescu, în *Revista istorică*, IV (1920), p. 239 și urm.

www.dacoromanica.ro

piatră, și o astfel de clădire militară nu putea răsări de pe azi pe mâne din mâni vrăjite, al căror lucru să fi rămas tăinuit ofițerilor romani cari porunciau în țară. Din potrivă, era cu mult mai ușor să gonească din Sarmisagethusa, printr'o conspirație dacică, pe represintantul Împăratului, sau să-l ucidă împreună cu soldații săi în vre-o răscoală și să strămute încă odată centrul de apărare în puternica fortăreață înălțată pe încetul, după modelul roman. Și încă odată șuierară pe zidurile întărite ale «geticului» oraș regal[1] balaurii, supt cari erau obișnuiți să lupte arcașii și purtătorii de seceri ai lui Decebal[2].

După cum în primul războiu bătălia dela Tapae, tot așa în cel de-al doilea asediarea și luarea Sarmisagethusei fu întâmplarea cea mai strălucitoare, de și nu cea mai de folos. În regiunea pustie de supt Cetatea Colțului, în munții Hațegului, unde nici până azi «nu se pot înjgheba sate sau grupe de locuințe», și unde, când păstorul fuge din fața războiului, nu se găsesc decât părăsite bordeie de paie în măreața natură, mișunară iarăși, după îndelungi și grele urcușuri pe stânci, corturi, scuturi și steaguri, care încunjurau sfânta persoană a Cesarului. Decebal făcu tot ce-i stă prin putință pentru mântuirea Capitalei sale; de sigur că va fi părăsit de mult, cum aflase de apropierea dușmanului, întâiele sale pretenții, între care se cuprindea și cedarea țerii până la Istru[3], dar la recunoașterea atârnării de până atunci și la încă mai greaua supunere fără condiții, nu voi el să consimtă în ruptul capului.

[1] V. părerea opusă în Cichorius, II, 40.
[2] Cf. Ammianus, XVI, § 12.
[3] τήντε χώραν μέχρι τοῦ Ἴστρου κομίσασθαι (Dio).

www.dacoromanica.ro

Zidurile fură apărate până la ultima extremitate, și, când orice nădejde peri, regele se strecură prin tăinuite poteci de munte, bine cunoscute de dânsul, în lăuntrul țerii, unde alți luptători așteptau poruncile sale. Mândrii *pileati* însă, pe cari el îi părăsise în cetate, ca într'o închisoare, aflară în sfânta otravă o poartă, ce nu li putea fi închisă, spre libertate.

Prin Decebal și oastea sa de păstori, răsărită în depărtare, lupta mărunță începu din nou, și iarăși detașamente de călări trebuiră să scotocească desișurile pădurilor, îngustele văi și prăpăstii în sălbateca și foarte primejdioasa vânătoare de oameni. Aceasta ținu mult, dar Împăratul era neobosit; ca să împiedece noi expediții dacice, trebuia să i se aducă înainte Decebal, prins umilit, sau mort. Și izbuti în sfârșit: undeva, în țara singuratecelor stânci, fu ajuns el cu fugara sa «smala» și cei doi copii, și munții, altă dată milostivi, nu-i mai arătară nicio scăpare. O găsi totuși — putea oare să facă altfel un rege dac? — în sinuciderea, de mult obișnuită, a învinsului: prigonitorii romani îl aflară culcat la pământ, scăpat de o mai mare ocară printr'o adâncă tăietură la gât, și nu putură depune ca trofeu la picioarele triumfătorului Împărat, «Imperator pentru a patra oară», decât frumosul lui cap energic, pe ale cărui trăsături dureroase strălucia transfigurătoarea expresie a datoriei împlinite. Nu mai era o Dacie, și Roma putu serbători în toamna anului 106 pe un «Dacicus» de altă faptură decât fusese Domițian.

De altfel primejdia nu amenința numai dintr'o parte, căci silințile lui Decebal de a găsi aliați nu rămaseseră zadarnice. Barbarii învecinați, adecă Sarmații, știau că el era cel mai puternic

www.dacoromanica.ro

și mai înțelept, și de aceia se supuseseră dorinților lui. Roxolanii înarmați cu lungi săbii îndoite și arce, înveliți în strâmte mantii și în *bracae* cutate, purtând pe capul pletos o căciulă mică rotundă, năvăliră în Dobrogea de azi. Trebui o luptă mai lungă, mai schimbăcioasă, pentru a înfrâna pe barbarii bărboși, și multe bătălii necunoscute, sângeroase se dădură lângă «sarmaticele care cu boi» — *ducunt sarmatici barbara plaustra boves*[1]. Dar, când toate acestea trecură, încurajat prin exemplu Împăratului, comandantul din Moesia, biruitor, înnălță, probabil cu ajutorul numeroaselor mâni de soldați ce-i stăteau la îndemână, și cu al unor sculptori nu tocmai așa de nedibaci, marele *monument de la Adamclisi*, și anume chiar lângă valurile de apărare și în direcția spre Tomis, «Metropola orașelor pontice»[2]; nu departe de acolo se întemeiè, prin silințile aceluiași ofițer, un oraș de biruință, un Tropaeum Traiani viu, iar Împăratul, din parte-i, nu uită, în același loc, sa comemoreze pe soldații căzuți în luptă[3].

II. Provincia romană Dacia și Romania răsăriteană până la împărțirea Imperiului.

I. *Întocmirea provinciei Dacia.* Astfel deci întreaga lume iliro-tracă ajunsese supt stăpânirea romană. Armele romane pătrunseseră până la Sarmați, iar aceștia pentru moment nu erau niște concurenți serioși ai Împărăției romane. De cealaltă parte, Germanii păreau inclinați spre o pașnică vecinătate; după succesul său dacic, Traian se putea îndrepta cu totul în spre războaiele asi-

[1] Ovidiu. *Tristia*, Elegia X, 34.
[2] Tocilescu, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha*, Viena 1884, p. 4.
[3] *Monumentul dela Adamclisi*. V. mai sus, bibliografia.

www.dacoromanica.ro

atice, care-i aduseră noi onoruri, iar Statului roman o siguranță a granițelor dintr'acolo. Aceasta nu-l făcu însă să uite consolidarea noii situații la Miază noapte de Hemus.

Moesia-i păru destul de bine mărginită prin Dunăre, și din noua cucerire tracă el alcătui o nouă provincie, căreia — singura răsplată pentru îndărătnica luptă a învinșilor — îi se dădu ca denumire vrednicul nume al Dacilor. Dacia romană se întinse până acolo unde ostașii romani supuseseră sau stârpiseră pe barbari. Ea ajungea deci până la munții Sarmaților; la Apusul ei, în câmpia Tisei, ședeau Iazigii, la Răsărit, în stepa rusească, cu prelungirile ei românești, Roxolanii. Statul Dacilor fusese o întăritură de munți: tot munții alcătuiră granițile noii provincii. Cu Moesia se lega în punctul unde, lângă pod, lanțurile de munți de peștermul stâng și drept al Dunării își întind la cataractele dela Orșova noduroasele mâni supt valurile fluviului, care n'a putut înlătura piedeca de stânci. Pentru a-și asigura însă mănoasele câmpii «muntenești» de peste Olt și pentru a avea o graniță răsăriteană în spre șes, se construi o cale întărită de-a lungul apei. Alte căi urmară, în Ardealul de astăzi, cursul râurilor mari: Oltul, Mureșul și Someșul, dintre care cel din urmă stă în legătură cu Mureșul prin calea dela Apulum (Albalulia) până la Napoca (Cluj), și mai departe până la cele mai înaintate avantposturi, Porolissum (Moigrad). La Dunăre fură fortificate vechile castele moesice, și altele noi fură înălțate ca fundațiuni «ulpiane», la Oescus (Gigen), Ratiaria (Arțer), Nicopolis ad Istrum, la gura micilor afluenți de Miazăzi ai marii artere de apă, pe când in întreaga Iliro-Tracie, pentru a aduce mai răpede complecta roma-

www.dacoromanica.ro

nisare a ţerii prin înlăturarea rămăşiţelor barbare, precum şi a influenţei elenice din Macedonia şi de la Pont se întemeiară numeroase municipalităţi noi, cu locuitori în mare parte militari, veterani, şi familii de veterani: Remesiana (lângă Niş), Ulpiana, Pantalia, Serdica (Sofia), Traianopolis, Plotinopolis, Anchialos la Mare, Nicopolis ad Mestum, Beroe [1]. În Panonia şi Tracia se născură împrejurări cu totul noi [2].

Peninsula Balcanică era, de altfel, de mult deschisă infiltraţiei negustorilor şi căutătorilor de câştiguri prin tot acel mal de multă vreme şi adânc colonisat. Pe lângă oamenii banului din oraşe se strecuraseră însă, în număr mult mai mare, oamenii muncii de la ţară. Nicio oficialitate nu-i indemnase; mai curând ea avea datoria de a-i reţinea. Dar, în măsură ce pământul ţerănesc era expropriat de o desvoltare economică produsă încă de la sfârşitul Republicei şi care a mai fost semnalată, în măsură ce sclavul lucrą ogorul şi adesea în locul câmpului de hrană se făcu grădina de plăcere a bogatului, pădurea-i de vânătoare şi toate cele în legătură cu luxoasa lui vilă, în măsură ce grânele veniau pe vase, din Sicilia, din Africa, din Egipt, din anume părţi de lume grecească sau barbaro-grecească, lucrătorul liber al brazdei strămoşeşti se simţi îndemnat să emigreze.

Unii dintre vechii ţerani latini îşi căutaseră astfel o nouă patrie în Galia-de-jos, care deveni o «Provincie», Provence, prin înceata lor operă de pătrundere. Alţii străbătuseră în Balcani prin partea lor cea mai accesibilă. Şi aici, printr'un proces pe

[1] Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 12; Dela Berge, *Essai sur le regne de Trajan*, Paris 1877, p. 62 şi urm.
[2] Dela Berge, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

care-l întâlnim de câte ori o grupă etnică mai numeroasă și, adăugim, mai sus în civilisație și cu o conștiință-politică mai desvoltată, întră în contact, pe un anume punct, cu o nație având aceleași ocupații, dar mai înapoiată și fără chiag politic, care *acolo* este în minoritate, procesul desnaționalisării se produsese. E același cas ca și la colonii ruși din Siberia, ca și la colonii europeni din America. Statul vine pe urmă, din punctul de pornire al emigraților, sau el e format, de la sine, de către aceștia. Altfel însă, numai cu mijloacele administrative și cu invasia căutătorilor de bogăție, și astăzi ar fi în jos de Dunăre o Ilirie, cum în centrul Europei sunt Germaniile.

Evident că acest proces s'a întins de la Iliri asupra Tracilor, romanisați și ei, până la Dunăre, ba chiar până peste Dunăre. Dar romanisarea populară a început prin această poartă ilirică.

În Dacia propriu-zisă nu era până într'atâta vorba de o luptă pentru limbă, ca în ținuturile de mai nainte cucerite, cât mai mult de o înlocuire a elementului autohton de odinioară. Când se povestește despre cei 200.000 de soldați ai lui Boirebista [1], trebuie, sau să-i luăm drept o mare exagerare a povestitorului, sau să admitem că între aceștia sunt socotiți și aliații, sarmatici și germani, ai regelui dac. Două sute de mii de luptători: aceasta ar da pentru tot poporul un număr de mai bine de un milion, și, dacă ne gândim că Dacii locuiau numai într'o parte din Ardeal și în munții Țerii-Românești și că, mult mai târziu, cam prin veacul al XVIII-lea, cu toate colonisările și cu toată înfloritoarea viață orășenească, popu-

[1] Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans* Lipsca 1863, p. 64.

www.dacoromanica.ro

lația de acolo abia întrecea acest număr, trebuie admis că informația cuprinde o mare exagerare. Întregul popor dacic abia putea să numere peste 100.000 de suflete: păstorului îi trebuie pământ mult, și acest pământ, chiar cu adausul format de pășunile din Țara-Românească, era foarte mic. Se mai adaugă că, vreme de cinci ani de zile, în înverșunata luptă contra lui Traian, poporul se vînzolise aproape cu moartea: bărbații căzuseră în lupta în fața unui dușman superior, biruinței îi urmaseră măceluri, satele de a lungul drumului tras de Romani fuseseră prada flacărilor și, după întâmplarea din peștera de la Kiris, pe vremea războiului getic a lui Crassus, știm că Romanii în astfel de casuri nu se purtau de loc blând cu cei lipsiți de apărare. Cum le întâlnim așa de des în chipurile de pe Columna de biruință, șiruri întregi de învinși, cari nu mai vedeau în patrie decât pe nesuferitul colonist roman, trecură la vecinii sarmatici, pentru a trăi aici slobozi și pentru a putea întâmplător să se răzbune: din satele distruse scăpară femei și copii fără adăpost și, luptând cu asprimea climatului și primejdiile drumului, își căutară o nouă patrie la primitorii barbari, adesea încuscriți. De altfel aceasta ajunsese și o necesitate, de oare ce în timpul lungului război mijloacele de trai se sleiseră. Și, în tot casul, o provincie populată în chip dacic, adecă străbătută de păstori, nu poate trece ușor drept una populată și după felul de a vedea roman, care cuprinde orașe și sate ce se ocupă cu agricultura. Dacă Galia ar fi fost cucerită de Cesar în astfel de condiții, nu ar fi avut nevoie de un astfel de adaos de coloniști străini, pentru că acolo viața barbară sta cu multe trepte mai sus; aici, din potrivă, trebuia în primul rând să se ri-

www.dacoromanica.ro

dice țara economicește, și pentru aceasta destul de rarul element băștinaș rămas nu era nici îndestulător, nici destoinic.

Noile elemente de cultură, cărora stratele țerănești de mult romanisate li impuseră caracterul lor, năpădiră din toate ținuturile uriașei Împărății, după cum li veni gust să se statornicească supt acest nou cer. Sosise tocmai momentul când diferitele naționalități care trăiau supt sceptrul Cesarilor începuseră să se desbere de prejudecățile și de tradițiile care le despărțiau și se alcătuia acel mediu comun romano-grec, care a înlesnit nemăsurat de mult răpedea răspândire simultană a creștinismului, o religie nouă, nenațională, pentru noua lume internațională ce se înjgheba. Nici despre o astfel de strămutare a tot felul de elemente de popoare n'avem, firește, ceva știri mai precise, de oare ce colonisarea Daciei printr'o astfel de imigrare se presintă ca un unicum în istoria romană[1]. La țermul de Miazăzi al Dunării, în Iliria, pentru a nu lua în samă decât regiunile apropiate în spațiu și timp, romanisarea nu fusese săvârșită numai prin funcționari și mai ales prin soldați, de și după *dimissio* veteranii primiau pământuri fără stăpân, căzute în mâna fiscului, în apropiere de acele *canabae* unde atâta vreme stătuseră supt arme, și nu rare ori chiar în ținuturi depărtate, unde pământul disponibil era mai mult și mai rodnic[2]; mulți din funcționarii civili mai mici s'ar fi putut numai cu greu deslipi de locurile încredințate lor, unde adesea încheiaseră legături de familie. Așa și ei, ca și țeranii imigrați, rămâneau pe loc și deveniau statornic locuitori ai provinciei la a cării conducere luaseră parte.

[1] Cf. însă Const. Porfirogenet I, *De administratione imperii*, § 29.
[2] Jireč.k, *l c.*, p. 12.

www.dacoromanica.ro

Aceasta se petrecu, bine înțeles, și în Dacia; dar, afară de elemente prelinse de peste Dunăre, afară de lucrătorii străini din mine, cari, organisați, ca de obiceiu, în *collegia*, desgropau din pământul tare aurul și sarea, se aduseră aici, în acest depărtat ținut de avanposturi al Împărăției romane, prin făgăduieli și ademeniri, și alți străini. «După supunerea Daciei», scrie Eutropiu, «Traian strămută acolo din întreaga lume romană o nesfârșită mulțime de oameni, pentru a lucra ogoarele și a popula orașèle[1].» Așa veniră, dacă nu din Italia, unde nu erau destui oameni cari să-și aștepte norocul, dar din legiuni, ca pașnici plugari harnici și meșteșugari de tot felul de meserii, sau ca trântori, conquistadori și căutători de aur, Gali, Asiatici, Egipteni—pentru a nu număra decât pe aceia cari au lăsat pe monumentele de piatră un semn al ființării lor. Pentru dânșii, amestec pestrit de tot soiul de popoare, care n'aveau un termin de legătură decât în limba latină a stăpânitorilor— așa cum era vorbită și de dânșii —, se clădiră, cu mânile învingătorilor, soldați totdeauna activi, orașe, cele d'intâiu adevărate orașe neîntărite și neslujind la niciun fel de scopuri militare, și se formară în acest frumos ținut sălbatec, al cărui pământ abia supsese sângele vărsat, înfloritoare colonii nou-întemeiate.

Afară de numeroasele așezări de pe la vadurile râurilor, de posturile militare, de numeroasele *davae* ale păstorilor daci, în care mai dăinuia trecutul, se ridicară cetăți ca Ulpia Traiana, Sarmisagethusa răsărită din cenușa ei, Apulum, unde resida *vir consularis* care-reprezinta pe Împărat, Potaissa, la început numai lagăr militar, Napoca, Porolissum —

[1] VIII, § 3: Traianus, victa Dacia, ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas.

www.dacoromanica.ro

acestea se înşirau de-a lungul marelui drum—, Ampellum, Brucla, unde pe lângă alţi mineri fuseseră chemaţi şi Piruştii din Dalmaţia, şi Tierna (Cerna). Nu lipsiau nici terme—ca la Germisara—, unde se jertfia acelor *nymphae salutares* care se milostiviau cu tămăduirea, nici parcuri şi colonii de vile în acele *vici* ce se aflau în vecinătatea oraşelor.

Ce-i drept, afară de acele clădiri care nu puteau lipsi în nicio colonie mai mare romană, nu se vedeau încă în noua provincie, cu toată bogăţia ei, mândre clădiri publice: pentru construirea lor ar fi fost nevoie de o mai lungă viaţă paşnică. Totuşi, să trăiască ticnit, să locuiască în frumoase case de piatră comode, să calce cu piciorul pe măestrite mosaicuri, să aibă înaintea ochilor plăcute statui —, la acestea se pricepeau bogaţii colonişti din Dacia, tot aşa de bine ca şi semenii lor din alte provincii. Şi chiar după puţini ani provincia Dacia era plină de oraşe, pe câmpii şi dealuri străluciau spicele de grâu şi înverzia viţa de vie, ca răsplată pentru o muncă neobişnuită aici, şi în onoarea creatorului acestor noi aşezăminte culturale, a Împăratului Traian, încă în viaţă şi stăpânitor, se bătu o monedă comemorativă [1].

Dar armele nu se odihniau aici decât rare ori pe deplin, şi chiar în cele mai bune timpuri cucerirea lui Traian — ca mai nainte cetăţile greceşti dela Pont, cu care totuşi Dacia nu stătea în legătură directă — păstră caracterul unui avanpost ameninţat; oraşele sale dădeau adăpost barbarului vecin, care a doua zi se putea înfăţişa ca duşman. Chiar dacă numărul lor nu

[1] Dela Berge, *o. c*, p. 60.

www.dacoromanica.ro

era mare, totuși rămăseseră încă Daci în țara ce fusese a lor veacuri de-a rândul și, pentru a îndepărta primejdia, pentru a înlătura un atac neașteptat, Roma sili pe fiii acestei provincii, de a căror credință nimeni nu era pătruns, să slujească la mari depărtări, în Britania, mai de obiceiu în Africa, supt steagurile împărătești, în vexilații și cohorte, care păstrară vestitul nume al poporului dac — Daci, Dacisci, Dagi —, și aproape totdeauna aceste ramuri smulse rămâneau acolo încotro le mânase vântul. Dacii cari trăiau între străini, cei emigrați pe vremea războiului, ca și acei până la cari nu pătrunsese niciodată puterea romană, chiar după întinderea ei sistematică de mai târziu, se zbuciumau fără preget la hotarele, *limites*[1], naturale și artificiale, și chiar cu atât mai zorit, cu cât cultura crescândă li trezia pofta de pradă. Supt Comod comandanții romani trebuiră să întreprindă chiar o strămutare: douăsprezece mii de astfel de Δάκοι πρόσοροι fură colonisați ca învinși în provincia 'n care ei ar fi voit sa pătrundă ca dușmani, și abia în această vreme mai târzie se frânse îndărătnicia tribului dacic de țerani: li se putu acorda pacea după ce făgăduiră solemn să lase între satele lor de la Tisa și granița provinciei o fășie de pământ pustie de patruzeci de mile de lată[2]. Legiunea a XIII-a gemina, a cării aducere în Dacia — ea venia din Panonia — corespunde războaielor de cucerire, avea necontenit destul de lucru, pentru a păstra și întinde creația lui Traian.

II. *Împăratul Adrian.* Amintirea lui Adrian este

[1] Despre *limes*, v. Karl Torma, *A limes dacclus felsö*, Budapesta 1880.
[2] Dio, LXXII, § 3.

www.dacoromanica.ro

mânjită, de câte ori vine vorba de Dacia, prin cunoscuta povestire a lui Dio, că, din invidie faţă de înaintaşul şi tatăl său adoptiv, ar fi sfărâmat până la stâlpi minunata creaţiune a lui Apolodor, pe care de altminteri puse să-l ucidă [1]. Dar de sigur numai pe nedrept. Pentru a dovedi aceasta nu-i nevoie să trimitem la panegiricele oficiale şi la clădirile ce s'au ridicat în Dacia supt domnia sa: o afirmaţie aşa de fără rost ca aceasta nu cade din pricina unor fapte fără însemnătate, ci prin propria ei netrăinicie. Adrian era un bun cunoscător al ţinuturilor dunărene, supt Domiţian servise ca ofiţer în Moesia Inferioară, aşa că trebuie să-i fi rămas vie în amintire ruşinea suferită atunci de armele romane [2]. În războiul contra lui Decebal el însoţise chiar pe Împăratul Traian, ca prieten bănuit moraliceşte, şi cu acest prilej învăţase să cunoasca prea bine prin propria intuiţie greutatea marii opere de cucerire, pentru ca să poată gândi apoi la nimicirea ei din nişte motive josnice, nedemne. Mai e încă învinovăţit că s'ar fi gândit la o cedare a înfloritoarei provincii: numai un războiu desnădăjduit împotriva barbarilor învecinaţi i-ar fi putut da un pretext potrivit pentru aşa ceva, şi, în loc de a întâlni vre-unul atare, aflăm numai de o zgomotoasă nemulţămire a regelui Roxolanilor de la graniţa răsăriteană dacică.

Împăratul veni în persoană 'n Moesia ca ocrotitor, şi nu ca distrugător hierostratic, întregì regelui barbar stipendiul, pe care acesta îl pretindea «ştirbit», şi, pentru ca să nu-şi ştie pe viitor provincialii expuşi unor astfel de pofte sarmatice,

[1] *Ibid.*, LXIX, § 4.
[2] Spartianus, *Hadrianus*. Cf. Iorga, *Les Latins d'Orient*, Paris 1921.

www.dacoromanica.ro

dădu comanda în mâinile puternice ale lui Turbo, care căpătă totodată și administrația Panoniei[1]. Supt domnia următoare a lui Antonin se pomenesc lupte germanice și dacice, dar numai în treacăt și așa fel că nu se poate pune mare temeiu pe tradiție[2]. În Dacii din povestirea lui Capitolinus, biograful împărătesc, trebuie poate să înțelegem pe Dacii liberi, Δάκοι πρόσοροι, neînduplecații cari ni sînt acuma cunoscuți.

III. *Germanii la granița dacică. Marc-Aureliu.* Din partea Germanilor ar fi fost în adevăr de așteptat un atac, dar cu propriile lor puteri ei nu erau în stare decât să neliniștească urgisita graniță și să facă nesigure căile cele mai depărtate; ca *latrunculi*, și nu ca temuți *hostes*, stăteau ei în fața cuceritorilor. Oricât de numeroase erau *gentes Sarmatarum*, ele nu alcătuiră niciodată o primejdie serioasă pentru provinciile romane. Numai la *Germani* era puterea mișcătoare, amenințătoare și pătrunzătoare a barbarilor. Stârniți de frământări lăuntrice, de lupte pentru pământuri nouă, de care simțiau nevoe față cu înmulțirea lor și cu ridicarea cerințelor culturale, Germanii se îndreptară tot mereu spre Miazăzi, în rătăcire pașnică sau chiar în năvalnic iuruș de popoare.

Pe la jumătatea veacului al II-lea d. Hr., ceva mai mult de o jumătate de veac după biruințile lui Traian «Germaniçus» și «Dacicus», stăteau chiar lângă graniță barbari noi de sânge germanic: Marcomanii la Apus, și, la Răsărit, în spre Tisa, înrudiții lor, Quazii. Mânați la emigrație de aceleași împrejurări ca toți Germanii, Astingii, o ramură a

[1] Spartianus, *l. c.*, §§ 5—7; Orosius VII, c. XIV.
[2] Capitolinus, 5.

www.dacoromanica.ro

Vandalilor, veniră supt două căpetenii și cerură pământ în Dacia. Răspinși, ei se năpustiră cu învoirea legaților provinciali romani asupra Costobocilor, și, cum nici cu aceasta nu-și stâmpărară foamea lor de pământ, supunerea lor definitivă de către înrudiții lor, Lacringii, îi încheie rătăcirile și luptele. Acești Germani puseră însă în mișcare și neamurile învecinate tracice și sarmatice: Burii din Banat, Costobocii ce locuiau la Miazănoaptea lor, dincolo de «corona montium» dacică, Cotinii[1]; alți Daci din cei emigrați și în sfârșit cetele de călări ale Iazigilor li se alipiră. Dunărea e trecută și scenele de prădăciuni care se desfășurară pe șesul moesic, poate și mai de parte[2], făcură absolut necesară prezența Împăratului. Un liber șef dac, anume Tarbos — nu înseamnă oare un «tarabostes», un *pileatus*?—năvăli în provincia romană până la Sarmisagethusa lui Decebal, care nu mai era de recunoscut, și ceru bani Romanilor, în cari el vedea niște cutezători venetici.

Împăratul Marc-Aureliu își puse ca țintă a vieții deslegarea definitivă a acestor greutăți, și el duse la capăt această operă prin sforțări uriașe, care amintesc fapte romane din cele mai bune vremuri. O parte din dușmani nu râvniau altceva decât o nouă patrie, și aceștia erau gata să primească situția de *foederati*, cu anumita condiție ca prin această concesie să nu fie dați pradă răzbunării aliaților lor de nevoie de până atunci; așa, de pildă, Burii, și nu numai aceștia. Dar Quazii și mai ales

---

[1] Identici cu Κοτηένσαι lui Ptolemeu și cu Gothinii lui Tacit; v. Zeuss, *o. c.*, tabla.

[2] Povestirea fragmentară, dar bogată, a acestui război germano-sarmatic în Dio, LXXI—LXXII. Cf. *Vita Antonini Philosophi.*

www.dacoromanica.ro

Marcomanii, dușmani înverșunați și îndrăzneți, trebuiră să fie combătuți într'o îndărătnică și sistematică luptă de nimicire. Când ei se văzură siliți să renunțe la visurile lor de cucerire, biruitorul Marcu-Aureliu ocroti provinciile dunărene prin crearea în spre Dacia și Moesia a unei nelocuite zone neutre și prin restrângerea legăturilor comerciale cu barbarii la anumite timpuri și locuri. Astfel, deci, prin tratate ce fură înoite de Comod, fiul și urmașul triumfătorului, echilibrul se restatornici iarăși în aceste părți; Dacii liberi aflară în Dacia Romană o patrie acum dorită; triburile ceva mai singuratece, ca, de exemplu, Costobocii [1], dispar din istorie prin cucerirea vandală; tot așa li se întâmplă și Burilor. În ce privește pe Germani, ei își păstrează în mare parte situația câștigată, dar ceia ce este mai interesant pentru noi e că trebuie să constatăm prezența de triburi vandalice la Miazănoaptea Daciei. Ele înlocuiesc curând la această granită amenințată pe Sarmații mult mai comozi pentru Romani; numele acestora din urmă își pierde printr'aceasta însemnătatea sa de mai înnainte.

În Împărăția romană urmară apoi un șir de stăpânitori stricați sau incapabili, dar tragi-comedia se petrecea numai la Roma, unde divinul August era văzut în înfățișarea sa adevărat omenească și era judecat ca om. În provincii desvoltarea internă, care făcu să se desfășure o lume nouă, propășia mereu, fără să fie simțitor stânjenită de întâmplările din Roma. De la Adrian încoace legiunile rămaseră pe pământul natal și fură întregite cu elemente provinciale,—un fapt cu urmări incalculabile.

[1] Cf. Pausanias, X, 34, 5.

www.dacoromanica.ro

Procesul de romanisare mai fusese încurajat şi prin expatriarea de mai înainte a soldaţilor barbari recrutaţi; acum însă, după reforma militară, fu posibilă formarea unei *societăţi romanice complecte* pe vechiul pământ naţional al barbarilor, ale căror tinere generaţii crescură într'însul, şi latina vulgară a imigraţilor rurali, confundată cu cea deprinsă în «castra», «canabae» şi pe pământurile dăruite, începu să ieie 'n fiecare ţinut o coloare specială. Astfel se născură pe încetul *diferitele* limbi romano-barbare, limbile romanice de astăzi, şi naţiunile din nou plăsmuite, deosebite între ele tocmai prin aceste limbi, au înrâurit întreaga istorie europeană de mai târziu. În neamurile învinse şi apoi strămutate pe pământ roman, sau în acelea care, cerşind cu mai multă sau mai puţină cuviinţă, fuseseră statornicite pe un pământ mai bun, stă un alt element însemnat pentru pregătirea viitorului. În Dacia şi Moesia, unde limba romanică prinse mai târziu rădăcini, avem o mărturie hotărâtă, sigură, a unei colonisări dacice, şi anume nu într'o mică proporţie. Când Costobocii fură înlocuiţi de către Astingi, cu greu îşi putură găsi o altă patrie decât Dacia, şi tot aşa se întâmplă cu Burii aşezaţi în Apus, cari imigrară pe încetul. Acum Roma avea într'adevăr la dispoziţia sa tot neamul dacic, şi 'n întregime purtă el armele pentru scopuri romano-imperiale.

IV. *Creştinismul.* În acest timp se indeplini uimitor de răpede răspândirea religiei universale a *creştinismului,* care, înlesnit prin amestecul de popoare în formaţie, cu limbă latină, întipări şi el la rându-i mai adânc în gloatele amestecate acest element roman. Pe timpul lui Traian noua

www.dacoromanica.ro

credință era acum foarte răspândită în Asia Mică, și același lucru trebuie să-l admitem și pentru țermul european din față. Dacă tot felul de națiuni au contribuit cu o parte la colonisarea Daciei, au trebuit numaidecât să se găsească și străini de credință creștină în nou-întemeiata provincie. Că nu s'a găsit nicio inscripție creștină — se crede totuși a se fi descoperit în câteva semne de pe monumentele funerare urme ale cultului tăinuit —, aceasta nu înseamnă o probă contrară. Până în veacul al IV-lea, orice s'ar spune, nu se dădeau bucuros în vileag convingeri atât de primejdioase, și cu creștinismul său nu se fălia nimeni pe pietrele de mormânt, pe care oricine le putea vedea. De altfel, săpături pe locurile vechilor colonii romane s'au întreprins până acum abia așa de rar și insuficient, încât din puținele descoperiri, dintre care cele mai multe au fost aflate întâmplător, nu trebuie să se tragă conclusii prea depărtate, mai ales când necesitatea lăuntrică a desvoltării istorice cere contrariul. Necesitatea istorică e mai hotărâtoare decât întâmplătoarele mențiuni cu două înțelesuri din scriitorii creștini, de ex. că Apostolul Andrei ar fi predicat în «Scitia», și prin aceasta se înțelege mai curând marea Scitie a barbarilor decât romanica Scythia Minor, Dobrogea de astăzi, sau că «Dacii și Sarmații» ar fi recunoscut, alături de «Germani și Sciți», încă de pe vremea lui Tertullian [1] divinitatea lui Hristos [2].

Tracii dacici și moesici, precum și barbarii învecinați sau cei ce trăiau laolaltă cu dânșii, primiră creștinismul în formă *latină*, și în limba româ-

[1] Veacul al III-lea.
[2] Eusebiu, *Hist. eccles.*, III, § 1; Tertullian, *Advérsus Iudaeos*, § 7.

www.dacoromanica.ro

nească toate elementele fundamentale ale credinţei şi ale ritului se exprimă prin cuvinte de origine latină: aşa de ex. Dumnezeu (Dominedeus), cruce (crux), biserică (basilica), botezare (baptizare), botegiune (baptizatio), cuminecare (communicare), sânt (sanctus în formele compuse), altar (altare), înger (angelus), păgân (paganus), creştin (christianus), Crăciun (calationem), etc. [1].

Prin cunoscuta reformă a lui Caracalla, care nu era decât recunoaşterea prin lege a unei stări existente, toţi locuitorii Imperiului roman primiră egalitatea constituţională de drepturi. Şi barbarii desnaţionalisaţi, cari de la început se deprinseseră mai mult sau mai puţin cu formele de cultură ale învingătorului, meritaseră de sigur această încurajare. În veacul al III-lea elementul neroman covârşia acum în oştile de graniţă, şi din aceşti barbari romanisaţi se născură chiar pentru Roma Cesari noi, caracteristici: aşa Maximin era Trac, Claudiu se trăgea din Dardania, aşezată mai la Miazăzi de Moesia dunăreană, Diocleţian din Dalmaţia; Deciu, Aurelian, Probus, Maximian, Valentinian erau cu toţii Panonieni, din sînge roman sau barbar, probabil romano-barbar: Galeriu, «fiu de drac», de balaur dacic, se născuse în Sardica, şi mama lui Galien fugi de pe ţermul de Miazănoapte al Dunării dinaintea nimicitoarelor cete carpice [2]. Dacia nu dărui Romei, ce-i drept, decât un pretendent la coroană, pe Regilian, «ruda lui Decebal», alături de atîţia pretendenţi din Iliricul întreg [3]. Cunoaştem aportul Iliricului la cultura

[1] Cf. G. Chiţu, în revista „Columna lui Traian", 1832 şi O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I. Paris 1908, p. 261.
[2] Lactanţiu, *De mortibus persecutorum*, § 9.
[3] V. Iorga, *Les Latins d'Orient*, pp. 20—1.

www.dacoromanica.ro

romană, dar în inscripţii se vede cum numele dacice: Ucadine, Epicadus, Nando, Bituvantes, Sutta, Aia se înmulţesc mereu, şi nu poate fi nicio îndoială că şi aici se petrecu însemnatul proces de desvoltare. După cum o galo-romanitate în Galia, tot aşa se născu şi aici, pe amândouă malurile Dunării, din amestecul definitiv al acelor cari atâta vreme se învrăjbiseră, pentru civilisaţia lumii vechi romano elenice, un substrat *traco-romanic* al amestecului de neamuri.

V. *Goţii la Dunăre.* Dar, pentru a căpăta popoare nouă la Dunăre ca şi la Rin trebuia, pe lângă slăbirea sau nimicirea organismului administrativ imperial, care, lucrând în sens conservativ, constrângea procesul acesta de desvoltare în formele trecutului şi ne înşeală asupra prefacerilor, să vină mereu alte năvăliri, pentru ca prin noi legături şi noi împărecheri de popoare să se poată zămisli naţiunile epocei creştine [1].

Cu veacul al III-lea sosiră iarăşi zile critice pentru ţinúturile dunărene. Goţii de către Marea Nordului fuseseră mânaţi încoace, spre Dunăre, de revoluţii lăuntrice necunoscute: un popor mai numeros, cu care nu se poate asămăna niciunul din triburile germanice ivite mai nainte. Încă supt Caracalla se glumia la Roma asupra titlului de Geticus, care se alipia numelui Împăratului, ca ucigaş al fratelui său Geta, şi care s'ar fi putut potrivi ca nume şi pentru un învingător al «Geţilor» [1]. Pe atunci ei erau încă, cel puţin în relaţiile lor ca Romanii, nişte barbari paşnici, cari, pe nebăgate de samă, în cete mici îşi căutau prin provinciile vecine o patrie mai bună şi erau preţuiţi ca sol-

[1] V. *ibid.*, pp. 18—20.

www.dacoromanica.ro

dați viteji, iefteni. Maximin, viitorul Împărat, Got de origine[1], se născu pe la anul 200 «într'un loc din Tracia, la granița barbarilor»[2]; în tinerețea sa el fu păstor și *latro* la „râul de hotar" *(ripa)* — deci încă de pe atunci împrejurările pe pământul roman erau așa că locuitorii, barbari romanisați, puteau să ducă o astfel de viață —; chiar mai târziu, după ce ca soldat și ofițer roman venise în atingere mai de aproape cu lumea civilisată, trăind pe moșiile sale, el nu-și uită de loc originea și întreține o vie legătură cu «Goții» și «Alanii», cari-l recunoșteau încă de consângean[3]. După epoca gordiană însă acești «Sciți», cu a căror prezență la Răsăritul Daciei și la țermul de Miazănoapte al Dunării-de-jos Romanii erau acum obișnuiți, deveniră de-odată neastâmpărați și împinseră peste fluviu pe Carpi, o rămășiță a Dacilor liberi răsăriteni[4]. Năvălirea desnădăjduită a acestor din urmă barbari distruse cu totul sărăcitele cetăți grecești de la Dunăre și de la Marea Neagră[5].

Împăratul Filip constrânse pe Carpi la supunere, probabil încuviințându-li așezarea pe pământ roman[6]. Cu toate acestea în războaele civile ale celei mai triste perioade din Imperiul roman, Goții găsiră prilej de noi incursiuni prădalnice și în curând năpădiră, prin intreprinderi mereu repetate, nu numai provinciile învecinate, ci întreaga peninsulă, unde se încumetară să atace chiar orașe

---

[1] Capitolinus. *Maximinus*, 2.
[2] De vico Threiciae vicino barbaris.
[3] *Ibid*, 4.
[4] Împotriva lor luptară Caracalla și Macrin; Dio, LXXVIII, § 13, care-i numește simplu „Daci".
[5] V. de ex. Maximus și Balbinus, § 16; Petrus Patricius, p. 124.
[6] Zosim, p. 22.

www.dacoromanica.ro

întărite, fără să mai amintim şi de expediţiile lor de piraterie la Marea Neagră pe corăbii greco-bosforice[1]. Părea că se apropie descompunerea Imperiului, aşa de cumpliţi erău aceşti viteji războinici şi aşa de slabe mijloace stăteau la îndemâna nenorocitei stăpâniri romane, pentru ca să-i poată preîntâmpina cu succes. Împăratul Decius pieri de mânile lor. Venind din Răsărit, din regiunile Donului, ei înaintaseră supt Claudiu până la Nistru; de aici pregătiau o nouă expediţie de pradă, dar *carrago* a lor fu oprită în loc la Naissus (Niş) de către Împărat; aici suferiră o înfrângere neobişnuită. Dar la o nimicire a lor nu era de gândit serios: ei se refugiară în spre Dunăre şi-şi deschiseră calea luptând. Totuşi Romanii avură de semnalat un strălucit succes, care se putea asămăna numai cu biruinţa lui Marcu-Aureliu asupra înnaintaşilor Goţilor. Împăratul însuşi vorbeşte oarecum într'o scrisoare, al cării cuprins a fost însă redat în chip retoric, de mai bine de 300.000 de barbari ucişi, ceia ce firește nu

Fig. 7. Impăratul Constantin.

[1] Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das römische Reich bis auf Konstantin*. Lipsca 1899, pp. 54—55. O conştiincioasă lucrare de seminariu, care, în felul cunoscut, crede că poate lămuri totul, dar cu unele resultate parţiale însemnate.

www.dacoromanica.ro

poate fi luat decât cu o reducere corespunzătoare[1]. Numeroşii prinşi de războiu învăţară, nu fără voie, să cultive ogoarele dela Nordul şi Sudul Dunării, şi astfel eroii distrugerii se prefăcură în paşnici *incolae* ai ţinuturilor romane —, când nu intrară chiar supt steaguri ca minunaţi «auxiliares»[2].

Trecură numai câţiva ani, şi iarăşi un Cesar roman trebui să vină la Dunăre pentru a face ordine. Goţii rămaşi dincolo de fluviu atacaseră supt regele lor fortăreţele din Moesia. Aurelian, urmaşul lui Claudiu, îi răspinse, pătrunse în Dacia, îi urmări şi nimici unele cete[3]. Aliaţi cu învinşii erau şi părţi din neamurile germanice învecinate. După ce forţa principală a «Sciţilor» propriu-zişi fu nimicită, Împăratul se îndreptă şi împotriva acestor auxiliari învinşi încă odată la Dunăre, cari trebuiră să ceară pace şi o capătară dela Împărat, chiar fără suprimarea stipendiului obişnuit. Aceştia erau Vandalii iuthungi, ce locuiau în Panonia. Vandalii dacici, cari trăiau lângă Goţi ca odinioară lângă înnaintaşii acestora, intrară şi ei atunci în *foedus* roman Ei deteră ca ostateci Împăratului fii de rege, acordară armatei romane o trupă auxiliară de 2.000 de călări, făgăduiră pedepsirea acelora cari trecuseră fluviul şi primiră în schimb, pe lângă stipendiul obişnuit, dreptul de a veni în provinciile dunărene pentru a-şi face târguielile trebuitoare[4]. Se pare că prin aceste evenimente s'ar fi încheiat luptele de la Dunărea panonică şi dacică.

---

[1] Claudius, § 8; cf. Rappaport, p. 80, nota 1.
[2] Zosim, I, p. 46.
[3] Vopiscus, § 22.
[4] Fragmente din Dexippus, scriitor contimporan, ed. Bonn, p. 11 şi urm.; Zosim, pp. 42—43, 271.

www.dacoromanica.ro

Aurelian se îndreptă după aceasta către afacerile asiatice, pentru ca să nimicească Statul cu năzuinţi mari al Arabilor din Palmira şi nu se mai întoarse la Roma ca triumfător. Până a nu începe însă această ultimă întreprindere el fixase situaţia în Dacia.

Înaintea lui exista totuşi, ca în vremuri mai bune, o *provincie* Dacia, care din motive administrative şi de apărare fusese împărţită în trei jurisdicţii. *Dacia inferior* e numai odată pomenită. Mai târziu sunt numite în inscripţii trei Dacii, care aveau însă un guvernator comun, un adăpost al oştirii proprii şi ai căror represintanţi se întruniau în *concilium trium Daciarum*, cunoscuta adunare representativă, a cării ţintă era mai ales onorarea ofiţerilor împărăteşti şi cultul stăpânitorului. Porolissum şi Apulum, amândouă în muntoasa ţară ardeleană de azi, precum şi mai puţin însemnata Maiva din şesul oltenesc, aşezată probabil la Dunăre, erau reşedinţile celor trei sub-guvernatori [1].

Năvălirile Goţilor trecură prin alte provincii vecine fără să ducă însă la o aşezare de-odată, în masă. În stepa răsăriteană era loc destul pentru ca să se hrănească şi caii acestor luptători de meserie. Afară de expediţiile de pradă, în care Goţii prădau recolta de pe câmp şi făceau mare larmă în jurul zidurilor cetăţilor, ei veniau în această parte ca şi în Moesia numai în cete mai mici, sau chiar ca familii separate, care cereau pământ şi-l şi căpătau. Maximin însuşi este un exemplu al acestei neîntrerupte colonisări pe nebăgatele de seamă, care firește că nu micşura simţitor forţele de luptă ale marilor horde rătăcitoare.

[1] Jung, *Fasten, passim.*

www.dacoromanica.ro

Părinții acestui viitor Cesar, un Got și o Alană, vin din «Scitia», țara perindării barbarilor, în Tracia română, unde se dedară vieții de păstorie. Astfel de noi veniți aduceau cele mai de multe ori cu ei, așa cum reiese din Viața lui Claudiu [1], numeroasele lor turme de boi, oi și cai. Fiul, care și-a însușit binișor încă din acest ținut roman sau romanisat limba latină, păzește vitele părintești. Plin de poftă de acțiune și de jaf — însușirea caracteristică unor astfel de neromani cu sânge aprins—, el ajunge soldat, centurion și urcă și mai sus în cariera militară; părăsește oastea după un serviciu credincios, și-și capătă pământuri în locurile unde și-a petrecut anii copilăriei, în depărtatul său sat tracic. Ce s'a întâmplat mai departe cu dânsul nu-și are loc aici.

Provincialii nu aveau nicio repulsie față de acești vecini sălbateci, cari adesea nu erau barbari decât prin port și graiu. În Dacia ca și în Moesia, în Rheția ca și în Galia, în veacul al III lea erau de mult obișnuiți cu această strămutare de barbari ca și cu o întâmplare zilnică. Populația era răsfirată în aceste ținuturi de graniță, și Împăratul avea mult pământ de dat, mai ales după ce jăfuitorii înlăturaseră pe mulți proprietari prin omor sau robire. De la cetățeanul roman, care adesea n'avea nici el un prea lung șir de strămoși civilisați, oaspetele nu prea temut învață un fel mai bun de a munci pământul, și curând dispăru deosebirea dintre vechiul și noul locuitor ai țerii ce ținea acum de o Romă internațională. Chiar în cele d'intâiu timpuri clasele de jos ale populației romane nu desprețuiseră de loc încuscri-

[1] Cap. 10.

www.dacoromanica.ro

rea cu puternicii, frumoşii, în fond blânzii şi prietenoşii fii ai barbarilor imigraţi.

În Galia şi Italia, unde populaţia trăia aşa de strâns laolaltă, unde moravurile erau cu mult mai alese şi deosebirea dintre Romani şi Germani ieşia mai tare la iveală, în astfel de provincii, în care războinicii duşmani, primiţi de nevoie de către administraţia romană, când cu marea mişcare de popoare a veacului al IV-lea, cerură o împărţire a ogoarelor, o *divisio agrorum* şi în care fiece proprietar de moşii trebui să cedeze o bună parte din ogorul său moştenit, chiar şi acolo amândouă rasele nu au rămas multă vreme învrăjbite. Cu cât mai mult în provinciile dunărene, unde, în afară de cetăţile care se prefăcuseră în oraşe, pământul necultivat aştepta încă noi puteri de muncă?

Nu numai în primejdioasa crisă a veacului al III-lea, când Carpii şi Germanii, după înfrângerea lor, fură colonisaţi în masă, ci chiar şi mai înainte mii de barbari se deprinseră pe pământul Daciei şi al Moesiei, ca paşnici supuşi ai Împăratului şi ca ucenici ai culturii. Mai târziu nu mai întâlnim nicio urmă despre ei, după cum şi «Dacii vecini» periră fără urmă, îndată ce fură primiţi în provincia romană. Ar fi o mare greşeală dacă s'ar vorbi de populaţia provinciilor dunărene din acest al III-lea veac ca de nişte «Romani»; era, afară de vechiul fond latin, un amestec de popoare mai mult sau mai puţin romanisate, care în grelele vremuri se simţia la înălţimea oricărui pericol, dar, cum peste tot nu putea găsi decât de fapt aceleaşi împrejurări, de aceia rămase mai bucuros în noua patrie.

Tinerimea germană, care, păşind mereu pe căile

www.dacoromanica.ro

războiului, pornia la luptă potrivit obiceiului, supt herzogi aleşi de dânsa sau supt şefi clientelari, căuta în expediţiile sale pe uscat sau pe Mare, de care dânsa, urmaşa piraţilor din mările nordice, nu se temea, jăfuirea oraşelor sau stipendiile de împăciuire ale Împăratului; pământ nu se cerea decât atâta cât li era de nevoie lor şi cailor lor. În istoria cam monotonă a marelor isprăvi gotice nu se vorbeşte de cruzimi; războinicii caută să atace pe neaşteptate Istros, Tyras sau Tomi din *Scythia Minor*[1], cea locuită numai la ţermul Mării şi la Dunăre, de săteni daco-romani, de Elini şi semi-Elini. Folosindu se de cunoscutele căi romane sau de luntrile dela ţerm, ei înaintează până la Anchial, la Marcianopolis şi Philippopolis, în altă direcţie până la Atena; dincolo de Marea Neagră drumul lor de aventurieri îi duce — întocmai ca după veacuri pe Cazacii ce locuiesc la gura aceloraşi râuri — numai spre porturile bogate, şi, după ce le-au visitat, în zădar sau cu folos, se întorc îndărăt, pentru ca în primăvara următoare să repete din nou acelaşi joc primejdios şi înviorător.

Dar să ne oprim ceva mai mult asupra comparaţiei cu Cazacii veacului al XVI-lea şi al XVII-lea. Şi aceştia erau luptători sălbateci, temuţi, cari duceau cu ei foc şi sabie; nici ei nu erau, propriu-vorbind, un popor an. mit, căci Cazac putea să ajungă orice îndrăzneţ aventurier, când îşi însuşia felul de traiu căzăcesc, şi e cunoscut că tot aşa Alanii şi popoare vecine de pe vremea lor au devenit pentru alţii şi chiar pentru ei «Goţi». Pentru Polonia ca şi pentru Moscovia, pentru ţerile româneşti de la Dunăre, dar mai ales pentru provinciile

[1] Zosim, I, § 34.

www.dacoromanica.ro

Împărăției turcești, care ca întindere și organisație corespundea oarecum despoticului imperiu militar al Romanilor, pentru dînsele ei erau un spăimântător biciu al lui Dumnezeu. Întocmai după obiceiul gotic, fără să fi auzit însă vre-odată de expedițiile gotice, întreprindeau și ei expediția lor de vară, care-i hrănia, îi ameția și-i îmbogăția. Iașii, capitala Moldovei, îi văzu adesea în cuprinsul zidurilor sale; bâlciurile de pe țărmul Nistrului primiră groaznica vizită cazăcească; Caffa din Crimeia, Samsun din Asia-Mică fură jăfuite de dânșii; ei fură văzuți arzând și prapădind la Bosfor, și Sultanul, zărind în depărtare, în timpul nopților senine, văpaia roșie a cerului, primia vestea biruinței și a invitării lor la luptă [1].

Dar nu erau așa de numeroși cât ar putea resulta din cronica aventurilor lor; săvârșiau minunății, fiindcă războiul nu li era lucru secundar sau de apărare legitimă, ci li era totul: trăiau pentru luptă și doriau să moară luptând. Cât de des au venit cetele lor de călări, iuți ca fulgerul, pe pământul moldovenesc, muntenesc sau sud-dunărean! Și totuși țara, cu toată paguba pe care o îndura în sat și câmpii, nu era pe deplin ruinată și de loc despopulată. Locuitorii erau doar agricultori și păstori totodată; când ogoarele trebuiau să rămână nelucrate sau sămănăturile se pierdeau, îi hrănia turma, și de aceia țeranul român nu ură pe acești străini, cari nu-i pricinuiau prea mare rău sărăciei și pe al căror curaj îl admira sincer. Nu rare ori își părăsia ocupația obișnuită și, pentru a-și încerca norocul, devenia

[1] *V.* Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 26-7; Hurmuzaki, XI, Prefața; *Pretendenți, domnești*, în „Analele Academiei Romîne", XIX; *Studii și documente*, IV, Prefața.

www.dacoromanica.ro

el însuşi Cazac pentru durata unei expediţii. Trebuie să admitem că, la prilejul perindărilor neobositelor cete de Goţi, în mulţi Romani s'a trezit din nou sângele de Carp, Sarmat sau Dac; după biruinţa sau înfrângerea tovarăşilor de luptă el se întorcea la ocupaţia meşteşugului său de ţeran.

Prin urmare, foarte amestecata populaţie a Daciei, care vorbia latineşte, nu era cu totul neîmpăcată duşmană a barbarilor. Răsfirată în *vici* şi *pagi*, ea nu trăia numai în strîmtele graniţe ale provinciei romane, ci cu mult peste ele, în afară, şi-şi părăsia luni de zile casa şi familia pentru a rătăci cu turmele în acest şes muntean mereu cercetat de barbari sau în deluroasa ţară a Moldovei. Înainte de sosirea Goţilor aceşti *pastores* dacici, urmaşi ca ocupaţie şi destul de adesea scoborîtori ca sânge ai Dacilor, stăteau în legături de prietenie cu Sarmaţii, ba chiar plătiau căpeteniilor roxolane de peste Olt o dare de păşunat, ca să poată colinda înfloritoarele văi. «Gotul» era foarte adesea pentru un cunoscător acelaşi Sarmat, şi, cînd era un adevărat German, nu răspingea obiceiurile ţerii, ci primia moneda de aramă romană de la provincialul care, învelit în piei de miel, acoperit cu căciula dacică şi călcând măsurat cu opinca dacă — toate s'au păstrat până astăzi la ţeranul nostru — trăia din păstorie.

VI. *Dacia după părăsirea ei de Împăratul Aurelian* (c. 271). În timpul presenţei sale 'n Dacia, Aurelian se încredinţase că ţara era, ce-i drept, pierdută pentru Imperiu, nu însă pentru populaţia «romanică» şi pentru limba latină. Probabil că, din oraşele de la munte şi din cele dunărene, care nu se înrădăcinaseră niciodată pe deplin

www.dacoromanica.ro

şi care nu sunt pomenite decât în inscripţii şi niciodată în izvoarele orale, nu rămăsese nimic altceva decît cartiere ale legiunilor şi locuri de bâlciu, ca nişte sate, pentru ţeranii băştinaşi şi ostaşii străini. Trebuie să admitem cu siguranţa că unele foaste *municipia* şi *coloniae* erau cu totul pustiite, de vreme ce chiar în veacul al XIV-lea în Italia, de altfel aşa de înfloritor populată, unde totuşi prăpădiau cetele de condottieri, necruţând nici măcar pămîntul ţerănesc, într'un oraş ca Piacenza, îndelungă vreme nu se găsesc decât trei locuitori şi pe piaţa principală buruienile cresc în aceiaşi îmbielşugată huzurire ca în pârloagă [1]. În capitala de fapt, Apulum, trebui Deciu, nenorocitul Împărat, care mai târziu peri de mâna Goţilor, să întemeieze o nouă colonie, şi această *colonia nova* comemorează cu faimă într'o inscripţie pe *restitutor*ul provinciei [2]. Cine avea însă bogăţie, sclavi, o posiţie neatârnată în provincie şi simţul unui fel de viaţă mai bun trăia într'o veşnică teamă supt ocrotirea soldaţilor în cetăţile şi lagărele încă trainice. Înlăuntrul ţerii de multă vreme mai că nu se mai săpau în piatră [3] mândre inscripţii romane. Un semn de moarte, când ne gândim cu ce drag scriau oamenii aceştia.

Biograful lui Aurelian mai spune, numai în slabă legătură cu paragraful în care e dată această ştire, şi următoarele, despre care savanţii moderni şi modernii politiciani ştiu să spună atâtea lucruri cu rost şi fără rost: «După ce Împăratul văzuse că Iliricul era pustiit şi Moesia perdută, retrăgând

[1] Iorga, *Thomas de Saluces* Paris 1893, p. 95.
[2] *Carpus, Inscr. lat.*, II, 1, nº 1176.
[3] O inscripţie din Sarmisegetuza în *Ephemeris epigraphica*, IV, nº 190.

www.dacoromanica.ro

armata şi locuitorii, el părăsi Dacia transdanubiană întocmită de Traian, pierzând nade,dea de a o mai putea păstra; mulţimea scoasă de acolo o aşează în Moesia, şi provincia, care acum desparte amîndouă Mesiile, o numi Dacia sa»[1]. Aceasta înseamnă—orice altă lămurire nu corespunde desvoltării firesti a împrejurărilor—că, după ce Aurelian bătuse pe Goţii, Iuthungii şi Vandalii de pe ţermul stâng al Dunării şi-i silise la o pace, prin care ei deveniră *foederati* şi se simţiră ca atare, el părăsi ţara cu soldaţii cari ,servisera mai înainte acolo şi evacuă fortăreţele încă existente, devenite acum zădarnice. Administraţia urmă legiunilor şi, împreună cu funcţionarii, cari nu mai aveau nimic de făcut aici, părăsiră provincia toţi aceia cari nu mai puteau locui pe primejdiosul pământ al Daciei decât supt ocrotirea vulturului imperial. Aceştia găsiră un adăpost în oraşele de pe ţermul de Miazazi al fluviului; soldaţilor li se hotărâră noi garnisoane moesice şi funcţionarii slujiră de atunci încolo în nou-întemeiata Dacie a Împăratului Aurelian. Ţeranilor de pe câmpia întinsă, păstorilor de pe înălţimile munţilor, acestor tovarăşi sau rude ai noilor barbari toate acestea li erau absolut indiferente şi continuitatea elementului roman pe amândouă malurile Dunării — acum iarăşi un fluviu de graniţa — nu fu stânjenită prin măsura lui Aurelian, care procura numai o recunoaştere oficială unor fapte de mult existente. Ca în Britania, aşa şi aici, începeta dar fericita operă de romanisare, care fusese urmărită timp

[1] Cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam transdanuvinam Daciam, a Traiano constitutam, sublato exercitu et provincialibus, reliquit, desperans eam posse retineri, adductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit"; § 39.

www.dacoromanica.ro

de aproape trei veacuri, nu fu zădărnicită prin simpla retragere a legiunilor.

E foarte cu putință ca în tratatele pe care Aurelian le încheiè cu barbarii, să li fi încuviințat așezarea pe țermul părăsit al Dunării, și ca Goții și Vandalii să fi primit colonisarea lor ca *foederati*. Prin desnădăjduita măsură a Împăratului se restatornici de fapt liniștea la granița nou-creată; căci la alegerea Împăratului Tacit, când un consul semnala în Senat primejdia amenințătoare a barbarilor, nu se făcu nici alusie la Goții înșiși ca amenințători [1]. Dar acești dușmani ai lui Aurelian, cari de astfel nu uitaseră drumul pe Mare spre Asia, apărură din nou supt Probus, în a cărui persoană Roma câștigase un Împărat-soldat, care străbătu fară odihnă granițele atacate. Probus înfrână pe Germani mai ales prin colonisare, și niciun stăpânitor roman nu a înmulțit ca dânsul populația imperiului prin adaus de barbari. Întregul neam al Carpilor — numiți acum după patria lor dela gurile Dunărei «Bastarni» — fu primit în «Tracia», departe de obișnuitele sale puncte de atac. Și grupuri întregi de triburi gotice, Gepizi și Greuthungi, luară în stăpînire pământ provincial în Dacia sau aiurea, prin *deditio*, după o înfrângere, sau pe temeiul unei *amicitia* încheiate de bună voie. Și cu toate acestea cetele de prădalnici, care nu voiau ogor de lucru și desprețuiau munca de rob a țeranului, continuară și mai departe viața de care nu se mai puteau desvăța [2].

Totuși o parte considerabilă din neamul Goților și Vandalilor trecu, într'o patrie mai bună, la cultura romană, și legături de familie între Romani

[1] Vopiscus, *Tacitus*, § 3.
[2] *Probus*, §§ 16, 18; cf. *Proculus*, § 12; Zosim, p. 61.

www.dacoromanica.ro

și Goți se îndesiră tot mai mult: doar Aurelian dăduse de soție pe o *virgo regalis* de neam gotic, o fiică de rege, viitorului anti-Cesar Bonosus, un deosebit bețiv, care sămăna cu cei mai buni dintre Germani, și-i dăruise și o zestre alcătuită din haine și din monede de aur și argint[1]. Carus, urmașul lui Probus, avu de susținut războaie sarmatice în Panonia, cu vărsări mari de sânge, între barbarii năvălitori, și mai în urmă o colonisare mai puternică de captivi[2]. Supt acest nume arhaic se înțeleg probabil Vandalii, căci stăpânirea Iazigilor trecuse de mult în aceste ținuturi de pustă.

Dioclețian dete Imperiului o cingătoare de cetăți, care trebuiau să împiedece măcar năvălirile[3]. Din nenorocire însă nu ni sunt cunoscute relațiile acestui Împărat cu Goții și neamurile înrudite cu ei[4]; poziția lor față de provincialii romani și față de provincie rămâne pentru această epocă întreagă cufundată în întunerec. Pentru a răspândi puțină lumină asupra acestui interesant proces de prefacere, trebuie să venim tocmai la epoca lui Constantin[5].

Când bărbatul căruia-i era menit să dea Imperiului o organisare mai potrivită cu timpul, prin învoirea cu concurentul său Liciniu, cu care se luptase în *Moesia superior* și Tracia în fața barbarilor, luă pentru dânsul provincille așezate la Răsăritul Iliricului, el găsi curând prilej să-și poată cunoaște vecinii neînfrânați. În deceniile trecute

[1] *Bonosus*, §§ 14—15.
[2] *Carus*, § 9.
[3] Zosim, II, § 34.
[4] Menționarea nelămurită de războaie împotriva „Carpilor, Bastarnilor, Sarmaților", în Orosiu, VII, § 25.
[5] Cf. Rappaport, *o. c.*, pp. 105—107.

www.dacoromanica.ro

Goţii din stepă nu se clintiseră din pustia lor nemărginită, şi regele Rhausimodos—un Rhausimuth, al cărui nume aminteşte pe Rhaus din epoca Antoninilor — îşi mână războinicii de la Don şi Meotică până la Dunăre, unde voiau să ieie cu asalt un castel de origine diocleţiană, cu meterezuri de lemn pe vechi ziduri de piatră. Dar nu izbutiră; la întoarcere Cesarul îi urmări şi-i învinse în «păduri», probabil în hăţişurile rovinoase din Basarabia sudică, pe unde trebuiau să-şi ieie drumul. După obiceiul stabilit acum, captivii fură aşezaţi pe ţermul roman [1]. De altfel aceasta e şi tot ce a întreprins el împotriva Goţilor, şi ceia ce se mai pomeneşte în izvoarele de mai târziu despre isprăvile sale împotriva «Sarmaţilor» trebuie să se rapoarte în mare parte tot la aceasta [2]: despre un pod pe Dunăre, a cărui amintire o aflăm ici şi colo la istorici mai puţini informaţi, nu s'a păstrat nicio urmă sigură, şi, dacă ţinem samă de împrejurările de atunci, mai că nu e admisibilă reconstituirea colosalei ruine traianice de la Turnu-Severin sau durarea alteia la Celeiu, în Oltenia. O recâştigare a Daciei ar fi fost un vis prea îndrăzneţ pentru foarte cumpătatul şi practicul Împărat, de o politică reală, care nu slăvia de loc trecutul înmormântat: el nu ţinu în samă decât pe Goţii din Răsărit, din *Scythia minor;* numai aici avea el a face cu dânşii. S'ar putea oare aştepta la ceva de samă în această direcţie de la omul care era învinovăţit că prin stabilirea de garnisoane în interior ar fi slăbit

[1] Zosim, II, § 21.

[2] V. excerptele *de Constantino*, ca anexă la Ammian, cap. 32. Şi în *Anonymus Valesii*, Mon. Germ. Hist, Auctores antiquissimi, IX, pp. 10—11. Aceste „războaie sarmatice" sînt prefăcute în nemai auzite biruinţi şi colonisări de barbari. Cf. Rappaport, *o. c.*, p. 112 şi urm.

www.dacoromanica.ro

paza la graniță și ar fi îngăduit astfel barbarilor întrarea liberă 'n Împărăție?[1] Nici măcar granița Dunării nu i se păru în stare de a fi apărată, și restauratorul de la «civitas Tropeensium», care pusese să i se înalțe în apropierea acesteia un sărăcăcios monument întru amintirea faptelor sale, e probabil același din a cărui poruncă se făcură valurile dobrogene la Sud de actuala linie a drumului de fier[2].

Luptele dintre frați după moartea lui Constantin nu putură scăpa atenției barbarilor, în preajma cărora se desfășurară adesea, și, ca de obiceiu și acum, pustiiri germanice coincid cu luptele pentru Coroana imperială[3]. Constantin, care voià bucuros să treacă drept un al doilea Marcu-Aureliu, întâmpină în Panonia pe Vandali, cari, în rapoartele oficiale și la copietorul acestora, Ammianus Marcellinus, se numesc «Quazi», și pe lângă ei o puternică populație, căreia i se dă vechiul nume, întârziat cu un veac, de Sarmați. Sunt acei cunoscuți jăfuitori, acoperiți cu platoșe de corn «întocmai ca penele»— ca și aliații Romanilor împotriva Dacilor de pe reliefurile Columnei lui Traian—, neobosiți călăreți cu lungi lănci. Locuiesc în colibe de lemn, se supun unui rege și câtorva *subreguli*, și țin sclavi de altă origine, cari se ridicară ca *Limigantes* împotriva stăpânilor lor și putură să-i constrângă. Lângă ei spre Nord, în munți, locuiesc «Victohali»— iar o denumire savantă — și Taifalii cei așezați în spre Dacia, cari deteră ajutor Împăratului împotriva

[1] Zosim, II, § 34.
[2] Tocilescu, *Adamklissi*, pp. 315-317. Despre ajutorul Chersoniților în războaiele sarmatice, v. Const. Porfirogenetul, *De adm. Imp.*, p. 251 Cf. Procopiu, *De aedificiis*, p. 392.
[3] Zosim, III, § 1.

www.dacoromanica.ro

Sarmaţilor neliberi răzvrătiţi. Din aceste bogate, dar cam fără legătură notiţe [1] nu se poate trage decât o singură conclusie: anume că, tocmai pe timpul rătăcirilor gotice în acest ţinut dunărean, se alcătuise 'n şesurile de Miazănoapte ale Panoniei un popor propriu, amestecat, cuprinzând elemente slavice sau uralo-altaice şi care se deosebia bine de Germani. Părăsindu-şi încă odată lăcaşul impus, Limiganţii veniră la hotar şi, cu strigătul lor de război, *marha, marha*, scoaseră în faţa Împăratului abia sosit un răcnet, cu care prilej cei ce în aparenţă cereau iertare prădară chiar *sella regalis* cu perna de aur [2]; soldaţii abia putură scăpa pe împărătescul lor stăpân din mânile sălbatecei gloate ce urla.

În sfârşit acelaşi Împărat, în unire cu fratele său Constans, căştigă o biruinţă împotriva Goţilor *latrunculi*, şi din pustiitul Trœsmis făcu iarăşi o fortăreaţă împotriva poftelor de pradă ale acestor supărători oaspeţi ai Dobrogii de astăzi [3].

Prin străduinţile acestor stăpânitori, mai mult însă din pricina lâncezelii şi neînţelegerii lăuntrice, cum şi prin pierderea numeroaselor elemente care fură răsădite până în cele mai depărtate colţuri ale Traciei, ce aproape ţin de Asia, Goţii îşi pierduseră 'n oarecare măsură temutul lor nume, şi ţara până la Hemus şi încă mult mai departe nu mai fu teatrul expediţilor lor războinice. Pe vremea lui Constantin ţinutul roman neodacic înflori ca nealtădată, şi Şerdica, o capitală a *Daciei mediterranea* şi punctul cel mai însemnat din întregul

---

[1] Ammianus Marcellinus, XVII, § 22
[2] *Ibid.*, XiX, X, 4 şi urm.
[3] Tocilescu, *Neue Inschriften* (din „Arch.-epigr. Mitth."), 1894, p. 85.

www.dacoromanica.ro

ţinut, crescu până la o aşa înălţime, încât putea fi asămănat cu Constantinopolul, «Roma Nouă» a Împăratului: un sobor creştinesc (343-344) îşi putu ţinea nestingherit consfătuirile în frumosul oraş balcanic [1]. Din Dacia se trăgeau generali, cari, ca Maximinus, îşi cuceriră o coroană, dibaci făuritori de intrigi, ca notariul Paulus Catena, Maximus din Sopiana, dintr'o familie de Carpi romanisaţi, care câştigă o înaltă situaţie în Stat şi se prăpădi în chip jalnic pe urma vitiilor sale [2] — aparitii care dovedesc opera de romanisare dusă până la capăt, cu sau fără nuanţă elenică [3].

Se credea chiar că prin ultimele biruinţi şi *foedera* s'ar fi resolvit definitiv chestia gotică, duşmanii de atâta vreme fură socotiţi ca o *gens amica*, ca o ramură germanică aliată, ca şi Francii [4]. Când Valens întreprinse o nouă expediţie împotriva lor, la aceasta-l hotăra numai singură împrejurarea că ei acordaseră ajutor unui concurent al său, după ce acesta se presintase ca moştenitor legitim al Imperiului. Valens dovedi multă stăruinţă în pedepsirea Goţilor, de şi ei cerură de mai multe ori iertare, pace şi obişnuitele *commercia:* compania ţinu trei ani, în care timp se stabiliră cartiere de iarnă la Marcianopolis. Odată fluviul e trecut — ca de obiceiu în luptele cu Goţii — în partea de jos, la cetatea Daphne, a doua oară în apropiere de Noviodunum, un mic post de graniţă. În sfârşit, după ce se arseră în zădar sate, după ce se puse preţ pe capete de barbari şi se târâră în captivitate familii de

[1] Jireček, Das *Fürstentum Bulgarien*, p. 360.
[2] Ammianus Marcellinus, XXVIII, I.
[3] Cf. Eutropius, IX; Ammianus, XV, III, 4.
[4] Ammianus, XXVII, v, 1.

www.dacoromanica.ro

dușmani, se mai oferi încă și prilej pentru o luptă, și căpetenia învinsă, «judele» Athanaric, veni pe o insulă de la gurile Dunării pentru a întări prin jurământ un nou tratat [1]; încă odată Dunărea fu hotărâtă ca graniță.

Barbarii au păzit cu cinste mai multă vreme acest tratat. Când ne gândim că Goții, odinioară nestăpâniți, au lăsat să treacă peste ei expediția de pustiire de doi ani a Împăratului, fără să-și amintească de vechea și biruitoarea lor poftă de aventuri și fără să încerce ceva pe Mare împotriva agresorilor, atunci se explică și această neobișnuită păstrare a tratatelor ca un semn neîndoielnic de slăbiciune și ruinare lăuntrică. Când supt Valentinian o «plebs» care-și aduna recolta pe câmpurile panonice și moesice fu ucisă sau luată în captivitate de sălbatecele cete atițate și când orașele de acolo numai cu greu se putură pregăti de apărare, nu erau Goți acei cari pricinuiau aceasta, cum ne face să găcim chiar poziția locului. Dușmanii, cari se lăsară numai cu greu să fie răspinși chiar de către tânărul Teodosiu, un Împărat al vremurilor viitoare, mai bune, se compuneau din Vandali, cari izbucniseră în răscoală prin uciderea unui rege al lor, și din «Sarmați» sau «Limiganți» liberi. Pe când această alianță a barbarilor înspăimânta și descuraja pe Romani — Împăratul Apusului se gândia să întreprindă o expediție personală împotriva lor [2] —, vecinii lor răsăriteni, «gotici», păstrară o liniște impusă de nevoie [3].

---

[1] Ammianus, *l. c.*, IV, V; Eunapius, pp. 47—48; Zosim, pp. 185—186; Tocilescu, *Inschr. aus der Dobrudscha*, p. 49.
[2] Zosim, pp. 190—192, după povestirea pierdută a lui Eunapius.
[3] Ammianus, XXIX, VI, 1 și urm.

www.dacoromanica.ro

VII. *Sfârșitul stăpânirii Goților.* Poate că încă de pe atunci triburile uralo-altaice, rămășițele puternicilor Sciți, scăpaseră de supt jugul germanic. Nu trebuie să ne gândim la o năvălire de Huni din Asia: acest popor locuia de la început până la Marea Caspică, în ținuturi care geograficeşte nu se pot despărți în europene și asiatice. Cu Balamir — dacă această personalitate menționată de Iodanes e istorică — li se născu Mongolilor un conducător și printr'însul Hunii supuși câștigară o biruință deplină asupra lui Hermanaric și altor stăpânitori gotici, cărora, în ce privește puterea lor de resistență, nu li-a adus mult folos atingerea cu Romanii. Hermanaric, care comandă asupra Goților răsăriteni, așa-numiții «Greuthungi», ce locuiau în multe și bogate sate până la Don, se ucise pentru a scăpa de rușine, iar urmașul său încercă în zădar să se apere împopotriva puterii principale a acestora cu cetele recrutate dintre Alani și Huni.

Pe un mic fiu al acestui de-al doilea rege învins și ucis îl aduseră câțiva principi din neamul său, din Basarabia, unde Atanaric, «judele Thervingilor», găsi o posiție bună de apărat, în Bugeacul de mai târziu. Printr'o îndrăzneață trecere a râului în timpul nopții, Goții cari resistau fură alungați, și Atanaric trecu peste Prut, acolo unde între acest râu, Siretiu și Dunăre un al doilea *angulus* oferi nenorociților barbari un loc de adăpost. Urmând cunoscutul exemplu al Romanilor, Atanaric puse să se sape în cea mai mare grabă un mic *vallum*, a cărui urmă fiinţează încă și astăzi, și aici așteptă el, cu frica în inimă, marea luptă hotărâtoare.

Partea cea mai mare a Goților era însă prea

www.dacoromanica.ro

demoralisată pentru a se gândi la o luptă. În cete dese veniră ei prin șesul muntenesc — țara Taifalilor [1], cari se alipiră și ei la fuga lor — la Dunăre, unde, rugând și amenințând, cerură comandanților romani trecerea. Împăratul, care purta războiu împotriva Perșilor, li-o încuviință cu condiția ca barbarii să treacă pe pământul Imperiului «goi», adecă fără arme. Administrația imperială însă nu mai era în stare în veacul al IV-lea să îndeplinească întocmai o astfel de măsură, și așa Goții întrară cum li plăcu în înfloritoarea provincie moesică, pentru ca în curând să exercite până la Constantinopol vechiul lor meșteșug de jaf. Necontenit se îndesară cetele la țermul, niciodată bine stăpânit, al Dunării, și cei mai cunoscuți șefi — afară de acei ce recunoscuseră stăpânirea hunică și de Atanaric, care, fugind cu comorile sale în «Caucasul» carpatic, năvălise peste Sarmați [2] — veniră unul după altul în doritul și mântuitorul raiu al jafului: Greuthungi, Thervingi și Taifali, oaspeți germanici ai stepei, fără deosebire de grupare și de credință. Împăratul trebui să apară în cele din urmă pe scena de groază, fu cu desăvârșire bătut, ucis și ars lângă Adrianopol. Părea că *Romania* răsăriteană era să se prefacă într'o *Gotia*.

III. Elementul romanic în Răsărit între Bizanț și barbari, până la apariția istorică a neamului românesc.

Po itica înțeleaptă a celui mai bun cunoscător al barbarilor de la Dunăre, a Împăratului Teodosiu, redete Imperiului ținuturile aproape pierdute, ne-

[1] Sunt pomeniți și pe vremea lui Constanțiu ; Zosim, p. 97.
[2] Cf. și Odobescu, *Le trésor de Pietroasa* (Paris 1899—1900, 3 vol.).

www.dacoromanica.ro

contenit străbătute de barbari: printr'o purtare împăciuitoare și prin luptă[1] ținu el la distanță pe Huni, cari se informau personal ici și colo de bogățiile romane, și ca nou Împărat fu stăpân el până la Dunăre. Dar înfloritoarea Moesie și Tracia nu mai erau de recunoscut, așa de mult și de cumplit fuseseră pustiite și deșertate de locuitori. Numai orașele mai mari existau încă; populația săracă își căuta adăpostul în munți, cum făcuseră mai înainte locuitorii transdunăreni, și mulți plugari pașnici se prefăcuseră acum în păstori.

Supt Attila, care întemeiè Statul Hunilor și (cum scrie Ammianus despre Alanii germano-turanici înrudiți cu dânșii) impuse multelor neamuri subjugate, cu totul deosebite între ele, numele luptătorilor săi, *ad gentilitatem sui vocabuli traxit*[2], Hunii făcură pentru pustiirea jumătății apusene a Peninsulei Balcanice ceia ce Goții făcuseră pentru cea răsăriteană. Attila devastă întreaga *Moesia superior* și provinciile marginașe; își stabilise reședința regală în Panonia, pe întinsa câmpie ce era parcă într'adins făcută pentru prăsila și încuratul cailor. Țara pe care o aștepta exploatarea lui se putea încă numi o țară înfloritoare: avea încă «multe» orașe și castele și era locuită de o numeroasă populație romană, care tot se mai ocupa cu agricultura. Ba odată regele se plânge chiar că, din causa primirii fugarilor de către Bizantini, el n'ar mai avea destui «Romani» ca să poată munci ogoarele din țiuutul cucerit de dânsul, să poată secera meiul pentru oștenii săi și să li poată pregăti berea sau μέθος-ul, miedul

[1] Zosim, pp. 214, 218, 221.
[2] Ammianus, XXXI, II, 6.

www.dacoromanica.ro

„indigen“ [1]. Regele Hunilor se pricepea să ieie cu asalt și ziduri întărite: așa-i căzură în mâni Constantia, Margus, Sirmium, în față, prin trădarea episcopului său aproape independent, Viminacium și Ratiaria; granița se coborâ spre Sud până la Naissus, care nu scăpă de soarta altor orașe moesice și fu dărâmat din temelie. De-a lungul Dunării, care nu mai alcătuia o graniță statornică, Hunii pătrunseră în Răsărit până la Novae (Sișlov: Sardica însăși deveni pentru temutul rege barbar ținta aventurilor sale bogate în pradă [2]. Pe țermul sudic nu rămaseră după visita Hunilor decât case și temple sfărâmate, în ale căror ruine zăceau bolnavi și răniți, cari așteptau o ocasie să fie vindecați și scăpați de acolo. Administrația romană încetase cu totul de a mai funcționa; ofițerii imperiali nu se mai iviră în pustie, acolo unde oasele celor căzuți și măcelăriți albiau și se uscau de ploaie și de soare, decât numai ca să plătească barbarilor stipendii extraordinare, sau să li predea fugari. Din potrivă, în foasta Dacie apuseană, adecă în Banat și Panonia, unde Huno-Goții se îmbuibau în trândăvie și risipă în ale lor κῶμαι, sosiau mereu, odată cu întoarcerea luptătorilor, cari abia mai găsiau odihnă, noi adausuri de supuși romani muncitori, de limbă latină sau elină [3]. Cei mai mulți vedeau în aceasta o îndreptare a soartei lor, și lucrul se explica ușor: acasă aveau de purtat o enormă povară de biruri, în schimb nu aflau nicio dreptate când nu aparțineau claselor privilegiate și nicio ocrotire reală împotriva barbarilor; personal abia

[1] Ἀφέξονται Ῥωμαῖοι τὴν δορυάλωτον ἀροῦντες.
[2] Priscus, pp. 140—142, 171, 183, 186, 207.
[3] *Ibid.*, p. 190.

www.dacoromanica.ro

puteau purta armele, căci funcţionarilor, pe atât de bănuitori, pe cât de tirani, li se părea prea periculos să deprindă pe locuitorii provinciei cu împlinirea acestei datorii. La barbari, din potrivă, cel puţin în războiu, unde se luptau şi foştii supuşi şi cetăţeni ai Romei contra acelor înrudiţi ca neam sau contra popoarelor duşmane germanice, slave, turanice, aveau nădejdea să-şi recâştige libertatea prin vitejie şi prin vânzarea prăzii. În timp de pace li stau toate la îndemână şi de siguranţa lor îngrijia puterea şi faima temutului rege al Hunilor. Multora li plăceau femeile germane şi întemeiau o nouă gospodărie, o familie romano barbară sau greco-barbară: acesteia îi sta deschis viitorul, fiindcă ştia să se deie după toate împrejurările posibile [1]. Organisaţia romană se potrivia pentru vremuri liniştite, biruitoare, cu înfloritoare viaţă orăşenească; pentru ţinuturile sărăcite însă, pentru sălbătăciţii, înstrăinaţii de civilisaţie *coloni* şi *servi* ea era prea complicată, prea savantă şi prea puţin practică. Provincialul se simţia mai bine în formele barbare, care erau simple, drepte şi, afară de întreprinderile războinice, chiar prietenoase, decât în îmbătrânitul şi dedalicul organism al Imperiului, în care totul respira aerul greu, moleşitor al unui Stat în decădere.

Astfel toată romanitatea răsăriteană, care îndurase nenumărat mai mult decât cea apuseană de pe urma migraţiunilor barbare, nu putu zămisli decât un popor relativ mic: *cel românesc*. Şi la formarea lui în veacul al cincilea lipsiau chiar elementele barbare necesare —, ca să nu mai vorbim de vechea basă tracică. Germanii nu locuiau chiar în

[1] Priscus, p. 190 şi urm. Cf. casuri asămănătoare în Jung, *Römer und Romanen*, p. 232 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Dacia; ei apărură în ţinuturile romanice dela Sudul Dunării numai pentru a prăda şi trăiră mai mult din expediţii războinice până la îndepărtarea lor supt Alaric, care-i duse prin Iliric drept la Roma. Hunii abia erau de ajuns că să poată ocupa Panonia, şi în scurtul timp al şederii lor aici, din pricina groazei supra-omeneşti pe care o insuflară sărmanei *plebs* romane scăpătate, rămaseră cu totul despărţiţi de dânsa. Trebuiau să vină *Slavii*, pentru a termina, şi încă numai la Nord, formarea unui popor romanic distinct în Răsărit.

Întemeierea de State barbare în Apus cu toate tânguirile retorice şi cu toate poftele de restaurare era o mântuire pentru Imperiul roman. O nouă patrie în Apus îşi găsiră tocmai cei mai primejdioşi duşmani ai Romei răsăritene: întregul neam gotic — Goţii apusenii supt Alaric, Goţii răsăriteni supt Teodoric — năzui spre Italia; scăpaţi de supt jugul gotic, Longobarzii, părăsind Panonia şi zona de pradă mărginaşă, goniră pe «încălcătorii» bizantini şi se înfăţişară ca urmaşi ai fraţilor lor germanici; Vandalii, despre ale căror lupte cu Goţii numai Iordanes ni dă oarecare ştiri[1], se făcură Spanioli şi Africani; odată cu dânşii se mutară şi Alanii la Rin. Astfel Romanilor din Bizanţ nu li sta împotrivă, dacă voiau să întemeieze din nou stăpânirea peste ţerile dunărene şi cele de la Hemus, decât doar câteva ramuri mongolice şi turceşti, care, după sfărâmarea Statului Hunilor, porniră pe vechile drumuri de rătăcire ale stepei: aceştia erau *Avarii*, Turanieni apăruţi din nou în pusta panonică, şi *Slavii*. Presenţa în Dacia, dela Jiiu şi Olt[2] până la afluenţii de Miazănoapte ai

[1] Cap. CXXII.
[2] *Ulca*, Olt. Cf. Zeuss, *o. c.*, p. 439.

www.dacoromanica.ro

Tisei, a *Gepizilor*, o rămăşiţă a Goţilor, ni e mărturisită numai de Iordanes, care-i arată ca proprii stăpânitori ai foastei provincii romane: erau încă puţini la număr, ocupau mai mult vechea ţară a Vandalilor la Dunărea sirmică, şi, cu toată însemnătatea pe care li-o atribuie Iordanes, n'au jucat niciodată un mare rol. După obiceiul barbar, adecă prin jafuri, căştigară pe nesimţite o însemnătate trecătoare, iar prin neînţelegeri adânci cu vecinii lor longobardici — cu aceştia se ciocniră în ţinutul cedat lor de Iustinian la Miazăzi de Dunăre, la Sirmium şi dincolo de Drava, în Ţinutul care se chiamă «insula sirmică»[1], — periră, cel puţin ca popor stăpânitor. Pe la jumătatea veacului al şaselea căzură chiar în cămara de vechituri anticvarice pentru cronicari şi retorii ambiţioşi şi savanţi[2].

Pentru nepărtenitorul cercetător de izvoare nu rămâne nicio îndoială că supt numele foarte întins de Sarmaţi trebuie să înţelegem şi popoare *slavice:* Sarmaţii nordici din spre Vistula erau de sigur Slavi. Tacit, în veacul întâiu după Hristos, ştie prea bine că *Venedii*, vecinii de Nord-Est ai Germanilor, se deosebesc esenţial de aceştia[3]. Dar până în veacul al patrulea această însemnată parte a lumii barbare nu devenise mai de aproape şi mai bine cunoscută Romanilor, căci îi despărţiau Germanii. Însă după ce întâii Germani veniţi la Dunăre: Bastarnii la Răsărit, Quazii şi Marcomanii la Apus, apoi, într'o a doua năvălire germanică, Goţii în stepa răsăriteană, Vandalii,

---

[1] Menandru, pp. 304, 310, 3 6, Procopiu, *De bello vandalico*, I, 2; III, cap. 34 şi urm.; *Hist. Arcana*, p. 108.
[2] Zeuss, *l. c.*; ştirile asupra soartei lor din izvoare medievale.
[3] *Germania*, 46.

www.dacoromanica.ro

Taifalii, Gepizii în spre munţii Daciei şi în Panonia, fură nimiciţi în lupte necontenite, sângeroase împotriva legiunilor, se iviră întâmplător pe limes-ul roman de la Dunărea-de-sus triburi slavice, totuşi cuprinse supt numele generic de Sarmaţi. Supt sceptrul de fier al lui Attila ele trăiră ca şi ceilalţi barbari vecini, şi ştirea faptelor lor se pierdu în aceia despre acţiunea comună a marii tovărăşii de jaf. Când, după moartea stăpânului Hunilor, supuşii săi se împrăştiară iarăşi după triburi, şi Germanii, deveniţi din nou liberi, aflară într'o parte sau alta a Împărăţiei romane o patrie, statornică sau vremelnică, în ţerile scito-sarmatice de peste Dunăre se creă un vacuum şi relativ domolii şi blajinii Slavi fură atraşi într'însul.

Dar nu veniră în obişnuitul chip barbar, în ropot sălbatec de cai, sfâşiind dramatic cu mâni pline de sânge perdeaua istoriei universale: se iviră mai mult pe încetul, liniştit şi sigur, în grupe de rubedenii restrânse, ducând cu ei pe carele de războiu uneltele de plugărie, însoţiţi de numeroase turme de boi şi oi. O astfel de migraţiune în cete mici, până la un loc potrivit pentru descălecare şi nu mai departe, se putea întâmpla nebăgat de samă pe întinsele văi deşerte, pe nesfârşita stepă neocupată, pe lângă satele răsfirate ale provincialilor romani. Numai după ce vestea acestor noi ogoare mai bune de la Dunăre răzbi până la masa slavă rămasă în urmă şi un trib după altul porniră la drum, aşa încât pe malurile fluviului se produse o mare îmbulzeală, abia atunci aflară Romanii ştiri mai amănunţite despre noii veniţi, şi nu numai din vorbe de tabără şi povestiri ale captivilor din oraşelele şi cetăţuile neglijatei graniţe de Miază-noapte.

www.dacoromanica.ro

Pe când Iustinian, noul Diocleţian al evului Mediu care începea, realisă pentru scurtă vreme în Imperiul roman de Apus opera sa de restaurare, în Imperiul de Răsărit se răspândiau peste tot veşti despre mari migraţiuni războinice: în Ţinuturile gotice de odinioară ieşiră la iveală Sclavinii şi Anţii (Venzii?) slavici, aceştia înlocuind pe Ostrogoţi, ceilalţi pe Visigoţi în foastele lor aşezări din veacul al IV-lea [1]. În al patrulea an al domniei lui Iustinian fu numit prefect în Tracia un oarecare Chilbudius, pentru a înfrâna năvălirile acum obişnuite ale Slavilor. Multă vreme se războiă el cu barbarii în propria lor ţară — ca odinioară Împăratul Valens, şi chiar pe acelaşi loc, în apropiere de gurile Dunării —, dar la urmă fu învins şi ucis. Apoi, pentru a serbători biruinţa, Sclavinii şi Anţii se luară împreună la bătaie, cu care prilej se încheiè un tratat cu Roma-Nouă. Curând după aceia Iustinian li oferi şesul muntean ca loc de aşezare, iar ca emporium cetatea Turris—poate locul în care, la sfârşitul evului mediu, se înalţa, la gura Oltului, Nicopolis Minor, Turnu-Măgurele de astăzi. În acest chip vroia Împăratul să-şi câştige pe aceşti barbari cu părul roşu, cari adorau blânzi zei ai râurilor şi izvoarelor, trăiau în «democraţie», căutau să câştige sclavi romani ca ajutoare la munca câmpului, şi, cu toate că nu

[1] Iordanes, pp. 62-63. Aşezările slave încep după acest raportor contemporan de la „Novietunensis civitas". adecă Noviodunum. Falşa interpretare a două manuscrise: „Noviet sclavinorum unensis", în care „Sclavinorum" de pe margine a fost introdus, de un copist, în „novietunensis", a dat prilej în literatura istorică românească mai veche la multe desbateri zădarnice, în care s'a distins mai ales romanticul deslegător de enigme Hasdeu: el voia să facă din aceasta un „Sclavinum rumunensc", corespunzător actualului Slăveni, şi cu aceasta să tâlcuiască şi să desfacă întâia pomenire a naţiunii române.

www.dacoromanica.ro

erau lipsiți cu totul de «obiceiuri hunice», nu puteau fi socotiți de loc ca «oameni răi și răufăcători». În acești Anto-Sclavini credea el că a găsit o putere de împotrivire față de mult mai primejdioasele triburi *turcești*, un fel de întregire a marilor lucrări de întărire, cetățui de graniță și târguri de bâlciu, pe care le întemeiă și le înnoi la Dunăre ca și peste tot la «limites [1]». De fapt, de aici înainte se înseamnă numai puține năvăliri în Tracia, dar cu atât mai dese și mai crude devin expedițiile de pradă pe care le întreprinseră „Sclavinii" în ținuturile de la Sudul Panoniei, în Iliric, până la Marea Adriatică. Aceste jafuri nu erau însă opera Sclavinilor din Țara-Românească: făptuitorii erau mai curând alta triburi slavice aparținând aceluiași grup apusean — Sârbo-Croații, — cari se sălășluiseră lângă Gepizi în șesul panonic. Ei nu veniau ca simpli vânători de pradă, ca înnaintașii lor germani sau huni, ci mai degrabă ocupară pământul mai bun, se pregătiră „să ierneze acolo" și-și ajunseră într'adevăr în câteva decenii ținta aici, în partea nord-vestică a Peninsulei Balcanice și de-alungul întregii coaste dalmatine: toată țara îi aparținea, cum mai fusese mai înainte casul în vechea Dacie [2].

Hunii, odinioară atât de puternici, nu erau de loc distruși, cum de altfel nici de gândit nu e. Întocmai ca mai târziu Tatarii, cari, după ce atacul lor împotriva Statelor Germanilor apuseni, ce se desvoltau în forme de cultură romană, fusese răspins, se duseră să-și caute din nou pa-

[1] Cf. Procopiu, *De aedificiis*, II; *De bello gothico*, III, cap. 14 și urm.

[2] Procopiu, *De bello gotico*, III, cap, 29, 35, 38 și urm.; 40; IV, cap. 4 și 26.

www.dacoromanica.ro

tria lor din stepă şi dispărură din ţinuturile dunărene, tot aşa se întâmplă şi cu aristocraţia militară de proprietari de sate şi căpetenii de războiu a Hunilor. În Panonia, care rămase moştenire triburilor germane răsăritene, crescu iarba de pustă pe ruinele „ringului" regal; dar tovarăşii de odinioară ai lui Attila îşi păstrează în şesul rusesc până la Caucas, unde Hunii «eftaiiţi» alcătuiră o veche primejdie pentru Statul Perşilor, viaţa lor de păstori şi haiduci, ca Arabi ai acestui al doilea pustiu, şi întipăriră, deşi în măsură mult mai mică, semnul lor de stăpânire popoarelor mai mici de origine străină sau aparţinând aceleaşi rase. Şi se perindară astfel, călare, unele lângă altele, şi întâmplător unele împotriva altora, în strigăte şi goană neîntreruptă, triburile turanice care, aşa de asămănătoare ca înfăţişare şi moravuri, schimbară totuşi aşa de des raporturile lor de legătură, încât Romanii răsăriteni, oamenii politici ca şi istoricii, nu puteau deosebi pe «Turci», grupul principal în veacul al VI-lea, de Bulgarii din Bulgaria-Mare dela râul Atel (Volga) şi nici de Utiguri şi Cutriguri, cari în Constantinopol treceau drept învinşi şi nimiciţi, şi în sfârşit nici de Οὐαρχωνῖται, Οὐαρχουνῖ sau Hunivari [1], cărora li aparţinea cel mai apropiat viitor în ţerile nord-dunărene. Astfel se vorbeşte supt Împăraţii veacului al VI-lea, înnainte de Iustinian şi în timpul domniei sale, despre „Huni şi Bulgari", cari luptau în Tracia supt şefi naţionali, fii mai mici ai vechiului erou Attila, ca Balach, de pildă: unii din ei trecură la creştinism, îmbrăcară uniforma romană şi porniră împotriva

[1] Menandru, p. 401; Teofilact, p. 284; Iordanes, p. 127.

www.dacoromanica.ro

barbarilor, fraţii lor de odinioară; mari cete de astfel de Bulgari — după expresia scriitorilor contimporani, cum şi a compilatorilor de mai târziu — fură colonisaţi în Armenia şi Lazica. Unui principe gepid de sânge regal, care ajunse până la rangul de *magister* al oştilor ilirice, i se atribuie cinstea de a fi răspins definitiv dela graniţa romană pe nestăpâniţii Turani [1]; în acest chip sângeros «se restabili o pace mai temeinică în Tracia» (εἰρήνη βαθεῖα ἐν τῇ Θρᾴκῃ), bine înţeles numai până la înaintările *Slavilor* [2].

Dar, pe când linia Dunării fu ocupată de Sclavini şi Anţi, un neam turco-tatar, *Avarii*, după lupte lăuntrice în lumea stepelor, înnaintară de la Nistru spre Apus: neam subjugat—să ne gândim la *Limigantes, servii* Sarmaţilor şi mai târziu stăpânitorii stăpânilor lor—, el îşi smulse libertatea şi păstră încă destulă putere ca să se mai poată gândi la întemeiarea unui Stat războinic pentru regi-păstori sau hagani, hani din mijlocul lor. În anul 551, cum se admite 'n de obşte, după o lungă întrerupere, vine iarăşi vorba de „Huni", cari pradă în Tracia împreună cu «Sclavii» sau Sclavinii: înaintează până la „lungile ziduri" ale Împăratului Anastasiu, şi numai ivirea unei flote bizantine îi întoarse îndărăt, după ce jăfuiseră complect Tracia şi Iliria. Se dădeau drept „cel mai mare", «cel mai viteaz popor», recomandaţia obişnuită a barbarilor, şi, cu toate că nu ţintiau la câştigare de pământuri cu scop de a le cultiva, Iustinian li dete, pentru a-i statornici

[1] Teofane, compilator din veacul al IX-lea, I, ed. Bonn, pp. 247, 269, 538—539; Marcellinus Comes şi Victor Tunnunensis, în *Mon. Germ. Hist., Auctores antiquissimi*, XI, pp. 103, 104, 105, 205.

[2] Cf. materialul adunat în Zeuss, *o.c.*, supt „Avari" şi „Hagan".

www.dacoromanica.ro

și a fi sigur, Pannonia secunda, de unde porniseră în spre Nord Herulii. Aici erau despărțiți de granița romană, dincolo de care bogăția orașelor și câmpiilor ducea în ispită pe leneșii sălbateci, setoși de sînge, prin Statul Gepizilor din insula sirmică, între Drava și Sava; și acest fel de colonisare nu s'a făcut fără intenție[1]. Dar firește că ei nu putură îndura această despărțire, și, după ce ocupară reședința regală a lui Attila, încercară să ajungă și granița de Sud a Statului stăpânit de fiorosul rege. În unire cu Longobarzii, marele hagan Baian înfrânse pe Gepizi, și acum începu un întreg șir de lupte pentru a pune mâna pe «moștenirea» învinșilor. Aceasta însemna să răspingă garnisoanele romane din Sirmium și Singidunum, avanposturile acestei regiuni, și să ieie poziție mai spre Sud. Cu toată îndelunga împotrivire, într'adevăr eroică, a Bizantinilor,—Împăratul dete poruncă numai după grele jertfe și cu multă durere să se părăsească fortărețele de la hotar—, oastea Avarilor, în frunte cu regele scânteind de aur al noilor «Huni», pătrunse, în sfârșit, în pustiile orașe părăsite de locuitori[2].

Avari și Slavi, «Barbari» și «Sclavini» — cum li se spunea la Constantinopol spre a-i deosebi[3] — nu trăiau între ei în relații prietenești: haganul voia să constrângă pe Slavi la birul tătăresc, pentru că să se slujească de ei ca ajutoare la luptă și hrănitori în timp de pace, cum făcuse Attila cu triburile germanice. Avarii, cărora li se răspinseseră de obiceiu de către Slavi aceste

[1] Cf. Menandru, pp. 2 2, 285, 287—288; Teofane, pp. 360, 362, 380, 395—398.

— 305, 312—313, 332—338 352, 356 și urm.

[2] Teofane, p. 415.

www.dacoromanica.ro

cereri[1], sprijinirâ pe «Romani» împotriva locuitorilor dela Dunăre, liberară pe captivii romani, scoborâră fluviul pe corăbii împărăteşti şi părjoliră satele şi ţarinile slavinice[2]. Când în veacul al VII-lea, supt Împăratul Mauriciu, comandanţii bizantini Priscus şi Petru întreprinseră mereu reînnoitele lor expediţii de pradă şi de pedepsire împotriva Sclavinilor, când nimicirâ coloniile slavice din foasta Dacie Traiană, târând pe barbari în captivitate, iar pe şefii, ἔξαρχοι, acestei democraţii îi uciserâ la un banchet, pentru a impune în acest chip crud numeroşilor duşmani şi pentru a asigura provinciile sud-dunărene în contra atacurilor lor, Avarii jucară un rol îndoielnic, care se lămureşte prin poziţia lor. Haganul puse să întrebe pe ofiţerii romani de scopul prezenţei lor în ţinuturi care-i aparţineau doar lui; el luă în râs neserioasele lor pretexte de vânătoare şi-i fu dat să audă complimente ca acela de «vagabond din Răsărit»; el întreprinse demonstraţii războinice împotriva Bizantinilor — cu prilejul cărora nelinişti Dalmaţia sau veni, chiar prin trecătorile moldoveneşti, poate şi maramureşene, până în Scythia Minor şi la Tomi — şi fu atacat la Singidunum şi Sirmium, punctele cele mai slabe ale poziţiei sale, de către «Romani», cari cu flotila lor puseră mâna pe cetăţi. Se deteră lupte Avarilor şi Gepizilor în smârcurile Tisei, în apropiere de Vidin, la cataractele Dunării, pe ţermul stâng. Dar haganul nu era totuşi un neînduplecat rege hun: la nevoie arătă bunăvoinţă de a jura pe «cărţile sfinte» ale vecinilor şi dărui protivnicilor săi, într'un armistiţiu păstrat cu credinţă 'n timpul

[1] V. însă Teofilact, pp. 246, 264: Slavi în serviciul Avarilor.
[2] Menandru, pp. 287—288, 405.

www.dacoromanica.ro

Paştilor, tot felul de provisii proaspete, drept care primi în schimb, ca dar, mirodenii din Orient. Şi la urma urmelor reveni odată pacea şi la hotarul natural al Dunării [1].

După moartea Împăratului Mauriciu, care se presintase în aceste ţinuturi ca restaurator, şi cu toate expediţiile izbutite, ca, de pildă, cea din 649 contra Slavilor [2], graniţa Imperiului se retrase totuşi dela Dunăre, şi Împăratul renunţă la continuarea costisitoarei lupte primejdioase şi zădarnice cu nenumărata mulţime a duşmanilor. În timp ce provinciile asiatice, cu mult mai bogate, insulele şi chiar capitala trebuiau să fie apărate de Arabii năvălitori, Slavii trecură încet şi sigur peste graniţă şi se aşezară gospodăreşte în Moesia. Când Bulgarii veniră încoace, ei găsiră aici şapte triburi slavice aciuate de multă vreme şi nu putură face altceva decât să li dea propriul lor nume barbar, dispărând prin aceasta ei înşii de la orizont ca popor turanic [3]. Acest ultim vai turcesc, care începu în veacul al VII-lea şi ţinu până în anul 1000, atinse regiuni de la Nordul şi Sudul Dunării, rămase însă fără serioase urmări etnografice pentru populaţia de atunci — afară de Unguri. De aceia e de ajuns aici o scurtă privire asupra Bulgarilor, precum şi a Pecenegilor şi a Cumanilor.

Prin zbuciumări lăuntrice în Statul turcesc din stepă, pe la jumătatea veacului al VII-lea fură împinşi pe scena istorică Bulgarii, *adevăraţii* Bulgari. Ca şi Avarii, împotriva stăpânilor lor, tot aşa se ridicară şi locuitorii pe malul Atelului (Volga) asupra stăpânitorilor Avari şi-şi câşti-

[1] Teofilact şi copiatorul său Teofane, *passim*.
[2] Teofane, pp. 530, 532—533.
[3] Teofane, p. 549.

www.dacoromanica.ro

gară libertatea. O biruinţă trebuia să aducă după sine o izgonire a învinşilor sau o expediţie de migraţiune spre ademenitoarele ţinuturi ale Sudului şi Apusului, încotro îi mână pe toţi barbarii o pornire nestăpânită. Carăle „sarmatice“ fură pregătite pentru lungul drum, şi „regele“ Curt, pe care Bizantinii îl cunosc ca Chrobatos, se puse ca şef doritor de luptă în fruntea micului său popor, care căuta un Canaan roman [1]. După moartea sa, ca şi după moartea lui Attila, se împărţi între fiii săi, după obiceiul turanic, şi moştenirea poporului războinic întocmai ca şi prada şi turmele. Erau cinci fraţi şi, ca şi fiii lui Attila, fiecare porni pe drumul său: în Panonia Avarii primiră ajutor bulgăresc, pe îndepărtatele câmpuri de luptă ale Apusului mercenarii bulgari îşi arătară vitejia. Dar celui de-al treilea fiu al lui Cubrat îi surâse norocul foarte aproape: cu micul său popor, Asparuch (Isperich) îşi căută un adăpostit colţ de pândă şi-l găsi între Nistru, Prut şi Dunăre, în Basarabia sudică, unde era mai bine ferit de nestrăbătutele ştioalme şi bungeturi de stuh decât de şanţuri şi ziduri. Posturile „romane“ din Moesia răsăriteană raportară aceasta Împăratului şi primejdia fu socotită aşa de serioasă, încât acesta încercă în persoană să răspingă pe cotropitori dela gurile Dunării. Dar el nu ajunse până la teatrul războiului, şi trupele sale se codiră atât de mult să-şi facă datoria pe acest teren „scitic“ necunoscut, încât Bulgarii prinseră curaj, urmăriră pe soldaţii fugari şi puseră mâna

[1] Pentru toate acestea vezi amănunte şi critică în *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani*, în «Analele Academiei Române», XXXV. In general capitolul „Bulgari“ pe care l-am dat în Helmolt, *Weltgeschichte*, ed. a 2-a, IV.

www.dacoromanica.ro

pe satele slave de la Marea Neagră şi de la Dunăre. Cum se obişnuia în altfel de casuri, barbarii fură îmbiaţi la pace ca federaţi, şi astfel prin tratat formal ajunseră locuitorii pământului Imperiului în Moesia răsăriteană şi 'n împrejurimea vechii şi puternicii cetăţi Durostorum, care durează până astăzi ca Dârstor (Silistra). Ei întâmpinară aici, în oraşe şi castele, o populaţie vorbind latineşte şi grecеşte, oşti împărăteşti în castele şi cetăţi, apoi, în strâmtorile Hemusului, unde ajunseră în curând, Traci şi Germani romanisaţi alături de provinciali sălbătăciţi cari se uniseră cu ei, şi, în numeroase colonii, satele slavice de o obârşie mai nouă, oameni cari, supt ai lor boieri — pentru cronicarii greci ἔξαρχοι şi chiar ῥῆγες[1]. — se îndetniciau cu agricultura. Toţi erau adepţi ai creştinismului.

Bulgarii insuflară viaţă nouă acestor elemente eterogene; ei le împărţiră supt steagurile diferiţilor «voevozi», căpetenii războinice, şi le atraseră la curtea noului Cesar barbar, a Ţarului, care ca moştenitor turanic al lumii romane se înfăţişă numai de cât şi ca pretendent al Constantinopolei imperiale. Aceasta e tot ce aduseră cu ei. Celelalte toate, limbă, moravuri şi la urmă — în veacul al VIII-lea — credinţa, le primiră de la înaintaşii lor pe pământul moesic, şi anume mai cu samă de la cei mai numeroşi şi de la cei ce stau mai aproape de stăpânitori în ce priveşte treapta culturală, dela Slavi. Astfel se născu şi se desvoltă, în visul romantic al unei noi stăpâniri universale asupra Răsăritului, *Imperiul bulgar al Ţarilor,* o stângace şi naivă imitaţie a modelului

[1] Teofilact, p. 257.

www.dacoromanica.ro

bizantin. Când, în veacul al XI-lea, Vasile Bulgaroctonul (Βουλγαρόκτονος) puse capăt Statului acum în decădere şi restabili la Dunăre vechea graniţă iustiniană şi mauriciană, mai nu rămase altceva pe pământul unde fiinţase Imperiul Bulgarilor decât amintirea unor mari războaie. De altfel acest d'întâiu Imperiu bulgar nu pare să se fi întins temeinic prea departe în Apus [1].

Capitala rămase chiar pe vremea marilor Ţari după Pleskov sau Plisca bizantină, unde s'au aflat interesante ruine, Preslavul, Marcianopolis cea slavisată, şi abia după ce această veche reşedinţa şi întreaga Bulgarie răsăriteană fură cucerite, în veacul al X-lea, de Împăratul Tzimiskes, „ducii", pretendenţii la coroană şi clerul superior se refugiară în Sud-Vest, unde supt Vasile se întreprinse un al doilea război pentru libertate. Astfel se sfârşi la Dyrrachium, în independenta ţară croato-sârbească de pe coasta Adriaticei, marea creaţiune militară, care cu trei veacuri mai nainte îşi luase începutul acolo unde Dunărea se varsă în Marea-Neagră [2].

Îndelungatele lupte dintre Bulgari şi Greci pentru stăpânirea «imperială» în Europa răsăriteană atraseră iarăşi noi pretendenţi în bogatele ţeri dela Dunăre. Sau mai curând o năvalnică „pornire spre Răsărit" împingea înnainte pe toate neamurile barbare ce locuiau în stepă, şi încurcăturile dela Marea-Neagră şi din Hemus pripiră numai ivirea Slavilor şi „Turcilor" rămaşi în urmă. Şi aşa veniră pe rând, unii pentru a cuceri locuinţe sta-

[1] Asupra aşezărilor Bulgarilor v. Teofane, p. 514 şi urm.

[2] Izvoarele şi expunerea asupra acestui «Imperiu de Apus» în însemnările lui Jireček, *Archiv für slavische Phlologie*, XXI, p. 545 şi urm.

www.dacoromanica.ro

tornice, alții numai pentru a-și lăsa numele pe paginile comemorative ale cronicarilor bizantini Ugrii, Rușii, Pecenegii și frații lor-gemeni, Cumanii.

Probabil că pentru întâiași dată Bizantinii înșiși chemară din stepa rusească ca ajutor pe acei barbari fino-turci, cari, după coloarea feței, forma corpului și moravurile grosolane, sămănau cu înaintașii lor de la acest prag al culturii și cari se găsiau mai aproape de hotarul împărătesc, în regiunea marilor fluvii. Ogorii propriu-ziși se înfățișară, de altfel, ușor de recunoscut, și în curând «cuțitul scitic» (μάχαιρα) deveni pentru Bulgari biciul lui Dumnezeu[1].

Noii veniți nu erau Turci curați: la ei sângele turc era din potrivă amestecat cu unul finic primordial, precumpănitor. Ca și Fenni ai lui Tacit, strămoșii lor[2], ei se îndeletniciau de predilecție cu vânatul și pescuitul. Nu erau niște călăreți desăvârșiți ca vecinii lor de sânge curat scitic, dar săgețile lor nemeriau totdeauna ținta și-i făceau să apară temuți. Când printr'o mișcare a Cazarilor și Uzilor—neamuri turanice superioare lor— ei fură împinși în spre Apus[3], își găsiră ca și Bulgarii un adăpost asigurat în smârcurile de la gurile Dunării, de unde hoinăriau spre Răsărit și spre Apus de-a lungul coastelor Mării, pe la Siretiul de-jos, Prut, «Trul» (Turla pe turcește: Nistru) și chiar la Nipru, „Baruch" al lor. Supt Împăratul Leon Filosoful, pe la sfârșitul veacului al IX-lea, pe când Bizanțul lupta contra Bulgarilor, o

[1] *Vita S. Clementis, episcopi Bulgarorum*, veacul al X-lea, ed. Miklosich, Viena 1847, p. 31.
[2] *Germania*, § 46.
[3] Const. Porfirog., cap. 37.

www.dacoromanica.ro

flotă romană apăru pe Dunăre, soli de-ai lui βασιλεύς trecură pe țermul stâng și făgăduiră locuitorilor acestui «Atelcuz»[1] frumoase monede de aur și-o bogată pradă de îmbrăcăminte, unelte și captivi, dacă li vor da sprijin curagios împotriva regelui din Preslav. «Mazaroi» (Maghiarii) nu așteptară să li se spună de două ori: în fața neașteptatei lor năvăliri — pentru întâia oară gustau noii barbari privelișteа unei țeri de cultură, fie chiar și a uneia ca aceasta, în stare de decădere, — Țarul Simion se închise în Silistra. Dar, după ce Grecii lași și oportuniști iscăliră tratatul de pace cu stăpânitorul Bulgarilor, acesta își răzbună complect asupra dușmanilor desprețuiți. Dintr'o parte năvăliră Bulgarii asupra satelor ungurești, de alta Turcii tocmiți anume pentru aceasta și cari, întinzându-și puterea lor până la cetatea haganilor, Sarkel pe Nipru, erau cunoscuți supt numele războinic de *Patinachiți* la Bizantini, *Pecenegi*, *Bisseni* la ceilalți vecini. Pe când bărbații erau în expediții de vânat sau de pradă, printr'un atac combinat fură cu totul sfărâmate așezările unguțești din Basarabia sudică, iar femeile și copiii fără apărare scăpară prin fugă de măcel sau captivitate. Urmarea fu, bine înțeles, o nouă strămutare[2]: poate că din Constantinopol li fu arătat ca nou ținut de așezare Panonia.

În marele șes roditor dela Dunărea-de-mijloc Avarii dispăruseră chiar de mult ca popor conducător. Noul Imperiu apusean al Germanilor franci,

[1] Propriu-zis „insulă într'un fluviu mare"; Zeuss, p. 751; cf. Rösler, *Rom. Studien*, p. 155.

[2] Cf. Porfir., cap. 37, 40; amintirea analitică bizantină în compilațiile care poarta numele lui Georgius Monachus, Symeon (pp. 70 și 853), Leo Grammaticus (p. 877), Pseudo-Theophanes continuatus (p. 359); Cedren, II, pp. 255—257.

www.dacoromanica.ro

sprijinit pe o veche cultură şi pe tradiţii, îşi alesese ca hotar răsăritean acest ţinut, unde începea o altă lume, şi Margenea carolingiană fu ridicată pe ruinele imperiului Avarilor [1].

Unde înceta puterea margrafului, pământul era în stăpânirea «Sclavinilor» de odinioară, deveniţi liberi : aici ca şi aiurea ei trăiau organisaţi «democratic» în satele lor, supt căpetenii de văi, cari în analele france sunt arătaţi ca «duces», şi aceasta trebuie să însemne Voevozi. Prin unirea acestor puteri împrăştiate se întemeiă în această regiune un Stat *morav*, dar această creaţiune a unui energic conducător, Sviatopluc, nu putu să-i supravieţuiască. Ca înlocuitori ai Moravilor apărură Bulgarii, cari, venind din spre Miazăzi, subjugaseră sau îşi alipiseră cele mai multe jupe sărbeşti, şi Drava se acoperi de luntrile imperatorului slav [2]). Din castelele lor clădite din nou sau restaurate numai, care erau aşezate în munţi sau în apropierea smârcurilor de nestrăbătut, «rectores» de-ai Ţarului stăpâniau la Dunărea panonică şi la Tisa asupra Slavilor, rămăşiţelor de Germani şi Turci, cum şi asupra «păstorilor români» [3].

Ungurii — cântecele populare numără şapte conducători supt ducele Arpad, care însă foarte probabil [4]) murise acum şi fusese înlocuit de către fiul său — apucară pe drumul, mult mai lung, dar mai sigur al stepei, unde găsiră numai paşnice sate de Slavi şi astfel, fără a trebui să străbată

---

[1] Zeuss, p. 736 şi urm.

[2] V. de ex. *Mom. Germ. Hist., Script.*, I, pp. 216, 230.

[3] Memoriile mele despre cronicile ungureşti şi Românii în *Revista istorică*, an. 1921, no. 1, an. 1922, no. 1.

[4] Constantin Porfirogenetul, cap. 38, p. 172.

www.dacoromanica.ro

pasurile munților [1]), scoborâră în paradisul panonic al Hunilor.

După legendă, care ni este transmisă într'o versiune foarte târzie din veacul al XIII-lea, provenind de la un notar pretențios, necunoscut după nume, al regelui Béla [2]), cuceritorii, ale căror fapte eroice ni sunt povestite până în cele mai mici amănunte istorice și topice, dădură peste mai mulți Voevozi («duces») bulgari și români, tocmai ca pe vremea Imperiului Asăneștilor, care fu întemeiat de păstori «blaci» pentru odrasle de boieri bulgari [3]). Nepotul lui Kean, care părăsise cel d'intâiu supunerea Țarilor, Salan, tot un nume născocit, stăpânia de la Dunăre până la «Poloni și Ruteni» și locuia în castelul «Zemlum» (Semlin), în afară de care acest «dux tytulensis» poseda încă «Borsoa» ș ialte localități întărite. Menumorut era stăpânul Porților-de-fier prin care se întră în Ardealul de astăzi, și în munții Bihorului, cum și în toată țara Crișurilor și Someșului se asculta de poruncile lui. Glad (Vlad?) era represintantul «Împăratului greco-bulgar» la Timiș, în Keve și Orșova. În sfârșit în «țara de peste munți» — «terra ultrasilvana» — sta gata de luptă Gelou, ducele

[1] Nestor, ed. Leger, p. 19.

[2] Autorul citează ca izvor și „annales chronici" și «codices hystoriographorum», dar de sigur numai ca să se fălească. Tot ce spune provine din cântecele trufaș desprețuite ale așa-zișilor «ioculatores", afară de naivele explicări ale numirilor geografice. Ultima ediție a lui Anonymus, după a lui Florianus, se află în culegerea ungurească de izvoare privitoare la cucerirea țerii. Cf. studiile lui Kaindl în „Archiv für österr. Gesch.", anul 1901.

[3] Numele de „Blacci" e obișnuit în cancelaria latină a Țarilor din Târnova, și Anonymus avuse de sigur în mână multe scrisori de acestea. Mai târziu el apare la cronicari unguri (Simon de Kéza) și în documente („terra, silva Blacorum et Bissenorum"; Zimmermann Werner, *Urkundenbuch*, I, pp. 27, 35, 55; an. 1223-1231). Sătmarul numit în Anonymus e pomenit în hrisoave numai în veacul al XIII-lea; Pič, *Streitfrage*, p. 23.

www.dacoromanica.ro

Românilor, când fu ucis de un şef de bandă ungur, care luptă independent. După ce prin luptă şi învoieli Ungurii cuceriseră ţara, strănepoţii viitorilor regi trimise, potrivit cântecelor populare, păzitori de graniţă ca Secuii, de fapt colonişti ai Cavalerilor Teutoni în secolul al XIII-lea, până în cele mai îndepărtate colţuri ale Carpaţilor.

În stilul de pe atunci lăudăroasa veste ar suna cam aşa: «Anevoie au înlăturat noii veniţi cele din urmă rămăşiţe ale stăpânirii bulgare şi aşa ajunseră stăpânitori de popoare în Panonia. De acolo se amestecară ca mercenari — în felul Avarilor — în tulburările balcanice. Abia prin anii de la Hristos 1000, Papa, la care veniseră trimişi de-aí şefului Ungurilor, făcu din ducele Ştefan un rege apostolic pentru ţerile ungureşti. Cam în aceiaşi vreme se întinse noul Stat panonic şi peste graniţa ardeleană, cu care prilej se înălţă în colţul apusean, la Miazănoapte de Mureş, o a doua Albă Regală pe locul unei Cetăţi-Albe romîno-slave, Belgrad—astăzi încă oraşul e numit de ţeranii romîni Bălgrad [1]). Până la deplina stăpânire însă a ţerii în care abia acum păşiseră mai trebuiau încă lungi lupte şi mari sforţări de colonisare.

Pecenegii, biruitorii Ungurilor, li fură urmaşi pe pământul ateluzic. Acest îngust ţinut, care nu poate sluji de patrie decât unui mic popor de vânători şi pescari, fu mai bine zicând, numai o anexă la mult mai întinsa stepă pecenegă, în care aceşti temuţi barbari, «oameni răi» pentru toţi vecinii lor [2]), îşi păşteau nenumăratele turme de boi,

[1]) *Vita S. Stephani* în Florianus, *Fontes domestici* (Budapesta 1881-1885), I pp. 23, 75.

[2]) κακὰ παιδία Constantin Porfirogenetul, cap. 8.

www.dacoromanica.ro

cai și oi [1]). Spre «angulus» apusean al întinsului lor ținut de stăpânire, unde se învecinau cu Bulgarii, până la Drâstor pe Dunăre, îi mână, cu locuințile lor mișcătoare [2]), numai pe timp de vară, păstoria, dar șesul românesc li era deschis până la sfărâmatul pod al lui Traian, de unde începea noul Stat «turc» al Ungurilor, și nu rare ori veniră ei în Ardealul fără apărare prin cunoscutele pasuri ale Carpaților [3]), ca să iea în primire de la satele supuse dijmele în grâne și zeciuiala turmelor.

Bulgarii nu erau stăpâni îndreptățiți nicăiri în acest șes. Dacă un izvor bizantin vorbește de Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου supt regele Crum [4]), întâlnim ceva mai înainte amintită Βουλγαρία tocmai ca țel de călătorie al acelorași captivi bizantini; ἐκεῖθεν ar fi să aibă deci înțelesul de *cis* pe lângă cel mai obișnuit de *trans*, și poate că, dând Bulgariei această determinare mai de aproape, unică în toată istoriografia greacă medievală, cronicarul se gândia la Bulgaria-Mare dela râul Atel, care nu era câtuși de puțin necunoscută în Bizanț.

După ce se sfârșise strămutarea de popoare la gurile Dunării, Bizantinii, cari priviau cu totul nepăsători la încercările barbare, se folosiră de cetele de Pecenegi, după cum înrolaseră mai înnainte arcași unguri. În luptele cu Bulgarii apar la Dunărea-de-jos flotele împărătești conduse de *drungarii* — stăpânirea Dunării ca și a Mării Negre de Bizantini arată ce zădarnică e ilusia

---

[1] *Ibid.* cap. 3.

[2] φερέοικοι; Leon Diaconul, p. 157.

[3] V. *Vita S. Stephani*, pp. 2[illegible], 75. In memoriile mele citate am arătat la ce dată târzie se raportă această știre.

[4] Symeon Magister, p. 615 In Georgius Monachus, p. 818: πέραν τοῦ Δανουβίου e o confusie.

www.dacoromanica.ro

dominației bulgărești pe malul stâng al fluviului—și, după primirea soldei, călărețiі ce se opriseră aici pe timp de vară trec fluviul, pentru ca să se întoarcă acasă cu turme străine și cu captivi. Supt porfirogenetul istoric, care ni-a lăsat în amintirile și compilațiile sale știri așa de prețioase asupra vecinilor de Miazănoapte ai imperiului, plătirea aceasta a «Patinachiților» nu era un fapt neobișnuit: oamenii costau puțin, aveau faima de neînvinși, și erau și mult mai de înțeles ca alții; se și îndreptau îndată ca să ieie pe toamnă drumul către castelul Sarkel. Agricultură nu făceau de loc, un șef comun n'au avut niciodată, ceia ce înlătura orice ambiție politică, și pentru frământările și rătăcirile lor pământul muntos din Balcani, presărat cu orașe, era prea strîmt.

'După moartea însă a iubitorului de scris Împărat Constantin se credea în Bizanț că s'a găsit un și mai bun element pentru a învinge pe barbari prin barbari. Nichifor Phokas chemă pe *Rușі*, stăpînii scandinavi peste Slavii de la Nipru, «Tauroscițiі» pe limba cărturărească, și pe supușii lor, cari supt numele străinilor cuceritori, «Rhos», căpătaseră unitate politică și faimă războinică, întocmai ca și Slavii sud-dunăreni, supt acel al Bulgarilor, cari au jucat același rol. Pe apa râului tutelar, apoi pe Mare, în sfârșit pe la gurile Dunării Sviatoslav găsi o cale spre Drâstor, unde n'avea să se teamă de nicio împotrivire din partea Pecenegilor, cari-l despărțiau de Bizanț. Sosi cu bine și, după multe încăierări, în care păstră totdeauna întâietatea, ocupă locul Țarului, ale cărui rude fură prinse sau izgonite și se așeză în Preslav, unde-i surâdea în apropiere Marea

www.dacoromanica.ro

cunoscută, și pentru el prietenoasă, care pentru poporul său era a doua patrie. Împăratul din Constantinopol trebui să îngăduie aceasta, dar când se urcă pe tron energicul Tzimiskes, cotropitorii, cari uitaseră cu totul drumul spre casă, trebuiră să se pregătească de apărare: după o luptă grea Preslavul căzu în mânile «Imperialilor», și, când Dârstorul fu din nou cucerit — iarăși apăru pe Dunăre o flotilă bizantină pentru asediarea vechii și însemnatei cetăți de hotar, — Împăratul triumfător luă coroana ce se clătina, de pe capul tânărului ultim Țar al Bulgarilor răsăriteni, abia acum din nou întronat. Pe locul unde Sviatoslav, în platoșa cu solzi de aur, luptase desnădăjduit pentru pradă, cinste și viață, se înălță noul castel Theodoropolis că piață de hotar a operei de cucerire.

Pe când eroul rus fugia spre depărtata patrie dela Nipru, el îndură, cum și era de așteptat, o înfrângere din partea Pecenegilor [1], cari alergară la întețirile bizantine, de și bande ale aceluiași popor luptaseră cu dânsul pe pământul moesic [2]. Și, cu toate că neliniștiră și mai târziu Ungaria [3], aceștia își pierdură însă forța lor elastică, și în curând neamurile turcești care înaintau spre Apus recunoscură în Cumanii uzici, ce veniau din aceiași cetate Sarkel, pe noii lor stăpâni.

Cum numai rare ori se întâmplă la astfel de popoare, Pecenegii căzură în chip tragic din situația lor

[1] Cf. și Nestor, p. 50.

[2] Pentru întregul război să se confrunte Leon Diaconul și compilatorul Cedren cu cronicarul rus nici aproape contemporan, nici complect autentic (N. Iorga, *Istoria Slavilor răsăriteni*, cap. I.), Nestor. În izvoarele grecești mai târzii nu se găsesc decât doar câteva amănunte întregitoare.

[3] *Vita S. Stephani, l. c.*

www.dacoromanica.ro

de conducători în urma unor încurcături neașteptate, care ni sunt transmise cu precisie de istoricii bizantini. Nomazii stătuseră prea mult în atingere cu Roma Nouă, grecească, pentru ca să nu împrumute cu timpul de la vecinii lor elemente de organisare, și astfel se ridică în sfârșit pentru păstorii războinici un singur stăpânitor, care supuse pe șefii odinioară neatârnați ai celor treisprezece triburi, tot așa după cum mai târziu Hanul Crimeii, ca «Împărat al națiunii tătărești», supuse pe Sultanii triburilor. Un astfel de «Han» peceneg era pe la jumătatea veacului al XI-lea Tirah, și el află în viteazul Cheghen un rival primejdios, care odată îl răspinse până în smârcurile dunărene din «angulus». În curând însă biruitorul trebui să fugă din fața Hanului, care chemă la luptă împotrivă-i toate puterile poporului său din întregul șes, de la granița Ungariei și Panoniei până la Nipru [1]). Numai două triburi se hotărâră pentru cutezătorul răzvrătit; el fu înfrânt de superioritatea numărului, și, ca și Goții față de Huni, tot așa și Pecenegii lui Cheghen se refugiară pe pământ roman față de groaznica răzbunare a jignitului Tirah.

Astfel veniră cam la 20.000 de fugari pe o insulă din apropierea Drâstorului, adecă în mlaștinile pe care le formează la Răsărit de acest oraș fluviul despicat în două [2]). Cheghen însuși e trimes la Constantinopol și primește prin botez o spoială de cultură; un călugăr grec săvârșește același act solemn la țermul Dunării asupra cetelor păgâne rămase în urmă și ca «foederati», după vechiul obiceiu,

---

[1] Νέμονται δὲ τὰς πέραν Ἴστρου ἀπὸ τοῦ Βορυσθένους ποταμοῦ καὶ μέχρι Παννονίας ἠπλωμένας πεδιάδας; știre contemporană în Cedren, II, p. 582.

[2] Actuala insulă Borcea, dela Călărași până la Hârșova.

www.dacoromanica.ro

noii cetăţeni ai Romei răsăritene primiră, nu numai ogoare pentru sclavii lor, ci şi trei cetăţi de apărare împotriva înrudiţilor de peste Dunăre.

Aceştia cerură predarea fugarilor, şi, când ea li fu refusată, veniră ei înşii în grămadă uriaşă ca să pedepsească pe neascultători. Pentru a împiedeca năvala alergară încoace, împreună cu barbarii împeriali, Mihail, «comandant al cetăţilor de pe Istru», oştile themei bulgăreşti şi pe lângă aceştia ajutoare «din Apus»; o flotilă de o sută de corăbii apăru ca să împiedece adăugirea de noi duşmani pe calea de apă. Dar, când crivăţul dură un pod trainic de ghiaţă pe Dunăre, aproape 20.000 de călări se înfăţişară pe pământul Dobrogii pentru a fi biruiţi de lipsa mijloacelor de hrană, apoi de ciuma ce-i urmă şi în sfârşit de oastea bizantină. Tirah şi ai săi se oferiră să devină ajutoare ale «atotputernicului basileus», iar ducele Bulgarilor îi aşeză în apropiere de Sofia, Niş şi Ovcepolie, unde cârmuirea împărţi celor mai mulţi uneltele necesare ţeranului paşnic, pe când fiii tineri primiră poruncă să pornească spre Asia, ca să lupte pentru Împărat.

În curând însă aceştia se răzvrătiră, iar rudeniile lor părăsiră ţarina cu care nu erau obişnuiţi şi care-i înjosia, pentru a schimba secerea cu sabia. Pustiiri groaznice, care întrecură tot ce se întâmplase după Sviatoslav şi înainte de luptele interne, fură răsplata pentru hărăzirea unui adăpost, şi numai prin ucideri în masă, printr'o îndelungă şi îndărătnică stârpire a hordelor învinse se puse capăt neastâmpărului, şi cu aceasta puterii şi faimei Pecenegilor. Tot ce mai rămase dintr'înşii se amestecă printre Cumanii până atunci

www.dacoromanica.ro

învrăjbiți cu ei, cari luară locul lui Tirah, de-a lungul Dunării și mai departe în stepă. [1])

Dar până să se ajungă aici mai fu nevoie încă de un întreg șir de lungi lupte schimbăcioase împotriva Pecenegilor rămași dincolo de Dunăre, și mai mult de un veac ținu primejdia potopului din această parte. Cel d'intâiu din noua dinastie a Comnenilor, Isac, găsi la Dunăre o stare de lucruri desnădăjduită; pe când țermul stâng rămase ca și mai nainte în stăpânirea exclusivă a barbarilor, căpetenii bulgare, ajutați de cetele unor astfel de vecini, pusera mâna pe mai multe din cetățile de graniță bizantine din Dobrogea, și însuși Drâstorul cu ale sale două citadele nu se putu împotrivi îndelung năvalnicilor rebeli. Când, după Isac, care avuse de îndurat din partea Pecenegilor, și după perioada următoare, aproape lipsită de Împărați, un al doilea Comnen, Alexe, purta purpura Romei răsăritene, un bărbat care simți în t'însul puterea de a trezi din nou trecutul mai bun, Imperiul nu mai avea de mult un hotar de Miazănoapte; pe lângă Hani și șefii de triburi ai «Turcilor», mai stăpâniau întreaga țară dintre Dunăre și Mare, din cetățile, orașele și κωμοπόλεις, târgurile lor; Tatos (Tatu) Silistriotul, Chalis, Sestlav, Satza, care se așezase în Dârstor înaintea lui Tatu, și Solomon. Numele arată lămurit, mai ales Tatu, Sestlav, Solomon, populație românească: de Bulgari poate fi vorba tot așa de puțin ca și de Pecenegi [2]. După câteva atacuri, care fură răspinse, Împăratul nădăjduia să stabilească din

[1] Cedren, II, pp. 412, 413, 456-466, 483, 514-515, 582 și urm.

[2] Cf. Iorga, în *Revista Istorică* pe 1919, p. 103 și urm. Resultatele noastre au fost întărite într'o comunicație, încă netipărită, a d-lui N. Bănescu, la Academia Română, în 1921.

www.dacoromanica.ro

nou în acest ţinut stăpânirea romană printr'o expediţie personală, şi astfel Dârstorul fu asediat din spre uscat ca şi de pe apă. Tatu scăpă pe malul stâng, pentru ca de acolo să cheme în ajutor pe «Cumanii», de bună samă în parte Români, aşezaţi de mai nainte, dar, când el apăru în fruntea lor, lupta hotărâtoare se şi dăduse şi Alexe se afla pe ruşinosul drum al fugii spre Constantinopol.

Se iscară însă certuri pentru pradă, care duseră la o luptă de nimicire între amândouă neamurile omoglote. Pentru ţerile tracice, unde se petrecu lupta, fără îndoială că aceasta era o nenorocire, dar pentru interesele de stăpânire imperială noua întorsătură a lucrurilor însemna o întâmplare fericită, şi aliaţii cumani călări fură primiţi în lagărul romeic cu chiote de bucurie. Astfel se ajunse în cea din urmă zi din April a anului 1091 la o mare luptă 'n câmp deschis, în care Pecenegii fură cu totul învinşi; după biruinţă fură ucişi, de teamă, nenumăraţi captivi, chiar şi «copii şi mamele lor» ; «numai o zi, şi Pecenegii ar fi văzut şi ei luna lui Maiu», — aşa se cânta prin satele greceşti, — dar nu li fusese astfel sortit. [1])

Stăpânirea Cumanilor. Ca şi fraţii lor nimiciţi, Cumanii erau şi ei un popor turcesc rătăcitor, obişnuit cu viaţa de aventură a jăfuitorilor războinici. Din noul lor Stat dunărean, unde primiau mijloace de hrană şi pe lângă aceasta vin şi mied dela sclavi şi birnici, ei treceau cu familiile lor peste fluviul îngheţat, în mari cară acoperite cu piele,

[1] Toată povestirea se sprijine pe un singur izvor principal, opera Anei Comnena, învăţata istorică „porfirogenetă". Nu întră în consideraţie decât volumul întâiu din ediţia Bonn, pp. 166, 279—280, 325 şi urm.

www.dacoromanica.ro

pentru a colindà puțin și pe un pământ mai bun, sau își trimiteau numai fiii cu arcul și cu suliții mari, care nu se putea purta decât cu amândouă mânile, ca să câștige cinste și pradă. Odată veniră ca însoțitori ai unui pretendent la coroană, pe care-l descoperiseră în Cherson, unde poporul lor stăpânia și șesul care mai târziu la Genovesi se numește «Campanea», iar orașele dela Hemus, ca vechi cuiburi bulgare pizmașe, li deschiseră cu bucurie porțile, pe când păstorii de munte -i conduceau prin pasuri, în afară de cercul de pază al «klissurarchilor» împărătești. Altă dată Alexe trebui să-i caute la Vidin (Βιδύνη), și, după întoarcerea sa pe fluviu, un detașament de cavalerie -i urmări timp de «trei zile și trei nopți» până la un alt fluviu, pe care-l trecură pe luntri. Oștile bizantine merg împotriva lor până departe spre Apus, la «Branicevo pe Dunăre», unde supt un urmaș a celui d'intâiu rege Ștefan «Hunii» panonici uniți de dânsul își au ultimele lor străji [1].

Ca și Pecenegii, acești Cumani, dese ori bătuți, risipitori de sângele lor, aveau o viață dârză. După Alexe ei iese iarăși la iveală ca oaspeți ai Peninsulei Balcanice: Împăratul Ioan îi bate în Răsarit la Berhoe, și câteva mii dintr'înșii sunt așezați în ținuturi pustii, ca să fie ținuți în frâu. Însuși marele restaurator al Imperiului, care organisă din nou armata și implântă iarăși, biruitor, steagurile Romei răsăritene în provincii care de mult erau cedate sau uitate, Manuil Comnenul, în care bizantinismul decadent putea să admire un stăpânitor de talia lui Iustinian sau Mauriciu, cu toate minunatele sale sforțări, nu putu scoate la capăt cu Sciții din șesul

[1] Ana Comnena, II, pp. 8—12, 295, 299, 302; Cinnamus, p. 12; Choniates, p. 124.

www.dacoromanica.ro

Dunării. Când hoţii de iarnă puseră mâna pe cetatea Demnitzikos de la gurile fluviului îngheţat, însuşi Manuil porni spre a-i pedepsi. Prea nerăbdător ca să aştepte flotila — ea era pe Dunăre, în drum împotriva Ungurilor —, îşi trecu soldaţii pe cinci sute de «monoxyle» şi, după ce fură trecute în acelaşi chip încă alte două râuri scitice, nu-l înfricoşară nici chiar întunecatele păduri din «Tenuorman» (Teleorman), la poalele Carpaţilor, unde se opri. Mai norocos decât bătrânul, legendarul Dariu, el smulse o biruinţă noilor călăreţi al stepei, într'o luptă contra duşmanilor cari până acum îl tot ocoliseră [1]. Cu acest prilej Împăratul încheiè legături de prietenie şi de apărare cu cei mai apropiaţi principi slavi — pe limba literară: «taurosciţi» [2]: Premislav, Rostislav şi mai ales cu Iaroslav, puternicul stăpânitor al de curând întemeiatului Stat de Haliciu, la izvoarele afluenţilor Dunării [3]. Printr'o nouă întărire a cetăţilor iustiniane şi post-iustiniane — cum era Chele, Chilia de astăzi — [4], a căror apărare fu încredinţată ducelui de graniţă, se puse, în sfârşit, măcar pentru o bună bucată de vreme, stavilă cotropitorilor.

Dar această încumetată întreprindere a veşnic neobositului erou nu fu singura causă care făcu din Statul turcesc de pe şesul dunărean şi de la ţermul nordic al Pontului un loc de refugiu pentru mici cete neînfrânte, care erau gata să închirieze oricui, în schimbul unei solde modeste, cruda lor vitejie. In Apus Cumanii nu mai aveau nimic de jăfuit după întarirea regatului unguresc şi, cu întrarea

[1] Cinnamus pp. 93—95.
[2] Desore precedentele atacuri şi expediţii de pedepsire, *ibid.*, pp. 8—9; Ch niates, pp. 20—21, 124.
[3] Cf. Cinnamus, pp 236, 242.
[4] Cf. cartea mea Chi ia şi Cetatea-Albă, p. 32 şi urm.

www.dacoromanica.ro

ofițerilor regali în Ardeal, această provincie tributară li fu aproape smulsă noilor Pecenegi. În Nord barbarii Panoniei, înfruptați de cultură, câștigaseră o nouă provincie, o «Taurosciție» hunică în partea de jos a Maramurășului, dar principatele rusești erau destul de puternice pentru a-și apăra hotarele ce se întindeau mereu împotriva poftelor nomazilor. Așa se întâmplă că într'o nouă expediție peste Dunăre—Ungurii erau acum atacați—Cumanii nu sunt pomeniți prin nicio vorbă, pe când pentru întâia oară apar *cu numele lor — căci înainte supt al Pecenegilor și Cumanilor e vorba adese ori tot de ei*[1], — în stare de a luptă, *Românii,* stăpânitori ai Moldovei de mai târziu[2].

După câteva decenii raportul de mai nainte dintre Români și Turci — «Vlahi» și «Sciți» pe limba bizantină — era tocmai dimpotrivă. Supt Domnia nevredniculuì epigon al Comnenilor, Isac, în anul 1186 — după felul de datare obișnuit — veni dela țermul moesic al Dunărei un fugar român, care cutezase să ridice împreună cu alți păstori din Hemus steagul revoltei împotriva legitimului «basileus» și să schimbe sărăcăcioasele haine cu mantia împărătească. Asan se întoarse în grabă pe câmpul de luptă cu prieteni cumani, și aceștia se desfătara așa de minunat din bogata pradă tracică, încât uitară pentru toată viața întoarcerea acasă. Cetele romeice fură gonite de săgețile și spadele lor, iar Asan și cei doi frați ai săi, Petru și Ioniță, datoresc de sigur nu în mică măsură succesul lor puternicului ajutor credin-

[1] V, memoriile mele asupra cronicilor ungurești în legătură cu Românii, în *Revista istorică* pe anul 1921, p. 1 și urm., pe anul 1922, n-le 1—3.

[2] Cinnamus, p. 260.

www.dacoromanica.ro

cios al Cumanilor. Când cruciații întemeiară un Imperiu latin în Constantinopol și când noi lupte izbucniră între «regele Vlahilor» și nobilii seniori din Apus, Cumanii nu-l părăsiră nici atunci pe Ioniță, iar marea luptă dela Adrianopol, din care «Vlahul» luă cu sine un captiv îmbrăcat în purpură împărătească, o hotărî neapărat îndemânarea sălbatecilor călăreți: la început se prefăcură că fug, pentru ca să se adune din nou în ziua următoare și să încunjure pe dușman; copleșiți de ploaia lor de săgeți, smulși de pe caii lor prin aruncarea lațului, cosiți ca iarba pustiului de sângerosii cosași, «Latinii» renunțară la apărare [1]. Urmașul lui Ioniță, Borilă, avu în oastea sa învinsă, care număra peste 30.000 de oșteni, călăreți cumani cu flamura verde la lănci [2]. Chiar soția lui era — după Akropolitas — o Cumană. Un corp de auxiliari francesi, care veni din Apus spre a sprijini șubreda Împărăție latină, găsi încă ostași cumani și un șef cuman, «regele» Ionas, în șesul Țerii-Românești [3]. Din Țara Cumanilor veni Ioan Asan, organisatorul Imperiului bulgar, și totdeauna avu de partea sa Cumani [4]. Dar încă din această vreme izbucnise războiul dintre Cumani și vecinii lor răsăriteni, Tatarii, și după o lungă și desnădăjduită opunere «regele» Kuthen—numele amintește pe șeful peceneg Cheghen—trebui să părăsească neteda câmpie și să-și caute un adăpost, împreună cu întregul său popor, patruzeci de mii la număr,

[1] Cinnamus, p. 808 și urm.; Geoffroy de Villehardouin, ed. de Wailly. p. 213 și urm. Cf. memoriul mieu, în *Revista istorică* pe 1920, pp. 196—7.

[2] Henri de Valenciennes, după Villehardouin, ed. citată, p. 323 și urm.

[3] Albericus Trium Fontium, în *Mon. Germ., Scriptores*, XXIII, p. 950 și urm.

[4] Akropolitas, pp. 26—27, 45.

www.dacoromanica.ro

în Ungaria. Regele Béla al III-lea -i deschise Statul său, dar, ca și mai înnainte Împăratul bizantin, tot așa fu și el rău răsplătit pentru ospitalitate [1]. O altă parte mai considerabilă a învinșilor trecu peste Dunăre și se pierdu în munții macedonici și în văile Traciei [2].

---

[1] Rogerius, *Miserabile Carmen*, cap. II și urm.
[2] Akropolitas, p. 5 .

www.dacoromanica.ro

Partea întâia

Românii tesalioți și daco-moesici până la întemeiarea principatului Țerii-Românești [1].

CAPITOLUL I.

Originea Românilor din Pind și din Carpați și deosebirile dintre ei. Viața principală la Dunăre pe vremea barbarilor.

În timpul groaznicului foc și măcel care alcătuiește pentru Răsăritul european partea cea mai mare a evului mediu s'a vorbit numai rare ori și în treacăt de poporul care păstrase, de și în formă

[1] I. Pentru această perioadă literatura este foarte întinsă, ceia ce -și are temeiul în greutatea „Chestiei Românilor", într'o vreme în care ni lipsesc aproape cu totul izvoarele și nu mai puțin in diferitele interese politice care îndeamnă pana istoricilor; Ungurii, cari din partea lor reclamă stăpânirea exc usiva între Tisa și Carpați, combat continuitatea elementului românesc pe țermul stâng ai Dunării, pe când Slavii caută să-i micșoreze rolul dincolo de Dunăre. Aceasta contradicție a pricinuit multe scrieri polemice, și probabil că va mai face-o și de aici înnainte.

Părerea că strămoșii Românilor au părăsit pământul de colonisare al lui Traian în veacul al III-lea după Hristos pentru ca să se întoarcă după vre-o mie de ani ca simple cete de păstori, care nu meritau decât subjugarea, află întâia oară un aparător în Sulzer (vol. II, p 1 și urm), ale cărui idei fură influențate de vederile unui Thunmann (*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Völker*, Lipsca 1774) și de parerea, care stăpânia de mult din Ardeal, că

www.dacoromanica.ro

schimbată, vechea limbă de cultură a Romanilor. După lupta hotărâtoare, cuceritorii ieau cuceriților, odată cu celelalte drepturi, și pe acela de a fi pomeniți. Alusii ușoare la națiunea romanică în formațiune din Răsărit le întâmpinăm în epoca mai veche numai ici și colo, și abia după ce se astâmpărară valurile furtunoase ale lumii barbare vechiul element în aparentă copleșit al locuitorilor băștinași se ivește din nou, dar într'o formă care nu amintește de loc trecutul: ca *barbari* apar *Românii* din vâltoarea barbarilor.

---

desprețuiții „Valahi" ar fi coloniști noi ai muntoasei țeri carpatice. În a sa „Commentatio der Trajanskriege", apărută în 1795, o lucrare premiată, care deschise rodnica sa carieră științifică, Engel se alipi și dânsul la părerile lui Sulzer, cu oarecare divergențe. În lupta pentru constituție dintre naționalitățile ardelene supt Împăratul Leopold, Eder, cel mai bun istoric al Sașilor, se arătă sulzerian, pe când școala românească era represintată prin Șincai (v. mai sus, bibliografia), și mai ales prin puternicul raționalist Petru Maior (*Istoria pentru începutul Românilor în Dachia*, Buda, 1812; ediție nouă, Budapesta-Gherla 1883; urmă o vie polemică cu Kopitar, în „Wiener Literaturzeitung"; cf. Kopitar, *Kleinere Schriften*). Mai târziu se dovedi ca presența Românilor în mase mari pe țermul drept al Dunării se potrivește cu resultatele cercetării filologice a limbii și dialectelor (cf. Onciul, *Românii în Dacia traiană până la întemeiarea Principatelor*, București 1902, care dă o vedere critică a literaturii).

In cartea sa, citată mai sus, *Romänische Studien*, Rösler, savantul austriac, polemist interesant, provocat de excesele școlii șoviniste românești, încercă pentru întâia oară să întemeieze teoria sulzeriană în chip istorico-etnografic și filologic: în lucrarea lui Rösler se găsesc capitole minunate, ca acela care dă lovitura de moarte povestitorului anonim al celor dintâiu cuceriri ungurești, dar în genere exagerează, și icoana ce ni înfățișează iea forme aproape fantastice, de oare ce împrejurările românești, țară, oameni și limbă, îi sunt așa de cu totul străine, încât nu poate găsi adevăratul punct de orientare. Rösler dă mai mult directive de cugetare decât fapte și conclusii temeinic stabilite. În cercetările etnografice ale unui Tomaschek (*Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, Viena 1832) găsim iarăși mai mult ipotese strălucitoare.

Operele citate ale lui Jung cuprind date, date bogate și sigure, iar partea teoretică rămâne la el totdeauna pe al doilea plan. Cele trei scrieri ale lui Pič (*Üoer die Abstammung der Rumänen*, Lipsca 1880; *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatstrecht;*

www.dacoromanica.ro

Apariţia istorică a Românilor *supt numele lor* se îndeplini abia în veacul al XI-lea şi al XII-lea, cu toate că alcătuirea şi desvoltarea organică a acestui popor aparţine unei epoci anterioare. Acest

---

Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage, Lipsca 1881-1886) nu aduc o puternică şi strânsă argumentare şi se pierd adesea în larga expunere a unui material ştiinţific îndepărtat de chestie. În cartea lui Traugott Tamm, apărută la 1891, se înfăţişează mai mult, într'o formă clară, sistematică, starea chestiunii pentru un public mare. Aceşti trei din urmă scriitori s'au pronunţat pentru continuitate.

Românii au în istoriografia lor mai nouă o singură carte cuprinzătoare asupra acestei controverse: „Teoria lui Rösler" de Xenopol (Iaşi 1884; în limba francesă: *Une énigme historique. Les Roumains au moyen-âge*, Paris 1885), o lucrare interesantă, care pierde însă din valoare prin slaba cunoştinţă ce se vădeşte în partea filologică, cum şi prin tratarea ceva cam superficială a unui material neîndestulător; în cele mai multe puncte a rămas biruitoare întâmpinarea lui D. Onciul din „Convorbiri literare" pe anul 1885: Onciul este foarte bine orientat, totdeauna precis şi nu se lasă niciodată târît de sentiment.

Ungurii până acum s'au înfăţişat slab, de vreme ce, pe lângă un zel patriotic nerăbdător, une ori crescut până la vehemenţă, totdeauna dăunător cercetării adevărului istoric, întrunesc o cunoştinţă îndoielnică a izvoarelor şi o apreciare părtenitoate a studiilor întreprinţate. Serbătoritul polemist ungur P. Hunfalvy *(Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Viena-Teschen 1883. şi *Az Oláhok története*, 1) se arată mai mult ca un polemist în felul foilor şoviniste, şi încercarea sa de a se sprijini pe izvoare româneşti împotriva Românilor se izbeşte de necunoaşterea acestora, pe care o împărtăşeşte Rösler, care e însă mult mai talentat şi cu mai multă şcoală; scrierile româneşti pe care el le atacă — şi şcoala sa-l urmează în această direcţie — sunt de mult condamnate în cercurile ştiinţifice româneşti. Nu mă voiu atinge de lucrările, subiective, ale canonicului maghiar Karacsónyi.

II. In tot ce priveşte limba, trebuie să ne adresăm acum la opera clasică a lui Ovidiu Densusianu. *Histoire de la langue roumaine*, a cării primă parte a apărut la Paris în 1903 (din a doua până acum un fascicul). Într'însa se cuprinde bibliografia până în cele mai mici amănunte, alături de o expunere îndestulătoare a diferitelor teorii dominante privitoare la chestii de limbă.

III. Asupra Românilor din Istria nu se afla, până la Iosif Popovici, o lucrare complectă şi trebuia să ne mulţămim cu capitole răzleţe: din partea Românilor până atunci se pot cita numai călătoriile lui Ioan Maiorescu (Iaşi 1874; ediţia a doua. Bucureşti 1900) şi contribuţii la glosarul dialectul de acolo de Nanu, disertaţie din Lipsca. 1895, şi în Anuarul seminariului românesc de la Universitatea din Lipsca (publicat de G. Weigand, 1895). Cea mai bună expunere e cuprinsă încă tot în memoriul lui. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen* (Memoriile Academiei din Viena, XXX, 1879).

www.dacoromanica.ro

proces trebuie descris și lămurit aici. Cadrul în care tabloul acesta trebuie prins a fost dat în cele precedente.

În Peninsula Balcanică cuceritorii romani găsiră, cum am spus, Greci și Traci: cei dintâiu locuiau

---

Literatura românească asupra Arămânilor (Români din Pind, Aromani, după felul de pronunțare propus de Weigand) se mărgenește la descrierile de călatorie aproape fără valoare ale lui Bolintineanu, un poet, fiul unui Arămân, la Nenițescu (București 1899) și la „Studiile istorice" rămase necomplecte ale lui I. Caragiani, care, pe lângă teorii neadmisibile, presintă, ca Român din Pind, cunoștința sa personală asupra împrejurărilor. Mai bună e cartea lui T. Burada, *Cercetări despre școalele românești* (București 1890). o carte care poate resista comparației cu cărțile celorlalte popoare balcanice cu privire la etnografia regiunilor contestate. Academia Română a publicat supt îngrijirea lui I. Bianu materialul lingvistic adunat de dr. Obedenaru și prelucrat în înțeles daco-român *(Texte macedo-române)*. Acum de curând Pericle Papahagi, el însuși Român din Pind, a dat la lumină în vol. II din „Materialuri folklorice" ale Ministerului Instrucției și în „Analele Academiei" (1902) materiale etnografice foarte însemnate.

Dar acest domeniu aparținea până dăunăzi cercetătorului german G. Weigand din Lipsca, care a visitat mai mult decât odată pe Românii din Pind la ei acasă — ceia ce nu-i tocmai ușor — și care în marea sa operă, *Die Aromunen* (Lipsca, 1895); cf. *Die Sprache der Olympowalachen*, Lipsca 1888) a pus basa tuturor studiilor viitoare. In anuarele mai sus citate el acordă totdeauna cercetărilor asupra dialectului arămânesc un spațiu intins. Pe lângă paragrafele referitoare din cartea d-lui Densusianu ne putem îndrepta pentru orientare la articolele scrise de d. Weigand: Arămâni, Istria, Meglenți din „Enciclopedia română", apărută la Krafft în Sibiiu, cum și la opera lui Picot, *Les Roumains de Macédoine* (1875), bine înțeles numai in ce privește puțina literatură mai veche.

Asupra celorlalte frânturi de Romini desprinse din trunchiul principal, se pot compara: Burada, în „Archiva societății științifice și literare din Iași", V; Weigand, în Anuariul său pe 1900; Picot, *Chants populaires des Roumains de Serbie*, din „Recueil de textes et de traductions publié par les professeurs de l'école des langues orientales vivantes" (Paris 1895).

Singura carte despre Românii basarabeni era înainte de 1918 aceia a lui Zamfir C. Arbure, publicată în 1899 de Academia Română ca lucrare premiată *(Basarabia în secolul al XIX-lea)*, care cuprinde fireste și lucruri folositoare, dar e scrisă cu o lipsă de critică de necrezut.

Pentru Bucovina dimpotrivă este o carte foarte bună, eare se sprijină pe o bogată informație, aceia a lui G. Bogdan-Duică *(Bucovina* Cernăuți 1895). Să se adauge I. Nistor, *Românii și Rutenii în Bucovina*, București 1915.

www.dacoromanica.ro

la Mare și de-a lungul marilor căi comerciale, patria celor din urmă rămase, până la peirea lor etnică, muntele; în văile Rodopelui, Hemului și Carpaților se aflau satele lor de păstori. Grecii aveau orașe, bogăție și o veche cultură superioară, care -i feri aproape cu totul de desnaționalisare.

Tracii, din potrivă, împrăștiați în mici așezări sărăcăcioase, nu se putură păstra în ținuturile unde

---

Nimeni n'a descris până acum într'o carte solidă, cuprinzătoare, starea Românilor din țerile odinioară supt Coroana ungurească (poate că ar trebui ținut în samă I. Slavici, *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina*, Țeschen 1881). O bună lucrare etnografică este acea a lui Frâncu și Candrea, *Românii din munții apuseni* (București 1888), care trateaza despre așa-numiții Moți din partea vestică a Ardealului. În Silvestru Moldovan, *Țara noastră*, se găsesc, pe lângă o descriere a țerii din Ardealul apusean, și comunicări etnografice. Voluminoasa carte a lui Emon de Martonne, *La Valachie* (Paris 1902), are, ce-i dreptul, mare valoare geografică, dar mai puțină etnografică și de loc istorică.

Cât pentru regatul României, ei nu stă cu mult mai bine în ce privește studiile etnologice. Doctorii N. Manolescu și Crainiceanu au scris două lucrări despre Igiena țeranului român (aparute în publicațiile Academiei Române). Meritosul preot din Suceava, S. Fl. Marian, membru al Academiei, a descris în operele sale, publicate de această instituție: „Nașterea la Români" (1892), „Nunta la Români" (1890), „Obiceiurile de înmormântare la Români" (1892), „Vraji, farmece și desfaceri" (1893) și „Serbătorile la Români" (3 volume), întregul ciclu al vieței țeranului român; pe lângă acestea a mai publicat și studii asupra întrebuințărei colorilor în artă (discurs de recepție la Academie), asupra Ornitologiei populare (Suceava, 1 vol.), asupra zoologiei populare (în „Noua Revistă Română", 1901). La acestea se mai adaugă „Nunta la Români" de Elena Sevastos (1899), marea carte a lui L. Șăineanu asupra basmelor, lucrarea de curând apărută a d-rului N. Leon despre medicina populară (toate în „Analele Academiei" sau în publicațiile sale separate). De atunci lucrările lui T. Pamfile în publicațiile de literatură populară ale Academiei Române au dat un bogat și precis material.

Cimiliturile (ediț. Academiei) au fost adunate de Artur Gorovei, proverbele de Iuliu Zanne, într'o operă colosală, ceva cam prea întinsă. Cea d'intâiu mare culegere de poesii populare este a lui V. Alecsandri, prefacută mult de poetul însuși. Dimpotrivă, strict științifică este acea publicată de Andrei Bârseanu și I. Urban Jarnik în 1885, care ca valoare stă alături de cea, mult mai bogată, a lui G. Dem. Theodorescu. Culegerea întocmită în anii din urmă de Ministerul Instrucției, *Materialurl folklorlstice* I_1 și I_2, trebuie socotită cu totul greșită; ca redactor al ei e dat Gr. G. Tocilescu. Acesta n'are însă într'însa nicio parte de contribuție.

www.dacoromanica.ro

îi căutau soldaţii şi negustorii romani. Astfel se pierdu pas cu pas, în Moesia ca şi în Dacia — în Tracia maritimă la ivirea legiunilor nuanţarea elenică a populaţiei făcuse chiar mari progrese,— individualitatea acestei numeroase, viteze şi înzestrate familii de popoare tracice. Ceia ce apare mai târziu ca Traci, pe pământul patriei sau aiurea, unde, după cum se admite, şi-ar fi păstrat ca monahi creştini limba lor «bessică» [1], e puţin demn de crezare, şi s'ar putea tălmăci mult mai curând printr'o confusie sau printr'o direcţie arhaisătoare a izvoarelor îndoielnice. Vecinii înrudiţi, *Ilirii*, la cari poarta barbariei fusese cu mult mai nainte sfărâmată, avură în această privinţă o soartă mai bună: pe când cultura romană luase un mult mai puternic avânt la ţermul Mării decât în ţara Dunării-de jos şi făcuse din Dalmaţia o provincie înfloritoare a Imperiului, restul ţerii, sărac, pietros, lipsit de vegetaţie, oferia coloniştilor puţin farmec, cel mult acelora cari voiau să muncească în minele Bosniei. Şi, cu toate că ei se ivesc în târgurile stăpânitorilor, ca şi mai târziu în acelea ale Italienilor, cari acum exploatau coastele, cu toate că, buni cunoscători ai pasurilor şi potecilor din munţi, încă din această vreme şi mai târziu ei fură tocmiţi ca aparători curagioşi ai caravanelor de comerţ, cu toate că în sfârşit unii dintre ei trebuiră să lupte ca auxiliari în legiunile împărăteşti, locuitorii acestei ţeri muntoase rămaseră totuşi Iliri, şi chiar până astăzi, când se recunosc ca Schipetari (de la *scopulus*, stâncă)[2] şi sunt numiţi

[1] Pentru numele Bessi şi numele personal de Bessa, v. Mateescu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, VIII, p. 33.

[2] V. Iorga, *Brève Histoire de l'Albanie*, Bucureşti 1919; Bourcart, *L'Albanie et les Albanais*, Paris 1921.

www.dacoromanica.ro

de vecini Albanesi (Arnăuți), după o expresie întrebuințată încă din vechime (probabil de la *alp*, munte), ei au rămas pe loc în ținuturile lor muntoase de vânat și de pradă, lângă păstori și târgoveți de alt neam. Că în vremuri foarte depărtate au stat supt stăpânirea romană, despre aceasta ni vorbește numai un număr destul de mare de cuvinte pentru noțiuni de cultură populară și mai înaltă din limba lor și credința creștină, pe care au împrumutat-o de sigur încă din antichitate de la cucernicii romani, adoratori ai unui Dumnezeu comun tuturor neamurilor. Munții neprimitori i-au ferit de peire, tot așa cum s'a petrecut și cu alte interesante resturi de popoare: *Goții* din Cherson, cari au dăinuit veacuri de-a rândul după nimicirea,aiurea, a neamului lor, și, în număr aproape neobservat de mic, au supraviețuit cu dialectul lor germanic, până încoace 'n epoca modernă; *Bascii* din Pirinei, minunate mărturii ale unui trecut străvechiu; *Retoromanii,* cari, cu toată neînsemnătatea lor numerică, posedă o formă proprie de limbă romanică în care trăiesc atâtea dialecte și cari represintă, de sigur, elemente panonice zvârlite în Alpi de năvăliri, și nu în ultimul rând *Românii* din Pind, cari au mai mult sânge iliric ca frații lor.

Populația iliro- și traco-romană a Peninsulei Balcanice stăpânia în vremurile bune ale existenței sale un foarte întins teritoriu, fără împănare străină: anume țara dintre Marea latină, Adria, și lumea elenică, ce o ținea departe de Pont, pe când în Nordul depărtat și în Răsăritul asiatic avea ca vecini neamurile germanice, slave și turcești. Năvălirile barbarilor sfâșiară însă această populație unitară, această mare *Romania,* al cării nume

www.dacoromanica.ro

rămase în acela al *Statului bizantin*, „*romaic*“, de o parte, și al *nației și limbii românești*, de alta, și părților desprinse nu li era de loc menit același viitor.

Fig. 8. Român din Macedonia.

Prin neîncetatele năvăliri slave, care se îndreptară de preferință asupra acestui bogat ținut, până acum aproape neatins de Goți și de alți barbari, Dalmația pierdu, odată cu hinterlandul ei, cea mai mare parte a populației sale, și, după o îndărătnică împotrivire a locuitorilor romani de pe coastă, Slavii luară 'n sfârșit în stăpânire, prin veacurile al VI-lea și al VII-lea, tot țermul, cu numeroasele sale orașe fericit așezate, și înlocuiră chiar în văile înguste ale muntelui pe t e r a n i i izgoniți. Din limba latină, care aici fusese atâta vreme stăpânitoarea, dacă nu singura întrebuințată, se păstră numai o rămășiță în *lingua vulgare*, care fu vorbită până în veacul al XV-lea în insule și porturi, ca de

www.dacoromanica.ro

ex. în Ragusa-Dubrovnic, și care acum nu mai trăiește decât în tradiția scrisă [1].

Dar pe la sfârșitul evului mediu, după ce ființarea romană în forma sa originară se stinsese încă de mult pe coastă, se afla în munții vecini o puternică populație de păstori și haiduci, cari sunt numiți de locuitorii slavi ai văilor *Vlahi*, și cuvântul înseamnă același lucru ca *Rum* la Turci, adecă *Romani*. În al X-lea veac începe cariera istorică a acestor războinici întârziați. Cronicarul bizantin Ce-

Fig. 9. Româncă din Macedonia.

[1] Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, 2 părți, Viena 1901—1904. («Denkschriften der Wiener Akademie», XLVIII—IX). Pentru nume românești în Dalmația, pe lângă Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 155, și Attilio Tamaro, *Italiens et Slaves dans l'Adriatique*, Zürich 1918.

Sunt nume ca Ozanulus la Spalato în 852, Danulus la Ozero, în 1018, Negulus la Biograd în 1070—8 (v. și *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, an. 1923, p. 39).

Jireček dă nume mai târzii și numiri de localități: satul Negriș ori Cornet, etc., în Serbia.

www.dacoromanica.ro

dren vorbeşte de omorul săvârşit la καλαὶ δρῦς asupra răzvrătitului «comitopol» bulgar, sau fiu de boier, David, de mâni «valahe» [1]. Ucigaşii erau chervanagii, ὁδῖται, şi ucisul, împreună cu cei trei fraţi cari-i supravieţuiră, încercase, multă vreme după ce Imperiul bulgar din Preslav căzuse, o ultimă luptă desnădăjduită împotriva Bizantinilor. Zona de războiu se cuprinde în ţinuturile muntoase care se întind la Sud până în Macedonia şi Tesalia, la Apus până la Dyrrachium, un colţ până acum neieşit în relief al foastei stăpâniri bulgare, unde abia ne-am fi putut aştepta în acest timp la o aşa de numeroasă populaţie slavă. Felul de a purta harţa împotriva Bizantinilor pe care-l aflăm aici e neobişnuit: căci în definitiv Bulgarii Ţarului de odinioară executau întreprinderile lor mai mult sau mai puţin după felul «roman», pe când acum totul se desface în mici atacuri de bande, în incursii albanese. Prin aceasta se trădează un nou element militar, care până acum nu-şi arătase caracterul, şi, dacă ne gândim că încă până târziu, în Imperiul lor pontic, «răsăritean», Bulgarii turanici, amestecaţi mai mult sau mai puţin cu aristocraţia slavă, alcătuiau casta războinicilor [2]) şi că prin ultimele lupte cu Rusii şi prin expediţiile de nimicire ale lui Tzimiskes aceşti boieri «turci» fuseseră distruşi sau împrăş-

---

[1] I, p. 435. Cf. V. Bogrea, în acelaşi «Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale», VII, p. 50 şi urm.

[2] Se vede foarte desluşit din „Responsa Nicolai Papae" — Mansi, *Concilia*, XV—, în care, pe la sfârşitul veacului al IX-lea, două sute de ani după stabilirea lor în Moesia, Bulgarii apar ca „Turci" adevăraţi, cu groaznicele lor mijloace de pedepsire asiatică, cu adorarea fetişistă a stăpânitorului, cu poligamia, cu caracteristica acoperire a capului prin o „ligatura lintei" în forma de turban, cu tugul — coada de cal — ca steag.

www.dacoromanica.ro

tiaţi, atunci se înţelege că mai marii Bulgarilor cari nu fuseseră încă înfrânţi trebuiră să-şi caute aiurea puteri pentru atacul ce era din nou să înceapă. Românii şi de sigur şi vecinii lor Albanesii, nepomeniţi însă în izvoare, erau parcă anume făcuţi pentru aceasta [1]. Un meşter în ştiinţa războiului şi administraţiei care numeşte ca străbun al său pe un administrator tesaliot al ţinutului românesc, pe un ἄρχων τῶν Βλάχων Ἑλλάδος, ce poartă caracteristicul nume, românesc, de Νικολίτζα, Nicoliţă, Kekaumenos, descrie astfel în al XI-lea veac pe aceşti locuitori de munte, bine cunoscuţi lui: ei trăiesc de obiceiu în sate tesaliote şi numai în cete mai mici în Epir şi Macedonia [2]). Oraşe la ei nu se află, afară de casul când, lucru ce nu se întâmplă rar, au pus mâna prin vicleşug pe vre-un târg bizantin. Vara, turmele, familiile şi slugile simbriaşe sunt trimese în Bulgaria, aşa încât din April până în Septembre nu se găsesc pe acasă decât fruntaşii neamului [3].

Căpeteniile lor sunt numite de Greci πρόκριται, ἔκκριται [4] — celnicii lor, şefii de ceată [5] —, şi Kekaumenos pomeneşte, dintre aceia cari trăiau pe vremea lui Nicoliţă, pe Sthlabetas (Slăvilă) Kar-

---

[1] Iorga, *Notele unui istoric*, în „Analele Academiei Române", XXXV, p. 131 şi urm.

[2] Διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν ᾤκησαν τὴν Ἑλλάδα, *Cecaumeni Strategicon*, ed. Wassiliewsky şi Jernstedt, în „Zapischi" ale Facultăţii filosofice din Petersburg, 1896, p. 96. Cf G. Murnu, *Istoria Rominilor din Pind, Valahia Mare (980—1259)*, Bucureşti 1910.

[3] Cf Burileanu, *I Romeni d'Albania*, Roma 1912; A. J. B. Wace şi M. S. Thompson, *The nomads of the Balkans*, Londra 1914. Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", II, p. 105 şi urm.

[4] La Ana Comnena, II, p. 10: Πουδίλος τις ἔκκριτος τῶν Βλάχων. E un Budilă, de la Bude, nume ce se află în Ardealul de azi.

[5] V. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*, Bucureşti 1919 (şi în limba franceză).

www.dacoromanica.ro

malakes, pe Βερίβοος sau Berivoiu — care nume din urmă nu e necunoscut la Români[1]. Împăratului îi plătiau în oi anumite dijme; dar, când acestea ajunseră mai apăsătoare, ei se răzvrătiră și uneltiră o răscoală, numită pe greceasca acelui timp μοῦλτος. La astfel de prilejuri chiar slugi împărătești credincioase, ca, de pildă, acel Nicolița, sunt nevoite să se dea de partea lor, așa de strașnice li sunt amenințările. Negocierile cu dînșii sunt neobișnuit de grele, fiindcă o țin morțiș într'ale lor și pe lîngă aceasta mint cu nerușinare și jură strâmb: încuscririle, înfrățirile, înfierile — συντεχνίαι —, mijloace obișnuite pentru a câștiga și lega statornic pe alți barbari, au puțină trecere la ei, pentru că la mânie se leapădă fără scrupul de toate aceste mreji nebărbătești. La războiu se arată fricoși «ca iepurii», ceia ce-și găsește explicarea în felul lor particular de luptă, așa cum îl aflăm descris la contimporanul Choniates: la început fug din fața dușmanului încrezut, pentru ca prin tragere cu arcul și prin aruncare de suliți să pricinuiască zăpăceală în rândurile celor cari-i urmăresc; dar la cea d'intâiu șovăire observată sunt iarăși la loc și 'n spăimîntător urlet de luptă învârtesc săbiile pentru măcel[2].

Aceste însușiri apar și în războaiele așa-numiților «Bulgaro-Români» împotriva Bîzantinilor supt Comneni și Angheli, cum și în acelea împotriva «usurpatorilor» latini în timpul dinastiei Asăneștilor, adecă supt cei trei frați cari încep răscoala și supt nepotul lor. Împăratul Isac (1185—1195) vrea să se însoare cu o fiică a Casei regale un-

[1] Berivoieștii, d. ex., mahală din Vălenii-de-Munte.
[2] P. 519.

www.dacoromanica.ro

gureşti, dar nu se poate hotărî la un dar de nuntă din propria sa casetă — aşa scrie moralisatorul orator al opoziţiei, Nichita Choniates. Se impun biruri noi în Imperiu, şi Românii sunt şi ei împovăraţi prin aceasta: se ieau mai multe oi ca de obiceiu din turmele lor pentru Împărat. Dar ei erau comunitate privilegiată, alcătuiau un fel de clasă aparte în Stat, şi dreptul de a aduce plângeri direct înaintea stăpînitorului nu li fu niciodată contestat. Ei trimit deci doi ἔκκριτοι, Petru şi Asan, proprietari de turme fără nume de familie; aceştia însă sunt răspinşi, şi unul dintr'înşii e pălmuit de un foarte sus pus ofiţer «roman». De atâta vreme locuitorii de la munte erau nemulţumiţi cu ocârmuirea împărătească ; aceasta se ştia şi în Bizanţ de mult, şi de aceia puneau să se îngrijească şi să se păzească bine castelele de siguranţă de pe toată culmea muntelui [1]. Mulţi dintr'înşii se molipsiseră de eresia dualistă a Bogomililor, — pătrunsă şi la Unguri [2] —, şi bogomilul «curat» despreţuia pe Grecii eretici, cari nu recunosc niciodată noua credinţă adevărată. Şi nici nu periseră încă de loc amintirile luptelor pentru libertate din Hemus şi Pind, în vremea celor patru «fii de boieri», cari-şi ţinuseră Curtea lor împărătească la lacul Prespa. Cînd supt Alexe I-iu Cumanii aduseră cu ei pe vărul din Cherson al stăpânitorului, Românii fură acele neîntrecute călăuze pe munte care însoţiră pe barbari prin strâmtori şi ocoliră mijloacele de apărare ale «clisurilor [3]. Pentru a răzbuna jaful turmelor şi mândria jignită a reprezentanţilor lor, toată ţara muntoasă fu acum în

[1] Kekaumenos, p. 96.
[2] V. *Revista istorică*, an. 1922 p 13.
[3] Ana Comnena, II, p. 11.

www.dacoromanica.ro

flăcări, şi cuvioşi preoţi de credinţă bogomilică se grăbiră să declare că Sf. Dimitrie ar fi venit din reşedinţa sa de la Tesalonic în Pind [1], pentru ca să propovăduiască acestor creştini mai buni războiu şi expediţii de pradă împotriva păcătoşilor din Constantinopol. Fraţii Petru şi Asan şi mai ales cel mai mic, bine înzestratul Ioniţă, se puseră în fruntea acelui μοῦλτος şi gasiră sprijin la toţi nepoţii şi toate rudele. În «Cumanii» de dincolo — clasă stăpânitoare turcească, având Români supt ordinele lor — li se iviră de altfel destule ajutoare, şi, deci, prin număr ca şi prin curaj şi cunoştinţa locului de luptă, ei întreceau pe duşman.

Ce urmează apoi e o adevărată epopee vlahă, măreaţă, sângeroasă şi brutală. De o ocupare statornică a şesului — cu toate că Akropolitas vorbeşte de graniţa Hemului şi Istrului [2] —, de o sigură stăpânire în Nord până la Dunăre nici vorbă nu-i, după cum nici în timp de pace nu se poate dovedi existenţa unei organisări. Ici colo — din ocrotitele cuiburi de munte — «principes», fruntaşii pândesc prada; după ce Petru ceruse coroana Imperiului de la Frederic Barbă-Roşă, în drum de cruciata prin Serbia tulburată de Vlahi prădalnici [3], de când Ioniţă s'a ridicat ca anti-Cesar, *imperator Bulgarorum et Romanorum*, şeful suprem, pe care străinii îl numesc ἄρχων, *roi*, locuieşte la Târnova, noua capitală, care pentru el înseamnă mai mult un loc de scurt popas decât o adevărată reşedinţă, căci mai totdeauna se află în războaie. Un

[1] V. *Notele unui istoric*, p. 136 şi urm.
[2] P. 21.
[3] Ansbertus, în *Fontes rerum austriacarum* I, V. Cf. despre *Vlaci*, „Kalopetrus Flachus" şi „frater eius Crassianus" („Kyr Assianus"), „cum subditis flachis". şi *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*, pp. 24—5.

www.dacoromanica.ro

alt «principe», care la început, cu oamenii săi, cam vre-o cinci sute de ciobani, dăduse ajutor Bizantinilor și mai târziu își călcase în picioare jurământul, își începu năvălirile din Strumnița, apoi din mai puternicul Prosakon. În văgăunele munților, în preajma unor astfel de reședințe pasc nenumăratele lor turme strămoșești ca și cele mai noi, furate, întocmai ca la Beduini, cari-și păzesc oile chiar lângă cortul unui Abd-el-Kader. Atacurile pornesc pe neașteptate, «ca fulgerul»; vitele sunt mânate în spre aceste orașe, captivii, — fără nicio cruțare față de preoți sau de cei fară aparare — sunt uciși. La bâlciuri, la hramul sfinților locali ei apar ca oaspeți nepoftiți, pentru a face târguieli neplătite; castele care fuseseră odinioară ridicate împotriva «Bulgarilor» și care din nechibzuință stau de atunci părăsite, ei le atacă fără veste, și ajung astfel stăpâni deplini ai trecătorilor; mănăstiri bogate cad pradă focului, după groaznice scene de omor.

Pentru toți vinovații, nemulțumiții, ambițioși, *Zagora* [1], «Statul» ciobanilor vlahi, este un loc sigur de refugiu: Kamytzes, un nobil grec, iea parte cu românul Chryses (Hârsu) [2] la pustiirea Tesaliei și-a Greciei; un inginer militar roman neplătit arată păstorilor din Prosakon cum s'ar putea strivi capetele credincioșilor soldați împărătești cu bucăți de stânci prăvălite. Când Grecii sunt înlăturați de Latini de la stăpânirea Traciei, ei chiamă în ajutor pe loniță, și îndatoritorul bărbat, ca «imperator» al

[1] Choniates, p. 679.

[2] Români apar și la începuturile Statului sârbesc, la Adriatică: un Petrilă. De semnalat și numele unui „Michailas", Mihăilaș, între șefii acelor formațiuni semi-bulgărești, în caracterul lor politic, imitându-se și de Sârbi deci „Imperiul" de contrafacere al Bulgarilor. V. *Istoria* citată, p. 19.

www.dacoromanica.ro

poporului ortodox din Răsărit, nu se lăsă a fi mai mult rugat. Un Împărat de credință apuseană moare în obscuritate la el în Târnova[1]. A încheia tratate cu dânșii e zădarnic, căci nobilii români, ca să-și omoare timpul, trec de la un partid la altul, se căsătoresc, ucid, trădează, parc'ar săvârși cele mai obișnuite acte din viață. Asan e asasinat de propria sa rudă Ivanco pentru chestii femeiești, Petru cade victimă unui alt ucigaș, verii Borilă și Ioan Asan se războiesc pentru moștenirea marilor «Imperatori». Ivanco e logodit cu o foarte tânără principesă bizantină, se însoară însă cu mama miresei sale, nevrând să zăbovească fericirea casnică. Chryses își insultă la ospățul de nuntă soția, o ilustră doamnă din Constantinopol, despărțită anume de fostul ei soț în vederea acestei noi căsătorii, fiindcă după alesele obiceiuri din Capitală se împotrivește să înghită atâta cât se obișnuiește la chefurile ciobanilor vlahi. Barbaria grosolană a omului de munte se unește la acești săraci și simpli păstori, săltați așa de sus pe aripa norocului, cu cruzimea rafinată și cu civilisatul talent de a minți, așa cum le avea conruptul «Roman» din Bizanț. Și în acest timp alți Vlahi, necuprinși în «Stat», rătăcesc cu turmele până în preajma mănăstirilor, ca la Muntele Athos, unde călugării se lasă ispitiți de farmecele femeilor lor[2].

O astfel de viață nu o întâmpinăm niciodată la ceilalți «Vlahi», de pe țermul stâng al Dunării :

---

[1] Că n'a fost omorât de dânșii o arată un izvor apusean, citat în *Revista istorică*, an. 1920. p. 197.

[2] Philipp Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Lipsca 1884; Iorga, *Muntele Athos și țerile românești*, în „Analele Academiei Române", (si traducere francesă, în „Buletinul" respectiv, an. 1914, pp. 449—50).

www.dacoromanica.ro

aceştia sunt, cum vom vedea îndată, plugari liniştiţi, păşnici, cari numai în unele ţinuturi, siliţi de nevoie, duc viaţa păstorească. Din timpul crudelor fapte eroice ale împărătescului μοῦλτος din Pind şi Hemus s'au scurs şase sute de ani şi în diferite vremuri călători cari nu s'au cunoscut unii pe alţii şi nu s'au utilisat, începând cu Evreul Veniamin de Tudela, din veacul al XI-lea, până la Francesul Pouqueville din al XVIII-lea, au cercetat munţii Macedoniei şi Epirului, au călătorit prin Tesalia, şi cu toţii au găsit în esenţă aceleaşi însuşiri la acest neam, care păstră totdeauna cam aceiaşi putere numerică[1]. Mai că nu există element care să fie mai conservativ decât acela al locuitorilor de la munte, şi aşa-zişii Macedo-Români sau Români din Pind nu şi-au desminţit în veci firea lor proprie. De vre-o mare strămutare nu se vorbeşte niciodată, nici chiar în perioada istorică mai bine cunoscută, mai nouă: ei rămân strânşi legaţi de cunoscuta lor zonă păstorească bine limitată; azi ca şi odinioară, până în cele mai depărtate vremuri din trecut, ei au câte o patrie de vară şi alta de iarnă, care au rămas pururi aceiaşi. Că s'ar fi refugiat din Moesia în Tesalia din pricina unor barbari străini, Slavi sau orice alţii vor mai fi fost pe atunci, nu e de admis. În munţii lor, n'au fost cercetaţi niciodată de năvălitori, cari nu erau prea numeroşi şi cari de sigur nu şi-ar fi părăsit locuinţile lor de mai nainte pentru ca să piară de foame şi de frig în văgăunile Balcanilor; tot astfel şi Albanesii îşi putură păstra totdeauna în tihnă

[1] Afară de părţile mai noi din populaţia Aromânilor sau Românilor din Pind, care s'au asociat mai târziu cu locuitorii din oraşe ca meşteşugari şi negustori.

www.dacoromanica.ro

stâncile lor strămoșești, și de aceia au și rămas etnograficește curați până în vremea noastră. Să fi fost oare, de altfel, locuitorii săraciți și barbarisați ai câmpiilor Daciei Nouă din veacul al VI-lea așa de supțiri și așa de delicați la simțire, încât să nu mai poată îndura vecinătatea Slavilor necioplițiși să fi preferat mai bine pe aceia a fiarelor sălbatece din creierul munților?

Choniates ne informează lămurit că liberatorii poporului vlah și mai apoi ai celui bulgar vorbiau o limbă proprie (Βλάχων φωνή)[1]. Această limbă e vorbită până astăzi de «Macedo-Români», de Aromâni: e un dialect românesc, de și cu un vocabulariu deosebit și cu unele fenomene fonetice proprii. Aceleași regule stăpânesc desvoltarea flexionară a dialectului macedo-român și daco-român, dar, întru cât privește acel vocabulariu, în alegerea elementelor latine și slave, amândouă dialectele apar, în toată înfățișarea lor, cu un colorit deosebit, care nu s'ar putea explica numai printr'o simplă întrerupere a legăturilor, fie chiar timp de mai multe veacuri, ci prin basa etnică particulară a unuia și a celuilalt, reținute pe același teritoriu fără putința unor comunicații obișnuite și continue, mai ales după dispariția acelei populații întemediare, din Serbia apuseană, care dădea lui Constantin Porfirogenetul, în secolul al IX-lea, numiri de localități ca Skeptakasas, Lupofontana, Tredetitilius, Vindemiola, Radices, Ulmus, Pauli Mandra[2].

Elementul macedo-român trebuie derivat în rândul întâiu din populația romanică a ținuturilor ilirice, întocmai cum Albanesii ni se înfățișează ca rămășița

[1] Pp. 617, 673.
[2] Jireček, *Die Romanen*, p. 13; Iorga, *Latins d'Orient*, p. 24.

www.dacoromanica.ro

isolată a populației neromanisate complect din aceleași provincii.

La Nordul Peninsulei Balcanice ținutul romanisat mergea de-a lungul Dunării, de la insula sirmică, Phrankochorion de mai târziu, amintire a Mărcii carolingiene, până spre vărsarea Dunării, unde înceta abia la orașele pontice, rămase până la urmă grecești. Afară de rodnica vale a fluviului Romanii posedau, în urma cuceririi și colonisării ținutului de pe malul stâng, o fortăreață împotriva barbariei, un zid natural de apărare împotriva atacurilor ei. Dar năpustirea barbarilor fu prea violentă ca să poată fi împiedecată prin acesta, și astfel stăvilarul, care se dovedise zădarnic, ajunse un joc al valurilor. Să-l sfărâme cu totul, prin strămutarea în masă a materialului omenesc îngrămădit acolo, ar fi fost cu neputință, și foarte practicii Romani nu erau deprinși să încerce imposibilul în vremuri critice, din motive sentimentale sau din pricina unor bârfeli. De aceia locuitorii săraci, pe jumătate barbarisați, ai pământului dacic rămaseră unde erau, fără să se îngrijească dacă provincia mai ființă sau nu în listele Statului, dacă în aceste ținuturi *romanum constabat imperium*, sau dacă erau socotite, împreună cu noii lor stăpâni, ca făcând parte din *Barbaria* [1].

Nu trecu decât un veac și, ca odinioară Dacia, Tracia fu acum și ea socotită de către Imperiul roman ca pierdută. Aceasta se întâmplă o sută de ani după mult desbătuta măsură a lui Aurelian: goticii *hospites*, alungați de pe malul nordic al Dunării de către Huni, nu se înduplecau să schimbe

[1] *Vita S. Severini*, c XX.

www.dacoromanica.ro

libera lor patrie, unde stăpânisiră, cu alta neliberă, în care apăreau ca sclavi ai fiscului și ai comandantului militar. Împotriva mai astfel de schimbări de situație ei protestară cu învierșunare și sângeros prin pustiiri, și, după ce un Împărat își pierduse 'ntr'o luptă cu ei în câmp deschis cinstea și viața, ajunseră stăpâni până la porțile Constantinopolei și până la îngustele strâmtori ale vechii Elade. Dar încă înainte de epoca Hunilor, de la urmașii imediați ai lui Aurelian până la Constantin-cel-Mare, în necontenitele lupte lăuntrice, care nu mai arătau provincialilor și vecinilor barbari Împărăția decât ca o magică lumină trecătoare, granița Dunării se socotia pierdută, și Dioclețian pare să fi fost singurul dintre stăpânitorii romani ai acestei nenorocite epoce, care se gândi la recâștigarea vechiului *limes publicus*[1]) și care întări vechea graniță prin castèle din nou durate. După lupta de la Adrianopol trecură iar câteva decenii până când Teodosiu avu în mânile sale toată puterea și oferi nenorociților provinciali mângâiere și ocrotire. Dar printre coborâtorii săi încoronați nu se află niciun vrednic urmaș, și tot așa de puțin și printre generalii lor pe jumătate barbari, iar, când Hunii, cari până acum fusesera ocupați cu organisarea mai puternică a pestrițului lor regat, plin de neamuri străine subjugate și de fugari, nu voiră să mai recunoască hotarul sudic de până acum și năpădiră cu cetele lor proprii și cu cele aservite provinciile moesice și neodacice, tratatele nu mai erau decât simple acte de scusă față de opinia publică a timpului și de istoria viitorului. De fapt, barbaria supt forma huno-

[1] *Vita S. Severini*, ibid.

www.dacoromanica.ro

gotică înaintase iarăşi până la Hemus şi ceia ce mai păstrară Romanii era, faţă de primejdia veşnic ameninţătoare, mai mult un ţinut nelocuit, pe când supt ocrotirea regală viaţa apărea sigură şi aproape fericită.

În izvoarele literare şi în ştirile politice populaţia romanică din acele ţinuturi este pe jumătate uitată, şi totuşi se găsesc ici şi colo la scriitorii contimporani ştiri despre locuitorii din oraşele care măcar odinioară avuseră o însemnătate istorică. Vechile nume ale cetăţilor şi oraşelor dunărene se ivesc din nou pe vremea lui Attila, care prin cucerirea lor vroia numai să-şi sporească numărul supuşilor statornici, muncitori.

Margus, Viminacium, alte «numeroase» oraşe şi cetăţi vecine — πόλεις καὶ φρουρία πλεῖστα —, Ratiaria, care e caracterisată ca o «foarte mare şi bine populată» aşezare — μεγίστη καὶ πολυάνθρωπος —, Sirmium, Constantia, Naissus, Novae, Serdica, Odessos, Durostorum, de unde se trăgea Aetius, marele ocrotitor al Imperiului de Apus, şi fiul său Carpileon, al cărui nume aminteşte pe Dacii carpici, acestea toate erau puncte însemnate, a căror stăpânire îndreptăţia oarecare jertfe [1]. Martiri creştini se pomenesc la Durostorum, la Noviodunum şi la Tomi, la Vidin, la Ratiaria. În cele mai mari din aceste centre se aflau episcopi: la Priscus cel din Margus, Viminacium şi Sirmium, în alte izvoare episcopi la Singidunum, la Ratiaria, la Horreum Margi, la Margum, la Aquae, undeva pe Dunăre chiar, la Nicopolis şi Novae, la Appiaria şi Abrittos, la Sexanta-Prista şi Tomi (Ioan episcopul, scriitor, 431—49), fără a pomeni pe cei

[1] Priscus, pp. 140—142.

www.dacoromanica.ro

din interior[1]; la Marcellinus Comes apar: Vitalianus din Odessos, Dominio din Serdica, Alcissus din Nicopolis pe râul Iantra, Gaianus din Naissus, Evangelus din Pantalia, Laurentius din Lychnion, cari ţineau cu toţii de credinţa catolică, ceia ce li atrase prigonirile Împăratului Anastasiu, înfocat adept a lui Eutihiu. Soarta li-ar fi fost cu mult mai grea, după ce fuseră aduşi ca prinşi la Constantinopol, dacă nu s'ar fi ţinut samă de coprovincialul lor din aceiaşi diecesă ilirică, de *illyricianus catholicus miles*[2]. Amintirea marelui episcop arian din Durostorum, Auxentius, un discipol al predicatorului romano-gotic al acestei eresii, apostolul Ulfila[3], era încă vie, şi în acel Durostorum sângerase pentru credinţă, supt Iulian, martirul Remilianus[4]. Autoritatea acestor episcopi nu se mărgenia câtuşi de puţin numai la chestii de credinţă: Viminacium e predat lui Attila de către şeful său spiritual; arhipresbiterul din Margus se pricepe în arta războiului şi nu se sfieşte să treacă Dunărea, ca să prade împreună cu locuitorii oraşului său, undeva pe ţermul stâng, comori regale hunice[5]. «Călugării sciţi» din Tomi ajunseră şi la Scaunul roman şi «opinia publică» din capitala Apusului se ocupă cu ideile lor religioase divergente.

De sigur că împrejurările erau aceleaşi pe ambele maluri ale Dunării-de-jos, şi se pare că a existat

---

[1] Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain* (fasciculul CXII din „Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome"). Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", VIII, p. 100 şi urm.

[2] Ed. Mommsen, pp. 88—99; cf. Victor Tunnunensis, în acelaşi volum de *Auctores antiquissimi*, p. 199.

[3] Lucrarea lui Friedrich Kaufmann, *Aus der Schule des Wulfila, Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae* (Strassburg 1894) n'am avut-o la îndemână. Cf. Zeiller, *l. c.*

[4] *Chron. Paschale*, I, p. 549.

[5] Priscus, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

o vie legătură, înlesnită încă de multele insule de pe râu, între cei ce aparţineau unor rase diferite. Aceleaşi împrejurări, obişnuite în ţinuturi părăsite, aşa cum le cunoaştem pentru cursul superior al aceluiaşi fluviu din *Vita S. Severini*, stăpânesc şi aici.

Şi în Noricum, o astfel de stăpânire separatistă a oraşelor înlocuise ocârmuirea *imperială* care da înapoi. În *loci, oppida, municipia, castella*, în cetăţi, oraşe şi sate populaţia romanică, destul de deasă, lăsată pe sama ei proprie, încearcă să se abată din calea primejdiei veşnic ameninţătoare a cetelor sălbatece, care iese mereu la vânătoare de oameni, şi să se potrivească împrejurărilor, primejdioase, dar de neînlăturat. Vechile ziduri stau încă în picioare şi sunt ţinute mereu în stare de apărare; la umbra lor încă ocrotitoare ţeranii îşi muncesc ogoarele, aşa că aici ca şi în Sicilia de astăzi nu se găsesc săteni propriu-zişi: seara se întorc la oraş, la târgul pe care l-au părăsit în zori. La un atac din partea barbarilor fiecare iea arma în mână, fiindcă fiecare ştie ce-l aşteaptă la vre-o întâmplătoare luare cu asalt: e o viaţă grea, dar înviorătoare, şi ca aceia a cercetaşilor de odinioară din Apusul străbătut de Indieni al Americei. Există încă şi un corp de soldaţi, cari sunt recrutaţi într'adins sau cari au rămas încă din vremea când «exista imperiul». În casul din urmă, din pricina săraciei fiscului şi a proastei rânduieli a banului public, nu se mai plătiau *stipendia*, şi, când soldaţii voiau să se strecoare până la cea d'întâiu staţiune vecină a noului *limes publicus*, erau adese ori ucişi de barbarii cari locuiau la mijloc: cei câţiva rămaşi în viaţă slujiră de atunci ca *milites oppidani*. Imperiul nu

www.dacoromanica.ro

mai trimitea *praesides* și *iudices* de-ai săi într'un ținut care nu mai putea contribui la vistieria publică, dar o administrație și o justiție erau totuși de nevoie. Ca șef suprem se înalță în chip firesc episcopul, întocmai ca în mult mai bine populatul Apus, sau, când acesta lipsește, un *vir Dei*, încunjurat de nimbul vieții sale sfinte. El știe și poate totul, ca un mijlocitor al lui Dumnezeu și un împuternicit al hotărîrilor sale: el dă mijloace de traiu celor flămânzi, insuflă curaj celor desnădăjduiți, aduce vești despre visita iminentă a barbarilor și organisează împotrivirea, vestește ca pedeapsă celor păcătoși înfrângerea și groaznicele ei urmări, înlesnește din nou libertate celor căzuți în robie prin adunarea ofrandei milostive, și toate într'un chip așa de neașteptat, de înviorător, încât apare celor recunoscători ca un făcător de minuni. Chiar și barbarii, cu tot păgânismul sau cu tot grosolanul lor arianism pe jumătate creștin, intră în magicul cerc de stăpânire al făcătorului de minuni: cum te poți împotrivi blândei porunci a aceluia care chiamă pe bolnavi la sănătate, pe morți la viață, pe învrăjbiți la pace, pe întristați la fericire și cu bătrânele lui degete tremurătoare ridică, luminând, perdeaua grea care, pentru ochii obișnuiți, ascunde temutul viitor!

Așa se întocmi viața municipală de hotar în Noricum, iar de la Viminacium în jos până la Durostorum și mai departe, față de existența numeroaselor și relativ înfloritoarelor orașe, trebuie să admitem peste tot aceleași relații municipale teocratice pentru veacul al V-lea, cum și pentru cele următoare pentru care avem știri asămănătoare, întocmai ca și pentru epoca lui Attila.

www.dacoromanica.ro

În Panonia urmaşii Hunilor fură Ostrogoţii, în măsura în care nu emigraseră. Dar aşa de nebiruit era pentru toate neamurile barbare imboldul spre Miazăzi, încât şi ei urmară după câtăva vreme pe fraţii lor dela Apus, cari în acest răstimp visitaseră Italia şi Spania, şi veniră pe ţermul drept al Dunării, ca într'o tindă a palatului împăratesei romano-barbare a evului mediu. Teodoric, viitorul represintant al Împăratului într'o Romă fără Cesar, fu în tinereţa sa un stăpânitor barbar în Novae (Sistov), şi provincialii întreţinuseră de sigur cu el aceleaşi relaţii ca Noricii cu regele Flaccitheus-Flava în ţinutul Sfântului Severin [1]). După plecarea lui, vin Slavii în lumina orbitoare a expediţiilor de pustiire.

Ce găsiră aceştia la Nordul Dunării interesează numai foarte puţin pe cronicarii greci ai Răsăritului, şi ei nu ni dau aproape nicio ştire în această privinţă. Istoria romană a ţermului drept ni e din potrivă mai bine transmisă. În primul rând, din opera comandată lui Procopiu de mândrul Împărat Iustinian, despre noile fundaţiuni militare dela hotare, cunoaştem bine topografia ţinuturilor dunărene în veacul al VI-lea, când Slavii pustiau acuma. Nume veche apar în listele lui: Sardica, Naissus, Nicopolis de la munte, Singidunum, care ţineau încă în frâu pe Avari, Viminacium, Novae, Ratiaria, Troesmis, Noviodunum, Marcianopolis, oraşele greceşti dela Pont, din Scythia Minor de odinioară, Callatis, Constantiana şi mai sus Odyssos; aşa ni se trezeşte în minte întreaga istorie a graniţei până îndărăt pe timpul lui Traian. Ba încă mai mult — vedem

[1] *Vita S. Severini*, p. 44.

www.dacoromanica.ro

cât de exagerate sunt ideile noastre de astăzi despre năvălirile barbare —: chiar o mulțime de numiri dacice se păstraseră atâta vreme: așa Bregedava, Itadeva, Sicibida pe malul stâng, unde mai sunt și Octavum, Lederata, Turris, Cumudeva, Aiadeva și Quimedava. Nu lipsesc nici nume care trebuiesc privite ca slave, și alături apar în sfârșit de acelea care arată procesul de prefacere al limbii latine într'una romanică. În întregime regiunea nu face de loc impresia pustiirii depline și a barbariei.

După Iustinian, pe când Avarii străbat vijelios de-a curmezișul toată peninsula, de la Sirmium și Singidunum la Constantinopol, ținutul moesic, mai ales partea răsăriteană, trecu în cercul de exploatare al *Slavilor*. În timpuri mai bune, supt Împăratul Mauriciu, vin trupe neo-romane ca să restabilească granița lui Iustinian și să gonească pe barbari de la Dunăre în stepa interioară. După o lungă întrerupere a stăpânirii imperiale ei află însă în veacul al VII-lea ceia ce găsiseră și barbarii dinaintea lui Iustinian în același loc și lăsaseră aproape neatins.

Menandru[1] pomenește în veacul al VI-lea pe episcopii de Sirmium și Singidunum, cari joacă încă vechiul lor rol și supt barbari: unde reședează un episcop, acolo e totdeauna ușor să se întregească de la sine legăturile neîntrerupte. După Teofilact Simocatta (veacul al VII-lea), amenințații locuitori din Singidunum își păstrau *agri*[2]) ai lor, arătați și de Procopiu, din cari își sco-

[1] Pp. 318, 335—336.
[2] Procopiu, p. 268.

www.dacoromanica.ro

teau hrana. Augusta şi Viminacium sunt pentru dânsul «oraşe strălucitoare» [1]); Anchialul de pe ţermul Mării apare impunător printre sate. Într'o răpede năvălire flămânzii soldaţi ai haganului străbat Ratiaria, Bononia (Vidin), Aky (Oescus?), Durostorum, Saldapa, Pannasa, nume care sună tracic, Marcianopolis, Tomi, *vallum* (χάραξ) şi în sfârşit respectatul Tropaion, care întruneşte în sine şi sa numele bunilor Împăraţi Traian şi Constantin.). Într'o regiune aproape de Hemus, în care se găsesc nume romanice cum e Kalvomuntis *(calvos montes)*, unul din soldaţii cari scoborâseră din cel mai apropiat ţinut primejduit strigă în «graiul localnic» (ἐπιχωρίῳ γλώσσῃ) unui tovarăş care-şi pierduse desagii: «retorna» sau «torna fratre»; acesta e înţeles greşit din causa asămănării cu unul din obişnuitele cuvinte latineşti de comandă, şi oastea, de teama unui duşman ivit pe neaşteptate, se risipeşte prin văi [3]). Mai târziu vin şi Slavii la Zaldapa şi Akys [4]), Pistos, Latarkion, Novae, unde e venerat ca patron martirul Lupus, la al cărui hram e poftit să vină şi comandantul bizantin [5]). Oastea de atac împotriva locuitorilor slavi din şesul muntean îşi are cvartirul în Durostorum, visitează însă, pe rând, începând cu Novae, Theodorapolis, o creaţiune a lui Iustinian, şi Κουρίσκα. Fratele Împăratului Mauriciu găseşte în Asimus o puternică şi destoinică garnisoană, care-l întâmpină „cu steagul, ce era numit de Romani *banda*". Când Petru vrea să

[1] Πόλεις λαμπραί, p. 40.
[2] Pp 48; cf. p. 87.
[3] P. 99; Teofane. p. 398; cf. Jireček, *Die Romanen*, p. 18 şi O. Densusianu, *o. c.*, I. p. 390.
[4] Teofilact, p. 272.
[5] P. 274.

www.dacoromanica.ro

încorporeze pe acești soldați în oastea sa, locuitorii se împotrivesc și spun că ei stau încă din vremea Impăratului Iustin supt ocrotirea acestor trupe, care se refugiară în „biserica orașului“ pentru a nu fi silnicite. Episcopul refusă predarea lor, și, când comandantul însuși vrea să-i prindă prin vicleșug, porțile din Asimos se zăvoresc și în blăstămele împotriva nelegiuitului se proclamă de pe întărituri numele Împăratului, al suveranului țerii [1]): ai crede că ai în față pe episcopii gali din vremea lui Attila, pe sfinții castelani.

În aceleași războaie ale lui Mauriciu împotriva Avarilor și Slavilor se petrec evenimente care se desfășură la Constantiola, Tomi, care e calificat la «oraș» (πόλις), la Nicopolis pe Dunăre și Sicibida, la Drizipera — un nume trac —, unde e în floare cultul Sfântului Alexandru, și la Viminacium «în insulă». 3.000 de Avari, 8.000 de Slavi și peste 6.000 de «alți barbari» sunt sălășluiți la Tomi, după luptele din mlaștinile Tisei. La Novae generalul Commentiolus întreabă pe locuitori despre vechea cale a lui Traian, care duce prin Hemus la Constantinopol, și se găsește un moșneag care o mai poate încă arăta, cu toate că de mai multe decenii n'o mai folosise nimeni. Când Petru, urmașul lui Commentiolus, trece Dunărea, poposește mai întâiu la Palastolos, și, fiindcă oastea nu vrea să ierneze în țara pustie, cum îi poruncise Împăratul, își începe retragerea prin Asimos și Kuriska, amândouă așezate chiar lângă fluviu [2]. Un «popor de ναῦται», care poseda vasele de plutit, ajută Ro-

---

[1] *Ibid.*, pp. 274—275; Teofane, pp. 424—425.
[2] Teofilact, pp. 319-320, 322, 324-326.

www.dacoromanica.ro

manilor şi e condamnat la peire de Avarii întărâtaţi [1].

Constantin Porfirogenetul vorbeşte de Podul lui Traian — în apropierea lui era în veacul al VI-lea cetatea Pontes —. de Constantia, Sirmium şi de noul Belgrad slav [2] — suntem acum în al X-lea veac —, cum şi de Durostorum şi de câteva localităţi de la Pont, unde, departe de celelalte posesiuni imperiale, trăiau Chersoniţii în Crimeia, cu totul liberi supt προτεύων al lor şi supt ἄρχοντες cari-l ajutau [3]. În această vreme însă Bulgarii erau încă de mult stăpâni pe malul drept al Dunării şi găsiseră o numeroasă populaţie slavă pe întregul şes până la munţii Hemului. Mari mase de Slavi, ramura croato-serbă, apucaseră în acelaşi veac al VI-lea şi mai ales în al VII-lea drumul spre Adriatica, unde-şi însuşiseră totul. În ţerile de la Nordul Dunării nu se mai pomeneşte de atunci nicio vorbă despre Slavi: nici ca duşmani, nici ca prieteni ai Imperiului şi nici ca fraţi cari ar fi fost supuşi de Bulgari ei nu mai iese vre-odată la iveală. Romanii la Sudul Dunării, Slavii la Nord dispar din istorie odată cu veacul al VII-lea: e un fapt de necontestat, ca şi acela că Vlahii cari apar în veacul al X-lea în Hemus au venit acolo de la Sud-Vest, din Tesalia, patria lor cea mare — Μεγάλη Βλαχία la cronicarii bizantini de mai târziu.

La cucerirea Moesiei de către Bulgari se vorbeşte de şapte triburi (γενεαί) de Slavi [4]: acesta e însă un număr sfânt la Turani, cari admit la originea oricărui popor şapte ramuri şi cari împart

[1] Teofane, p. 438.
[2] *De adm. imp.*, p. 174; *De caerimoniis*, p. 797.
[3] P. 250.
[4] Iorga, *Notele unui istoric*, p. 119.

www.dacoromanica.ro

lumea în şapte «climate» [1]. Când ne gândim la tăria celui d'intăiu Imperiu bulgaro-slav, trebuie să admitem că un foarte mare număr de alte seminţii erau supuse celei diriguitoare. Populaţia romanică pe care o întâlniră Slavii locuia în deosebi la Dunăre şi numai în câteva văi răsăritene din ţinutul muntos, unde dăm peste soldaţii băştinaşi, cari vorbiau latineşte, ai lui Commentiolus. In Moesia nu avuse loc nicio colonisare propriu-zisă: tot ce s'a câştigat aici în domeniul romanisării purcede din aşezări de veterani sau din colonii de funcţionari, căci tot ţermul pontic cu oraşele sale aparţinea ţinutului de limbă elenică. Dar aceasta nu e de ajuns peutru a lămuri absorbirea aproape desăvârşită a elementului romanic — care totuşi dădu noii «Bulgarii», la stingerea dinastiei, doi «Hani», pe Sabinus şi pe Paganus [2] — de către Slavi —, afară de câteva rămăşiţe în munţi, care se pierd probabil printre Românii tesalioţi imigraţi. La toate acestea se adaugă mai degrabă încă un moment.

Năvălirile Slavilor, ca şi acele ale Hunilor, ba chiar mai mult decât acelea, aveau printre altele şi scopul de a prinde *robi* pentru munca câmpului; odată Avarii ajută pe Bizantini prin aceia că liberează pe captivii «romani» ai Slavilor [3]. E o tactică ce fu urmată şi mai târziu de Domnii români faţă de Bulgarii de dincolo, în războaiele cu Turcii. Materialul omenesc nu era îndestulător; pentru a îngriji şi a servi numeroasele sate slave în timpul activităţii războinice, era nevoie de noi elemente de muncă, şi aşa crescu populaţia roma-

[1] Teofilact, p. 282: despre Avari.
[2] *Ibid.*, pp. 122—3.
[3] Menandru, p. 334.

www.dacoromanica.ro

nică de pe malul stâng al Dunării, mergând în pas egal cu succesele Slavilor. De altă parte, supt Mauriciu fură strămutate mari mase de Slavi pe teritoriul Imperiului. Acestea erau două curente protivnice, care nu puteau să rămâie fără înrâurire asupra raportului reciprog dintre locuitorii slavi şi romanici de pe ţerm.

Şi încă ceva. Cum mărturiseşte Priscus pentru epoca lui Attila, mulţi, foarte mulţi dintre provincialii rău apăraţi, dar cu atât mai greu apăsaţi de biruri şi excesele funcţionarilor, preferară să fugă la barbari. În timpul cârmuirii de fapt a lui Iustinian şi mai târziu, când se întreprinseră excursiile militare ale generalilor lui Mauriciu pe socoteala provinciilor dunărene şi a Traciei — numai o singură dată Împăratul porunci, de mila provinciilor stoarse dela Sudul Dunării, ca trupele să se aprovisioneze din barbarele κῶμαι de pe malul stâng[1] —, se întâmplară de sigur foarte multe strămutări de acestea; oraşele «romane» se deşertară, şi nu mai rămase decât numele lor, care sună din ce în ce mai rar, pe când în şesul muntean se populară tot mai mult gospodăriile slave de odinioară.

CAPITOLUL II.

Formarea poporului românesc, şi supt influenţa slavonă.

În vocabulariul românesc se află o foarte mare mulţime de cuvinte slavoneşti: în niciuna din limbile neslavice, nici în cea greacă, nici în cea albanesă şi nici în limbile germanice proporţia nu

[1] Cf. Teofilact, pp. 250 şi 324—326; Teofane, pp. 442—443.

www.dacoromanica.ro

e așa de mare. Pentru străinul care nu vede decât cuvinte, fără să-și dea sama de valoarea lor intrinsecă, de răspândirea lor dialectală și de frecvența întrebuințării lor, precum nici de prețioasele elemente latine ascunse prin colțuri de țară sau în limbagiul profesional, elementele slave sunt aproape covârșitoare. Privit însă fără prejudecată și cu deplină cunoștință a chestiunii, lucrul stă astfel.

Articole, pronume, adverbe, conjuncții, prepoziții și verbe fundamentale, deci tot ce dă unei limbi înfățișarea ei proprie, sunt în cea mai mare parte de origine latină, greco-latină sau traco-latină, tot așa după cum în limba engleză respectivele părți constitutive sunt germane, și nu franceze. La substantive, cele de origine latină se deosebesc de celelalte, în cea mai mare parte slavone, prin două caractere: întâiu, ele se găsesc mult mai des în denumiri de localități, locuințe, unelte, colori, părți constitutive ale corpului omenesc și în cele mai însemnate feluri de ocupație[1]: și, al doilea, aceste părți constitutive latinești sunt mai bogate în compuse, ceia ce trădează întotdeauna o mai veche încetățenire în limbă. Din potrivă, slavonești sunt denumirile de lucruri care nu sunt absolut necesare unui popor în stare de cultură, adecă acelea care slujesc la desăvârșirea, împodobirea, îmbogățirea vieții, și aceste elemente străine pot fi foarte numeroase ca și în limba engleză (sau cum sunt cuvintele arabe în limba spaniolă). E drept că arătarea stărilor sufletești sau sinonimele pentru exprimarea sentimentelor nu rare ori sunt împrumutate vocabu-

[1] V. Iorga, *Histoire des Roumains*, Paris 1920, p. 124 și urm. și, în genere, discursul de intrare la Academia Română a d-lui Sextil Pușcariu, București 1921.

www.dacoromanica.ro

lariului slavon: de exemplu vorbele *a iubi* şi *drag* sunt slavone, dar în unele ţinuturi *a iubi pe cineva* e rostit de obiceiu cu expresia latinească *a plăcea*. Sufixe derivative şi diminutive de origine slavonă sunt foarte dese şi corespund particularităţii slavone de a aplica bucuros terminii de alintare şi de a întrebuinţa expresii augmentative, etc.

În limba ungurească obiectele principale ale vieţii culturale se exprimă prin cuvinte slavone — rare ori prin româneşti, pentru că atingerea cu Românii se întâmplă abia atunci când limba ungurească se şi întocmise, adecă abia după trecerea Tisei şi apoi a munţilor Transilvaniei, în secolul al XII-lea. Astfel de obiecte se numesc în româneşte cu cuvinte latine. Când găsim elemente culturale de o însemnătate subordonată îmbrăcate în haină slavonă, atunci trebuie să admitem următoarea explicare: limba latină în ţinuturile dunărene era pentru marea majoritate o limbă de comunicare, o limbă învăţată, prin urmare săracă, pe când Slavii noui-veniţi aduceau limba lor proprie, în care îşi răsfrânseseră veacuri de-a rândul sentimentele şi încercările lor şi în care se întipărise adânc şi puternic sufletul poporului. Şi mai ales nu trebuie să uităm rolul negustorilor, cei din imperiile dunărene sau cei ambulanţi, de la cari sunt şi monedele rămase în pământul dacic; aceşti negustori, odată Romani sau Greci, erau acuma Slavi sau slavisaţi şi impuneau numele lor slave obiectelor cumpărate de clienţi (dar *a cumpăra, a vinde, a schimba, negoţ, negustor, câştig, capete, dobândă* sunt termini latini; dacă terimnii pentru măsuri şi greutăţi s'au schim-

www.dacoromanica.ro

bat n epoca greco-turcească, cotul și împărțirile lui au rămas cu denominațiile latine)[1].

Numele localităților din foasta Dacie-Veche nu arată o mai mică înrâurire slavonă, și de aici s'a tras conclusia că Românii și Slavii ar fi trăit îndelungă vreme laolaltă în pace, frățește, și anume locuitorii mai vechi, Daco-Romanii, ar fi locuit la munte, iar mai jos, în văi, Slavii, veniți mai târziu. Dar și aici la o privire mai de aproape lucrurile stau altfel: numirile localităților din ținuturile românești de la Nordul Dunării nu sunt de loc asemenea pretutindeni și în toate privințile. In primul rând trebuie să deosebim între numele de munți și ape, de-o parte, și cele de localități, de alta. Dintre ape, cele mai mari, Dunărea, Prutul, Siretiul, Oltul probabil, poate chiar și Someșul și de sigur Murășul și-au păstrat vechile lor nume și le poartă ori de câte ori sunt pomenite în cronicarii bizantini. Din potrivă, afluenții, ca Moldova, Bistrița, Putna, Prahova, și râurile mai mici, cum e Cerna, au nume slave, care, poate, odinioară făceau parte din elementele de împrumut ale tesaurului limbii românești. În ce privește munții, numirile lor sunt de origine deosebită: unele dintre ele se arată ca întâmplătoare încercări mai târzii de deosebire, așa Piatra Catanei, Piatra Craiului, Piatra-lui-Crăciun, altele se referă la anumite persoane sau întâmplări locale, ca Jepii, etc; nu puține sună ungurește: Ceahlăul, Tartarăul, Macradeul; sunt și de acelea a căror lămurire e cu neputință: Paring (dar cf.: «a purta în părângă»), Bucegi; foarte puține poartă și

[1] V. Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen* („Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", XXI—V). Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", VIII, p. 11 și urm.

www.dacoromanica.ro

nume slavoneşti de acelea care nu mai au niciun înţeles în limba de azi.

Printre numirile de localităţi întâmpinăm în primul rând un număr copleşitor de nume de sate, care nu înseamnă altceva decât numele strămunului comunităţii de la început, pe lângă sufixele -eşti sau, une ori, şi -eni, (de obiceiu pentru derivaţii de loc: Vâleni, Munteni, Răileni, de la raià) care arată atârnarea de acela, însuşirea de urmaş al acelui întemeietor al familiei şi al sălaşului familiei: aşa Albeşti, Negreşti, Bădeni, Cândreni, se trag dintr'un Albul, Negrul, Badea, Candrea. Tot astfel se alcătuieşte un nume de sat şi din alte noţiuni, ca, de pildă, din Curte, reşedinţa boierească, Curteşti, Băieşti din Baie, mină. Nu rare ori aşezările româneşti îşi ieau numele după configuraţia pământului sau după alte fenomene naturale, care aici arată caracteristica poziţiei date, ca Balta, Balta-Albă, Runcu, Movila, Câmpulung, Sărata, etc. Ocupaţia locuitorilor de odinioară se exprimă prin nume ca Urdari, Mătăsari, Dârvari, Cazaci, Dărăbani, Dubăsari, Călăraşi sat soldăţesc din Ţara-Românească. În Vai de ei, Opăriţi, Râncezi, Râioşi şi alte atari denumiri curioase s'au prefăcut nişte porecle în nume de sate. La naţionalitatea sau originea locuitorilor satului se face alusie în Munteni, Ruşi (Ruşi, Ruteni), Şchei (Bulgari), Sârbi (Sârbi sau Bulgari), Tătăraşi, etc; astfel de nume însă nu se coboară probabil mai departe în trecut decât veacul al XIV-lea, când prin privilegii domneşti tot felul de străini au fost ademeniţi la colonisare în locuri pustii, prin scutire de dări. Unele numiri de localităţi, dar foarte puţine, amintesc anumite întâmplări locale: la Fierăstrău, de pildă, au fost fierăstraie de tăiat lemne, Băneasa era

www.dacoromanica.ro

odinioară moşia unei Bănese, văduva unui Ban din familia Brâncoveanu, Podul Turcului, Podul Bărbierului, Podul Leloaii (sau Iloaii) amintesc ctitori, proprietăţi sau accidente, Aroneanu îşi trage numele dela mănăstirea Aron-Vodă, al cării ctitor era Vodă-Aron, etc. În sfârşit multe nume de sate, oraşe şi târguri, mai ales de acestea din urmă, care aparţineau întâiu unei întocmiri ţeraneşti mai mici, ce a crescut cu timpul, n'au niciun înţeles în graiul de astăzi sau în acel al trecutului cunoscut istoriceşte şi se trădează astfel ca date fiind de neamuri străine.. Numiri tătăreşti sunt foarte dese în Basarabia sudică, unde hordele şezură din veacul al XVII-lea până la sfârşitul celui de al XVIII-lea, iar ungureşti se află multe în regiunea muntoasă a Moldovei de peste Siretiu, unde veniră din Ardeal întâi Secuii şi mai târziu, pe vremea prigonirilor husite, Ciangăi fugari (Csangó). De-a lungul Dunării, în Ţara-Românească şi Oltenia, unde din veacul al XVI-lea până la 1829 fiinţară raielele turceşti, ţinuturi care erau stăpânite direct de comandanţii cetăţilor Sultanului, s'au amestecat nume ciudate cu cele obişnuite româneşti. Dar cu mult mai numeroase se află numirile slavone de localităţi care amintesc vechi aşezări slave, ce fură găsite, cucerite, înlocuite sau pe încetul desnaţionalisate de Români, veniţi mai târziu, sau, cum e casul pentru satele albanese cu nume slave, *reveniţi* la locurile lor [1].

Dar aici trebuie ţinut totdeauna în samă regiunea, fiindcă împărţirea elementului slav produce mari deosebiri în darea numelor. Toată partea de munte din Ţara-Românească şi Moldova cu-

[1] Cercetări recente în Ardeal au descoperit la Harina, de la ἅλς, sare, şi aiurea, nume elenice, trecute de bună samă prin canalul dacic.

www.dacoromanica.ro

prinde numai puține numiri slave de la origine — nu de acelea care s'au alcătuit cu ajutorul cuvintelor slavone pe care Românii le primiseră mai dinainte în graiul lor de toate zilele, fiindcă cele din urmă nu dovedesc nimic în această privință. Din culmile Mehedinților până la ale Sucevii, numirile localităților posedă acest caracter. Când cercetăm, din potrivă, starea numelor în țara vecină a Ardealului, având aproape peste tot însușirea unei țeri muntoase, găsim cu totul altă alcătuire a numirilor de localități. Aici formațiunile cu -eni -ești sunt în minoritate și domnesc mai mult în regiunile vechii granițe din spre regatul României, sau acolo unde a fost cu putință o pătrundere a ciobanilor emigranți peste hotare, ca în Țara-Bârsei și în comitatul Inidorii. Numiri de locuri care au înțeles în graiul zilnic și care descriu întru câtva poziția solului și de acelea care amintesc anumite întâmplări, întâmpinăm iarăși neobișnuit de rar. Cea mai mare parte a numelor de localități e alcătuită din cuvinte slave împrumutate, și printre ele sunt chiar unele care corespund altora la fel, de cealaltă parte a muntelui, ca Bistrița, Bârlad, Galați, Bicaz, Lăpușna, Lupșa, Hurez, Tohani, Boian, Segace (Șegarce), etc. Cele mai multe apar totuși isolat, se găsesc numai în Ardeal si în nicio altă parte locuită de Români, afară de văile alăturate ale Murășului, Someșului și Crișului, până la Tisa. Întâlnim des terminațiunea -ov prefăcută și în ău, ova, ca în Brașov sau Brașăŭ, Râșnov, Bucova, Cacova, etc.[1]. Nici terminațiunile -âștia și -âlna nu se pot afla aiurea, pre-

[1] Pentru sufixul -ova în Oltenia, Banat și Serbia vecină, v. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", II, p. 191 și urm.

www.dacoromanica.ro

cum nici numele Bodon, Tiha, Bosna, Nădeşte, Nădăjdie. Numai în Ardeal întâlnim componentul grad, cetate, ca în Bălgrad (Alba-Iulia), Moghigrad (Mojgrád), Grădişte.

În vecinul şes al Tisei formaţiunile cu -eşti şi -eni sunt mult mai dese; şi aceasta duce la părerea că astfel de sate au fost întemeiate abia mai târziu, de Români coborâţi din munţi. Dar aici, ca şi în Ardeal, întâmpinăm des ciudatele nume slave fără înţeles, care n'au putut fi transmise decât prin Români.

Dacă înaintăm acum spre şesul Dunării şi spre partea răsăriteană, deluroasă a Moldovei, resultatul cercetării e următorul. Pe malul muntenesc al marelui fluviu, în partea de şes, vechi numiri slave apar numai singuratec; acelea pe care deocamdată le-am putea socoti drept numiri vechi, la o privire mai de aproape se dovedesc din contra de origine nouă, transdunăreană; căci din veacul al XIV-lea până într'al XVIII-lea oameni de dincolo de Dunăre, cari au plecat de acolo din propriu imbold, ca fugari, sau constrânşi, au întemeiat sate întregi bulgăreşti pe pământ românesc şi au dat noilor colonii nume care corespundeau celor din patria lor. Mai departe, în partea de dealuri a Moldovei, care se intinde dela Siretiu până la Prut, se găsesc iarăşi, până prin ţinutul laşilor, numai rar de tot numiri slave de localităţi. Mai în spre Nord de aici însă, în ţinutul Botoşanilor şi mai ales în al Dorohoiului, în toată Bucovina răsăriteană — în cea apuseană se întâmpină mai numai numiri româneşti după strămoş sau după aspectul naturii —şi în regiunea nord-estică a Basarabiei, care odinioară se ţinea de Moldova, se întâlnesc numiri slave de un caracter particular: numiri de sate

www.dacoromanica.ro

cu terminația -in, ca Babin, Strahotin, Hotin, sau -inți și mai ales -ăuți; aceasta e terminația celor mai multe numiri de localități din numitele părți ale Bucovinei și Basarabiei, adecă din ținuturile Hotin, Bălți, Soroca, Orheiu, ca Rădăuți, Pelipăuți, Păpăuți, Climăuți, etc. Și aceste formațiuni aduc cu numirile de localități din Galiția sudică cu terminațiile în -in (Delatyn, Rohatin, Sniatyn) și -owcze.

Această felurime a numirilor geografice se poate explica numai într'un singur chip. Numeroasele vechi nume slavone din Ardeal, acele *grad* ce se aflau acolo și dintre care unul deveni capitala țerii supt Unguri, — Oradea-Mare, Nagy-Várad, al cării nume vine de la *vár* ung., egal cu *grad* [1] — arată că aici descălecase masa cea mai mare a veneticilor. Dacă ne gândim că Atanaric, alungat de Huni sau de spaima năprasnică a Hunilor, se refugiă în «Caucaland la Sarmați», adecă în Ardeal, și că Sarmații, liberi sau neliberi, nu se găsesc niciodată în acest ținut, ci mai mult în Panonia sudică, și, mai departe, că acești adevărați Sarmați nici nu samănă cu confederații «scitici» de mai demult și că după firea lucrurilor nu se puteau alcătui din alte elemente barbare, ci numai din Slavi — Germani ei nu erau, și rasa scitică își sfârșise de mult rolul —, atunci putem socoti pe Slavi ca locuitorî, pe alocurea, ai părții muntoase a Daciei încă din veacul al IV-lea; și aceasta nu este o conjectură pripită, ci singura explicare etnografică posibilă.

Vechea cultură apusese aici în cea mai mare parte odată cu orașele, și elementul romanic rămas pe urmă continuă a vieții năcăjit în satele de supt stă-

[1] V. broșura mea *Vechimea și originea elementului românesc în părțile Biharei (Bihorului)*, în ed. „Cele Trei Crișuri", Oradea-Mare 1921.

www.dacoromanica.ro

pânirea barbară. Aceşti numeroşi barbari, mai mult sălbateci, participară de la început, aici, ca şi în întâia lor patrie, la cultura pământului. Influenţa lor asupra coloniştilor romani, învecinaţi, sau trăind laolaltă cu ei, era, în ce priveşte limba, neobişnuit de puternică. Limba populaţiei vechi fu, ce-i drept, numai puţin păgubită în firea ei lăuntrică, în morfologie şi fonetică, dar de la vecinii lor, dacă nu stăpânii lor de mai târziu, Slavii, Românii primiră, pe lângă multe sufixe, o mare mulţime de cuvinte, folositoare şi nefolositoare. Dacă Slavii ar fi represintat o cultură superioară şi mai veche, raportul dintre ambele părţi constitutive în limba românească s'ar fi alcătuit la fel cu acela care există în limba englesă de astăzi între părţile constitutive anglo-saxone şi francese. Aşa însă cuvintele pentru noţiunile slave de un ordin mai înalt au venit numai când Slavi s'au intercalat între Români şi Bizanţ, aşezându-se dincolo de Dunăre.

Printre numirile actuale din ţerile greceşti, cele mai multe sunt de origină slavă, câteva albanese; o altă parte esenţială aparţine formaţiilor moderne şi numai restul se trage din vechea epocă elenică [1]. Şi cu toate acestea abia se poate simţi sângele slav în populaţia grecească.

În Britania-Mare partea principală a numirilor de localităţi e de origine celtică sau anglo-saxonă — ici şi colo cu urme romane —, şi totuşi Normanzii de limbă francesă au contribuit destul de mult la alcătuirea poporului engles. Numirile de localităţi din Ardeal, vechea cetate slavă pentru năvăliri spre Miazăzi şi Apus şi fortăreaţă neîndoielnică a neamului românesc, sunt în mare

[1] Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, p. 298.

www.dacoromanica.ro

parte slave și împrumutate anume acelei limbi slavonești care se vorbia în Panonia și în ținuturile mărginașe și de aceia se deosebesc foarte tare de nomenclatura slavă din Bulgaria sau de aceia a Rusiei de la Nord. Vechile numiri din epoca Romanilor, din contra, au dispărut odată cu organisația unor comunități mai mari și mai bune. Vrâsta numirilor românești de localități nu se poate hotărî. Dar de aici nu urmează că elementul românesc n'ar fi dăinuit în partea muntoasă și nici că numai câteva rămășiți isolate, care mai târziu vor fi fost întărite prin curente de imigrare din Sud, s'ar fi retras fricoase în munți. Ci populația de păstori a Carpaților a pretins totdeauna pentru sine o mare parte din șes și l-a și posedat în condiții diferite pentru anumite anotimpuri. Așa în veacul al XVIII-lea ciobanii români din Ardeal erau obișnuiți «din vremuri vechi» să-și coboare oile la iernat în Țara-Românească și chiar și în Moldova, plătind în schimb o dare Domnilor de acolo [1]. Românii tesalioți își trimeteau și ei tot așa turmele în timpul verii în «munții bulgărești», și până astăzi Macedo-Românii, cari țin morțiș la viața de păstori, au o locuință de iarnă și alta de vară; una la șes, *mandra*, luată cu chirie, și cealaltă în văile înaltului lanț de munți [2], cari la ei se numesc «munți românești», *munții armânești* [3]: aici vin în luna Maiu, când câmpii încep să fie «arse de soare», *herț (fierți)* [4]. Prin astfel de rătăciri continue unele cete de păstori desprinse din trunchiul comun au ajuns până în Moravia,

[1] V. de ex. Hurmuzaki, *Documente*, VII, p. 26, no. XXV.
[2] Papahagi, *Materiale folklorice*, p. 929 și urm.
[3] *Ib d.*, p. 931.
[4] *Ibid.*, p. 9..4.

www.dacoromanica.ro

ba chiar în Istria şi în destul de depărtatele ţinuturi polone, de unde nu se mai putură întoarce şi s'au pierdut în această lume străină [1]. O îngrădire în munţii ocrotitori nu-i cu putinţă decât la popoarele de vânători şi de prădalnici, cum au fost şi sunt încă Arnăuţii, pe când pentru păstori coborârea la şesul verde formează o necesitate de neînlăturat. Numirile de localităţi au, ce-i drept, un limbagiu al lor, dar nu ni spun totul.

Marile migraţiuni spre Sud şi Sud-Vest, precum şi lungile şi îndărătnicile lupte cu Bizantinii, mai că n'au lăsat o populaţie slavă foarte considerabilă în ţerile dunărene şi în Carpaţii sudici: pentru a pune stăpânire pe o parte din Panonia, pe toată Serbia şi Croaţia, cu regiunile ce ţineau de ele, pe lunga linie dalmatină a coastei adriatice şi în sfârşit pe Bulgaria răsăriteană, *aceşti* Slavi — a ne gândi la o intervenţie neîntreruptă, generală a tuturor Slavilor ar fi o imposibilitate şi o monstruositate — trebuiră să-şi sleiască aproape toate puterile. În măsura însă 'n care stăpânii lor de până acum îşi căutară dincolo de Dunăre o patrie mai bună, Românii — acum în al VIII-lea veac un popor aproape gata — luară în primire moştenirea emigraţilor. Prin mijlocirea celor rămaşi pe vechiul pământ li se transmise cunoaşterea numirilor noua ale râurilor şi pâraielor pe care, ca şi Slavii aiurea, le urmaseră ca pe nişte călăuze sigure,

---

[1] Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumänen*, Viena 1879; Burada, în „Arhiva societăţei ştiinţifice şi literare din Iaşi", V, p. 266 şi urm.

Pentru Istria lucrarea mai recentă a d-lui Iosif Popovici. Pentru Galiţia Al. Hr. Stadnicki, *O wsiach tak zwanych wołoskich na północnym stoku Karpat*, Lemberg 1848; Hasdeu, în *Arhiva istorică*, I.I. Goralii de lângă Zakopane apar ca „Valahi" în scrisorile francese ale lui Des Noyers, din secolul al XVIII-lea (Berlin 1859).

www.dacoromanica.ro

coborându-se dela munte și din plaiu, pentru a-și căuta un loc de așezare. În Ardeal înlocuirea se îndeplini nemijlocit, și numirile slave ale satelor rămaseră prin urmare în us și la Români. Pe celalt povârniș al munților și în țara mai puțin păduroasă, sau chiar șeasă de tot, noii sosiți aflară mai mult locuințe părăsite; din populația ce locuise aici ramăseseră numai atâția câți erau de nevoie pentru a asigura transmiterea numelor râurilor. În această privință ni putem aminti cum Bizantinii veacului al VII-lea, pătrunzând la Nordul Dunării, întâmpinară opunere numai la râuri: la Dunăre sta Ardagast și mai târziu un alt șef, care fu ucis; apoi avu loc o luptă la rîul Ἠλιβακία sau Ἰλβακία, în apropierea căruia își avea reședința-i sătească «regele Musokios»; râul Paspirios ajunse cunoscut tot prin astfel de lupte îndărătnice, nu totdeauna norocoase pentru «Romani», și care rămaseră în amintirea soldaților și a cronicarilor, cari, sprijinindu se pe dânșii[1]), le povestesc.

Un mare popor numeros n'au fost niciodată Românii, și, cu toată pornirea lor proprie de a se întinde, acum peste măsură de înlesnită, cu tot adausul Românilor de Miazăzi, cari se refugiară din câmpiile și văile moesice amenințate sau pustiite de războaie în regiunea fără stăpân, ei nu avură la început tăria îndestulătoare ca număr de a ocupa tot ținutul de limbă românească de astăzi. Mai ales în Nord-Est, unde romanitatea se învecina cu stepa, cu teritoriul stăpânilor turanici sau slavi ai acesteia, rămaseră ținuturi goale sau numai foarte slab populate, care așteptau o nouă colo-

[1]) Cf. Teofilact, pp. 257—258, 279; Teofane, I, pp. 417-418, 425-426, 436.

www.dacoromanica.ro

nisare. Încă dela năvălirea Ungurilor, Ruşii, organisaţi politiceşte în multe grupări mici, ieşiseră din micul lor ţinut de obârşie. Ca şi ceilalţi barbari, ca fraţii lor «sclavini», înaintară fireşte şi ei, urmaşii Anţilor din veacul al VI-lea, spre Sudul ademenitor. Pe când Sviatoslav din Chiev se gândia la un nou Stat dunărean şi-l şi întemeiè pentru câteva decenii, alte ramuri al poporului rusesc se îndreptaseră încet şi sigur, printr'o izbutită rătăcire de sate şi familii întregi, pe drumul spre marele Ţarigrad al Sudului. Văile superioare ale Nistrului, Prutului şi Siretiului, pe care le atinseră, se acoperiră la sosirea lor de numiri ruseşti, adecă slavice de Nord, cu totul deosebite de celelalte. Dacă poporul românesc nu şi-ar fi desfăşurat toată puterea şi tot darul său de deslocuire şi dacă, apoi, călăreţii turceşti aî pustiului n'ar fi întemeiat curând după aceasta la Dunăre «State» trecătoare, schimbăcioase, atunci s'ar fi săvârşit o unire a ramurilor nord-slavice şi sud-slavice în aceste ţinuturi mănoase. Şi astăzi, după o mie de ani, se mai îndârjesc încă Slavii împotriva acestui isolator zid de despărţire, fără să-l poată înlătura sau copleşi.

Acesta este, logiceşte vorbind, mersul istoriei Românilor în perioada 'n care izvoarele tac despre ei. Cu veacul al XI-lea încep acum mărturiile scriitorilor, şi starea în care conform acestora trăieşte poporul romanic al Răsăritului corespunde întru toate celor spuse până aici.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL III.

Cele mai vechi ştiri bizantine despre trecutul românesc la Dunăre. Românii dunăreni şi Imperiul româno-bulgar. Relaţii cu Ungaria. Cele d'intăiu înjghebări de State. Lupte pentru neatârnare.

La început soarta poporului romanic din Răsărit stă în legătură cu întâmplările istoriei *bizantine*, «imperiale». Manuil Comnenul, în măreţele sale planuri de stăpânire universală, visează o subjugare a nesupusului regat barbar, «hunic». Pentru a constrânge mai bine pe ῥῆξ-ul unguresc, restauratorul Romei răsăritene se gândeşte la o expediţie prin Muntenia şi Moldova de astăzi: pe această cale el vroia să atace Ungaria, din spre Ardeal. Mai nainte, supt Alexe, trupele bizantine, pornind de la Vidin, înaintaseră împotriva Cumanilor până la «fluviul de dincolo de Dunăre», într'un marş care ţinu trei zile [1]. Prin satele din Muntenia răsăriteană ajunse Andronic, ruda şi competitorul Împăratului, până la Haliciu, şi în povestirea aventurilor sale sunt pomeniţi anume aceşti «Vlahi» [2].

În acel războiu împotriva Ungurilor Alexe Protostratorul trece cu mulţi mercenari peste Dunăre, pentru a ataca pe duşman «din ţinuturile care mai nainte erau unite cu dânsul» [3], pe când Leon Batatzes cu o forţă armată îndestulătoare îşi începe operaţia de la cetăţile pontice, «luând cu el o mare ceată de Vlahi, despre cari se spune că ar fi coloni italici de odinioară» [4]

---

[1] Ana Comnena, II, p. 302.
[2] Cinnamus, pp. 232, 246; Choniates, p. 171.
[3] Ἐκ τῶν συνηθῶν καὶ πάλιν αὐτοῖς χωρίων; Cinnamus, p. 260.
[4] Καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλιν εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ Πόντῳ χωρίων; *ibid.*

www.dacoromanica.ro

Dar după marele Comnen nu se renunță numai la aceste mari planuri de cucerire ; chiar granița dunăreană trebuie socotită mai degrabă ca pierdută. Și, când regiunea dintre marele fluviu și Hemus căzu, ca zonă sistematic prădată, în mânile Românilor cari se răsculară, împrejurările de la Nordul Dunării nu mai oferiau niciun interes stăpânilor și scriitorilor bizantini. Îndată după cei d'intâiu dinaști români, Statul de pustiire și prădăciune ajunse o imitație a primului Țarat bulgar, și văile până aici străbătute numai în treacăt veniră acum în deplina stăpânire a Țarilor de obârșie bulgară, cari, părăsind munții, se așează cu dinadinsul în Târnova, noua capitală, și domnesc mai mult pașnic. Până la căderea noii creații politice, tot ce se petrecu pe țermul stâng al apei străine și dușmane era cu totul indiferent pentru Bizanț, și, când Turcii în veacul al XIV-lea puseră capăt rămășițelor acestei Împărății bulgare, „Romanii răsăriteni" de limbă greacă erau ei înșii așa de slabi și așa de aproape de peire, încât privirea nu li mai putea fi ațintită asupra întâmplărilor din depărtare. De aceia și izvoarele bizantine asupra istoriei Românilor seacă aproape îndată, după ce abia începuseră oarecum să curgă.

În primul Imperiu *bulgar* cultura bizantină împrumutată dăduse roade literare [1]), dar chiar în acele vremuri mai bune această literatură mai mult religioasă luminează numai în slabă măsură faptele și împrejurările istorice. În vremea când Bulgarii au fost supuși, stăpânitorii greci înălțaseră, ce-i drept, viața culturală, cel puțin în sensul lor, prin grecisarea Bisericii, și, când cei din urmă

[1] Jireček, *Gosch. der Bulgaren : Literatur.*

www.dacoromanica.ro

stăpânitori naţionali ai Ţaratului din nou înviat periră, discipoli de-ai marelui învăţător, Patriarhul Eftimie, rătăciră pretutindeni prin ţerile vecine şi duseră în lume, pe lângă anumite alte cunoştinţi, o limbă slavă, bisericească şi politică, acum formată [1]). Dar, ca şi mai înnainte, o cronică nu se desvoltă nici acum în Împărăţia slavă, şi astfel nici din partea Bulgarilor nu avem ştiri despre Românii învecinaţi cu ei.

Analele *sârbeşti* sunt prea zgârcite pentru epoca mai veche şi se ocupă aşa de exclusiv cu întâmplările sârbeşti, încât nici din ele nu se pot câştiga lămuriri asupra unui popor vecin care nu poseda încă o istorie politică propriu-zisă. Însemnările cronografice ruso-haliciene sunt încă şi mai sărace şi aparţin abia unei epoci mult mai târzii.

Numai izvoarele *ungureşti* oferă pentru istoria Românilor un material mai bogat, şi, privit într'o lumină adevărată, chiar mai însemnat decât s'ar putea crede dintru început [2]; el serveşte mai ales pentru timpul până la întemeiarea unui Stat şi pentru timpul în care noile formaţiuni se întâmpină în proporţiile încă foarte modeste ale consolidării lor. Pomenirea «Valahilor» în numeroase documente ale regilor unguri stă în legătură cu un lung proces de desvoltare istorică, ce s'a petrecut în Sud-Est către sfârşitul evului mediu.

Bulgarii, în noua lor apariţie politică, şi mai ales supt puternicul şi norocosul Ţar al «Bulgarilor şi Grecilor», Ioan Asan al II-lea (1218—1241), care întrunia pe lângă numele tatălui pe acela al marelui, «împărătescului» său unchiu, îşi puseră ca ţintă

[1] Cf. cartea lui Kaluzniacki asupra acestui Patriarh şi scriitor, Cernăuţi 1901.

[2] *Revista Istorică*, an. 1921, p. 1 şi urm.; an. 1922, p. 1 şi urm.

www.dacoromanica.ro

restaurarea Imperiului ortodox din Constantinopol în formă bulgară. Acest plan nu izbuti din pricina împotrivirii concurenților tesalioți și asiatici, cari prin obârșie și naționalitate păreau mai curând îndreptățiți să se înfățișeze ca moștenitori ai sfintei coroane constantinopolitane, precum și din alte întâmplări nepreväzute. După moartea cuceritorului, Ioniță, și aceia a nepotului său, Ioan Asan, organisatorul, Imperiul de concurență din Târnova nu mai avea atâta putere, cât să prefacă într'o realitate «marea ideie» a timpului, iar pentru vecinii sârbi nu sunase încă ceasul. Statul rusesc din Haliciu, care înainta spre Miazăzi prin îndrăznețe expediții de aventură și printr'o înceată întindere a populației sale, nu putu ajunge granița dunăreana, și totul, fapte și oameni, se nărui. Stăpânirea turanică asupra șesurilor și dealurilor românești, în nemijlocită legătură cu stepa, supt Pecenegi, Cumani și în sfârșit supt Tatarii cé apar în veacul al XIII-lea, nu avu nicio trăinicie, cu toate uriașele succese momentane, care umplură lumea de groază și admirație. Acum era rândul Ungurilor; ei trebuiau să încerce a deslega în folosul lor chestia orientală a veacului al XIII-lea și al XIV-lea. De trei ori porniră ei la lucru cu noi forțe adunate, și, când ideia unei singure stăpâniri asupra Răsăritului se dovedi ca o nălucire romantică, pe atât de goală, pe cât de ispititoare, popoarele mai mici își luară ele singure vremelnic conducerea soartei lor, — până la ivirea unui nou „Împărat" păgân, care stăpâni o jumătate de mileniu după felul asiatico-roman.

Despre o Împărăție propriu-zisă a lui Ioniță nu poate fi vorba, căci ea nu se trădează prin nicio măsură de organisare. Sângerosul erou trebuie să

www.dacoromanica.ro

dăinuiască și în amintirea istorică tot așa cum era în realitate, deci ca incendiar, asediator, jăfuitor, pătimaș „ucigător de Greci", pe lângă care să observăm că nu-i displăcea nici uciderea Latinilor. Pentru ca din orașele rar presărate, ici și colo, în «Împărăția» sa, orașe care abia se ridicau pe încetul din sfărâmarea în care le adusese cucerirea, să alcătuiască un Stat, fie chiar și numai unul după noțiunile primitive orientalo-medievale, pentru aceasta el, neobositul, nu avu timp; demonul răsplății pentru miseria multă vreme îndurată îl mână, ca represintant al elementului subjugat negrecesc, la luptă împotriva partisanilor Împăratului bizantin de ambele confesii.

Ce vroia el să fie, sare în ochi imediat ce cercetezi puținele izvoare. Că era un «Vlah», că în toată tinerețea sa «vlahisase» în munți pe urma turmelor sale, înainte ca frații să se amestece cu cutezanță în afacerile politice, acestea de sigur că nu le tăgăduia el. Dar de sigur, iarăși, că marele și naivul oștean nu era în stare să traducă pe «Vlah» cu *Român* sau *Armân* și de aici să derive o origine romană, cum s'ar putea crede după unele jocuri de cuvinte din măgulitoarele scrisori papale adresate lui. Ce știa el și sălbatecii lui tovarăși — principele «Belota» (Balotă) și alții de sama lui — de vechea Romă glorioasă ?

Ei nu cunoșteau doar decât jalnica neo-romanitate, o romanitate care se târa în umilință și se jăluia, și în «cărțile» bulgărești de acasă stăteau scrise despre acești Romei, cu roșu semn de biruință, numai înfiorătoare povestiri de război, care încurajau și ispitiau pe urmași. Dar loniță ca și înaintașii lui de alt neam și altă rasă, cari se viseră în alte ținuturi, nu ură și nu desprețuia

www.dacoromanica.ro

totuşi până într'atâta pe Greci, încât să nu-şi fi pus în gând să-i subjuge. Din potrivă, ca rege barbar în Balcani, în apropierea unei a doua Rome, avu şi el, ca şi ei, acei glorioşi Ţari ai trecutului bulgar, şi ca şi fratele său Petru, care ceruse de la Împăratul Apusului ca dar, «corona imperialis regui Grecie [1]», năzuinţa de a întemeia un nou Imperiu de Răsărit de naţie bulgară. Când încălţă coturnii de purpură şi-şi spuse *împărăteşte* Kaloioan [2], el visa un Imperiu slav al «Bulgarilor şi Grecilor», *Blăgaromŭ i Grăcomŭ*, τῶν Βουλγάρων καὶ Ῥωμαίων, şi puse acest titlu de *imperator* în fruntea scrisorilor şi decretelor sale. Şi, atâta timp cât «Francii spurcaţi» pângăriră cu usurparea lor nelegiuită pământul oraşului împărătesc, mulţi Greci, mai ales din ţinuturile răsăritene tracice, *nu* se purtară duşmăneşte faţă de o astfel de năzuinţă a stăpânitorului «drept-credincios» din Târnova.

Dar, la cetirea negocierilor urmate cu trei veacuri înainte între predecesorul său Boris-Mihail şi Papa Nicolae, într'un acces de vicleană naivitate, îi dete lui Ioniţă în gând să îndrepte scrisori omagiale către «Anticristul» din Roma, şi politica zilei a lăsat să apară şi aceasta că potrivit scopului. Sosiră deci la Cancelaria papală neobişnuite scrisori bulgăreşti de la «Ţarul Bulgarilor şi Grecilor»; ele trebuiau să fie traduse pe greceşte [3], şi înfăţişau atunci pe latineşte jalbe din partea lui «imperator Bulgarorum et Romanorum» (Ῥωμαίων). Dar nu se putea răspunde pe tonul acesta puternicului

---

[1] Ansbertus, *l. c.*

[2] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, I², p. 805, no. 645: „Kaloioannes Dukas" pentru Împăratul cu acest nume. Grecii pronunţau „Skyloiohannes", când vorbiau de „Vlah"; Akropolitas, p. 26.

[3] Hurmuzaki, *Documente*, I, p. 3.

www.dacoromanica.ro

«rex» de sânge țerănesc, dacă nu voiau să jignească pe fiii drept-credincioși ai Bisericii din Palatul imperial latin de la Constantinopol. Diplomații preoți romani se purtară așa, parcă ar crede în origina princiară a lui Ioniță și ar vedea în pomenirea «predecesorilor» săi Simion, Petru și Samuil împlinirea unei datorii de nepot față de acești strămoși ai săi; ei întrebuințară în răspunsul către dinastul din Târnova, ca mijloc bun de convertire și ațițător al vanității omenești, o alusie la originea romană [1] a pretendentului la coroana împărătească, alusie dedusă din Ῥωμαῖοι al titulaturii Țarilor.

Însă, pentru că Ioniță și soldații săi erau cunoscuți în toată lumea catolică drept Vlahii cei răi — și vestea aceasta pătrunsese în Apus de la Greci prin Latini—, secretarii Curții romane întrebuințară, din greșală, în titlul imperatorului de păstori, jignitorul nume de «Vlahi» în locul numelui de «Romani răsăriteni», și astfel resultă în scrisorile papale d'inainte și după încoronarea de la Târnova titlul, curat monstruos pentru dregătorii contimporani ai Cancelariei Răsăritului, de «Bulgarorum et Blachorum rex». De altfel, la locul cuvenit, unde mândria foarte sensibilă a omului ajuns o cerea, aceasta se traducea prin Ῥωμαίων și βασιλεὺς, așa cum va fi pretins conducătorul Vlahilor împodobit cu numele împărătesc de Kaloioan. Tot așa «Bulgaria et Blachia» din scrisorile către regele-Împărat și către arhiepiscopul-patriarh, nu puteau

---

[1] „Sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus... Populus terre tue, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse"; Hurmuzaki, I, p. 4. Tot în acest sens a fost tradusă și scrisoarea Patriarhului de Târnova (*ibid.*, p. 5, no. 4): „heredes descendentes a sanguine romano".

www.dacoromanica.ro

însemna în traducerea intenţionat greşită decât Βουλγαρία καὶ Ῥωμανία [1].

Despre stăpânirea lui Ioniţă pe malul stâng al Dunării nu avem nicio mărturie, şi, dacă ne gândim că el trebuia să-şi adune toate forţele pentru a înainta împotriva Traciei şi a Constantinopolei, care-l ameţia, putem admite cu siguranţă că el nu găsi timp de ceartă cu Cumanii, aliaţii săi foarte preţuiţi şi folositori, pentru pretinse drepturi de supremaţie asupra sărăcăcioaselor ţinuturi mlăştinoase a Vlahiei dunărene. Când Ţarul bulgăresc acusă pe vecinul său unguresc ca deţinător pe nedrept a «câtorva episcopate, care ar fi fost distruse de dânsul» [2]), explicaţia este foarte simplă.

În primii ani ai veacului al XII-lea, când în Bizanţ nu se putea aştepta niciun restaurator de talia cu adevărat împărătescului Manuil, în Belgradul dela Adriatica fusese chemat un rege unguresc, Coloman, ca stăpânitor asupra Croaţiei; şi Dalmaţia, cu toată pisma Veneţienilor, se unise cu dânsul. Şi Banii bosniaci căutară ocrotire la puternicul vecin împotriva poftelor de cucerire imperiala, iar al doilea urmaş al lui Coloman, rege al Ungariei, Sirmiei, Croaţiei şi Dalmaţiei, era şi rege al Ramei, ceia ce are să însemne Bosnia. Succesele expediţiilor bizantine şi neînţelegerile pentru această împatrită coroană nimicirâ, ce-i drept, pentru o bucată de vreme acel

---

[1] Corespondenţa, cunoscută prin vechiul Ravnaldus *(Annales ecclesiastici)* şi Theiner *(Monumenta Slavorum meridionalium)*, a fost acum de curând cuprinsă, după compararea cu originalele, în culegerea românească de „Documente" a lui Hurmuzaki. Foarte clar resultă dreptatea părerii noastre din faptul că Papa vorbeşte şi de Samuil, Petru, Simion ca de „reges Bulgarorum et Vlachorum" (p. 26), căci aceştia erau doar Bulgari curaţi şi n'aveau nimic a face cu despreţuiţii şefi de turme români din Pind!

[2] Hurmuzaki, I, p. 31.

www.dacoromanica.ro

imperium unguresc dela Dunăre şi Adriatică, dar cu toate acestea aici se găsia o forţă într'adevăr tânără, pe când măreaţa figură împărătească a lui Manuil licărise numai pentru o clipă, ca o arătare din Marea moartă a grecităţii putrede. În alianţă cu Papii, cari vedeau în regii unguri represintanţi ai credinţei catolice în necontenită luptă împotriva shismei şi a eresiei patarenice şi pavlichiene, urmaşii lui Coloman şi Béla se pregătiră de o nouă expediţie spre Răsărit, şi numai noi învrăjbiri familiare îi împiedecară. Banul bosniac trebui să primească în grabă dogma Bisericii romane — în 1203, un an înainte de încoronarea romană a lui βασιλεὺς Kaloioan — pentru a scăpa de peire[1]).

Dar încă înainte de începutul noului veac fratele regelui unguresc, care apare ca „dux" al Dalmaţiei, Croaţiei şi Humului, onorează Serbia cu presenţa sa războinică. În anul 1202 marele-jupan Ştefan fu izgonit din acest „regnum" al său de o oaste ungurească, pe care o comandà însuşi regele; şi de acum titlul «Rasciei», Serbiei, apare lângă celelalte în titulatura, ce suna împărăteşte, a stăpânitorului dela Dunăre. Dar după părerea vecinului βασιλεύς slav, care nu-şi găsia în întreaga peninsulă samăn puterii sale, aceasta era o încălcare a drepturilor sale, şi conform cu obiceiul său Ioniţă protestă prin jaf. Ca răspuns, regele Emeric, încă în anul 1202 sau 1203, luă în stăpânire ţara bulgărească până la Niş[2]. Acestea erau cele cinci episcopate amarnic tânguite,—deci ele nu erau cumano-româneşti[3].

---

[1] Klaić, *Gesch. von Bosnien*, p. 62 şi urm.

[2] Corespondenţa papală în culegerile citate; nu sunt cuprinse în Hurmuzaki. Cf. Eugel, *Gesch. von Serwien*, p. 210 şi urm.

[3] Hurmuzaki, I, p. 31, no. 21. Cf. Oneiul, *Orig. princ.*, p. 153. „Confinium Hungarie, Bulgarie et Vlachie", p. 31, trebue înţeles cum s'a arătat mai sus.

www.dacoromanica.ro

Dar într'un Stat unde nu există nicio ordine, ba aproape nici măcar o graniță, chiar și chestia urmării la tron se desleagă potrivit împrejurărilor vremelnice. Doi nepoți ai lui Ioniță se luptară pentru coroană în același loc unde «Împăratul» căzuse sângerând de mâni ucigașe. Când în sfârșit biruitorul, Ioan Asan, putu să se presinte cu demnitate, dispăruse cu totul posibilitatea de a câștiga pământ la Nordul Dunării. În cunoscuta inscripție din 1230 de pe ușa bisericii din capitala sa, în care el singur se proslăvește, acest întemeietor de Stat, prin care abia totul primi o formă definitivă, vorbește numai de biruința asupra stăpânitorului împărătesc al «Vlahilor» sudici, adecă tesalioți, Teodor Conmenul, asupra Grecilor, Albanesilor și Sârbilor, a căror țară și-o însușise. „Francii" din Constantinopol—se spune în sfârșit—stăpânesc orașul sfânt numai în urma îndurării hărăzite lor de adevăratul Împărat al Romei răsăritene în schimbul omagiului [1]. În privilegiul comercial pentru negustorii din Ragusa, e vorba de aceiași regiune, dar nu se spune niciun cuvânt despre posesiuni peste Dunăre, cu toate că într'un hrisov de așa natură tocmai aceasta ar fi trebuit să aibă loc [2].

La șes Cumanii, după obositoarea participare la războaiele balcanice supt steagurile lui Ioniță, pierduseră totuși mult din însemnătatea lor. De

---

[1] Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, pp. 251—252.

[2] Miklosich, *Mon. serbica*, no. 3; și în Hurmuzaki, I², p. 781; cf. p. 787 (apendice slavon). Și aici, titulatura obișnuită a Țarilor bulgari. Despre titulatura lui Asan vezi și Onciul în *Conv. lit.*, Novembre 1901. În descrierea de călătorie a lui Ruysbroek se găsește pasagiul: „Etiam ultra Danubium versus Constantinopolim Valachia, quae est terra Asani, et Minor Bulgaria" care nu e decât o amintire a „Imperiului româno-bulgar", și nu dovedește nimic mai mult.

www.dacoromanica.ro

aceia un cuceritor străin își putea încerca aici norocul, dar stăpânitorii bulgari nu se simțiau chemați la aceasta, atâta timp cât de la Miazăzi și Apus îi momia o țară rodnică și bogată în orașe. Dar și pentru regele unguresc era exclusă o asemenea întindere peste granița *sudică* în urma unor evenimente de curând petrecute. Bosnia devenise supt Banul său un Stat. Marele-jupan al Serbiei fusese mai înainte înălțat la rangul de rege de către legații papali, și acum, după ce reluase din nou și pe față credința ortodoxă, pe care în realitate n'o părăsise niciodată, știa să-și apere strălucitoarea-i coroană regală împotriva oricui. O ieșire oferia numai expediția foarte grea și cu puține foloase, de și aducătoare de multe titluri străine,— în spre *Răsărit*.

Supt «sfântul rege» — așa se numește de obiceiu botezatul «dux» Ștefan-Voicu, cel d'întâiu monarh apostolic al țerii de pradă ungurești—, ținuturile de dincoace de Tisa avură multe de îndurat din pricina năvălirilor Pecenegilor, și, pentru a le împiedeca, înțeleptul rege dură o cetate pe ruinele Belgradului slavonesc, de pe apa Murășului. În apropierea acesteia se întemeiară câteva sate pentru găzduirea apărătorilor ei, soldații regali, cari, după o veche expresiune ungurească, se numiau *iobagiones*. Dar nici aceasta nu păru că-i de ajuns, și, pentru a da o mai mare tărie micii «mărci» de granița [1], regele Geisa, același pe care-l învinseră și-l înjosiră Bizantinii supt Manuil, chemă oaspeți de bună voie, *hospites*, din împrietenitul Apus german. Aceștia întemeiară întâiu trei mici

[1] Zimmermann-Werner, *o. c.* I, p. 10: „ob custodiam confiniorum excubent in exploratione". Cf. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, București 191., p. 50 și urm.

www.dacoromanica.ro

„sate“ cu întinse ocine, supt ai lor *honoratiores, comites* sau «Greben», cari-i conduseseră până aici [1].

Marca „transilvanică“, Ardealul sau Király-Erdély [2], luă un destul de răpede avânt. În această vreme la Rin pofta de emigrare nu era mică — dintr'acolo veniră cei mai mulți coloniști de mai târziu — și, în genere, regii ungurești întreținеau bune relații cu vecinii lor apuseni, așa că astfel de cete de coloniști nu fură oprite în trecere. Pe de altă parte noii veniți aflară curând de la populația băștinașă românească, «olahă», sau pecenegă, «bisenică», cum că mari grămezi de metale folositoare sau prețioase zăceau supt asprul teren stâncos, dar că din lipsă de experiență și unelte nu puteau fi scoase, și apoi că, nu prea departe de castelul regal, precum și în partea de Miazănoapte a țerii, s'ar afla uriașe ocne de sare. Pentru vistieria regală suplimentele ce decurgeau din aceste izvoare erau bine venite, și în toată Europa vestea ținuturilor de aur și argint era un mijloc de atragere [3]. Urmând unui imbold nestăpânit, locuitorii multor localități sărace din țerile germanice, mai ales din acele ținuturi de unde veniseră cei d'întâiu vânători ai norocului, porniră în pelerinagiu spre

---

[1] Comes vulgo greb dictus, 1364; Zimmermann-Werner, II, p. 207, no. 804; cf. p. 374.

[2] „Silva nostra, Kiraly-Erdeje vocata“; Zimmermann-Werner, I, p. 182, n-r. 249 (pădurea regelui). O „villa S. Regis“ se află lângă cel d'întâiu ținut săsesc dăruit; Hurmuzaki, I, p. 69.

[3] Zimmermann-Werner, I, p. 74: «Sales aquatici“ de la Vinț (n'are a face cu numele Mehedinți din Oltenia, format de la Mehadia), 1289; Zimmermann-Werner, I, p. 161; „salisfodina de Turda“; *ibid.*, p. 135, no. 189. Niște „ferri fodinae“, Zimmermann-Werner, I, p. 183. Minele de aur de la Rodna, Zimmermann-Werner, I, p. 204. Mina de argint. *ibid.*, p. 100, no. 118.

www.dacoromanica.ro

«Ultrasilvania» [1]. Şi nu veniră numai ţerani, supt ai lor „comites parochiales“ [2], ci şi oameni de viţă cavalerească, de sânge mai nobil, cari în drumul lor se presintau la curtea regală, primiau, în calitate de „comites“ de un rang mai înalt, deosebite privilegii de colonisare, iar mai ţârziu fură cunoscuţi ca «Saşi, cari duc viaţă de nobili», — *more nobilium se gerentes* — [3], şi se deosebiau mult de compatrioţii lor ţerani, întocmai aşa cum se petrecuse în vechea Dacie după ocuparea ei de către Romani.

În teorie, ţara aparţinea regelui Ungariei — şi coloniştii veniau tocmai cu scopul să o pună în valoare; ici şi colo, în locul unde apele tăiaseră trecători prin brâul de munţi şi în punctele mai însemnate fiinţau cetăţi încă din vremi mai vechi: afară de Bălgrad-Fehérvár, şi Turda (Torda), poate şi Deva, Rodna în colţul nord-răsăritean, la izvoarele Someşului-Mare [4]. Saşii nou-veniţi numărară în total şapte zidiri de acestea războinice, care acordau oarecare siguranţă populaţiei ce locuia în raza lor, şi pentru colonişti întreaga ţară până la vârfurile răsăritene şi sudice ale Carpaţilor ar fi ţara acestor şapte cetăţi, *Siebenbürgen*, dacă acest nume nu s'ar explica prin apa «Cibinului» de la Sibiiu. Sălbatecii Pecenegi, după

---

[1] Cf. Zimmermann-Werner, I, p. 7. „Latinii“, cari apar dese ori în hrisoavele veacului al XIII-lea ca aşezaţi în „villae“ proprii nu sunt Români, cum se credea, şi nici Italieni, căci în aceste regiuni cel mai cunoscut „Latinus“ e Dalmatinul, şi această strămutare de „Latini“ stă în legătură cu progresele pe care le făceau regii unguri la Marea Adriatică.

[2] Zimmermann-Werner, I, pp. 179, 182.

[3] Zimmermann-Werner, I, p. 174.

[4] „Castrum quod vocatur Turda“; Knauz, *Mon. eccl. strig.*, I, p. 59, no. 1075. „Castrum Deva“, 1269; Zimmermann-Werner, I, p. 105, no. 127.

www.dacoromanica.ro

ce neamul lor pierduse stăpânirea la Dunăre, începuseră o viață mai liniștită, și, alcătuind în oarecare măsură o insulă barbară și nedestoinică de a-și îndruma altfel soarta, recunoscură supremația regelui până acum dușman; un *iobagio* fu pus ca judecător suprem peste aceste sate pecenege, fără ca prin aceasta să se fi exclus dreptul de apel la rege. În sfârșit vechea populație a Românilor din Ardeal care, după cum spun răspicat hrisoavele, era o *terra* (Ungurii se recunoșteau după trib, nu după țară) și o *sylva* (mai mult *sylva* decât *terra*) *Blacorum* et *Bissenorum*, își păstră încă multă vreme drepturile sale de proprietate și de persoană. Pentru țeranii săși autoritatea o alcătuiau așa-numiții «greben» (gherebi) ai satelor, provinciilor și castelelor, pentru *castrenses* dela graniță pârcălabii lor, pentru Pecenegi *iobagio:* restul țerii era supus unui Voevod (după ducele carolingian) — acesta e, în Ungaria, numele celui mai înalt comandant militar și judecător numai la Români— [1], care, prin ale sale *descensus* în cutare sau cutare parte, represinta provisoriu în țara neorganisată autoritatea publică încă în față.

Dar tot nu era încă de ajuns. Prin această operă de colonisare într'o nouă provincie, era necesară statornicirea unei noi granițe. În partea cea mai de Răsărit n'au pătruns încă din veacul al XI-lea, cum se crede, Secuii, o populație de obârșie din Ungaria apusană, care, despărțită de masa principală, luă cu vremea o înfățișare lingvistică și etnică proprie și se născu un dialect secuiesc, obiceiuri secuiești, nume secuiești, care sună slavonește, ca: Bogomir, Sobuslav, etc., sau bogo-

[1] V. I. Bogdan, *Originea Voevodatului la Români*, în „Anal. Acad. Rom.", anul 1902.

www.dacoromanica.ro

milice, ca acelea din primul Imperiu bulgar de mai târziu, Moise, etc.[1] (și în Buzău, județul românesc vecin, se află des astfel de nume bogomilice[2]). Ale lor *terrae* și turme apar lângă acelea ale «Vlahilor», în aceiași situație, condiționată de un asămănător proces de desvoltare, și în același timp în care prin cele d'întâiu hrisoave se împrăștie oarecare lumină peste aceste împrejurări ardelene. Secuii își îndepliniră cu credință la acest hotar (ungurește *határ;* cf. germ.*: Hattert)* misiunea ca păzitori contra barbarilor cu cari, de altfel, sămănau în toate privințele. Dar data venirii e mai nouă: odată cu a Cavalerilor Teutoni, cari-i luară pentru colonisare[3].

Pentru ca să pricepem această stare de lucruri, numai în slabă măsură lămurită de izvoare, trebuie să ne gândim la situația în care vor ajunge Românii de la granița apuseană, când, în veacul al XV lea, trebuiră să-și apere țara împotriva unui nou dușman, ce venia din spre Serbia, Turcii. Aici ca și acolo, în veacul al XIII-lea ca și în al XV-lea, se găsesc castele și țerani cari țin de ele, și cari în schimb se bucură de judecată proprie și de biruri scăzute; aici ca și acolo dăinuiește o cârmuire țerănească cu *primores* la Secui, cu cnezi la Români[4], și tot ținutul se împarte, în sfârșit, în jurisdicții naționale, *sedes,* asemenea cu acelea ale Sașilor și *cu județele românești, „Scaune" de judecată.*

---

[1] V. Hurmuzaki, I, p. 358, no. 268; pp. 558-9.

[2] V. *Studii și Doc.*, V, p. 490, înfoieli din Lipia. Un Moise-Vodă Domn în Țara-Românească înnainte de 1550.

[3] Cf. articolul mieu despre Secui în „Buletinul Comisiei istorice", II.

[4] Cf. pe lângă literatura mai veche, Ios. Kemény, în „Magazinul" lui Kurz, II; *Revista pentru istorie, archeologie și filologie,* V, p. 129 și urm.; I. Bogdan, în „Anal. Acad. Rom.", anul 1903 și în *Archiv für Slavische Philologie,* volumul jubilar.

www.dacoromanica.ro

La Miazănoapte se găsiau Ruşii, cari tocmai începeau să ducă şi ei o viaţă de Stat supt principii lor, dar între teritoriul rusesc şi Ardeal se ridica nepătrunsul zid de stânci al înaltului Maramureş, încă prea mult deşert. În spre Apus se întindea ţara regală, aşa că nu rămânea decât o singură graniţă de disputat, la care de fapt şi apăreau regulat, în anumite anotimpuri, mai ales la larga trecătoare de la Rucăr-Dragoslave [1], cetele de Cumani, pentru ca să culeagă de la Români, Saşi, Unguri şi Secui, înaintea *censului* regelui, *censul* lor pentru Han şi fruntaşii lui. Aici trebuia să se întemeieze o pază militară.

În această vreme regii unguri erau favoriţii iubiţi şi ocrotiţi ai Bisericii romane, şi aceasta li puse la îndemână toate mijloacele pentru a începe cariera lor de cucerire. Tocmai se întâmplase că în Orient Cavalerii Teutoni nu aveau mult de lucru şi că măcar o parte din ei erau de prisos acolo. De sigur că de la Roma-i veni stăpânitorului unguresc propunerea că s'ar putea sluji de aceste puteri fără ocupaţie, nu numai pentru a închide cu ele trecătorile împotriva barbarilor prădalnici, ci şi pentru a li întrebuinţa vitejia şi ştiinţa războinică şi cu ajutorul cunoştinţilor lor să dureze castele şi oraşe, să întindă graniţa tânărului regat până la Dunărea bulgărească şi să pregătească un sfârşit sălbatecei dominaţii cumane. Propunerea fu primită cu mare bucurie.

Încă din anul 1211, pe când slabul Borilă ţinea molatec în mâni frânele Împărăţiei bulgare,

[1] Cf. articolul lui J. Jung asupra trecătorilor Carpaţilor („Mitteilungen des Instituts für österr. Gesch.“, 1892), în traducere românească, în *Convorbiri literare* (anul 1895).

www.dacoromanica.ro

un maestru al Ordinului Teutonic, cu înzăuaţii săi cavaleri, se găsia în ţara «pustie», adecă fără proprietar legitim, care, după râul — numit pe slavoneşte — Bârsa, se chiamă Ţara Bârsei, şi de aicĭ pe nemţeşte «Burzenland». Eĭ ridică în locurile întărite castele cruciate, «Kreuzburgen», după obiceiul Ordinului său milităresc şi oferi poporaţiei care se aşezase aici — Unguri, Secui şi Români — un adăpost sigur; şi prin aceasta ţara câştigă în câţiva ani o înfăţişare înfloritoare. În anul 1222 regele li dete, ca răsplată pentru serviciile aduse, încuviinţarea de a înălţa cetăţi de piatră şi oraşe şi de a ocupa tot ţinutul disponibil până la Dunăre şi, la Răsărit, până la «Brodnici». «Brodnicii» erau stăpânii vadurilor râurilor, oamenii de la *vaduri*, pe slavoneşte *brod*[1], cari apar şi mai târziu, în Moldova ca şi în Ţara-Românească: Vadul Cumanilor, Vadul Călugărilor, Vadul Turcilor, etc. Prin urmare aceşti ţerani de la «vaduri» nu sunt decât acei Români cari, cum spune şi ştirea despre expediţiile împărăteşti bizantine, se ocupau cu agricultura în partea deluroasă a Moldovei[2].

Cavalerii Teutoni răsplătiră acum Cumanilor năvălirile lor, dar ţinuturile odată câştigate ei le întăriau prin întocmire de castele şi mănăstiri, le populau şi le apărau. În «câmpul cel lung» (Langen-Aue), ce se întinde la Sud-Est de marea trecătoare, puseră ei temelia coloniei. Câmpulung, unde se îngrămădiră curând elemente străine ca

[1] Cf. articolul lui Miklosich despre „die slavischen Ortsnamen aus Appellativen, II", în Memor. Acad. din Viena, 1874. O altă etimologie, de Motogna, în *Revista istorică* pe 1922, p. 58 şi urm.

[2] Astfel de vaduri se găsiau şi în Ardeal: „possessio Prepostfalva, alio nomine Prodnik nuncupata" în Ţara Făgăraşului, 1359; Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 170, no. 755. Un alt caz: „Borothnik" lângă Sibiiu, 1223, p. 27, lângă „Ţara Vlahilor"; acesta din urmă citat şi de Onciul, *Originile principatelor*, p. 239.

www.dacoromanica.ro

să întemeieze un oraș. Mulți Cumani de prin prejur urmară pilda fraților lor, *Bissenii* ardeleni, și trăiră în pace lângă biruitorii lor. Căpetenia acestora din urmă, Maestrul Dietrich, avea de gând să întemeieze aici un adevărat Stat colonial, care trebuia să ajungă o fortăreață a germanismului și a Bisericii romane. De aceia căpătă el dela Scaunul apostolic scutirea de orice amestec al episcopului ardelean și atârnarea nemijlocită de Sfântul Părinte.

Dar toate acestea nu fură de ajuns pentru a ocroti țara de curând câștigată față de lăcomia regelui unguresc. Căci, când acesta văzu pe Cavaleri că agonisiseră acum destul, el începu să se certe cu ei asupra întinderii donației, și, când nu voiră să cedeze, apăru o oaste ungurească, care pătrunse până la stațiunea „câmpulungeană", strânse dări, ceru *iuramentum* și izgoni «șerpii», adecă pe harnicii muncitori și soldați cari aduseseră cu ei cultura și o implântasera acolo. Toate protestările Curiei romane fură zădarnice; regele rămase stăpân pe Țara Bârsei ca și pe cea «transalpină»[1]. Curând după aceia, pe la 1227, noua cucerire fu întinsă și mai departe, printr'o a doua expediție cruciată, condusă de zelosul fiu de rege Béla, și arhiepiscopul de Gran, care cu învoire papală luă parte la expediție, pentru ca să convertească pe Cumanii ce ar fi voit să se boteze, numi pe călugărul-predicator Teodoric ca întâiu episcop al țerii cumane, al cării titlu regal fu adaus la titulatura ungurească, alături de acela al atâtor alte ținuturi. Opera izbuti așa de bine, încât în 1234 Papa se putea gândi, după propunerea acestui episcop, să numească și un sufragan pentru Românii cari, supuși până acum Cumanilor,

[1] Cf. I. Ferenț, în *Cultura creștină* din Blaj pe 1920 (IX).

www.dacoromanica.ro

atârnau — fapt foarte însemnat — de episcopi de credinţă ortodoxă.

De altă parte, în ţara dintre Dunăre şi Murăşul-de-jos, lângă vechea cetate slavă Keve, care e pusă în legătură de legenda de mai târziu cu istoria sosirii Ungurilor [1], se stabiliră două cetăţi noi: la Craşóv (pe ungureşte Krassó) şi Severin, dintre care cea din urmă era la obârşie numai sălaşul unui ţeran cu acest nume al Sfântului panonic[2]. Ca de obiceiu, după ce cetatea se ridică, la umbra ei răsăriră sate; din *desertum* se creă o *terra* cu *possessiones* şi *villae*, deci cu proprietăţi legale. După pilda jupanilor panonici, regii ungureşti introduseseră în ţara lor demnitatea şi funcţiunea de ban, şi iată că apar în veacul al XIII-lea, în Ardeal şi în afară de el, numeroşi *bani* şi familii de bani, care se bucurau de o situaţie privilegiată în mijlocul altor nobili de sânge unguresc. Un anume Luca fu numit pe la anul 1233 ca întâiul ban al ţerii de lângă Severin — cum s'a spus, Ungurii prefăcuseră în *ban* denumirea slavonă de jupan, pan, găsită de ei în Panonia, şi dăduseră acest titlu întâiu represintanţilor lor din Croaţia [3]—, pe când ţinutul Craşovului

[1] Cf. şi „S. Mihályköve", 1357, Hurmuzaki, I², p. 45. Cf. *Revista Istorică*. 1920, p. 1 şi urm.

[2] Cf. Severin, Severineşti, în *Studii şi documente*, V. Apoi „Zeuren" în acelaşi regiune; Hurmuzaki, I², p. 63, no. 46. «Comes Timisiensis" cu a sa „Timisvár" (Temesvár), Timişoara, apare mai târziu; Zimmermann-Werner, I, p. 69, no. 76; Hurmuzaki, I, p. 329, no. 241.

[3] Cf. explicarea în Engel, *Gesch. von Kroatien*, p. 401. Mai târziu fu şi un al treilea ban în Maŏva, care şi în 1279 se chiamă „dux de Machou"; Zimmermann-Werner, I, p. 133. Chiar şi în Ardeal se găsesc mulţi bani, cari, fără să fi comandat vre-odată în Croaţia, în cetăţile Severin şi Maŏva, posedau titlul şi pe lângă aceasta sunt arătaţi de obiceiu ca soldaţi de profesie, *magistri*, *comites*; Hurmuzaki, I, pp. 278, 310, 389; I², p. 3 0, no. 208; Zimmermann-Werner, I, p. 86; II, p. 58, no. 637; p. 400, no. 999. Supt regele Ştefancel-tânăr ei joacă un mare rol în luptele pentru coroană: se distinge mai ales un ban „Erneus", Ernö, Ungur. Scrisorile acestui

www.dacoromanica.ro

rămase supt castelani. De aici forţele militare ale regelui încercară să pună mâna pe Vidinul din vecinătate, marele oraş de pe malul drept al Dunării, pentru ca să formeze astfel din Banat, faţă de Bulgaria, ceia ce fusese pentru Serbia ţinutul bosniac. Regele însuşi luă parte la atac, şi în alaiu era şi «comitele" Secuilor săi. De partea Bulgarilor luptă fratele Ţarului Ioan Asan, şi se pare că acest principe îşi avea reşedinţa statornică în Vidin, aşa încât el ar fi un predecesor al stăpânitorilor Vidinului de mai târziu [1].

Cetatea de graniţă a Împărăţiei bulgare resistă atacurilor, şi Ungurii se întoarseră acasă cu pagube; dar regele nu-pierdu Banatul Severinului de la Nordul Dunării: din potrivă, câţiva ani după aceia, dominicanii, cari năpădiseră în acest colţ nordvestic al peninsulei pentru nimicirea eresiei patarene, porniră o vie propagandă împotriva shismei Românilor de acolo, cari gustaseră poate şi ei din dulcile roade ale veselului patarenism. În anul 1238 regele Béla al IV-lea, care după expediţia de la Vidin luase încă din anul 1233 şi titlul regal bulgăresc, se gândia la o mare cruciată împotriva acestor îndărătnici eretici bulgari; şi era acelaşi Béla, care chiar ca principe moştenitor mânase cu spada în mână pe Cumani la cristelniţa de botez. Până a nu începe însă această de-a doua întreprindere mântuitoare, el ceru dela Papă dreptul de a putea numi, ca laic, episcopi «în ţara lui Asan, cum şi în ţara ce se chiamă Severin, în care, după mulţi ani de pustiire, lo-

„Banus transilvanus" sunt citate împreună cu acelea ale regelui: Zimmermann-Werner I, p. 181, no. 248. Cf. şi *ibid.*, I, p. 182, no. 249. V. mai ales Zimmermann-Werner, I, p. 96, no. 110, unde se vorbeşte de „bani pro tempore constituti" în Ardeal, la anul 1205.

[1] Fejér, IV[1], p. 22; Hurmuzaiki, I, p. 134.

www.dacoromanica.ro

cuitorii s'au înmulțit». În sfârșit un German, anume Conrad, care poartă foarte des numirea de «comes», pe care o câștigase probabil, în lupta contra dușmanilor regelui, primi, pe lângă alte multe localități dela Apus de Olt, în țara Ardealului, încă atât pământ cât ar putea cuceri la Miazăzi de râul de la hotar, Lotru, de la trecătoarea Turnu-Roșu: aici își înalță el un castel numit Lotru (Lothurvár) și ceva mai departe în sus un altul, Tălmaciu (Talmács). Pe el și familia lui îi întâlnim des și mai târziu, dar învestitura cu această loviște—cuvântul, de origine slavonă, înseamnă confluență [1], — nu avu nici un viitor [2].

Se pune acum întrebarea: cunoștea oare vre unul din acești principi și din aceste popoare amenințate drumul spre stepă, în care încă de mulți ani năvălitoarele cete mongoliče din Asia sfărâmau cele din urmă puteri ale Cumanilor din Cumania Mare? Când ne gândim la relațiile prietenoase care existau între Ioniță și urmașul său, de o parte, și călărețiі cumani, de alta, atunci nu ni apare cu neputință o astfel de rugăminte către căpitanii marelui Împărat al Împăraților mongol. În anul 1241 se stinse, după o domnie fericită, mai mult pașnică, cu adevărat împărătească, stăpânitorul din Târnova, Ioan Asan, și puține luni după aceia fugiră în desnădăjduită goană din fața pârjolitorului uragan mongolic toate popoarele și frânturile de popoare care se găsiau în calea acestei nenorocîri. Cetăți, reședințі episcopale, mănăstiri, orașe, sate, nimic nu mai rămase după măreața operă de distrugere, și supt ruine abia

[1] V. delimitarea hotarului din 1520 în Iorga, *Studii și documente*, V. pp 473-4.

[2] Actul de danie în Zimmermann-Werner, I, p. 53. Lămuriri în Iorga, *Sate și preoți*, pp. 158—61.

www.dacoromanica.ro

mai licăriră slab de tot flăcările mai nainte viu-strălucitoare ale cuceririi ungureşti.

Oamenii lui Batù, căpetenia hordelor din Chipciac ale Marelui-Han Ogotai, apucară în horde diferite calea pe care-i îndruma firea solului [1]. Cu felul caracteristic de luptă al Mongolilor, de sigur că nicio trecătoare nu fu scăpată din vedere, nicio vale nu rămase necercetată. Izvoare apusene precise asupra expediţiei tătăreşti în Ungaria nu există, aşa încât numai ici şi colo mai licăreşte câte ceva despre aceste groaznice întâmplări ale trecutului.

Peste Siretiu — ştirea aceasta o dă un călugăr contimporan — pătrunseră câteva cete în ţinutul episcopului Cumanilor, care, mână în mână cu guvernatorii regelui, întinsese teritoriul creştin, unguresc, până la acel punct şi-şi stabilise scaunul în târgul Milcovului, pe apa cu acelaşi nume, aproape de ţara „Brodnicilor“ [2]. Acesta fugi împreună cu ostaşii, preoţii şi locuitorii, iar Milcovul nu mai trăi decât ca slabă amintire în gura poporului şi ca goală titulatură pentru episcopul de „Milcovia“, de acum înainte mereu rătăcitor [3].

În ţara Secuilor castelele de hotar fură dărâmate, pe când din spre Miazănoapte, după lupte cu Statul acum în decădere al Haliciului, o altă ceată năvăli

---

[1] Cf. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck 189.. Acolo se aduce dovada că „Bezerenbam“, cu care avură de luptat Tatarii, nu putea fi o căpetenie a Românilor, căci nu se găsia pe pământ românesc. Ştirea se găseşte la un cronicar oriental de mai târziu, Fazel-Ullah Raşid, care strică straşnic numele. Cf. Onciul, *Orig. princ.*, pp. 36, 156-158.

[2] Pentru Brodnici şi Vrancea v. Motogna, *l.c. (Revista istorică*, an 1922, p. 55 şi urm.).

[3] Roger, *Miserabile Carmen*, in Florianus, *Fontes*, IV, p. 59; Hurmuzaki, I, pp. 622-3, nr. 495; Benkö, *Milcovia;* Strakosch-Grassmann şi prefaţa mea la vol. I-II din *Studii şi documente*.

www.dacoromanica.ro

în Ţinutul Rodnei şi Bistriţei şi-l pustiil, cu cel din Dej, în mers vijelios. «Hospites saxoni», din aceste părţi — *Sachsen, Szász,* Saşi sunt numiţi de ceilalţi, şi chiar ei îşi spun de obiceiu aşa[1] — veniseră mai târziu, numai pentru a exploata frumoasele mine de pe acest povârniş al Carpaţilor. Ei suferiră tot atât de mult ca şi ceilalţi locuitori cercetaţi de Tatari, ca şi Românii din „Transalpina", din Ţara-Românească propriu-zisă, şi avură nevoie de foarte multă vreme ca să se reculeagă întru câtva de pe urma acestei lovituri.

Tatarii biruiră chiar în mijlocul Ungariei, la râul Sajó, dar biruinţile lor nu li aduseră alt folos decât putinţa de a pătrunde mai departe sau de a se întoarce cu carăle încărcate acasă, în cunoscuta stepă fără sfârşit. Aşa făcură şi în anul 1242, când, bine înţeles, pentru a avea hrană şi desfătări, îşi mânară micii lor cai neobosiţi pe ţermul drept al Dunării.

Regele unguresc fugise, ce-i drept, din faţa învingătorilor la înfrângerea sa, dar, după ce aceştia se făcură nevăzuţi, el nu apăru câtuşi de puţin ca un stăpânitor zdrobit, care nu se mai poate de loc reculege şi rătăceşte nesigur. Béla al IV-lea era, din potrivă, un bărbat energic, şi puţini ani după nenorocirea sa el sta iarăşi în picioare, cu armele'n mână, gata să păstreze şi să mărească moştenirea părintelui. Chiar din anul 1247, urmând pilda înaintaşului său, el chemă în Banatul Severinului cavaleri străini cari-şi făcuseră nume mare în luptele contra păgânătăţii asiatice, pe Ioaniţi. Printr'un

[1] Numele de „Flandri" (cf. rom. Flondor) apare numai în corespondenţa papală, la începutul veacului al XIII-lea, într'o vreme când un Flamand de origine era arhiepiscop de Gran. Saşii erau în general *lucrătorii de mine din Bosnia şi felurite locuri.*

www.dacoromanica.ro

tratat pe care Papa-l întări în 1251, el li ceda tot ţinutul «cu munţii şi ţara care ţinea de ei». Cavalerii mai aveau pe de-asupra în stăpânirea lor nemijlocită două cnezate «olahe» până la Olt, acelea ale lui Ioan şi Farcaş. Regelui îi rămânea însă partea din veniturile pescăriilor dela Celeiu pe Dunăre, un sat care astăzi încă stă lângă un lac bogat în peşte. Ioaniţii însă nu pot avea niciun drept de stăpânire într'un al treilea «keneziatus», acel al lui Litovoiu [1] Voevod, şi nu pot ridica de acolo decât jumătate din veniturile regale: ţara rămase «Olacilor», precum şi *Ţara Haţegului* («terra Harszoc»), cuprinsă între acestea, rămâne Statului unguresc.

Ţara era pe vremea aceia destul de bine populată, ceia ce putem deduce din pomenitele venituri ale Coroanei, care sunt împărţite cu îngrijire, cum şi din morile şi bisericile amintite. Regele însă nu voia să vadă pe Cavalerii din Ordinul în mare parte frances numai în cetatea Severinului, ci avea, din potrivă, de gând să ocupe cu cetăţi toată linia Dunării [2] şi nu uitase de loc pretenţiile sale asupra Cumaniei fără stăpân, ai cării locuitori barbari se refugiaseră în cea mai mare parte 'n Ungaria, sau fuseseră luaţi de şivoiul tătăresc de popoare. De aceia el dărui Ioaniţilor cetatea Feketehalom («Feketig», Codlea), pe care trebuie să o căutăm foarte probabil în Ţara Bârsei—poate să fi fost unul din castelele de cruciată ale Ordinului Teutonic—, pentru ca de aici să stăpânească intrarea 'n Statul Cumanilor, unit în teorie cu Ungaria. Din această cetate, sau din alta potrivită

[1] Cf. Radovoiu, Berivoiu, etc.

[2] „Ut Danubius fortaficiis muniretur"; Hurmuzaki, I, p. 261, an. 1254. Cf. şi „An. Ac. Rom.", XXXVIII, pp. 80-1, 925-6.

www.dacoromanica.ro

pentru aşa ceva, li se impunea Cavalerilor datoria să meargă ori în spre Ţara Severinului, ori în spre Cumania, pe urmele de cucerire ale fraţilor lor din Răsărit, Teutonii, cei d'întâiu purtători de cultură în aceste ţinuturi. «Terra»—*ţara*, nu cnezatul—*judeţul*, Voevodului Seneslav, un «Olacus», rămase în stăpânirea proprietarului ei de până atunci; de aici se scoteau încă venituri regale; în restul ţinutului cuman însă, Ungaria renunţa la orice amestec fiscal pe timp de douăzeci şi cinci de ani deplini, după a căror scurgere trebuia să aibă loc o împărţire a profitului între donator şi dăruiţi [1].

Ioaniţii par într'adevăr să fi venit în «ţară» [2], dar nu rămaseră decât scurtă vreme, şi, pentru cnezi, pentru voevozii cu «cnezat» sau pentru cei cu Voevodat propriu, înfeodarea din anul 1251 nu avu nicio urmare. Ţarii bulgari care urmară lui Ioan Asan erau copii nevrâstnici, şi cel de-al doilea dintre ei, Mihail Asan, avu destul de lucru cu vecinii săi greci de la Miazăzi. De aceia nu erau de temut duşmanii din partea lor, cum tot aşa de puţin din partea temuţilor Tatari, cari se întoarseră la hordă, la reşedinţa lor din Capciac. Cu totul altfel fu însă când, prin suirea în scaun a usurpatorului Constantin (1258), care-şi adause numele de Asan, o prefacere se întâmplă în Bulgaria şi când în Tataria apusană, la «Tocharii» Bizantinilor, se ridică Nogai şi supuse mânii sale de fier războinicii şi popoarele de la Nordul Mării Negre.

[1] Diploma, în forma întărită de Papă, în ediţia ultimă, Zimmermann-Werner, I, după reproducerea colaţionată din Hurmuzaki, I. Multe greşeli sunt cuprinse într'însa, care de altfel se află şi în original; aşa de ex. în loc de „intra Litvoi" trebue cetit: „in terra Litvoi"; după probele fototipice din Hurmuzaki se vede că Voevodul se chiamă „Litvoy", iar nu Lirtioy sau Litvon, ceia ce e lipsit de orice sens.

Am mai aflat numele. Cf. şi „Litavor" din pretinsa diplomă a lui Iuga-Vodă, de care vom vorbi mai departe.

[2] Cf. Hurmuzaki, I, p. 261, an. 1254: „partim collocavimus".

www.dacoromanica.ro

Şi cu atât mai mult se întâmplă aceasta, cu cât în Ungaria, în cei din urmă ani ai regelui Béla şi supt urmaşii lui, începu o perioadă de dărăpănare, de certuri lăuntrice, care zdruncină puternic în ochii vecinilor situaţia regatului. În anul 1261, zece ani după marile planuri cu Ioaniţii, «primogenitul» regelui Ungariei luă titlul de stăpânitor, şi încă pe acela de «duce al Ardealului» şi «dominus Comanorum». O luptă aprigă se iscă între dânsul şi părinţii săi, şi el trebui să-şi caute refugiu în Codlea (Feketehalom) împreună cu câţiva «comites» şi «bani», precum şi cu băştinaşi de rînd cari se alipiseră causei lui. Dar nu se putu menţinea şi trebui să fugă spre Dunăre [1]. Prin mijlociri izbuti el în sfârşit la 1262 să împace pe tatăl său; până la urcarea în scaun (1270) tânărul ramase supraveghetor regal al ţerii de peste pădure şi domn al Cumanilor, ceia ce fără îndoială nu se raporta la fugarii acestui neam aşezaţi în Ungaria, ci la Cumanii liberi de la Dunăre şi la ţara lor. Fiindcă se unise cu aceştia, cu păgânii, suferi dojana indignatului Papă [2]: până şi la împăcarea cu tatăl său ceruse «sfatul căpeteniilor cumane» [3].

În cursul acestui exil politic, Ştefan plănuia să alcătuiască un fel de Stat răsăritean cumano-bulgăresc, un nou «Osterreich», pentru ambiţia sa de «iunior rex», şi el se folosi de starea de lucruri foarte încurcată din Balcani pentru a-şi satisface poftele de anexare. Pare că şi-ar fi găsit un ajutor credincios în Voevodul Seneslav din Cumania românească —a cărui reşedinţă era, pe cât se pare, în Argeş,—

---

[1] „Ad partes danobiales"; Zimmermann-Werner, I, p 114; cf. şi anul 1273.
[2] Hurmuzaki, I, pp. 314-315.
[3] *Ibid*, p. 301.

www.dacoromanica.ro

în cetate, nu la «curte» —, care încă din 1330 apare ca fiind cel mai vechiu Scaun domnesc—, căci fără ajutorul acestuia sau fără să lupte împotrivă-i, n'ar fi putut trece de cinci ori împotriva ţerii de dincolo de Dunăre. El atăcă Plevna, mai târziu aşa de vestită, pătrunse odată până la Capitala Imperiului bulgar şi luptă chiar cu Paleologii greci, cari în 1261 smulseră Latinilor Constantinopolul [1]. Era o continuare a luptelor care începuseră prin năvălirea Bulgarilor în Ţara Severinului, pe vremea când Ungaria era ocupată cu regele Boemiei. Ştefan în persoană apăru în faţa zidurilor Vidinului, însă fortăreaţa nu se deschise nici de data aceasta Ungurilor [2].

Dar mai departe nu ajunseră Ungurii, şi Ladislau Cumanul, fiul lui Ştefan cel mort în 1272, precum şi fratele său Andrei al III-lea, care, în 1291, la suirea sa pe tron, veni în Ardeal pentru a pune lucrurile în ordine legală, nu întreprinseră nimic în această direcţie, decât că purtară şi mai departe titlul de rege bulgăresc, care nu spune nimic. Stăpân la Dunăre era acum temutul Nogai.

Un simplu şi necioplit Tatar, care nu ţinea nici la haine şi nici la aur şi argint, ci numai la frumoasele femei din Bizanţ, acesta trăi câtăva vreme ca şi călăreţii săi, de cari se deosebia numai printr'o mai mare cruzime şi vitejie. Încă din timpul lui Ştefan, când acesta era «dux» în Ardeal, imitatorul lui Attila şi al haganilor făcu pe Unguri să simtă vecinătatea sa. Se pomeneşte despre o expediţie tătărească de jaf, despre negocieri cu Tatarii cam pe

[1] Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 271, după pasagii din diplomele din Fejér.

[2] Hurmuzaki, I, pp. 299, 310-11, 315-7, 339, 462-3, no. 372: bătălia de la Lom; era una din cele două expediţii la care „tânărul rege" luă personal parte (v. p. 349).

www.dacoromanica.ro

la 1263: regatul cere odată ajutorul Papei împotriva unui mare atac amenințător din partea acestor barbari. Dar în curând ostașii lui Nogai găsesc o ocupație aproape statornică în Peninsula Balcanică: acolo sunt chemați în ajutor de Împăratul bizantin împotriva Țarilor bulgari, sau de răzvrătiții demnitari greci împotriva stăpânilor [1]. După ce Constantin Asan se îmbolnăvi, așa că nu mai putea nădăjdui o însănătoșire, țeranii proclamară Țar (1277) pe un crescător de porci, Lachanas sau Brdocba [2], fiindcă bătuse o ceată de Tatari. Însă acest Împărat-păstor, și tot așa ocrotitul Bizantinilor Ion al II-lea Asan, trebuiră să-și caute scăpare la stăpânitorul dunărean, când Cumanul Terteri (1280) îi înlătură pe amândoi printr'o nouă usurpare norocoasă [3]. Nogai resolvi mai ușor cearta pentru coroana bulgărească, punând la un ospăț barbar să-l gâtuie pe fostul păstor. Ceva mai târziu toată Bulgaria și Tracia fură pustiite, iar locuitorii nu mai găsiră adăpost decât în orașe. Împăratul bizantin se temu că Românii din Balcani s'ar putea uni cu năvălitorii [4], printre cari se găsiau foarte mulți din neamul lor, cari, parte de bună voie, parte de nevoie, veniseră, în cete de călări, înarmați cu arce, după modul tătăresc, și astfel acești sărmani locuitori de munte fură mânați pe vreme de iarnă în Asia, pierzând cu acest prilej cea mai mare parte din micul lor avut [5].

---

[1] Pahimere, I, pp. 231 și urm., 345 și urm.
[2] Jireček, *l. c.*, p. 276, nota 21.
[3] Pahimere, pp. 433, 467; II, p. 265.
[4] Cf. Nichitor Gregoras: Οἱ ὑπὲρ τοῦ Ἴστρου Μασσαγέται.... Ἀλάνοι (Ἀλάχοι?). Μασσαγέται trebuie pus în legătură cu οἱ πέραν Ἴστρου Γέται οἱ ὁμόσκηνοι τοῖς Σκύθαις la Cantacuzino, I, p. 465: οἱ δὴ καὶ χριστιανοὶ τυγχάνοντες, ἄνωθεν ἔπειτα τῇ βιαίᾳ χειρὶ τῶν Σκυθῶν ὑπαχθέντες, σώμασι μὲν ἐδούλευσαν ἄκοντες, τὴν δὲ γνώμην αὐτονομίας ἀεὶ κατεβίβρωσκεν ἔφεσις καὶ τῶν ἀσεβῶν ἀλλοτρίωσις; I, p. 204.
[5] Pahimere, II, pp. 106—8.

www.dacoromanica.ro

Dar pe la sfârşitul veacului îl ajunse şi pe Nogai ceasul răsplătirii, şi chiar dela unul de-ai lui. Un alt fruntaş al stepei se ridică împotrivă-i, Toctai, un bărbat care se putu curând făli cu o înrudire bizantină, pe jumătate împărătească; Nogai fu învins şi ucis. Fiul său, Ciuchi, ginerele Ţarului bulgăresc Terterii, care, acesta din urmă, îşi căută în aceste vremuri groaznice un refugiu la Adrianopol, dar nu fu primit de Împăratul Răsăritului, fiindcă acèsta nu se încumeta să-şi iea pe seamă aşa ceva, Ciuchi încercă să întemeieze stăpânirea tatară în Bulgaria, dar cumnatul său îl prinse şi puse pe Evreii din Târnova să ucidă mişeleşte (1295) odrasla lui Nogai[1].

În sfârşit se limpeziră aceste tulburări, şi Teodor Sventslav, cumnatul ucigaş, purtă aproape treizeci de ani coroana bulgărească. Totuşi el nu stăpâni ţara întreagă: stăpânirea dela Mare a lui Mytzes[2] dispăruse într'adevăr, dar în Vidin se alcătui un anti-Ţarat. Stăpânitorul bulgar cu care Ştefan al Ungariei avu de dus luptă era un anume Sfentislav, de origine Rus, care, recunoscut chiar în ţinuturile muntoase, se încuscri cu biruitorii săi şi peri ceva mai târziu prin intrigi femeieşti la Târnova, unde fusese ademenit[3]. După dânsul apare în Vidin Sişman, care stă în foarte strânse legături cu locuitorii ţermului românesc şi-şi caută chiar scăparea la ei pe la 1290[4]. Fiul acestui Sişman, Mihail, ajunse Ţar în Târnova la 1323, după sfârşitul Terterizilor. Nepotul său, Alexandru, era în sfârşit ginerele lui «Basarabă-Ivanco» (fiul lui Ivanco),

[1] *Ibid.*, p. 262 şi urm.
[2] Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 270 nota 3.
[3] Cf. Pahimere, I, p. 181, diplomele citate mai jos şi Jireček, *l. c.*, pp. 275—6.
[4] Daniil, istoricul sârb, la Jireček, *l. c.*, p. 282.

www.dacoromanica.ro

Voevodul «Ungro-Vlahiei». Mihail se războiu chiar de la începutul domniei cu duşmanii săi, având aliaţi ἐξ Οὐγκροβλάχων[1]: tocmai se întemeiase un Stat românesc unitar dintre Românii cari erau socotiţi ca trăind supt stăpânirea nominală a Coroanei ungureşti, şi acest Stat dovedi suzeranului, supt acest Basarabă (Basarab)[2], în anul 1330, că putea birui şi fiinţă neatârnat.

Basarab îşi avea reşedinţa în Argeş; aparţinea prin urmare ramurii lui Seneslav cel cu nume sârbesc, şi era un fiu al presupusului fecior al acestuia, «Tocomerius», Tihomir (cf. numele lui Tih, tatăl Ţarului bulgăresc) sau, «pe creştineşte», Ivanco (Iancu), un nepot al Voevodului ce domnià la Răsărit de apa Oltului între 1247—1251. Ostaşii lui erau aceiaşi «Alani», «Maşageţi», «Geţi», cari se lăudau după moartea lui Nogai că ei câştigaseră de fapt biruinţile ce i se atribuiau aceluia: prin mijlocirea episcopului de Vicina trecură ei atunci cu luntrile lor peste Dunăre, cam vre-o 15.000 la număr, şi săvârşiră multe isprăvi bune şi rele 'n Împărăţia grecească[3]. Dar cum putu el să-şi întindă puterea peste «cnezatul» vecin, unde domnise Litovoiu, şi să înlăture pe banii ungureşti din Severin?

În parte prin însuşi sprijinul inconştient al Ungurilor. Marca ardeleană era neliniştită încă şi după luptele din 1260: pe la 1270 biserica episcopală din Alba-Iulia fu arsă de către Saşii veşnic duşmănoşi faţă de dânsa, într'o mare expediţie de răzbunare, de altfel necunoscută[4]. Când în 1272 ajunse la domnie Ladislau al IV-lea,

[1] Cantacuzino, I, pp. 175—6.
[2] Cf. Talabă, Tâncabă (Tâncăbeşti).
[3] Pahimere, II, p. 268 şi urm.
[4] Zimmermann-Werner, I, pp. 132-3.

www.dacoromanica.ro

Litovoiu şi fraţii lui, ţinuţi până acum în frâu de Ştefan, nu mai voiră să plătească, pentru ţara Haţegului, de sigur, acele *redditus* regale —, neîmplicând vasalitate, când Polonia le dădea Bosniei, — pomenite încă în 1247 şi 1251. Poate că ei erau în alianţă cu Bulgarii din Vidin, şi chiar Dorman — un vechiu nume românesc, dovedit şi istoriceşte[1] —, împotriva căruia regele 'n persoană porni la luptă, se număra printre prietenii lor. Un «magistru» Gheorghe, fiul banului Simon, care trăia încă 'n 1331 prin ţinutul Târnavelor, e trimis împotriva lor. Dar Litovoiu căzu în luptă, şi fratele său Bărbat[2] trebui să-şi răscumpere cu mulţi bani liberarea din captivitatea ungurească. Din mânile acestui Bărbat, prin luptă sau prin înţelegere paşnică, poate chiar printr'o încuscrire, a căpătat foarte probabil Basarab ţara de la apa Oltului şi a întemeiat principatul «Transalpinei», cum îl numesc Ungurii, al «Ţerii ungro-vlahice», cum îl numesc Grecii şi Slavii[3].

Stingerea dinastiei arpadiane fu o întâmplare prielnică, ce folosi cu atât mai mult, cu cât o nouă Casă domnitoare căpătă abia după îndelungi lupte recunoaşterea: când Ardealul întreg sta supt arme pentru a sprijini pe regele german Otto de Bavaria în contra concurentului franceso-neapoletan şi când puternicul stăpânitor al ţerii, Ladislau, Voevodul Transilvaniei şi Solnocului, îl ridică pe scut, dinaştii transalpini îşi putură urmări nebă-

[1] V. Ioan Dorman, sub-comandant în castelul Craşov, 1364 ; Hurmuzaki, I², p. 88, no. 64.
[2] Numele e foarte des prin cercul Iniedoarei. V. şi Râul-lui-Bărbat.
[3] Hurmuzaki, I, p. 394, no. 434 ; p. 449, no. 493.

www.dacoromanica.ro

gaţi în samă şi nestânjeniţi propriile lor planuri de organisare [1].

Încă din anul 1291, după un timp de tulburări, când, întocmai ca în 1275, se întâlnesc trei bani de Severin de-odată, apare iarăşi comandant al Severinului viteazul învingător al Bulgarilor, Laurenţiu —, fiul unui meritos Voevod transilvănean cu acelaşi nume [2]—, care după pustiirea Tatarilor îngrijia în numele regelui de restabilirea culturii ţerii [3]. Laurenţiu mai avea şi demnitatea de comite al cetăţilor Keve şi Crasov şi al pământului d'imprejur, era deci un puternic căpitan de margine în regatul Ungariei [4]. Aceasta se întâmplă pe vremea când ultimul rege din neamul Arpadienilor veni în Ardeal, pentru ca în persoană să hotărească din nou lucrurile de acolo. Laurenţiu muri probabil nu mult după aceia, şi, prin tulburările următoare, găsi un urmaş în cârmuitorul român de pe ambele maluri ale Oltului, care ajunse astfel «stăpânitor al Banatului de Severin» [5].

Marea răscoală a Saşilor ardeleni împotriva lui Carol Robert, învingătorul lui Otto, răscoală care necesită apariţia personală a nesuferitului străin şi care deslănţui pentru mai multe luni anarhia la hotarul Carpaţilor, precedă numai cu şase ani războiul pentru neatârnare al lui Basarab. La umbra acestor două puteri în decădere, cea ungurească şi cea bulgărească, tânărul Stat român «transalpin»,

---

[1] Ceia ce povesteşte cronicarul stirian Ottokar despre o captivitate a lui Otto la Voevodul „valah", se razimă pe o naraţiune contemporană, *Mon. Germ. Hist., Deutsche Chroniken*, V, 1-2. Cf. *Rovista istorică*, an. 1920, p. 1 şi urm.; 1921, p. 1 şi urm.

[2] Zimmermann-Werner, I, pp. 136-7.

[3] *Ibid.*, p. 71, no. 79.

[4] Hurmuzaki, I, p. 519, nr. ccccxx.

[5] Aşa se numeşte urmaşul său, Mircea, în cei d'intâiu ani ai veacului al XV-lea (Hasdeu, *Arh. ist.*, I, p. 98; Venelin, *l. c.*, p. 23).

www.dacoromanica.ro

de la Dunăre își înalță semeț capul, căutând nerăbdător aierul liber al neatârnării, soarele strălucitor al luptelor biruitoare, pentru ca să poată respira liber și să se poată desvolta.

Înainte însă de a trece la povestirea luptelor pentru neatârnare este necesară o expunere a situației țerii și oamenilor, a moravurilor stăpânitoare, a ideilor conducătoare și a sentimentelor mai puternice. Căci, când voim să pricepem desvoltarea unui popor, trebuie să-i cunoaștem mai întâiu particularitățile, adecă însușirile care, mai ales aici, la apariția clară, istorică a unui nou neam, conlucrează cu factorii politici, războinici și culturali. Într'aceasta însă trebuie să avem în vedere mai mult înlănțuirea internă decât succesiunea cronologică.

www.dacoromanica.ro

Partea a doua

Viaţa economică şi culturală a poporului românesc

CAPITOLUL I.

Păstori «rătăcitori» şi plugari aşezaţi. Împărţirea populară a Românilor în locuitorii dela munte, munteni, şi locuitorii câmpului, ţerani.

Ca popor de plugari şi păstori, aşa apare neamul românesc în pragul istoriei sale. Dar între păstori şi plugari nu este o graniţă bine hotărîtă. Chiar Aromânilor din Pind nu li era cu totul străin plugăritul pe propria lor ţarină — aceasta o şi arată într'o anumită măsură vocabulariul lor privitor la munca şi produsele câmpului. În satul de păstori de la munte, unde de obiceiu locuiau femeile, copiii şi bătrânii — «munţii aromâneşti» se chema ţinutul acesta la Românii din Pind, scurt «*muntele*», fără calificativ, la Românii din Nordul Dunării —, ocupaţia tuturor locuitorilor nu era una şi aceiaşi. La Nordul Dunării [1], bărbaţii se coborau cu, turmele care hrănesc şi îmbogăţesc, abia la sfârşitul lui Iunie, de Sf. Petru şi Pavel, spre şes, unde rămâneau tot restul verii, toamna şi iarna, pentru a se

[1] Pentru starea lucrurilor în Tesalia v. mai sus; aici familiile locuiau în valea ocrotită, nu pe muntele propriu-zis.

www.dacoromanica.ro

întoarce acasă numai odată cu primăvara înverzită, de Paşti şi serbătorile ce urmează [1]. Aici locuiau ei laolaltă cu femeile lor timp de trei luni încheiate, iar nunţile şi petrecerile li dădeau totuşi răgaz să pună mâna şi pe plug şi să-şi ajute neamurile la munca grea de primăvară, pe care o aduce cu sine sămănatul în strâmtele văi şi pe înaltele podişuri. De altfel sorocul de trei luni n'are o valoare generală: Domnii români se plângeau în veacul al XVIII-lea că păstorii ardeleni, Ungurenii, adecă acei veniţi din Ungaria, părăsiau nu rare ori păşunile, odată cu venirea iernii, pentu ca să se întoarcă acasă, după ce luaseră tot bunul văilor cu oile lor [2]. Locuitorii statornici ai satului nu erau de altfel surguniţi pe stâncoasele înălţimi neroditoare: aproape nicăiri în veselii Carpaţi nu se întâlneşte trista stâncă pleşuvă din munţii Dalmaţiei sau de pe culmea Pindului, unde omului sălbătăcit îi e sortită o viaţă numai de păstor sau de haiduc. Aici, din potrivă, pământul e peste tot potrivit pentru agricultură.

Nu numai conclusia logică, ci şi faptele, stări de lucruri dovedite prin hrisoave, duc la această observaţie. Despre viaţa poporului românesc în Carpaţi în vremea mai de demult ni dau deslușirile trebuincioase documente ardelene şi moldoveneşti, contracte şi scrisori particulare. În Scaunul săsesc al Sas-Sebeşului Românii posedă «ocine» şi cer tot mai mult de la şeful străin al târgului, şi cu toate acestea păstorii îşi mână turmele pe pământul vecin românesc, unde pe basa învoielilor sunt primiţi în schimbul unei dări foarte mici. Nu

[1] Marian, *Nunta la Români*, pp. 73-4.
[2] *Studii şi documente*, V, pp. 157-8, no. 105.

www.dacoromanica.ro

departe de munții Bihorului· populația Scaunului din Orăștie arată o deosebită aplecare pentru munca la câmp, și acești eretici greco-catolici sunt învinuiți că ar avea de gând să se așeze cu încetul în *sessiones christianorum;* ca «birnici ai regelui», sătenii români cer locul de ogor, care era de împărțit în urma dărâmării unor case[1]. În Scaunul de odinioară al Brașovului, unde, înainte de venirea Sașilor în Ardeal, Românii, ca urmași ai Slavilor, aveau o localitate cu acest nume, trăiau, întocmai ca în marele sat, cât un târg, Săcelele, numeroși Mócani chiaburi, fără ca pentru aceasta așezările lor, în casul când nu ajungeau până chiar sus pe înălțimi, să fi avut nevoie de ogorul vecinilor. Într'un alt colț al Ardealului sudic, în Ținutul Sibiiului, unde orașul săsesc, Hermannstadt, poartă și acest nume băștinaș, ce sună slavonește, de Sibiiu, și e încunjurat și ocrotit de un brâu de curate și înfloritoare sate românești, de cel mai frumos tip național, lipsa vremelnică a bărbaților, duși cu turmele lor la «Munteni», de cealaltă parte a muntelui, nu stinghерește câtuși de puțin exploatarea bogatului șes de la poalele Carpaților[2]. În «vidicul» din preajma Bistriței, o interesantă veche așezare săsească în depărtatul și singuratecul colț nord-răsăritean al țerii ardelenești, în nemijlocită învecinare cu Moldova primelor timpuri, păstorii *iese la munți,* dar, pe lângă oi, cai, boi, capre, bogății Mocanilor români, cari ocupă un întreg ținut bogat, constă și în ogoare, pe care ei le numesc *locuri, moine* (pe slavonește), și pe care cultivă

[1] Cf. Amlacher, *Urkundenbuch der Stadt und des Stuhles Broos,* Sibiiu 1879, în 8°; Iorga, *Sate și preoți din Ardeal,* București 1902, p. 106 și urm.

[2] Iorga, *l. c.,* p. 118 și urm.

www.dacoromanica.ro

vechea hrană națională, meiul și hrișca[1]. În muntosul Maramureș, Românii, cari în cea mai mare parte ocupă laolaltă cu Rutenii munții și văile, nu au în mai mică măsură decât privilegiații *hospites* unguri și sași ai regelui parte din «terrae arabiles»[2]; «possessiones» ale lor sunt pomenite în hrisoavele regale alături cu ale celorlalți[3].

În colțul nord-vestic al fostului principat al Moldovei exista până la ocuparea Bucovinei de către Austria o obște țerănească ce cuprindea douăsprezece sate sau cătune mai mici și câteva grupe de munți, Câmpulungul. Membrii acelei obști ocupau o poziție în deosebi de favorisată în ce privește dările și erau cârmuiți de slujbași proprii, în parte aleși, în tot casul băștinași și cu trecere în localitate. Ei erau mai ales ciobani și-și plătiau dările mal mult în turme de oi, care erau predate anual Domnului pentru plata haraciului la Poartă. Dar, cu toate că ei, ca păstori, se jăluiau mereu de greutatea hranei lor în niște locuri sărace, rău așezate, totuși cu securea în mână își curățiau mici livezi și ogoare în mărețele păduri bătrâne din apropiere; în aceste curături, *lazuri*, *runcuri*[4], rodul asprei lor munci, găsiau tot ce li trebuia pentru hrana oilor lor — Câmpulungenii se coborau numai rare ori, excepțional, în văile marelor râuri — și sămănau atâta grâu, mai târziu atâta porumb, cât li trebuia pentru nevoile casei.

Astfel deci, prin cunoașterea adevăratei stări a poporului și a țerii, cade prejudecata istorică despre veșnicele și fără de țel «rătăciri», provocă-

---

[1] *Studii și documnente*, V, p. 382 și urm.
[2] Mihályi de Apșa, *Diploame maramureșene*, I, p. 8.
[3] *Ibid.*, *passim*.
[4] V. G. Popovici, în *Convorbiri literare*, XXV, p. 706 și urm.

www.dacoromanica.ro

toare de confusii, ale păstorilor din cari s'ar fi alcătuit în mod exclusiv neamul românesc în evul mediu. Păstorii români erau numai o parte din numerosul neam şi aveau pentru hrana turmelor lor un ţinut de folosinţă destul de mărginit, pe care fiecare generaţie îl lăsa celeilalte. Mulţi nici nu ieşiau măcar din locurile lor de adăpostire în munţi, ca de ex. ţeranii din Câmpulung. În documentele ungureşti găsim alţi oameni cari nu cereau nimic mai cu aprindere decât să capete ca loc de păşune pământul hotărît pentru Saşi şi plătiau în schimb noilor stăpâni ai pământului un «terragium» [1]). Aromânii, cu toate că se deosebesc în oarecare măsură de acest tip, sunt totuşi foarte de aproape înrudiţi cu el, alcătuiţi din aceleaşi elemente etnografice, ca o fărâmă răzleţită 'n depărtare din sinul poporului românesc unitar ; felul lor de viaţă e determinat de condiţiile naturale proprii cuiburilor lor din Pind, şi numai în timpul din urmă păstori de acolo au pătruns excepţional până prin «Bosna»—, Bosnia [2]. Vlahii cari sunt pomeniţi în veacul al XIV-lea ca proprietari vremelnici şi birnici ai păşunilor, dar şi ca plugari şi proprietari de podgorii, nu trebuiesc socotiţi ca urmaşii elementului romanic din Moesia, care element, represintat fiind mai bine în aceste ţinuturi, şi-ar fi păstrat aici posiţia, ci ca Aromâni din împrejurimile Prizrenului [3]. Sunt aceiaşi locuitori de munte cari sunt arătaţi în tradiţia istorică a Ragusei ca păstori şi cărăuşi, «Vlachi

[1] Zimmermann-Werner. I, p. 80.
[2] Papahagi, *Din literatura poporală a Aromînilor*, p. 938.
[3] V. Zaconicul lui Ştefan Dusan, ediţia Novacovici, şi comentariul romantic al lui Hasdeu în *Arh. istorică*, III. Cf. şi, hrisoavele lui Ştefan Uroş al II-lea în *Spomenicul* din Belgrad, IV (1890) ; o lămurire a lui I. Bogdan în *Conv. Liter.*, XXIV, p. 488 şi urm.

www.dacoromanica.ro

de montanea». Acești Macedo-Români, despre a căror țară se vorbește în documentele mai sus pomenite ca «partes Vlachie»[1], acești represintanți ai elementului romanic de odinioară din Dalmația și Iliria, se găsesc de-a lungul coastei Adriaticei până la Zengg (Senj, Segna). Ca Morlahi, Uscoci — până în Carniolia—ei au jucat, după cum se știe, în veacul al XVI-lea și al XVII-lea, în războaiele dintre Veneția și Turci, un rol care se poate asămăna cu acel al vechilor Iliri înainte de înfrângerea lor de către Romani. În lupta Casei de Habsburg împotriva Turcilor, Românii din Bosnia își fac cunoscut numele prin foc și pârjol și prin spionaj în țara dușmanului: ei sunt împărțiți în *cete* [2]), conduși de voevozi, cnezi și *harambași*, și au printre ei preoți și episcopi [3].

Toți acești Vlahi și Morlahi uitaseră încă din vremea de atunci limba lor romanică și-și însușiseră pe cea slavonă a numeroșilor lor vecini: numai în numele lor generic de «Valachi», «Balachi», «Wlahones», în unele cuvinte păstrate și în numele lor de botez: Radul, Păunovici, Dragul, Frâncul, Barbul, Barbici etc., li se mai poate recunoaște origina. Scrisorile lor «țirulice», prin care în anul 1596 jurară credință față de creștinătate și represintanța ei, monarhia habsburgică, erau fără îndoială scrise pe sârbește. Cu toate că au o organisație care aduce puțin cu a Românilor— Aromânii nu cunosc numele de cneji și voevozi

---

[1] Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 69. Mai ales Jireček, *Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa* („Sitzungsber. der böhm. Gesellsch der Wissensch.", 1879).

[2] „Tschetta."

[3] Cf. Bidermann, în *Mitteilungen des hist. Vereins für Steiermark*, XXI, Graz, 1883, p. 3 și urm.; *Die Serbenansiederungen in Steiermurk und im Warasdiner Grenzgeneralate.*—Inedite în Archiva din Agram.

www.dacoromanica.ro

şi sunt obişnuiţi să recunoască numai căpetenii străine —, aceşti Uscoci vlahici din Dalmaţia şi Carniolia, ţară de hotar, şi Bosnia sau Slavonia par totuşi să fie mai degrabă o ramură rămasă în depărtare a acestora din urmă decât să aibă vre-o înrudire de sânge mai apropiată cu locuitorii de pe ţermul Dunării.

Mai departe, şi până astăzi se găsesc în Istria ţerani români cari, locuind în aproape nouă comune ale peninsulei—Castelnuovo, Pisino, Albona, etc.—, nu şi-au păstrat numai numele lor național de Rumeri—derivat prin rotacism din Rumeni (ei sunt numiţi de vecinii Slavi în batjocură *Cici* sau *Ciribiri*, după unele cuvinte din vocabulariu[1]),—ci în parte şi felul de a vorbi din vechime, mai ales în generaţia mai bătrână. Filologii socot felul lor de a vorbi ca un dialect special, o a treia ramură a limbii românești, în care se cuprinde şi cea aromânească—, dar, prin felul cum tratează pe *l* între *c*, *g* şi o vocală, prin păstrarea lui *n̂*, prin forme ca *miară*, *reace*, în loc de «miere», «rece», în care, ca şi în limba aromânească, nu se găseşte prefacere în anumite casuri a diftongului *ea* în *e*, prin înlocuirea lui *ĕ* prin *ţ*, etc., prin toate acestea se deosebeşte acest dialect de limba românească aşa cum e vorbită astăzi, pe când tocmai în acestea se poate găsi o asămănare cu dialectul aromânesc[2]. De altă parte, *Rumerii* sunt numiţi «Cicerei» de către vecinii lor slavi, în mijlocul cărora erau să se pierdă, uitându-şi din ce în ce mai mult limba. Cuvântul, a cărui explicare s'a încercat adesea

[1] V. şi Popovici, în *Romania*, an. 1903. Şi în documentele lui Ştefan-cel-Mare, ed. Bogdan, este un *Rumâr*, Bodea.

[2] V. Philippide, *Introducere în istoria limbii şi literaturii române*, Iaşi 1888, pp. 28—9.

www.dacoromanica.ro

în zădar, nu este poate altul decât Ţinţar, o poreclă care se dă Aromânilor de către străinii ce-i încunjură, pe lângă cealaltă poreclă de «Cuţovlahi», Români şontâci, adecă simplu: Români de la munte, de oare ce îşi păstrează şi la şes şi şi în oraşe mersul lor greoiu [1] (dacă «Cuţ» nu trebuie apropiat, ca o poreclă, de Moţ).

Numele de Ţinţari — fie că a fost născocit de Slavi, de Greci ori de Turci — nu se raportă în niciun caz la particularitatea Macedo- şi Istro-românilor de a preface pe *c*, care nu li e cunoscut nici Grecilor, în *ţ*. Acesta este mai curând unul din numele enigmatice cu care sunt porecliţi Muntenii, mai ales păstorii, de locuitorii dela şes, şi corespunde în oarecare măsură explicaţiei date mai sus, de «şontâci». Păstorii de pe malul stâng al Dunării, Românii cei mulţi, se simt ei înşii ceva deosebit de locuitorii de la şes, stăpânii *ţarinei*, *ţerii* şi ai *bălţii*. Ca stăpâni ai muntelui şi tot odată usufructuari ai şesului, ei se socotesc ca mai de neam şi muncesc cu mândrie *muntele*, patria lor. Există şi deosebiri de limbă între păstori şi ţerani: aşa locuitorii culmilor şi văilor Bihorului au expresiuni loçale care sunt, ce-i drept, înţelese aiurea, dar nu întrebuinţate [2]. Îmbrăcămintea, iarăşi, nici ca formă, nici ca material, nu este aceiaşi: păstorii poartă pantaloni strimţi, foarte lungi şi încreţiţi, cari se chiamă *iţari*, cunoscuţi încă şi în regiunea deluroasă a Moldovei, nu însă în şesul unguresc şi al Ţerii-Româneşti. Ţeranul, locuitorul

[1] Cf. încă asupra Istro-Românilor Ioan Maiorescu, *Itinerariu în Istria*, 2 ediţii în 1874 şi 1900; Miklosich, *Wanderungen* şi *Rumunische Untersuchungen*, I, în „Memor. Acad." Viena, XXXII, 1881 apoi Byhan, în Anuariul Seminariului românesc al d-rului Weigand din Lipsca, vol. VI; Popovici, în *Studj di filologia romanza*, IX, p. 26.

[2] V. Frâncu şi Candrea, *Românii din Munţii Apuseni*, Bucureşti 1888.

www.dacoromanica.ro

de pe lângă ape, în Ardeal, dincolo de «pădure», din spre Tisa, în Ţara-Românească şi Moldova, dă vecinului, care-i este oaspete în timpul iernii, numele de *muntean, pădurean,* adecă locuitor al munţilor şi pădurilor[1], dar mai de obiceiu pe cel de *mocan* sau *moţ,* adecă unul sau altul din aceste nume după înălţimea la care se află sălaşurile locuitorilor de munte şi după portul corespunzător acestor împrejurări locale. Prin rătăcirile sale în spre Sud-Est, în Dobrogea şi Basarabia, unde se desfăşură întinsele câmpii goale, năpădite de sălbatecă iarbă înnaltă, mocanul şi-a câştigat în deosebi o mare faimă ca păstor clasic. Cu porecla aceasta de mocan şi moţ, dată conducătorului de turme, trebuie să se pună în legătură şi numele de *Cincer, Ţinţar* şi încă şi mai mult numele de *Huţul* — la obârşie de sigur Huţ la care s'a adăugat mai târziu articolul, ajuns cu timpul de neînţeles —, care se dă mocănimii slavisate din Nordul Bucovinei.

Pentru mocan şi moţ, plugarul legat de câmpul său şi nevoit să muncească într'una pentru a scoate hrană nouă, este un *ţeran,* după cum de obşte şi şesul se chiamă *ţară* şi după cum încă şi astăzi păstorul din Ţinutul Braşovului, din Ardeal, dă numai rare ori României vechi numele ei de Stat, *România,* ci în graiul obişnuit vechea denumire de *ţară.* În înţeles naţional, pentru el *ţara* e Ţară-Românească: pământul românesc este pretutindeni unde el găseşte în majoritate sau exclusiv oameni cari se pot înţelege cu dânsul. În toată *Ţara-Românească,* va cânta poporul, nu-i mândră ca Ardeleanca. Celelalte numiri geografice întrebuinţate mai târziu de cărturari şi necărturari: Ardeal,

[1] Silvestru Moldovan, *Ţară-Românească.* Sibiiu, 1892, pp. 60-1.

www.dacoromanica.ro

Muntenia, Moldova, Dobrogea, Basarabia, Bucovina, Bugeacul, răsar din cunoscute împrejurări istorice de mai târziu: *Ardealul* este ungurescul Erdély, ţara cucerită de regele pustei; Moldova vine din vechiul nume *Ţara Moldovei*, a cărui explicare se va da în curând; *Muntenia* numesc Moldovenii fostul principat al Ţerii-Româneşti, pentru că pe vremea când «Ţara Moldovenească» căpăta un Domn, cealaltă nu se întindea încă, în calitate de Stat, de la munţii înalţi până jos la şes; stăpânirea dinastiei Basarabilor din Ţara-Românească a dat ţinutului dela nordul gurilor Dunării numele de *Basarabia*, şi cucerirea rusească întinse acest nume până la Hotin, asupra întregii insule dintre Prut, Nistru şi Dunărea-de-jos. Pe acest vechiu *angulus* al evului mediu l-au pecetluit întâiu Tatarii cu numele acela de Bugeac, la stabilirea lor, în Basarabia propriu-zisă, dovedită istoriceşte. *Bucovina* înseamnă pădure de fagi: în vremurile mai vechi această denumire se întrebuinţa numai pentru pădure şi încă aşa de puţin, încât numai rare ori se întâlneşte în izvoare scrise[1]. La cucerirea ţerii de către Austria, funcţionarii împărăteşti trebuiră să aibă un nume pentru tot ţinutul, şi astfel se născu înţelesul de astăzi al cuvântului Bucovîna.

În ţară, adecă în Ţara-Românească, locuitorii se conduseseră numai după numele râurilor. Obiceiul îl luaseră Românii, deslocuitorii şi urmaşii, pe alocuri, ai Slavîlor la şes, de la aceştia din urmă, cari impuseseră peste tot nomenclatura lor reţelei hidrografice şi înnălţaseră pe malul apelor, pentru Voevozii lor, cetăţi, grădiştile mai târziu dispărute.

[1] Cf. Ulianickij, *Materiale pentru istoria Rusiei, Poloniei, Moldovei, Ţerii-Româneşti şi Turciei în veac. XIV-XV-lea* (ruseşte), Moscova 1887, p. 23.

www.dacoromanica.ro

În Panonia se întâmplă acelaşi lucru cu Ungurii, când ei se iviră ca un nou popor în locul Slavilor absorbiţi: aşa ni spune răspicat Otto de Freising, în veacul al XII-lea, că Ungurii nu posedă o împărţire sistematică a ţerii, ci că împart pământul regelui lor «după ape»[1]. În Transilvania, unde *Şcheii*, Slavii (Sclavi) — cf. numele suburbiei româneşti a Braşovului — au fost numai cu încetul absorbiţi, la orice întărire din partea regelui hotarele sunt arătate după ape curgătoare, cum se face mai târziu şi în daniile Voevozilor munteni şi moldoveni; ca şi acolo se acordă «slugii credincioase» a Domnului ţinutul dintre două ape, o *insulă*, cum sună cuvântul latinesc: după numele proprietarului e vorba de „insula Christiani" ori „insula Gerhardi[2]". În gura poporului trăiesc şi până astăzi denumirile după râuri, de nenumărate ori arătate şi de mărturiile istorice, fiind date locurilor şi oamenilor pentru a arăta hotarele sau originea lor. În Transilvania, pe lângă numele de Ardeal, care n'a întrat până acum prea adânc în sufletul poporului, se spune: «pe Someş», «pe Târnave», pentru a arăta regiuni din partea nord-vestică a provinciei, după apele Târnava şi Someşul, ce curg pe acolo. Colţul sud-vestic, un frumos ţinut romantic cu piscuri înnalte şi limpezi pâraie de munte, unde odinioară era capitala regatului lui Decebal, se numeşte *Ţara Haţegului*, de sigur după vechiul nume al celei mai însemnate ape de acolo, Streiul de astăzi; «terra Harszoc» e menţionată şi documentar într'o danie regală din anul 1247[3]. Ţara Haţegului stă în nemijlocită atingere cu văile Jiiului,

[1] *Mon. Germ. hist.*, XX, pp. 368-9.
[2] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, I, II, supt: insula.
[3] Zimmermann-Werner, I, p. 74.

www.dacoromanica.ro

care se chiamă «pe Jiiuri»; dincolo de graniță există o țară liberă a „Jiiurilor", care mai târziu, la întemeiarea principatului Țerii-Românești, se desfăcu în două județe, Jiiul-de-sus și cel de jos, cu terminologia slavă: «Gorjiu-Gorj» și «Doljiu-Dolj». Aici se găsește, dincolo de graniță, un port popular deosebit, care s'ar putea observa și de ceastălaltă parte. Un râu cu mult mai mare, puternicul, largul și liniștitul Olt, hotărăște pe ambele sale maluri, atât în Ardeal, cât și în Țara-Românească, *Țara Oltului*: „possessio Fogras", ducatul vasal de mai târziu al Făgărașului — numele, poate de la fag, e de origine latină — stă lângă apa Oltului, în țara Oltului[1]. Locuitorii Olteniei se numesc în de obște Olteni, dar vechiul județ al Oltului există și până astăzi în dreptul Slatinei, o veche colonie slavă pe malul drept al râului. Acum din ținutul Făgărașului se trece spre Răsărit în Ardealul sudic la *Țara Bârsei*, a cării capitală este Brașovul, «orașul Coroanei» (Kronstadt); și aici *râul* (*rivus*) a dat numele țerii. Marea și cea mai de samă arteră a cetățuii de munți ardelenești este Murășul, și locuitorii satelor mărginașe se chiamă Murășeni. În Țara Ungurească, la Apus, dincolo de înnălțimile Bihorului este Țara Crișurilor: acolo locuiesc Crișenii, cari pentru mocani și moți sunt ceva cu totul deosebit de cealaltă lume românească. Ceia ce se găsește în Nord-Estul Ardealului supt numele de *vidic*, adecă ținutul orașului săsesc Bistrița, care-și trage numele de la pârâiașul Bistriței, ce curge printr'însul — acesta este un nume slav cunoscut pentru râuri—, era de sigur, în vremuri mai vechi, *țara Bistriței*.

[1] Zimmermann-Werner, I, p. 177, no. 244.

www.dacoromanica.ro

Dincolo de munți, boierii maramureșeni de sânge românesc întemeiază un Stat de viitor în ținutul apei Moldovei, în *Țara Moldovei*. Și în Moldova unele nume de ținuturi, transmise nouă din cele d'intâiu timpuri, sunt numite după ape: Covurluiu, Tutova, Putna. Aceasta e o regulă la județele din Țara-Românească: așa Argeș, Olt, dacă nu Teleorman, (Deliorman, după pădure, ca în Bulgaria) apoi: Dâmbovița, Ialomița, Prahova, Ilfov; încă la începutul veacului al XV-lea se pomenesc vameșii «Prahovei»[1]. Căile comerciale se îndreptau și ele după râuri și erau numite după acestea: așa pe la 1500 duceau în Țara-Românească spre București-Giurgiu și Buzău-Brăila drumurile Dâmboviței, Prahovei, Teleajinului[2].

CAPITOLUL II

Viața orășenească

Românii n'aveau la început, târguri și orașe: acestea poartă ici și colo mai mult nume străine, care ne luminează asupra originii lor. În numele de *Baia*, dintre care una se găsește în Moldova, aproape de ținutul ardelenesc al Bistriței, alta — Baia-de-Aramă — aparține districtului oltenesc Mehedinți, a treia — Baia-de-fier — județului Gorj, și dintre care cele două din urmă sunt cuprinse în fostul Banat unguresc, recunoaștem ungurescul *banya*, mină, căruia îi corespunde slavonescul *rodna* — Rodna, așezată chiar lângă Bistrița. Acum, se știe că Baia, numită și «Moldova», «Stadt Molde», «Moldovabanya»[3] e o

[1] Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țerii-Românești cu Brașovul și Ungaria*. București 1902, p. 14, no. x. *Relațiile cu Brașovul*, I, 1905, pp. 19—20.

[2] *Ibid.*, pp. 135—6.

[3] Iorga, *Documente românești din Arch. Bistriței*, II, p. 130; mai ales I, p. XVI, și în *Documentele Hurmuzaki*, XIV, p. 292, no. DXXXIV.

www.dacoromanica.ro

fundație a Sașilor ardeleni din Scaunul Bistriței. Din partea obștii, a «grofului» ei și a juzilor cari îl ajutau, avem destul de multe scrisori către rudele lor din metropola ardeleană; acestea sunt scrise până în veacul al XVII-lea nemțește, adecă «săsește». Juzii sau grofii minelor de odinioară poartă numele Bender, Kirschner ș. m. d. Numele «Banja» se întrebuințează abia foarte târziu, și, când un dregător moldovean datează o scrisoare de aici, numele orașului sună ungurește «Boia» [1]. Un Domn moldovean de la începutul veacului al XV-lea, care părteni in deosebi Baia, Alexandru-cel-Bun, datează o danie din «Bania»[2]. Sașii strămutați aici rămaseră credincioși credinței lor catolice: în marea biserică a Sf. Fecioare, pe care o apăra un înnalt turn de piatră și o împodobiau cinci altare, o ctitorie a aceluiași Voevod Alexandru, odihni supt baptisteriu catolica Doamnă Margareta, soția sau bunica lui. Alături ființă și o mănăstire, «monasterium moldavicense» și mai departe, afară în câmp, o bisericuță a Sf. Petru. Pietre comemorative înălțate de târgoveții nemți din Baia pentru ai lor au fost descoperite acolo în anii din urmă [3]. Pe lângă grija de mântuirea sufletului, nu erau însă lăsate în părăsire nici bunurile pământești și plăcerea mai atrăgătoare: Baia își avea berăria sa, și poate făcând cunoștință cu berea credincioșilor locuitori ai acestui oraș prinse gust, pe la jumătatea veacului al XVI-lea, crudul Alexandru Lăpușneanu de această băutură, aproape necunoscută Moldovei [4]. Supt acest Voevod însetat de bere se făcea

[1] *Ibid*, I, p. 83; cf. Hurmuzaki XI, Regeste, p. 904.
[2] Orest Popescul, *Câteva documente moldovenești*. Cernăuți 1895, p. 4.
[3] Bandini, în „Anal. Acad. Rom.", XVI. p 243 și urm.
[4] Wickenhauser, *Moldawitza*, pp. 88, 94, 95; Iorga, *Doc. Bistriței*, I, p. XIX; Hurmuzaki, XV, p. 623, no. MCLXIV.

www.dacoromanica.ro

în Baia şi cărămidă pentru fundaţiunile pioase ale aceluiaşi crud tiran, dintr'un lut deosebit de vestit[1]. Că «grofii» erau numiţi pe românește «şoltuzi», de la «Schulteiss», venit prin Polonia, că lui Nikolaus sau Georg Kirschner li se zicea de către Domni Giurgiuman şi Nicoară[2], aceasta nu iea oraşului caracterul său străin. În înseşi hrisoavele domneşti, Băieşii sunt arătaţi ca «Saşii din Baia»[3], şi după numele lor naţional coloniştii au numit localitatea vecină Sasca[4]. Aşezată foarte aproape de munţii cari formau hotarul ţerii din spre Ardeal, numai la două mile depărtare, Baia rămase totdeauna în zilele sale bune o represintantă a culturii străine pe pământ românesc, şi elementul băştinaş precumpăni abia în perioada de decădere. Aceasta se întâmplă numai abia după ce Bistriţa însăşi îşi pierduse bogăţia şi înfloritoarea viaţă economică[5].

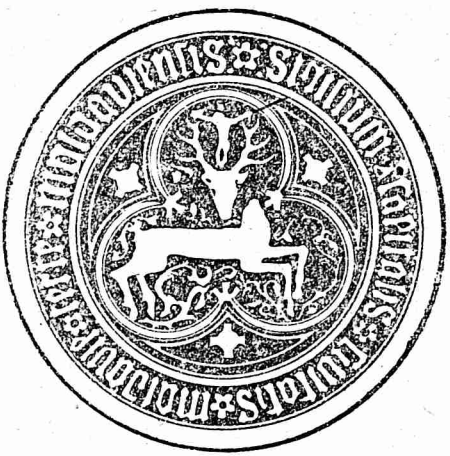

Fig. 10. Vechea pecete a Băii.

Mai departe 'n jos, în acest ţinut dintre Siretiu şi Carpaţi se află *Romanul*, pe aceiaşi apă a Mol-

[1] *Doc. Bistriţei*, I, p. LXVIII; Hurmuzaki, XV, p. 610, no. MCXXXIX.
[2] Hurmuzaki, XI, pp. 90-4.
[3] Hasdeu, *Arch. ist.*, I[1], p. 102.
[4] *L. c.*
[5] Cf. şi *Studii şi documente*, V, p. 69, no. 1; VII, p. 104, no. 8 (pecetea dela Baia cu data anului 1200); I, Prefaţă, Lăpedatu, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, II, p. 53 şi urm., 04 şi urm

www.dacoromanica.ro

dovei, care curge şi pe la Baia. Propriu-zis oraşul se chiamă pe limba de Stat slavonă a hrisoavelor *romanschi torg*, târgul lui Roman, şi tradiţia transmisă de cronicarii veacului al XVII-lea, Miron şi Nicolae Costin, numeşte ca întemeietor pe Roman Voevod, din veacul al XIV-lea. Aceasta se potriveşte de altfel cu denumirea de *novograd*, adecă «cetate nouă», care se adaugă zisei fundaţii a lui Roman. Romanul mai apare şi supt numele de Târgul-de-jos (un hrisov este datat din *u dolnemu trăgu*), şi episcopatul, care se întemeiè aici încă din veacul al XIV-lea, se zice: «episcopatul Ţerii-de-jos». Ştefan-cel-Mare dură pentru apărarea târgului cetăţuia Smeredova şi-şi avu şi aici, ca în mai toate aşezările orăşeneşti din ţară, curţile. Administraţia era aceiaşi ca la Baia şi înfăţişa o copie a împrejurărilor ardelene; pecetea oraşului avea, ca şi în această din urmă localitate, o inscripţie latinească sau una slavonă cu slove latineşti. Fundatorul domnesc poftise la întemeiarea oraşului, cum era de altfel obiceiul, elemente străine, şi astfel de elemente veniseră şi din ţinutul săsesc al ţerii vecine, dar şi câteva din satele ungureşti de la munte—, de acestea se găsiau în număr considerabil încă din acest timp depărtat. Deosebirea dintre cetăţenii unguri şi saşi ţinu până târziu de tot şi era încă vie 'n veacul al XVII-lea. Ni s'au păstrat scrisori de-ale obştii Romanului dintr'o vreme ceva mai veche, şi ca ocârmuitori ai ei sunt arătaţi oameni, cari poartă nume hotărît străine[1]. Chiar şi un «Hrotan dra-

[1] Cf. adnotările din I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti până la Urechiă*, pp. 262-3; *Cronice inedite*, pp. 55, 76; Bandini, în „Analele Acad. Rom.", *l. c.*, pp 256-7; Hunfálvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, p. 129, nota 3: Melchisedec, *Cronica Romanului*, I; Urechia, *Sigilografia română; Studii şi doc.*, V, p. 74, no. XVI; *Doc. Bistr.*, I, p. VII; II, p. 113, no. 10; Hurmuzaki, XV, p. 83, no. CXLIII şi tabla; Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, p. 317.

www.dacoromanica.ro

goman din târgul Roman» e pomenit de un hrisov din 1570; dragoman înseamnă translator, tâlmaciu[1].

Șcheia, lângă Roman, veche așezare slavă, avea în secolul al XVII-lea șoltuz și pârgari, iar la biserici mai mulți preoți[2].

La Nord-Est de Roman, aproape în munți, ființă încă din veacul al XIV-lea, și anume din cei din urmă ani, o mare mănăstire, ctitoria unuia dintre cei d'intâiu Mitropoliți ai «Țerii Moldovei»; acest vestit lăcaș sfânt, anume *Neamțul*, fusese zidit cam în același timp de Petru-Vodă Mușat. Încă din veacul al XV-lea se pomenește lângă mănăstire o cetate, în care residează doi *pârcălabi*. Domnii veniau din când în când la Neamț, mai mult siliți de necurmatele lupte pentru tron. Supt cetate, pe drumul spre mănăstire, se înjghebase încă din această vreme o colonie mai mare, un *târg*, și purta și dânsul tot numele de Neamț. Un *visitator* catolic din veacul al XVII-lea găsi în sărăcăciosul târg, care era acum de mult pe deplin romanisat, trei biserici de lemn ale «shismaticilor» (între care «biserica cea domnească unde iaste hramul lui Sfeti Dimitrie», zisă și „biserica lui Ștefan-Vodă“[3]), dar supt lăcașul românesc de închinare, care era tot de lemn, se găsiau pietrele de temelie ale unei foaste biserici «germane» mai mari, care cu mai multă sau mai puțină exagerație vorbiau locuitorii acestei localități scăpătate de vremea fericită când Sașii, singurii cetățeni ai târgului, botezat după numele lor, aveau cinci biserici și se îmbogățiau printr'un viu comerț[4]. În general, aceas-

---

[1] *Uricariul*, XVIII, p. 179. V. și *Studii și doc.*, VII, p. 378, no. 12.
[2] *Studii și doc.*, VII, pp. 378-9.
[3] *Studii și doc.*, VII, p. 374, no. 3; p. 376, no. 9.
[4] Bandini, *l. c.*, p. 240.

www.dacoromanica.ro

ta e de sigur adevărat: Neamțul stă doar pe povârnișul muntelui, acolo unde trecătoarea Bicazului duce în spre Bistrița. Pentru a avea 'n mână această trecătoare și pentru a ajunge prin «Țara Moldovei» în valea Siretiului, de sigur că Bistrițenii, întemeietorii Băii, așezaseră și acest loc mai mic de popas[1]. Chiar și pe la 1600 Neamțul își avea o administrație proprie, cu un șoltuz și doisprezece pârgari, între cari «pârgariul cel mare», și lângă ei apar și *bătrânii*: pentru împrejurimi se ținea un bâlciu, și aici veniau să cumpere vite până și țerani din Câmpulung[2]; însemnarea cumpărătorilor se trecea într'un registru sau *catastif* a târgului[3].

De la Baia drumul comercial ducea pe malul stâng al Moldovei la Roman, și de aici mai departe spre principatul românesc mai de vreme întemeiat, al așa-numitei Țeri-Românești. Romanul corespundea, în ce privește așezarea sa geografică, trecătorii Tulgheș; prin cea mai apropiată trecătoare a lanțului de munți, Ghimeșul, se ajungea, de-a lungul satelor mai mult ungurești, de origine mai veche decât stăpânirea tătărească sau de după Tatari, pe la minele de sare din Ocna[4], la *Bacău*, unde se varsă Bistrița în Siretiu. Târgul, mai puțin însemnat ca Romanul, poartă un nume unguresc: și aici durează până în zilele noastre o obște catolică. În veacul al XV-lea Bacăul, unde se așezaseră încă mai d'innainte Franciscanii din Ciculsăcuiesc, ajunse reședința episcopului «latin»

---

[1] O scrisoare din Neamț în românește, în *Doc. Bistriței*, I, p. 4, no. VII; Hurmuzaki, XV, p. 753, no. MCCCCLVII. V. și *Studii și doc.*, VII, pp. 373-4.

[2] *Doc. Bistriței* I, p. 4, no. VII; Hurmuzaki, XV, p. 753, no. MCCCCLVII.

[3] *Doc. Bistriței*, I, p. 25, no. XXXIII; Hurmuzaki, XV, p. 807, no. MDCXLVIII.

[4] Pe ungurește Akna; cf. *Vizakna* în Ardeal, cum și *Ocnele* din Țara-Românească și Oltenia.

www.dacoromanica.ro

şi rămase aşa, cel puţin ca nume, până în veacul al XVIII-lea[1].

La trecătoarea următoare a Carpaţilor, Oituzul, Unguri nou-veniţi întemeiară târgul *Totruşului* sau *Trotuşului*, pe apa cu acelaşi nume, care se coboară din muntele de hotar. Trotuşul e localitatea pe care o jăfui în veacul al XV-lea oastea regelui Matiaş al Ungariei şi unde Unguri husiţi scoaseră o parte din cărţile sfinte în traducere eretică, — vechi şi foarte rare monumente de limbă ungurească[2]. În veacul următor aceşti rătăciţi se întoarseră în sinul Bisericii catolice şi sunt arătaţi de visitatori ca fiii ei credincioşi. Chiar şi după 1650, când elementul străin din oraşele şi târgurile româneşti îşi pierduse însemnătatea de la început în folosul Românilor, era *jude* în Trotuş, adecă *şoltuz*, un Ungur şi catolic[3]. În epoca sa de înflorire Trotuşul era mai însemnat chiar decât Bacăul, şi se putea scrie în Ardeal, încă în anul 1538: „Bacăul, un oraş care stă la patru mile departe de Trotuş“[4]. Alexandru Lăpuşneanu şi Iacob Heraclid, Domni moldoveni din acelaşi veac, îşi ţineau pentru relaţiile lor străine cu lumea ungurească a Ardealului scriitori, *dieci* din Trotuş, cari nu-şi uitaseră limba maternă[5]. Şoltuzul din 1591—care întrebuinţează într'un document limba ţerii — se chiamă Tămaş (Tamas) şi aparţine prin urmare orăşenimii străine mai vechi[6]. Prin Trotuş trecea

---

[1] *Studii şi doc*, I, Prefaţă. Domnul era represintat aici printr'un *vreadnic*; *Uricariul*, XVIII, p. 179. Cf. şi *Studii şi doc*, VII, no. 369, V, 1.

[2] *Zwei alte ungarische Texte aus einer Hs. der k. bay. H.- u. Staatsbibliothek*, de Friedrich Keinz, München 1879.

[3] Bandini, p. 212.

[4] *Doc. Bistriţei*, I, p. XXXVIII; Hurmuzaki, XV, p. 421, no. DCCLXXX.

[5] *Doc. Bistriţei*, I, pp. LXI, LXVI; Hurmuzaki, XV, p. 539, no. MLII; p. 611, no. MCXL.

[6] Hasdeu, *Archiva istorică*, I[1], p. 105.

www.dacoromanica.ro

în cele d'întâiu timpuri tot comerțul, destul de însemnat, cu cel mai mare oraș comercial al Sașilor din Țara Bârsei, cu înfloritorul Brașov, și în această localitate moldovenească ședeau vameșii Domnului, pentru ca să iea vamă negustorilor. Dar nu numai negustorii așezați în Moldova sau cei transilvăneni se întâlniau pe această cale de comunicație: regulat veniau din Lembergul galițian Germani și mai cu samă Armeni; ei alegeau această cale, sigură și scurtă, pentru a ajunge la Brașov[1].

Poziția Trotușului era cu atât mai însemnată, cu cât se putea ajunge aici, la unirea râurilor de hotar, prin două văi, atât de la pasul Ghimeșului, cât și de la Oituz. Însemnătatea Trotușului mai era crescută încă și prin minele de sare din apropiere, pomenite ca «ocna noastră de la Trotuș» încă de Ștefan-cel-Mare[2], și ia cării exploatatori, Ciangăi sau Șangăi, din satul de acolo, care pe la 1650 număra trei sute de case, și din alte locuri ale ținutului, desfăceau roadele muncii lor cămărașului domnesc din Ocna, ba de sigur îndestulau și pe târgoveții din Trotuș, și în orice cas își mâncau și beau simbria în căr ciumele târgului[3]: ciocanul acestor Șangăi apare semnificativ pe pecetea orașului[4].

Din Bacău, calea comercială, care venia de la Suceava și Baia, ducea spre alte obști străine de mai mică însemnătate: așa se ajunge la *Agiud*, care

---

[1] Privilegiile lui Ștefan-cel-Mare și predecesorului său Petru Aron către negustorii din Lemberg, 1456 și 1460; Hurmuzaki, II[1], pp. 681 690.

[2] Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, II, p 210.

[3] Bandini, p. 211; Ghibănescu, în *Arh. soc. șt. și lit. din Iași*, II, p. 593 și urm.

[4] Cf. asupra acestei obști și *Uricariul* XVIII, p. 319; *Studii și doc.*, VII, p. 91, no. 12; Iorga, *Privilegiile Șangăilor de la Târgu-Ocna*, în „Analele Academiei Române", XXXVII, p. 245 și urm.

www.dacoromanica.ro

e pomenit încă din privilegiile comerciale ale veacului al XV-lea ca loc de vamă pe drumul spre Ţara-Românească[1]. Numele obişnuit mai târziu e tot acesta, Agiud; şi aici ca în Trotuş şi în alte oraşe de drept săsesc-ardelenesc întâlnim un *şoltuz* şi un Sfat de doisprezece *pârgari*, cari, împreună cu adausul «oamenilor buni şi bătrâni», îngrijiau de afacerile târgului şi mai ales dădeau mărturii de transmiterea proprietăţilor[2]. Un conducător al obştii de acoio pe la începutul veacului al XVII-lea poartă numele Ghince; actul întărit de dânsul e scris românește şi prevăzut cu o pecete cu totul neînţeleasă. Desvoltarea firească a Agiudului fu însă împiedecată de vecinătatea Trotuşului, nu prea depărtat şi mai bine aşezat. Numele Agiud se poate asemăna cu Năsăud, Şamşud, din Ardeal, şi localitatea e fără îndoială de origine ungurească; dar viaţa orăşenească se trezi aici, într'un fost sat, prin acelaşi element săsesc pe care-l găsim în celelalte târguri din această regiune; numai cât la Agiud caracterul străin al târgoveţilor dispăru mai de vreme ca aiurea: în tot casul, în veacul al XVII-lea nu mai existau catolici în oraş.

Prin hotarul dintre principatele românești, aşa cum el a fiinţat de la sfârşitul veacului al XV-lea încoace, timp de aproape patru sute de ani, oraşul *Focşani*, care era scaunul a doi căpitani de judeţ şi mai târziu a doi *ispravnici*, are însă un trecut foarte scurt: în anul 1738 trăiau încă nepoţii acelora cari se îndeletniciseră odinioară cu agricultura în «satul Stoeştii, unde este acum târgul

[1] Dar numai în hrisovul lui Ştefan-cel-Mare, *l. c.*, nu şi în al predecesorului său.

[2] *Studii şi doc.*, V, p. 7-8, no. 35; p. 15, no. 67; *Revista istorică*, VII, pp. 220-1.

www.dacoromanica.ro

Focşianii»[1]. În acest ţinut, pe apa Putnei, la poalele Vrancii[2], unde încă din veacul al XV-lea se găseşte cetatea Crăciuna, privilegiul comercial din anul 1460 pentru Lemberg pomeneşte, pe calea comercială din spre Muntenia, un loc de vamă la „Putna", o localitate ce nu se găseşte mai târziu[3].

Astfel am ajuns la principatul sud-vestic, al Ţerii-Româneşti. Şi aici se găseşte ca şi în Moldova, pe plaiuri sau în regiunea deluroasă de muncele sau muscele, o zonă de oraşe, care au fost mai toate întemeiate prin imigrare din Ardeal, într'un timp ce se poate dovedi. Prin cercetarea istoriei lor se lămureşte tot mai mult ştirea, care se găseşte într'o scrisoare papală din anul 1234 şi care spune că în eparhia episcopului Cumanilor (cam de la Buzău până la Bacău) pseudo-episcopii eretici ai Românilor ar fi atras de partea lor şi «pe câţiva din regatul unguresc, atât Unguri cât şi Germani *(Theutonici)* şi alţi drept-credincioşi, cari vin la ei, ca să rămână stabili acolo şi să alcătuiască împreună cu Valahii unul şi acelaşi popor[4]». Trebuie să fi avut loc o foarte puternică şi de lungă durată contopire a acestor felurite elemente populare, o foarte adâncă înrâurire asupra noilor veniţi din partea neamului băştinaş mai numeros, de vreme ce toţi recunoşteau credinţa lor creştină supt aceiaşi formă!

---

[1] *Studii şi doc.*, VI, p. 234.

[2] Cf. Iorga, *Vrancea şi Vrâncenii*, Bucureşti 1921.

[3] V. şi *Stud. şi doc.*, VII, pp. 58 şi urm., 313 şi urm. Pentru Odobeştii vecini, *Revista istorică*, V, p. 224 şi urm.

[4] Zimmermann-Werner, I, p. 60-1 : „et nonnulli de regno Ungarie, tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem, et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walathis, eo [episcopo] contempto, praemissa recipiunt sacramenta".

www.dacoromanica.ro

În *Buzău*, unde până foarte târziu se făcu simţită o aplecare spre isolarea de celelalte părţi, sudice şi apusene, ale principatului Ţerii-Româneşti, unde se află laolaltă o numeroasă şi înfloritoare nobilime de ţară—*boierii de Buzău*[1]—, îşi avea reşedinţa, din veacul al XVI-lea, un episcop, un urmaş al mai sus numiţilor «pseudo-episcopi». Oraşul stă la poala dealurilor, în valea unui râu care curge din Ţara-Bârsei ardeleană prin pasul Buzăului, numit după dânsul. Pentru întâia oară e pomenit Buzăul la anul 1431[2], într'o numărătoare a tuturor târgurilor din ţară. Ceva mai târziu scrie din Buzău[3] un Domn parţial al Ţerii-Româneşti, şi patruzeci de ani după aceia Domnul muntean Radu porneşte cu oastea, pe această singură cale comercială existentă, împotriva duşmanului său, vecinul moldovean[4]. Oraşul era cunoscut ca o veche aşezare, şi un călător ragusan numără în veacul al XVI-lea Buzăul printre acele localităţi pe care le-ar fi întemeiat şi întărit cu valuri legendarul fundator al principatului Ţerii-Româneşti, «Negrul-Vodă»[5]. În veacul al XVII-lea stăteau aici şi soldaţi, *călăraşi*, cari plătiau dări mai mici, fiindcă erau îndatoraţi la serviciul de cavalerie[6]. Ei se aflau supt un *căpitan* şi *iuzbaşi*[7], şi aşezarea lor acolo stă în legătură eu primejdia ameninţătoare a unui atac din partea principilor transilvano-unguri. Comerţul n'a fost niciodată

---

[1] Cf. Cronica oficială a principatului, din veacul al XVII-lea, în Laurian şi Bălcescu, *Magazinul istoric*, IV, p. 267.
[2] Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 23; *Relaţiile cu Braşovul*, p. 38 no. XVIII.
[3] Bogdan, *Doc. şi regeste*, pp. 32-3; cf. p. 66; *Relaţiile*, p. 50; cf. pp. 98. 199.
[4] *Studii şi doc.*, III, p. XXXV.
[5] Luccari, *Annali di Rausa*, ediţia din 1605, p. 49.
[6] *Studii şi doc.*, IV, p. CLXVIII, nota 1.
[7] *L. c.*, p. CCLXXXIII; cf. p. 41.

www.dacoromanica.ro

prea viu în Buzău: încoace veniau Braşovenii ardeleni, în al căror cerc de interese se afla Buzăul, ca să cumpere vinuri din podgorii; târgoveţii, la rândul lor, se duceau şi ei în oraşul comercial săsesc cu peşte, mai mult peşte de Dunăre, pe care-l aduceau din Brăila[1]. Pentru Saşi Buzăul era «Bozamarkt», sau «Büssenmarkt», căci cel mai vechiu nume pe care-l deteră localnicii oraşului sună Bozeu, şi samănă cu acela ce se dă râului şi localităţii de peste munţi numită după dânsul[2]. Despre organisarea administrativă a Buzăului nu ştim până acum nimic: de sigur însă că nu era altfel decât aceia a altor târguri româneşti, în care doar numele *şoltuzului* moldovenesc apare schimbat în acela de *jude*, o traducere a titlului săsesc.

Printr'un alt pas, mult mai însemnat, se trece din aceiaşi Ţară a Bârsei în Ţara-Românească: anume pe drumul care duce prin locurile de vamă Rucăr şi Dragoslavele, care au rămas cu toate acestea pururi numai sate cu «oameni domneşti» pentru ridicarea dărilor, spre «câmpul cel lung», unde târgul, numit, după această însuşire a pământului, Câmpulung, îşi înşiră casele de-lungul pârâului, Râul-Târgului. Prin această trecătoare au venit în cei d'intâiu ani ai veacului al XIII-lea ca feudatari ai regelui unguresc Cavalerii Teutoni, neocupaţi aiurea, spre a cuceri «Ţara Cumanilor» pentru creştinism şi cultură. După cum am văzut[3] marea operă n'a izbutit şi Ţara-Românească nu ajunse o Prusie a Orientului, de şi cavalerii construiră, după obiceiul lor, în Câmpulung —

[1] Hurmuzaki, XI: Socotelile Braşovului; Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 295.
[2] Bogdan, *l. c.*, p. 33; *Relaţiile*, p. 50.
[3] Cf. mai sus.

www.dacoromanica.ro

«Langenaue» al Saşilor — o cetate şi o mănăstire închinate Maicii Domnului, o «Marienburg» şi un «Marienkloster». Din cetate nu mai rămase în cursul vremii nimic, nici măcar o amintire în popor, pe când mănăstirea a fost totdeauna locuită; ba, când năstavul vremei o prefăcu într'o ruină şi când călugării îşi durară aiurea un lăcaş, se păstră totuşi, chiar şi până astăzi, vechiul nume de Cloaşter. Cavalerii Teutoni găsiseră poate în Câmpulung câţiva colonişti germani, dar numai supt ocrotirea lor se născu în acest loc de trecere, aşa de prielnic, o orăşenime străină de ţară, şi în urmă un oraş, care nu şi-a pierdut niciodată pe deplin însemnătatea. Câmpulungul n'avu, ce-i dreptul, ca Baia şi Bacăul, un episcop latin, dar constituţia băştinaşă, cu un «Groff» sau *comes, maior, jude* şi doisprezece *pârgari*, s'a păstrat mereu, şi, cu toate că aceşti credincioşi şi vechi tovarăşi ai populaţiei româneşti vecine îşi pierdură încă foarte de timpuriu limba, ei îşi păstrară totuşi numele lor săseşti sau ungureşti, ca Wolf şi altele, iar credinţa nu şi-au jertfit-o niciodată intereselor materiale, nici chiar în vremurile de prigonire, ca supt Şerban-Vodă Cantacuzino (1678-88)[1]. După o bucată de vreme juzii fura aleşi cu rândul din mijlocul târgovetilor străini şi români[2]. Instituţia «gocimanilor» *(Gottesmänner)*, care se găseşte şi în suburbia românească a Braşovului, în Şchei — erau îngrijitori ai bunurilor bisericeşti—, e ceva obişnuit încă până foarte târziu în Câmpulungul de odinioară, unde «oroşanii» poartă până în veacul al XVIII-lea şi nume

[1] Engel, *Gesch. der Walachei:* Relaţiunea lui Dumont; p. 115.
[2] *Studii şi doc.*, I-II, p. 273 şi urm.

www.dacoromanica.ro

neobișnuite, care sună străin, ca Hanțul (Hans), Tămaș, Balint, Orban, Blaj (Blasius), Mărtin. Ca Sași cunosc și Domnii această populație de origine cisalpină, acum pe deplin supusă lor. Chiar și în acest timp de decădere, târgoveții tot se bucură încă de privilegii fiscale: în total n'au de dat decât 137-50 de florini unguresti și sunt scutiți de poverile obișnuite. În veacul al XVIII-lea, urmașii meșteșugarilor și negustorilor străini apăr ca o strânsă comunitate orășenească de «catolici» în târgul care se umple din ce în ce mai mult cu Români. Vechile privilegii ale obștii, date de «răposații creștini Domni» erau păstrate — așa spune o scrisoare a unui jude din 1735 — în mănăstire, și numai cu puțină vreme înainte câteva din aceste foarte însemnate acte fuseseră smulse din mâna juzilor pentru ca «să știe lucrurile și obiceaiurile orașului»[1]. Cumpărarea de pământuri și proprietăți în Câmpulung era oprită pentru orice neorășan, chiar pentru Domn și mănăstirea ortodoxă de acolo; numai orășenii își puteau trece unul altuia averea nemișcătoare. Ei singuri aveau dreptul să țină băraci de vânzare pe ulița mare a târgului și în piață[2]. Din vremea veche există încă un act german al Câmpulungenilor de la anul 1521[3]; un altul din 1528 e scris latinește[4]. Și, întocmai după cum era casul cu Trotușul din Moldova, tot așa se luau și din acest oraș de graniță și loc de vamă

---

[1] *Studii și doc.*, I-II, p. 292, no. XLVII.
[2] V. și *Acte și fragm.*, III, pp. 81-82; Bogdan, *l. c.*; Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 126 și urm. Lucrarea lui Aricescu, *Istoria Câmpulungului* (2 vol., București 1855) e cu totul fără valoare.
[3] Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 285, no. CXXXIV.
[4] *Doc. Bistr.*, I, p. XVIII; Hurmuzaki, XV, p. 309, no. DLXVIII.

www.dacoromanica.ro

oameni în cancelaria domnească ca scriitori pentru afacerile străine.

Orașul *Târgoviște*, cea mai însemnată reședință domnească încă din veacul al XV-lea, e pomenit în cele mai vechi privilegii pentru negustorii din Țara Bârsei ca *oraș* (de la ungurescul *város*). Chiar pe la începutul veacului al XVI-lea locuiesc în acest punct, minunat mai ales prin situația sa politică, Germani ca «Schussmann de Thargovistia» și Greci ca «Frangopol»[1]. Administrația era în mâna unui *jude* ajutat de doisprezece *pârgari*; o biserică și o mănăstire franciscană fiinţau pentru populația străină. Pe lângă acest lăcaș de rugăciune, care era închinat sfântului patron al Ordinului, mai exista și biserica Sfintei Fecioare. Dar chiar în veacul al XVI-lea familiile catolice erau puțin numeroase; și, împreună cu acele ale satului vecin Șotânga[2], nu erau nici treizeci, mai mult Sași, dar se găsiau printre ei și câțiva Unguri de origine ardeleană. În schimb însă Românii aveau în Târgoviște, care găzduise mai bine de o sută de ani pe Voevozii lor, o mie de case, adecă tot atâtea familii. Biserica Franciscanilor nu poseda un privilegiu mai vechiu decât acela al lui Radu-Vodă Șerban (1601—11), și Șotânga-i fusese dăruită abia în al optulea deceniu al veacului al XVI-lea de predecesorul aproape nemijlocit al acestui Domn, Mihnea[3]. Explicația acestei situații de slabă înrâurire a orășenimii străine într'un târg care, totuși, trebuie socotit ca opera ei, trebuie cău-

[1] *Quellen der Stadt Kronstadt*, I, pp. 20, 33.
[2] *Relationi universali di Giovanni Botero Benese*, ed. din Veneția 1596, pp. 94-5.
[3] Cf. *Acte și fragm.*, I, p. 66; *Studii și doc.*, I-II, pp. 235, 237 nota 1; p. 243, no. XXI.

www.dacoromanica.ro

tată în împrejurarea că întâii fundatori din Ardeal, cari aflară aici numai slabe începuturi ale unui *târg* slav, s'au pierdut curând în populaţia sătească localnică, precumpănitoare, aşa încât nu s'a mai păstrat decât vechea credinţă şi nume ca Frâncul, catolicul. În sfârşit se pare că obştea *Săcuieni*, care abia mai e pomenită în epoca istorică, a fost trezită la viaţă de Români din Secuimea ardeleană [1].

Nicio altă aşezare orăşenească străină, adecă una care să fi venit de peste munţi, nu se mai poate dovedi în partea de Miazănoapte a Ţerii-Româneşti. Nici în dreapta Oltului, unde a durat vreme de mai multe decenii o ţară de margene ungurească, nu este altfel. De unde urmează în chip firesc că aici nu se găsesc oraşe proprii, ci o vie cale comercială, cu o însemnată circulaţie aducătoare de bogaţie şi că nu trebuie să căutăm oraşe decât ici-colo, de-a lungul Dunării. Dintre obştile, numite *oraş*, care sunt pomenite în scrisorile comerciale ale celor mai vechi Domni ai Ţerii-Româneşti cele mai multe au ajuns, ce-i dreptul, la o anumită tărie şi libertate, niciodată însă la o înflorire economică. Prin existenţa unui palat domnesc sau al unui castel de vănătoare, bucuros să atragă spre târgul său populaţia ţerănească mărginaşă, satul de până atunci se înnălţa la rangul de oraş, şi de atunci se chema în hrisoavele slavoneşti referitoare *varoş*, primind şi organisarea juridică împrumutată dela oraşele adevărate. Astfel de obşti din mila Domnului, care sunt fundate fără concursul negustorilor şi de cele mai multe ori se află în ţinuturi depărtate,

[1] Bogdan, *l. c.*, p. 23; *Relaţiile cu Braşovul*, I, p. 39. Judeţul se chiamă însă şi mai departe Săcuieni, prescurtat pe slavoneşte: „Saac".

www.dacoromanica.ro

fără nicio însemnătate pentru mişcarea comercială, sunt *Târşorul*, unde fu ucis un Domn, un Domn foarte energic, Vlad Dracul (veacul al XV-lea)[1]; *Argeşul*, cuibul din munţi, acel *castrum* de unde cei d'intâiu stăpânitori ai nou-întemeiatului principat îşi aduseră soldaţii şi juzii lor: *varoş Argheş*[2]; *Gherghiţa*, însemnată mai ales în veacul al XVII-lea, când era populată de locuitori înarmaţi în slujba Domnului; *Piteştii* (de la Pitul întemeietor; cf. Titu şi Titulești), apoi, peste Olt, în Ţara-Jiiului, aşezat între dealuri, slujind pentru comerţul în mic, *Târgul Gilortului* (Cărbunești): el se numia şi Târgul Bengăi, şi, fiindcă Benga era un boier localnic cu trecere, se vede uşor că aceasta e creaţiunea unui bogat vasal al coroanei princiare muntene[3]. Orăşelul *Târgul-Jiiului* e numit după apa ce curge pe acolo. Pe vremea lui Mircea Ciobanul, care domnia pe la jumătatea veacului al XVI-lea, nu era aici niciun târg, ci numai un sat, care aparţinu întâiu ţeranilor, mai apoi însă unui boier, Buzea, care şi-l însuşi, cumpărându-l. Mircea confiscă boierului ajuns trădător şi fugar proprietatea sa şi, dăruind-o unui favorit, acordă localităţii dreptul orăşenesc. Aşa ne născu Târgul-Jiiului. De atunci încolo pe lângă pârcălabul sătesc apare un judeţ cu obişnuiţii săi *pârgari*, cari pot fi dovediţi pentru întâia oară abia pe la sfârşitul veacului. Când familia lui Buzea, Buzeştii, îşi luă îndărăt proprietatea, ea căpătă şi noul târg şi-i lăsă, în nişte condiţii care nu ni

[1] D. C. C. Giurescu a găsit acolo de curând inscripţia unei biserici ridicate de Vlad Ţepeş.

[2] Cf. Hasdeu, în *Revista Nouă* I, şi replica lui Xenopol în *Archiva soc. ştiinţ. şi lit. din Iaşi*, I.

[3] pentru Târgu-Jiiului monografia lui Ştefulescu, Târgul-Jiiului 1897, 8°.

www.dacoromanica.ro

s'au transmis, noul său caracter, care de atunci nu i-a mai fost niciodată contestat. Se pare că la urmă târgul oltean şi-a căpătat libertatea deplină printr'o învoială cu proprietarii săi: în orice cas *orăşanii* îşi aveau încă din veacul al XVII-lea toate drepturile pe pământul lor. Lângă un lac bogat în peşte, numit pe slavoneşte: râmnic, se născu un sat de pescari, oraşul *Râmniculuĭ* de mai apoi, în judeţul Vâlcii, al lui Vâlcea, iar la celalt hotar al Ţării-Româneşti un târg fu numit *Râmnicul-Sărat*, fiindcă un lac, ce era într'un ţinut bogat în sare, slujia la adunarea lesnicioasă a sării în timpul călduroaselor luni de vară. Tot aşa se întemeiase în munţii Moldovei, cu totul aproape de oraşele cu obârşie ardeleană, un oraş românesc, *Piatra* (de fapt: Piatra lui-Crăciun [1]) pentru că Bistriţa, care curge pe acolo, înlesnia o sigură şi scurtă cale de transport a lemnului ce se afla din bielşug în străvechile păduri carpatice, ce nu fuseseră până atunci niciodată încă rărite. Locuitorii erau în mare parte *plutaşi*, cari-şi conduceau latele plute cu drugi lungi pe răpezile valuri şi scoborau lemnul tăiat din plaiu la Dunăre, unde negustorii băştinaşi sau străini aşteptau pe îndrăzneţii plăieşi. «Starostele de butnari», cel mai bătrân dintre butnari, juca aici, bine înţeles, un mare rol pe lângă *şoltuzul oraşului* [2].

În partea răsăriteană a Moldovei, între Siretiu, Prut şi mai departe până la Nistru, care formează hotarul răsăritean al ţerii, întâlnim un mare număr de târguri, care mai toate poartă într'însele urmele unei adânci bătrâneţi. *Cernăuţii*, un fost sat,

[1] Bandini, *l. c.*, p. 305.
[2] Hasdeu, *Arch. ist.*, I[1], pp. 79 80; Iorga, *Studii şi doc.*, VII, p. 91, no. 11.

www.dacoromanica.ro

al cărui nume are aceiași silabă finală rusească aflătoare în multe alte obști din această regiune, era un vechiu punct de graniță și de vamă al principatului Moldoveî, înnainte de anexarea provinciei polone Pocuția. Drumul de la orașele comerciale ale Galiției în spre Sud-Est nu atingea micul târg, dar încă înnainte de a doua jumătate a veacului al XV-lea o caie lăturalnică, mai târziu înlocuită prin linia de legătură Dorohoiu-Hotin, ducea prin Siretiu și Cernăuți la Camenița. Târgul avea un *șoltuz* și doisprezece pârgari, și, mai ales după ce în același veac Domnii moldoveni câștigară ținutul rusesc din Apus, Cernăuții ajunseră o localitate mai însemnată, nu numai ca loc de vamă și vad de trecere, ci și pentru comerțul intern[1]. Alte orașe au o numeroasă populație germană. Astfel în *Siretiu*, care e așezat pe râul cu același nume, în Bucovina de ieri, locuiau la sfârșitul veacului al XIV-lea cetățeni cu numele de Czymmirmann, Heinrich Schonebecke; ceva mai în urmă se găsesc numele Kempe și Cunrad[2]; în anul 1402 erau de față, acolo, în Siretiu, pentru cercetarea unei minuni, Lorenz Springer și mai sus numitul Petru Conrad[3]: pe vremea aceasta exista aici un episcopat latin, care fusese creat îndată după întemeiarea principatului moldovean.

---

[1] *Studii și doc.*, V, p. 71; VII, pp. 369—70. Ceia ce Wickenhauser a publicat sub titlul de „Bohotin, oder Geschichte der Stadt Cernaüz und ihrer Umgegend", I (Viena 1874), nu merită de loc acest nume: într'însa se găsesc câteva documente și scrisori traduse în limba germană, iar ca prefață un curios produs al ocupației cu filologia și istoria într'un colț oarecare de provincie. Cf. pentru Cernăuți în veacul al XV-lea și *Uricarul*, XVII, p. 61.

[2] Czolowski, *Pomniki lwowa z archiwum miasta*, I-II, Lwow 189_, 1896.

[3] Czolowski, *Sprawy wołoskie w polsce*, Lwow 1891 (din „Kwartalnik historyczny"), pp. 28-32.

www.dacoromanica.ro

Mai departe în spre Sud-Est *Suceava* avea o populaţie germană statornică, încă înainte şi chiar după ce ajunse capitala ţerii. Saşi ardeleni veniau nu rare ori la Suceava şi cereau dela foştii lor concetăţeni acte de naştere, *litterae* sau «scrisoi», pe basa cărora căpătau apoi dreptul german de cetăţenie în Suceava [1]. Din parte-li Sucevenii, prin al căror oraş trecea un mare drum comercial spre ţerile tătăreşti şi regiunile Dunării-de-jos, mergeau şi ei la Lemberg-Lwow, un *emporium* de graniţă rusesc, mai apoi polon, pentru ca aici, după arătarea actelor de legitimaţie din Suceava [2], să fie socotiţi cu drepturi egale după *ius civile* magdeburgic de acolo [3]: «Michel Koler» din Suceava vine la Lwow în 1466 [4], şi încă în anul 1514 scrie în limba germană către Bistriţeni «Sthano Groph mit seinen geschwornen Burgern der Stadt Czocze» [5]. Tunzătorul de postav *(pannirasor)* din Suceava, Ioan, care apare curând după aceia şi călătoreşte pentru afaceri la Bistriţa, nu este, de sigur, judecând după meseria sa, un Moldovean de baştină [6]. În sfârşit avem o scrisoare din anul 1527 către orăşenii din Bistriţa, care e redactată în limba germană în numele lui «Janusch Tyschler, Groff, myth sampt zaynen geschworen Burgen auff der Socza» [7].

---

[1] *Doc. Bistr.*, I, p. VI.
[2] Şi tot aşa din Siretiu sau Roman.
[3] Iorga, *Relaţiile cu Lembergul*, I, pp. 11, 13, 18, etc.; *Studii şi doc.*, XXIII, p. 434.
[4] Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 288.
[5] *Doc. Bistriţei*, I, pp. X-XI; Hurmuzaki, XV, p. 226, no. CCCCVIII.
[6] *Doc. Bistriţei*, p. XVII; Hurmuzaki, XV, p. 305, no. DLVIII.
[7] *Doc. Bistr.*, I, pp. XVII, CX. Actul în Hurmuzaki, XV, p. 292, no. DXXXIV. Cf. şi *Studii şi doc.*, VII, p. 379. O altă scrisoare germană a unui locuitor din Suceava în *Studii şi documente*, V, p. 609. Una ungurească a municipalităţii se află *ibid.*, p. 610; Hurmuzaki, XV, pp. 750—2.

www.dacoromanica.ro

La Suceava veniau adesea carăle cărăușilor germani, «Fuhrleute», cari și în terminologia slavonă a tratatelor comerciale sunt însemnați, după ocupația lor, cu acest nume străin. Dar cel puțin aproape tot atât de bine erau represintate și carăle Armenilor galițieni, ale acestor dibaci negustori mai noi, cari cunoșteau peste măsură de bine împrejurările din Răsăritul din care se trăgeau. În veacul al XIV-lea, cu toate necontenitele lupte de apărare și cu tot slabul și întâmplătorul ajutor din Apus, regatul Armeniei Mici de lângă Mediterana căzu în mâna «Saracinilor» năvălitori ai Sultanului siro-egiptean, iar nenorociții locuitori porniră în corăbii, în cete mai mari sau mai mici, spre coasta nordică a Mării Negre, pe când alții își căutară o nouă patrie 'n insulele Mării sudice. În Crimeia, unde stăpâniau Genovesii, ei se găsiau ca și acasă, și, când negustori din Ținuturile de Miazănoapte veniră într'acolo cu primejdii mari prin pustia țară tătărească, pentru ca să cumpere prețioasele produse ale Orientului, băcănii și mărfuri de lux, ei îi și însoțiră la întoarcere. După câteva decenii Lembergul era plin de grașii și oacheșii oaspeți eretici din Asia, cari începură în mod sistematic să facă utilisabil pentru aceste regiuni comerțul cu Levantul. Tot ca în Lemberg procedară ei și în târgurile până atunci foarte sărăcăcioase ale Moldovei răsăritene, unde în curând întrecură pe Germanii împrăștiați și pe Românii puțin înclinați spre comerț. Un Asfador, un Agop, un Sahak se așezară comod în Siret și Suceava, cu preoții și protopopii lor, și de aici se desvoltă mai târziu un Scaun episcopal pentru Armenii moldoveni. Stăpânirea Domnilor moldoveni găsi, probabil încă dela ivirea ei în Suceava,

www.dacoromanica.ro

nu numai «cetăţeni armeni», ci şi o municipalitate a lor proprie, pe *şoltuzul* şi cei doisprezece *pârgari* ai săi de neam armenesc.

În cele mai vechi privilegii ale Domnului moldovean de la începutul secolului al XV-lea întâlnim pe drumul comercial spre Cameniţa, puternica cetate de graniţă a provinciei polone Podolia, localitatea *Dorohoiu:* «Dorogunŭ». De la Dorohoiu, cu nameasnic, soltuz şi pârgari [1], unde se lua vamă, se mergea mai departe spre cetatea moldovenească a *Hotinului,* care sta, probabil din timpul când se întemeiè principatul, în faţa Cameniţei, pe malul drept al largului Nistru cu înnalţii păreţi stâncoşi: aici se lua rămas-bun de la vameşii moldoveni şi se trecea în ţara regelui. Postul de vamă din Dorohoiu stătea mai înnainte în Siretiu şi acel din Hotin în Cernăuţi, şi drumul comercial în spre partea răsăriteană a Poloniei avea prin urmare o direcţie cu totul alta. Veniturile vămii Hotinului erau foarte însemnate în veacul al XVI-lea, şi chiar veniturile Sorocăi şi ale întregii graniţe nordice din spre regatul vecin erau legate de acestea [2]: prin Hotin treceau Evrei şi Greci din Constantinopol şi alte oraşe cu scumpe mărfuri orientale. În astfel de împrejurări este explicabil că în umbra castelului, în care întâmplător residau şi Domni, ca, de pildă, Bogdan Lăpuşneanu, se născu o obşte orăşenească; pe la începutul veacului al XVII-lea ea există, cu pecete proprie şi un *voit (Vogt)* al ei, care în această regiune ţine locul şoltuzului din târgurile de munte şi căruia îi sunt alăturaţi douăsprezece ajutoare ce se

[1] La 1604; *Studii şi doc.,* VII, p. 771, no. 5. Apoi şi un pârc b (an. 1658; *ibid.).*
[2] *Rel. cu Lembergul,* I, p. 91 şi urm.

www.dacoromanica.ro

numesc, aici ca şi acolo, pârgari[1]. Dorohoiul, de unde se trage şi un puternic boier din veacul al XV-lea, deveni târg şi, ca şi aici, o administraţie orăşenească se îngrijia de afacerile obştii, cum se dovedeşte prin mărturii din veacul al XVIII-lea[2]. Domnul ţinea însă pe atunci în Dorohoiu un dregător, care poartă titlul de *mare-vătav*, aşa încât pretenţiile domneşti asupra teritoriului târgului par să fie foarte vechi[3].

Mult mai însemnat decât Dorohoiul era *Botoşanii*, aşezat mai în spre Sud; el nu e încă pomenit în privilegiile comerciale ale Lembergului, şi în vremea aceasta era numai un simplu sat în posesiunea urmaşilor unui anume Botăş. Înflorirea Botoşanilor, care ajunge 'n curând un târguşor bine populat, se poate pune pe sama mai multor cause: în primul rând, satul se află pe cel de-al doilea mare drum comercial al ţerii moldoveneşti, pe marea arteră comercială care ducea pe la Răsărit de Siretiul despărţitor, către Dunărea-de-jos, către Chilia şi Cetatea-Albă, porturile sudice ale acestei regiuni. În al doilea rând, propăşirea ţerii era îndreptată spre Sud-Est, şi, pe măsură ce oraşele de munte sărăciră, crescu bogăţia oraşelor comerciale mai tinere din regiunea Prutului. Armenii din Siretiu şi Suceava nu fură cei din urmă cari să priceapă această prefacere: ei părăsiră în parte aceste d'intâiu aşezări ale lor şi întemeiară în satul «Botăşanilor» o comunitate

---

[1] V. *Studii şi doc.*, V, p. 81, no. 16; VII, p. 372, no. 7.

[2] Iorga, *Documentele Callimachi*, II, p. 382, no. 362; *Studii şi documente*, V, p. 536, no. 28.

[3] *Studii şi doc.*, V, p. 73; Hasdeu, *Arch. ist.*, I[1], p. 71.—Judecători din Dorohoiu la 1459, Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, I, p. 29. Cf. *ibid.*, II, pp. 274, 280, 295. Şi un pârcălab, la 1658; *Studii şi doc.*, VII, p. 5, no. 2.

www.dacoromanica.ro

armenească, la care, ca şi aiurea, se alipi mai târziu o populaţie românească de suburbie. Târgoveţii aveau un singur Sfat, alcătuit dintr'un şoltuz şi doisprezece pârgari [1]. În anul 1528 [2] Botoşanii erau acuma un «oppidum», şi Domnii îşi durară aici una din numeroasele lor reşedinţi, care în Moldova dovedesc numai însemnătatea unei localităţi, dar nu o şi pricinuiesc. Bisericile Sf. Gheorghe şi Ospenia sunt datorite evlaviei Doamnei sârboaice a lui Petru Rareş [3]. Poate că se făcuseră şi oarecare lucrări de întărire în jurul oraşului, cercetat adesea de năvăliri tătăreşti. Abia cu veacul al XVIII-lea scăzu însemnătatea Botoşanilor, din pricini a căror lămurire nu-şi are locul aici [4].

Botoşanii avea ca toate oraşele moldoveneşti districtul sau *ocolul* lor [5], care stătea poate supt administraţia orăşenească, în tot casul era folosit de locuitori ca imaş. Oraşul însă aparţinea unui ţinut străin, care purta numele după reşedinţa mai veche, *Hârlăul*, căruia i se mai spunea şi «Bahluiul», după numele râului ce curge prin apropiere. Aici nu se formă un oraş propriu-zis, dar pe la 1650 se mai vorbia încă printre catolicii de acolo — erau cu toţii Unguri — de cele 1.500 de case pe care le avuseră odată [6]. Cam pe aceiaşi vreme un Domn moldovean numeşte pe locuitorii din Hâr-

---

[1] Hasdeu, *Arch. ist.*, I², p. 21; *Studii şi doc.*, V, p. 220 şi urm.; VII, p. 121 şi urm.

[2] *Doc. Bistr.*, I, p. XVII; Hurmuzaki, XV, pp. 304—5, no. DLVII.

[3] Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, pp. 219—21. Inscripţiile Botoşanilor au ieşit şi separat, cu o introducere istorică (v. *Istoria în chipuri şi icoane*, ed. Craiova).

[4] Cf. *Studii şi doc.*, V, p. 649 şi urm., unde se dă un scurt istoric al oraşului.

[5] Cf. G. Popovici, *Ocoalele iugaene*, în „Conv. literare", XXIV, p. 1009 şi urm.

[6] Bandini, p. 251.

www.dacoromanica.ro

lău «orășeani»; localitatea însă, unde un predecesor al lui murise cu câteva decenii înnainte, în frumoasa-i locuință de țară, o numește *târg* și recurge, din pricina unui vier al episcopului de Roman, la șoltuz și pârgarii săi[1].

Acești Armeni moldoveni stăteau în relații necurmate cu metropola galițiană a noilor lor colonii și aveau același *ius armenicum* ca și rudele din Lwow-Lemberg, unde treceau de-a dreptul ca naturalisați, pe basa actelor de acasă[2]. Spre Sud-Est locuiau până la Botoșani peste Siretiu și de cealaltă parte a râului până la «Romanum Forum», Roman, unde se dădeau și scrisori de acreditare pentru Nemții din Lemberg[3]. Biserici armenești de piatră — cele mai multe provin din ultimii ani ai veacului al XIV-lea — se găsiau la sfârșitul veacului al XVII-lea în Siretiu, Suceava, Botoșani, Roman, Iași, cum și în Galați, Cetatea-Albă și poate și în Tighinea, unde existența unei populații armenești, relativ mică, se explică mai bine printr'o înceată întindere mai târzie[4].

Alți străini, în vremuri mai vechi sau mai nouă, au pus basele desvoltării obștilor orășenești în partea răsăriteană a Moldovei. Urmând apa Bahluiului, carăle negustorești ajungeau la *Cotnari*[5]. Acum e un sat sărăcăcios, lasat în părăsire și despoiat aproape cu totul de vestitele și producătoarele sale podgorii prin pustiirile filoxerei; odinioară însă era, ca și Hârlăul, o plăcută

---

[1] *Studii și doc.*, V, p. 73, no. XII.

[2] Iorga, *Relaț. cu Lembergul*, I, p. 11 și urm.; *Studii și doc.*, XXIII, p. 294 și urm.

[3] *Ibid.*

[4] Cf. *Studii și doc.*, I-II, pp. 29—31; *Arh. doc. șt. și lit. din Iași* V, pp. 333—334.

[5] Numele e luat de sigur de la cel d'intâiu colonist german. Cf. un „Cosnar" în Hurmuzaki, II², p. 729.

www.dacoromanica.ro

reşedinţă a Domnilor moldoveni, şi pentru a sădi viţa pe rotundele dealuri arse de soare veniră din oraşele apusene muncitori germani, cari stăteau supt un *pârcălab* domnesc ales dintre dânşii. Aici întemeiè anacronicul şi tot atât de anatopicul aventurier grec, atins de suflarea humanistico-apuseană, Ioan Basilikos, o şcoală latinească şi un episcopat pentru aceşti *hospites* ai ţerii, trecuţi la adevărata credinţă[1]. De la episcopul pe care l-a stabilit născocitorul şi romanticul bărbat, n'a rămas decât denumirea de «dealul piscupului» sau simplu: *la piscup*, pentru una dintre cele mai bune podgorii din împrejurime. Pârcălabul Gregor Rossenberger, un om de încredere şi credincios tovarăş al lui Petru Rareş din întâia jumătate a aceluiaşi veac al XVI-lea, nu rămase fără urmaşi localnici sau străini în dregătoria sa. Numai din timp în timp venia Marele-Păharnic al ţerii, ca să represinte la cules pe Domn, care avea şi el o parte din aceste dealuri acoperite cu vii. Obştea Cotnarilor rămase compusă până în veacul al XVIII-lea din urmaşi ai celor d'intâiu locuitori germani şi unguri. Şoltuzul şi cei doisprezece pârgari stăteau în fruntea cetăţenilor, cari, în această vreme de absorbire a vechilor elemente populare străine de către populaţia băştinaşă, se chiamă Hanos, Frâncul, Darvas, Wolff, Alner sau Alciner, Galambas, Felten Dorcos[2] şi învăţau de la dascălul lor catolic, întocmai ca tovarăşii lor de credinţă din Câmpulungul Ţerii-Româneşti, usul alfa-

---

[1] Émile Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*. Paris 1885, p. 35; Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide*, Bucureşti 1900, p. XVI.

[2] Cf. *Studii şi doc.*, I-II, p. 95, no. 2; V, p. 64; *Uricariul*, V, p. 403 şi urm.

www.dacoromanica.ro

betului latin [1]. În bogatul Cotnari existau nu mai puțin de trei biserici de piatră : parte la podgorii aveau și Polonii, prin cumpărare sau arendă [2]. Oficial, Cotnarii erau încă în veacul al XVII-lea un târg, ceia ce reiese de altfel și din administrația-i orășenească : ca marturi se află în Cotnari, într'o ceartă din anul 1612, Marele-Păharnic Ionașco, care ca boier de frunte e numit în rândul întâiu; pârcălabul Pinteleiu, ca funcționar administrativ domnesc, stă în rândul al doilea, și la urmă vine șoltuzul Felten și cele douăsprezece ajutoare ale sale [3]. Unul din aceștia din urmă e numit *pârgar-mare*, și afară de dânșii mai juca un rol și *pivnicerul* [4].

Aproape de locul unde Bahluiul se varsă în Prut, într'o înfloritoare vale bogată, în ape și pe coasta dealurilor care ocrotiau minunat vechiul oraș, stă urmașa Sucevei ca reședință statornică a Domnilor moldoveni : *Iașul*. Semidocți vreau să dăruiască orașul cu un vechiu trecut, care se urcă până la Romani ; mai târziu erau mulțumiți și numai cu o întemeiere din timpul năvălirilor barbare. De fapt Iașul a fost la început de sigur numai un sat, care s'a numit după un țeran cu numele de *Iaș*, și localități cu același nume se găsesc și aiurea în țările românești, până departe în munții Olteniei : așa Valea Iașului și Gura Iașului în diferite ținuturi din Muntenia, ba chiar poesia populară povestește la zidirea vestitei mănăstiri a Argeșului de un «Iaș purcăraș» [5] În cele mai vechi

[1] Cf. Iorga, *Relaț. cu Lembergul*, I, 34; *Studii și doc.*, XXIII, pp. 332, 336; *Doc. Bistriței*, I-II.
[2] Bandini, p. 253.
[3] *Studii și doc.*, V, pp. 11-2, no. 56.
[4] *Ibid.*, p. 72.
[5] Cf. Gr. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, I, p. 25.

www.dacoromanica.ro

privilegii comerciale numele Iașului nu lipsește, și chiar la începutul veacului al XVI-lea el e pomenit ca un târg, cum e Hârlăul, ca un al doilea «Bahluiu», unde Domnii petrec câteva zile în călătoriile lor prin țară [1]. Când Petru Rareș dădu cel d'întâiu precădere locului frumos așezat, Iașul era un târg, și ceva mai târziu întâlnim ca administrator și acolo, ca la Hotin, un «voit» și «juraţii» săi. Locuitorii căpătară din partea Domnului, care supt dinastia Lăpușnenilor, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, deveni oaspetele lor obișnuit, privilegiile acum cunoscute: o anumită jurisdicție proprie, precum și drepturi de mărturie și asil. În schimb era îndatorat să prefacă în alb argint curat, pentru haraciul ce trebuia plătit Porții Otomane, banii, foarte feluriți, pe cari-i vărsau în Vistieria domnească negustorii străini, orășenimea țării și țeranii [2]. Locuitorii erau într'o foarte mare parte Români, dar spre acest punct central al Moldovei, care cuprindea și Bucovina de ieri și țara de peste Prut, numită apoi de Ruși «Basarabia», veniau străini din regiuni foarte deosebite și de sânge foarte felurit. Unii dintr'înșii erau catolici, între cari cei așezați aici încă dintr'o vreme mai veche vorbiau ungurește; se spunea însă în secolul al XVII-lea, când nu mai erau decât trei sute de aceștia, că obștea ungurească numărase altă dată o mie de capete. Acești Unguri erau mai mult podgoreni și locuia unii lângă alții «in vinetis», ceia ce ne duce la o origine a târgului asemenea cu aceia a Cotnarilor [3]. Adausul

[1] *Doc. Bistriței*, I, p. XVII; Hurmuzaki, XV, p. 294, no. DXXXVIII
[2] Cf. scrisoarea din 1581 în Iorga, *Relaț. cu Lembergul*, I, 53; (*Studii și doc.*, XXIII, p. 365, no. CCXXII) și privilegiile către negustorii din Iași în *Uricariul*, II (ed. a 2-a), p. 31 și urm.; X, p. 114.
[3] Bandini, p. 259.

www.dacoromanica.ro

de mai târziu din ţerile vecine va fi adus apoi la Iaşi împreună cu cealaltă populaţie şi pe cei d'intâiu negustori şi meseriaşi. Localnicii apar în veacul al XVI-lea mai ales ca nişte cărăuşi de mărfuri.

La Apus de Iaşi, negustorii cari părăsiau linia Siretiului — drumul «muntenesc» — pentru ca să apuce cealaltă direcţie, spre Ţara Tătărească, plătiau vamă în Târgul-Frumos, acum un murdar cuib evreiesc, în care nimic nu aminteşte trecutul. *Târgul-Frumos* nu se afla, ce-i dreptul, tocmai pe marele drum «tătăresc», şi de aceia nu e amintit, de şi fiinţă supt Ştefan-cel-Mare, în privilegiile comerciale, dar încă din vremuri vechi obştea aceasta destul de considerabilă sta în legătură cu Hârlăul printr'un drum comercial mai mic[1]. Petru Rareş făcu să se înalţe aici o biserică domnească[2].

Din valea Bahluiului se trece în aceia a unui râu tot atât de mic, ce are aceiaşi terminaţie veche slavonă şi se numeşte *Vasluiul*. Orăşelul Vasluiu are un trecut care aduce foarte mult cu acela al Iaşului. Şi el era un oraş de reşedinţă al Domnilor moldoveni, şi el adăpostia o colonie străină de limbă ungurească, numai cât era mai neînsemnat decât cellalt. Totuşi Vasluiul era aşezat pe drumul de comerţ, care ducea spre «Ţara Tătărească» şi «Ţara Turcească»—pentru a întrebuinţa expresiile veacului al XV-lea—, şi era de sigur mult mai vechiu decât laşul, aşa încât e pomenit în cele d'intâiu privilegii comerciale[3]. Un şoltuz era căpetenia târgului în veacul al XVII-lea[4].

---

[1] Popescu, *o. c.*, p. 8. Cf. Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, I, p. 205, an. 1466.

[2] *Studii şi doc.*, XIV, pp. 292-3.

[3] Bandini, pp. 20-1; *Doc. Bistriţei* şi Hurmuzaki, XV, tablele; Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, tablele.

[4] *Studii şi doc.*, V, p. 76, no. XIX.

www.dacoromanica.ro

Spre Răsărit de Vasluiu, aproape de malul Prutului, întâlnim iarăşi un ţinut de colnice, unde soarele face să se coacă întotdeauna frumoasa viţă cu vin bun. Pentru a desvolta răsplătitoarea muncă de podgorean, veniră încoace, poate încă din veacul al XV-lea, coloniştii unguri cari până astăzi locuiesc de-o parte de ceilalţi locuitori ai oraşului *Huşi*, într'un sat al lor propriu, Cornii, ai cărui ţerani vorbesc, ce-i drept, româneşte, dar se recunosc ca Unguri şi merg la slujba bisericească într'un paraclis catolic, restaurat de scurtă vreme, care stă încă pe o colină. Trebuie să admitem că Huşenii români, dincolo de valea despărţitoare, au fost întâiu locuitori de suburbie şi mai în urmă au ajuns supuşi ai bisericii episcopale întemeiate la sfârşitul veacului al XV lea, de Ştefan-cel-Mare, — aflător acolo în 1487 şi 1502 —, la 1494-5, în «Huşi care e pe apa Drăslăvăţului» [1]. Şi până acum domneşte părerea că în numele de Huşi ar fi să se vadă o amintire a lui Huss însuşi, vechiul profet al Bisericii populare; ba un visitator din veacul al XVII-lea vorbeşte cu o seriositate savantă de prigonirea Husiţilor în Ungaria de Miazănoapte de către regele Matiaş Corvinul, care prin această politică religioasă a sa ar fi adus Moldovei locuitori harnici. Dar, din nenorocire pentru teorie, mai este şi un alt Huşi în Moldova, în colţul ei nord-vestic, unde nu există nicio urmă şi nicio posibilitate de colonisare husită. Numele trebuie pus numai pe sama întemeietorului şi strămoşului, Huşul, Husul, şi chiar se pomeneşte pe la sfârşitul secolului al XV-lea

[1] *Studii şi doc.*, XIV, p. 255, no. 2; Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, I, p. 483; II, pp. 189-90, 379.

www.dacoromanica.ro

în hrisoavele domnești de o nepoată a lui «Husul» [1]. În anul 1650 Hușii avea în fruntea sa, după sigurul document cunoscut până acum al târgului [2], un șoltuz și mai mulți „oameni buni și bătrâni": pecetea poartă o cruce pe lângă semne neînțelese [3]. În Huși ca și în Cotnari, Domnul își avea un Păharnic [4].

La Nord-Est de Huși, pe Prut, înfloria odinioară localitatea Fălciiu, numit în documentele slavonești mai vechi *Falcin*, a cărui însemnătate se dovedește prin trecerea numelui său asupra județului, în ființă până astăzi, al Fălciiului, care-și are capitala actuală în mai noul Huși [5]. Ca nicio altă localitate liberă moldovenească—afară de Piatra—Fălciiul poartă încă și în veacul al XVII-lea denumirea de *oraș*, care e obișnuită în Țara-Românească, și nu e numit *târg*. Organisarea lui curat românească samănă în 1642 cu acea a Iașului: pe lângă pârcălabul Domnului, care se găsește în alte documente, funcționează un «voit» cu doisprezece *pârgari* și un număr nehotărât de «oameni buni și bătrâni». Pe pecetea orașului se află o cruce. Visitatorii Bisericii catolice n'aveau ce căuta în Fălciiu, și de aceia trebuie să admitem că orășenimea străină, existentă la început, s'a pierdut încă de timpuriu printre Românii ce

---

[1] Cf. Melchisedec, *Cronica Huşilor*, I (București 1869), p. 14; Ghibănescu, în „Arhiva" din Iași, I, p. 405, sau *Uricariul*, XVIII, pp. 159-60. Mai înainte era în această regiune târgul Sărata (Melchisedec, *ibid.*; cf. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, Vălenii-de-Munte, 1910. p. 220).

[2] Cf. Melchisedec, *o. c.*, I, pp. 34-5.

[3] *Studii și doc.*, V, p. 607.

[4] Melchisedec, *o. c.*, I, p. 37.

[5] Așa erau pe atunci și Botoșanii cuprinși în județul azi mult mai micului Hârlău.

www.dacoromanica.ro

locuiau în vecinătate[1]. Pivniceri se află şi în acest ţinut de podgorii[2].

Asupra trecutului *Bârladului*, Brălad—Brăladul era până în veacul al XV-lea şi un nume de persoană[3]—se pot face mult mai multe presupuneri decât asupra oricărui alt oraş din Moldova. Despre pretenţiile ruseşti asupra întregului ţinut liber, neocupat, străbătut şi stors de cetele de Pecenegi, până la depărtata Dunăre, bine cunoscută în poveştile şi geografia populară a Slavilor, a mai fost vorba aici, cum şi despre felul în care aceste zădarnice pretenţii ambiţioase se reduseră în cele din urmă la nimic. Când principi de sânge felurit se certau între ei pentru domnie în încă neformatul Stat rutean de la izvoarele Nistrului şi când Haliciul începu acum să atragă spre el puterea, învinsul îşi găsia totdeauna un adăpost la Pecenegi şi la ţeranii români fără stăpân: într'un astfel de cas, când cineva nu mai era văzut şi totuşi se ştia că e încă în viaţă, se spunea că s'a dus «la Dunăre». La cel d'intâiu prilej bun însă îndărătnicul pretendent obişnuia să se întoarcă îndărăt, ca să-şi încerce încă odată norocul: aceasta este, de pildă, soarta viteazului Don Quixote dintre dinaştii ruşi, Ivanco, fiul luí Rostislav, despre care se spunea că în anii săi de nenorocire ar fi ajuns un *Berladnic;* chiar după moartea sa, veşnic nestâmpăraţii săi soţi de arme erau numiţi *Berladnici.* Odată, în anul 1174, aceşti franc-tirori ai prăzii au cucerit un oraş cu numele Oleşie şi principii ruşi trebuiră să-i alunge printr'o expe-

[1] *Studii şi doc.*, V, p. 73; *Arhiva* din Iaşi, I. p. 395, Falcin ca nume de om, în Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, p. 215.
[2] Ghibănescu, *l. c.*, p. 559.
[3] *Uricariul*, XVIII, p. 130.

www.dacoromanica.ro

diţie întreprinsă anume pentru aceasta; ei izbutiră după o luptă ce se dete lângă Dţiina *(u Dţinia)*. De atunci *Berladnicii* dispar pentru totdeauna.

Toate acestea sunt luate dintr'o singură cronică rusească, care dă numai scurte însemnări analistice şi care abia dacă s'a născut contimporan cu evenimentele, cel puţin nu în forma 'n care ni se înfăţişează astăzi. S'au găsit, firește, cercetători cari au ştiut să spună multe şi mărunte despre toate acestea, Oleşie, Dţinia, etc., dar un cetitor imparţial, care ţine samă de împrejurările timpului, nu va confunda astfel de deslușiri cu adevărul stabilit istoricește. Din sărăcăcioasele date ale cronicei nu ne luminăm prea mult, de oare ce ştirea nu află nicăiri o întregire şi o lămurire. *Berladnic* are, ce-i drept, o asămănare cu numele orașului Bârlad din Moldova; principii ruşi, când sunt alungaţi de rudele lor, sunt trimeşi la Dunăre—ca la moarte sau în iad—, iar despre marii stăpânitori galiţieni se lăţise faima că-şi supuseseră «munţii ungureşti» şi satele de pescari de la Dunăre [1]. Apoi, Dţinia sună într'o oarecare măsură ca *Vicina* dela Dunărea-de-jos; «Selun», unde a murit Ivanco, ar putea fi mai curând Sulina, de la gura fluviului, decât Solun, Salonic. În sfârşit Bârladul apare ca unul dintre cele mai vechi oraşe din Moldova, şi lângă el se afla încă în veacul al XVII-lea [2] o veche cetăţuie tătărească. Poate că

[1] *Chanson d'Igor*, ed. franc., *passim*; de altfel tratează cu de-amănuntul despre aceasta I. Bogdan, în studiul său asupra unui document falşificat a lui Ivanco, din 1134—când nici nu exista Haliciul—către Mesembrioţi—când aceştia erau cu totul ruinaţi—pentru comerţul din Galaţi—care apare abia în veacul al XVI-lea,—şi din alte oraşe cu mărfuri, printre care şi cele „ungrice“—care nu existau. V. *Anal. Acad. Rom.*, XI. Apoi *Studii şi doc.*, V, pp. 596-7. E ciudat, dacă nu ţii în seamă interesul politic, cum o falşificare aşa de grosolană îşi poate găsi ici şi colo câte un apărător!

[2] Bandini, pp. 201-2.

www.dacoromanica.ro

se poate trage de aici conclusia că Ivanco-şi avea aici «gradul» său şi că, întocmai ca un cavaler-bandit al Ţinutului, ca paznic nepoftit peste peştii, *carpones*, de la Dunăre din acea vreme, îşi îndeplinia meseria faţă de carăle pescarilor. Dar atât e totul — şi poate chiar prea mult.

Totuşi un Stat al Brăladului şi o însemnătate a acestuia pentru comerţ cu două veacuri înnainte de întemeiarea principatului Moldovei nu se poate închipui. Ce-a fost Bârladul mai târziu, o datoreşte drumului comercial care ducea de la Lwow-Lemberg, prin Siretiu şi Suceava, mai ales însă prin Siretiu, spre porturile «tătăreşti». Armenii, cari, de şi puţini la număr, locuiau acolo, veniseră din oraşe care, la rândul lor, primiseră şi ele acest element oriental din Galiţia, iar imigrarea Armenilor în această regiune ruso-polonă a avut loc abia în secolul al XIV-lea. Pe vremea legendarului cavaler rătăcitor Ivanco Rostislavovici, Liovul şi Cracovia, de unde venia toată mişcarea comercială în aceste ţinuturi sud-estice, n'aveau încă nicio însemnătate. Înnainte de anul 1257 Germanii nu veniră în Cracovia, care abia atunci ajunse o *civitas*[1], iar însemnătatea Liovului purcede abia din veacul al XIV-lea, când Armenii se aşezară aici lângă Germani. În veacul al XII-lea nu se aflau în văile de jos ale Siretiului, Prutului şi Nistrului decât doar câteva sate împrăştiate 'n pustietate, aşa cum gasiră oştile bizantine ţara: un drum comercial nu fiinţă încă, şi chiar pe domeniul imperial nu era cu putinţă să se întreţină relaţii sistematice cu ţeri străine.

[1] Cf. Iorga, *Istoria comerţului*, Vălenii-de-Munte, 1915, cap. 1, p. 80 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Încă din veacul al XV-lea apare 'n Bârlad un şoltuz cu cei doisprezece pârgari ai lui, prin urmare o instituţie a dreptului magdeburgic: conducătorul se chiamă odată Carapoton şi era prin urmare un Armean; altă dată numele său e Dinga. În pecete, obştea aceasta, care duce acum o viaţă săracăcioasă, e arătată ca oraş: *trăg Bărlad;* se găsesc apoi pe dânsa trei peşti zugrăviţi grosolan, cum şi trei stele şi un soare: interpretarea heraldică a acestor semne nu presintă o deosebită greutate [1].

Tecuciul se află acolo unde apa Bârladului se varsă în Siretiul cu mult mai mare. Ca şi Bârladul, el e o aşezare pe marele drum răsăritean, un oraş comercial, care se coboară în trecut până 'n întâia jumătate a secolului al XV-lea; încă 'n învoiala de împărţire a Moldovei între cei doi fii ai lui Alexandru-cel-Bun, până atunci în luptă unul cu altul, Tecuciul e numit, în anul 1435, localitate, *misto*, întocmai ca şi Vasluiul: amândouă sunt încunjurate de un *volost*, o întindere care ţine de oraş şi e alcătuită de sigur din ţarini, păşune, pădure, etc., pe când Bârladul singur poartă titlul de *târg*, adecă oraş comercial cu piaţă [2]. «Localitatea» din secolul al XV-lea, cu postul ei de vamă domnesc, decăzu foarte de timpuriu într'un mare sat. Pe la 1650 cârmuia încă aici un şoltuz cu pârgarii săi, şi locuitorii îşi spuneau, după documentele publicate, *orăşani.* Pe pecetea cu inscripţie slavonă, pe care era prost

[1] *Studii şi d o.*, V, pp. 69-70, 82-3; VI, p. 1 şi urm.; VII, p. 91, no. 13, şi Al. Papadopol-Calimah, *Notiţă istorică despre Bârlad*, Bârlad 1889.

[2] Hurmuzaki, *Doc.*, I², p. 855; *Studii şi doc.*, VII, p. 90, no. 8. Tecuciu e de altfel şi nume de persoană (*Studii şi doc.*, VI, p. 445, no. 102).

www.dacoromanica.ro

mâzgălit, ca stemă a locului, un iepure fugind cu nişte picioruşe ascuţite, se putea ceti încă *trăg Tecuci*, dar cetăţenii străini, mişcarea şi bogăţia, tot ce mai licăria încă în Bârlad şi Vasluiu, aici perise [1]. Domnii, în măsura 'n care se mutau de la o reşedinţă la alta, nu veniau mai departe de Vasluiu, şi acest fapt îşi avu şi el înrâurirea sa.

Înfloritorul oraş-port din veacul al XVII-lea *Galaţii*, la vărsarea Prutului în Dunăre, nu exista încă două veacuri înainte de data întemeierii Moldovei: el se născu abia mai târziu din pricina noilor interese economice care se ivirà pe urma suzeranităţii turceşti, şi anume pe locul unde, lângă morile de pe apa Covurluiului, nu fiinţà decât un biet sat de pescari. *Renii*, aşezat pe malul basarabean, aproape la unghiul dintre ambele ape, numit de Turci, după o altă numire slavă, Tomarova, câştigase mai de vreme decât Galaţii însemnătate în acest colţ de ţară, cu toate ca nici el nu se coboară mai departe decât a doua jumătate a veacului al XVI-lea şi cu toate că nici n'a existat aici vre-odată o organisare orăşenească. Dar, când, pe la jumătatea veacului al XVI-lea, Despot-Vodă, la suirea sa în Scaun, visită această *margine* a micului său Stat, el merse de la Galaţi—localitatea nu e determinată mai de aproape prin vre-un apelativ, de şi călătorul sas Reicherstorfer cunoaşte ceva mai înainte Galaţii ca *oppidum* [2]—spre «*oppidum* Reni, unde locuiesc mulţi negustori greci» [3].

---

[1] *Studii şi doc.*, V, p. 84, no. 31.

[2] *Chorographia*, în Papiu, *Tesaur*, III, p. 142.

[3] Legrand, *Vies de Jacques Basilicos*, p. 31; Hurmuzaki, II, pp. 424, 512; XI, p. 784; *Supl.* II[1], pp. 347, 401; Hasdeu, *Archiva istorică*, III, p. 69. Cf. şi studiul mieu din *Studii şi doc.*, XVI, p. 223 şi urm. O mărturie a pârcălabilor gălăţeni în *Studii şi doc.*, VII, p. 371, 6, 1.

www.dacoromanica.ro

Între Prut și Nistru, în regiunea care din toate punctele de vedere formează o a treia *insula*, un al treilea ținut cu un caracter propriu geografic, etnografic și nu mai puțin economic, se găsesc un număr de orășele care, ca *Hotinul*, s'au desvoltat dintr'un «podgrad» — cum se chiamă în țerile sârbești. Domnii Moldovei, sau premergătorii lor necunoscuți din acest colț de graniță, aveau cetățui de ocrotire împotriva dușmanilor lor tatari și înființaseră în ele posturi de vamă pentru negustorii ce treceau pe-acolo, și anume în Soroca, ce s'a ridicat abia în veacul al XVI-lea, pe timpul lui Ștefan-cel-Mare [1], și în mult mai vechea Tighine, din care Turcii au făcut «Bender», acea Tighine, care ordinioară, pe vremea când Cetatea-Albă aparținea încă Hanului Tatarilor, deschidea drumul spre stepă, spre *campi* ai Hordei, spre Caffa și înfloritoarea Crimeie [2]. *Soroca* și *Tighinea* n'au avut niciodată caracter orășenesc, și cea din urmă, care ar fi putut ajunge un oraș, a fost împiedecată de la aceasta prin schimbarea drumului comercial în veacul al XV-lea. La Apus de cele două cetăți, cu împrejurimea lor ca de târg, sta *Orheiul*, care fu și el întărit încă de pe vremea lui Ștefan-cel-Mare și-și avu propriii săi *pârcălabi:* aceștia represintară pe foștii comandanți ai părăsitei Tighine, căreia-i era totuși menit un mai bun viitor supt cuceritorii ei turci [3]. Orheiul căpătă de la Domnii moldoveni libertăți cetățenești și posedă dreptul magdeburgic adoptat de orașele Moldovei: pe lângă pârcălabul domnesc orânduia afacerile orășenești un șoltuz cu ajutoarele sale, cari

[1] Hurmuzaki, II[3], p. 699. Cf. Iorga, *Istoria armatei*, I, Cetățile, p. 36.
[2] V. Popescu, *o. c.*, p. 11.
[3] *Ibid.*, p. 28.

www.dacoromanica.ro

se găsesc încă de pe la anul 1580[1]. La Sud-Vest de aici, în apropierea marii păduri de la Prut, Codrul Chigheciului, în pragul unei «pustietăți» sudice, stă *Lăpușna*, care încă în veacul al XVI-lea își aștepta întâii colonişti; ea era cel din urmă punct de vamă pentru negustorii cari nu voiau să călătorească până la porturile sudice. Cel puțin, ca în orice localitate de hotar, Domnul își ținea și în Lăpușna Marii Vătavi și pe la 1590 chiar un pârcălab: dar alături de ei împărțiau dreptatea în neînțelegerile mai mici șoltuzul, pârgarii și «oamenii buni», ca în orice alt târg. Pe pecetea, care arată o cruce, obștea e numită «Lipoșna»[3].

Porturile din Moldova sudică, prin care până în ultimul pătrar al veacului al XV-lea trecea spre Orient, prin mijlocirea negustorilor germani și armeni din Lwow-Lemberg, o mare parte din comerțul polon și din cel german mai depărtat, și unde se făcea schimbul cu mărfurile orientale care erau aduse pe Marea-Neagră de Greci, Ragusani și Armeni, sunt Chilia și Cetatea-Albă.

Nu-i nevoie numai decât să ne gândim la vechiul Ἧλις al regelui get Dromihete pentru a căpăta o explicare a originii *Chiliei:* cladit pe o insulă a Dunării-de-jos și anume pe brațul de fluviu ce și-a luat numele de la dânsul, vechiul oraș avea o poziție asigurată și foarte priincioasă pentru comerț. În Chilia-Veche locuiau mai mult pescari: ei erau de sigur în cea mai mare parte Români. Dar Bizantinii, cari chiar în tristele și desperatele vremuri ale rătăcirilor barbare pose-

[1] V. privilegiile comerciale ale Lembergului. Cf. *Studii și d c.*, VII, p. 377, 11.
[2] *Studii și doc.*, V, p. 74.
[3] *Ibid*, V, p. 74; VII, p. 373, 9.

www.dacoromanica.ro

dară mereu câteva puncte de razim pe coasta Pontului și pe cursul inferior al Dunării, în restauratele castele din epoca de cucerire a lui Iustinian și Mauriciu, nu uitaseră orașul Χήλη sau Χηλή: el apare la cronicarii Imperiului grecesc de Răsărit din veacul al XII-lea ca loc de refugiu sau de exil, după împrejurări. Tânărul Alexe Comnenul își plânse aici, cu îndurerații săi ochi arși, cruda-i soartă; aici fu ajuns de prigonitorii săi răsturnatul Împărat Andronic, cel amenințat cu o moarte plină de chinuri [1]. Când ne gândim cum același Andronic, în timpul domniei vărului său Manuil, pe când era încă un pretendent fără putere, fugì prin ținutul Vlahilor dela Nordul Dunării în «munții Haliciului» [2], unde fu prins de Românii de acolo, se lămurește și mai bine de ce detronatul Împărat își căută mântuirea tocmai pe această cale, cunoscută de dânsul. În veacul al XIII-lea, stăpânitorii Constantinopolei surguniau pe Patriarhii lor căzuți în disgrație la Chele, și încă și în veacul al XIV-lea apare «Chele sau Lykostomion» într'o însemnare a posesiunilor Patriarhiei [3]. În aceiași vreme veniră 'n cetatea grecească dela gurile Dunării și Genovesii, cari, ca mulțămită pentru ajutorul dat la restaurarea Împărăției bizantine pentru noua dinastie a Paleologilor, căpătaseră monopolul comerțului pe Marea Neagră și acum voiau să înalțe steagul comercial al Sfântului Gheorghe în porturile ei mai mari sau mai mici, cum și pe fluviile ce țineau de dânsa. Încă în anul 1381 resida aici un consul

[1] În 1183 și 1185. Cred că trebuie să ne gândim la această Chele și nu la cea din Bitinia.
[2] Choniates, p. 121; cf. și mai sus.
[3] V. cartea mea *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 32-4.

www.dacoromanica.ro

genoves [1], cu casierul, *massarius*, al său, pe când corăbiile Republicei cercetau Pangalli [2], Constanţa [3], Vicina [4] şi gurile Dunării, Sulina şi Sf. Gheorghe [5], pentru ca să încarce grâne şi piei nelucrate. Dar acest *caricatorium frumenti* italian ajunse încă de la începutul veacului următor, după 1403, în mânile marelui Domn muntean Mircea. Supt stăpânirea muntenească şi puţin mai târziu supt comandanţi unguri, pe cari-i trimisese Ioan Hunyadi, Chilia trăi şi prosperă, până când în anul 1465 fu cucerită de eroul moldovean Ştefan. Oraşul avea de sigur o populaţie foarte amestecată, care se trăgea mai mult din Răsărit, adecă era mai cu samă de origine grecească. După douăzeci de ani Sultanul era stăpân peste Chilia (1484) şi gurile Dunării, şi timpul unui comerţ viu şi al bogăţiei provenite dintr'însul trecuse pentru Chilia, şi în parte şi pentru întreaga Moldovă [6].

Nistrul se varsă în Marea Neagră printr'un fel de mic sin de mare. Pe malul nord-vestic al acestuia, unde puteau întra fără primejdie chiar corăbii mari, stăteau din timpuri stravechi surele ziduri ale unei cetăţi, unui *grad* de piatră de origine slavă, care, ca de obiceiu pentru întărituri mai mari, şi care nu sunt de lemn, fu numit Belograd, *Cetatea-Albă*. Pe vremea când cei d'intâiu piraţi ruşi străbăteau apele Pontului nordic, când comandanţii bizantini de la graniţă întreprindeau îndelungate călătorii de recunoaştere şi de ne-

[1] Cf. capitolul al treilea din *Chilia şi Cetatea-Albă*. Cf. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, I, „Analele Academiei Române", XXXVI.
[2] Mangalia de astăzi.
[3] Oraşul românesc din Dobrogea botezat iarăşi astfel, odinioară Chiustengea turcească.
[4] Nu-i identic cu Măcin.
[5] Numită poate după patronii sai.
[6] V. capitolele referitoare din *Chilia şi Cetatea-Albă*.

www.dacoromanica.ro

gocieri înlăuntrul stepei, la Pecenegi, Cetatea-Albă de la Nistru e amintită în diferite ştiri, dar mai era numită şi vechea Cetate Neagră (de către oamenii culţi, cari nu-i luau în samă piatra «albă», ci de sigur bătrâneţa-i sură). Urmă apoi o vreme, pe la 1330, când cuceritorii tatari îşi puseră vameşii lor aici, în «Moncastro». Când Genovesii îşi supuseră gura Nistrului, ei găsiră încă aici rămăşiţile Bizantinului Maurokastron, al cărui nume ei îl înţeleseră ca Mauocastro, Maocastro, în sfârşit Moncastro, pe când populaţia băştinaşă n'a cunoscut niciodată decât o Cetate-Albă. Negustorii italieni ocupară poate cetatea cu învoirea Hanului, cum s'a întâmplat şi în Caffa, o reînnoiră pe deplin, o pierdură însă încă din veacul al XIV-lea în folosul Domnilor Moldovei, cari-şi întind stăpânirea «până la Mare»; în socotelile Caffei şi Perei nu sunt pomeniţi niciodată ofiţeri genovesi în Moncastro. Totuşi, pe la începutul veacului al XV-lea se încercă, şi cu succes, o însufleţire a vechii stări de lucruri: în anul 1400 până la 1401 Alexandru-Vodă trimise o oaste şi puse să i se aducă din Cetatea-Albă în capitala sa, Suceava, moaştele Sfântului Ioan-cel-Nou, care cu câteva decenii mai înnainte îndurase martiriul din partea păgânilor Tatari; chiar în anul 1410 însă, portul acesta e pomenit de un notar al Republicei ca o colonie a Genovesilor[1]. Mai târziu oraşul trecu în stăpânirea durabilă a lui Alexandru şi a urmaşilor lui, şi, când ţara fu apoi guvernată de doi Domni, cari după o luptă îndărătnică puseră capăt lungilor neînţelegeri printr'un tratat, cel mai tânăr, Ştefan, căpătă ţinutu-

[1] *Recueil des historiens des Croisades*, V, col. 239 A.

www.dacoromanica.ro

rile de la Miazăzi; unul dintre rudele şi moştenitorii săi, Alexăndrel, resida în Cetatea-Albă, şi el fu înmormântat aici la 1455 [1].

Însemnătatea Cetăţii-Albe, care era în vecinătatea nemijlocită a ţerilor tătăreşti şi sta în legătură cu Marea, întrecu pe a Chiliei: în veacul al XIV-lea, înnainte încă de epoca Genovesilor, veniau în portul de la Nistru vase şi corăbii din Trapezunt şi alte localităţi de pe malul asiatic al Pontului. În legenda mucenicului Ioan se pomenesc «locuinţi de-ale Evreilor», şi flota cruciaţilor găsi aici, încă înnainte de 1450, numeroşi Genovesi [2], *letinii* poporului, care cântă în poemele sale epice pe marii stăpâni «letini» ai Dobrogii şi nemăsurata lor bogăţie. Alături de Genovesi, şi venind ca şi aceştia din Crimeia, Armenii se dedară aici unui viu comerţ cu Răsăritul şi Apusul. Grecii nu puteau lipsi din acest loc de adăpost întemeiat de ei din vremuri străbune, unde se întâlniau barbarii slavici şi turanici din *Campanea*: aşa se găsesc un «ffamosus», «Kryche von Weissenborg», Caloiani şi fiul său Duca, cari erau prea bine cunoscuţi Lioveniior prin piperul lor şi alte articole de băcănie [3] «Valahii» cari veniau din acest port «valahic» la metropola de comerţ a Galiţiei, ca Dimitri, Dimitraş şi tatăl său «Iurgius», de sigur că nu erau aşa de numeros represintaţi în populaţia totală ca şi concetăţenii lor de origine străină [4]. Despre constituţia acestui

[1] V. povestirea, după ştiri interne şi străine, în cartea mea *Chilia şi Cetatea-Albă*.

[2] Wavrin, *Anch. croniques*, ed. Hardy, V, p. 65; ed. d-rei Dupont, II, p. 95.

[3] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 282 şi urm.

[4] Cf. *ibid.* şi *Relaţiile cu Lembergul*, I, p. 18 şi urm.; *Studii şi doc.*, XXIII, p. 477; Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 123; *Relaţiile cu Braşovul*, pp. 197-8.

www.dacoromanica.ro

oraș-port pe vremea Moldovenilor știm câte ceva și conform cu aceasta împrejurările erau acolo cu totul altfel decât în celelalte orașe deosebit orânduite în ce privește dreptul public : pe lângă pârcălabii domnești judecau și acreditau *jupani* și bătrâni ; și despre pecetea orașului e vorba, dar fără date mai lămuritoare[1]. Toate acestea se schimbară însă odată cu cucerirea turcească din anul 1484, când noul Akkirman ajunse ceva mai mult decât o cetate de graniță a Sultanului și-și păstră chiar ceva din însemnătatea-i comercială de altă data.

Ca și la Chilia și Cetatea-Albă, și soarta orașelor muntenești de la Dunăre fu hotărâtă de timpuria cucerire turcească, împiedecătoare a comerțului. Aceasta se săvârși supt Soliman-cel-Mare fără vărsare de sânge, numai printr'o poruncă împărătească îndreptată către Domnul lipsit de ajutor al Țerii-Românești, și anume câtva timp după luptele lui Radu de la Afumați, sprijinit de Unguri, împotriva begilor de pe țermul drept al Dunării și curând după lupta, hotărâtoare pentru Răsăritul creștin, de la Mohács, la 1526, în care ultimul rege național al Statului unguresc, pus pe fugă, peri în mlaștini. Prin această măsură și prin ocuparea localităților de la Nistru se asigură în aceste regiuni granița Împărăției.

Printre aceste porturi muntene de la Dunăre *Brăila* fus-se până în veacul al XVI-lea cea mai însemnată piață de comerț. Așezată mai jos de locul unde Siretiul se varsă în marea arteră fluvială, Brăila avea cea mai priincioasă posiție pentru a-și putea exporta departe produsul pescăriilor sale, căci

[1] *Acte și fragm.*, III[1], pp. 32-6.

www.dacoromanica.ro

din câte un sat de pescari purced toate aceste porturi dunărene, când începutul nu l-a format un fost castel bizantino-împărătesc de multă vreme părăsit. Așezarea primitivă a fost alcătuită de sigur din pescari români și negustori greci, dar numele amintește românescul nume de botez Brăilă (de la Brae; cf. Brăescul), din care s'a făcut și Brăiloiu. Intemeiarea principatului Țerii-Românești dete modestului sat putința unui mare avânt: în anul 1368 Vlaicu-Vodă acordă înlesniri negustorilor sași din Brașov, cari ar voi să treacă prin Brăila («Braylau») spre «Împărății străine»[1], adecă atunci când ar voi să visiteze Bulgaria, Constantinopolul și Turcia. Câteva decenii în urmă, nu mai ființă în aceste regiuni decât o singură «Împărăție străină», aceia a Împăratului păgân din Adrianopol, și Împăratul bizantin era de fapt un captiv al vecinilor săi. Spre Brăila veniră însă, în număr din ce în ce mai mare, după mărturiile unui călător germani, «kocken und galein ans der haidenschafft»[2]. Cronicarul bizantin Chalkokondylas pomenește în veacul urmator Brăila ca un port foarte însemnat și orașul cel mai de samă al Domnului Țerii-Românești. Din această epocă datează o scrisoare, din fericire păstrată, a obștii din Brăila către cea din Brașov și care se ocupă cu o intervenție pentru Ragusanul Mihociu, ce se așezase statornic în Brăila, plătia Domnului dările cuvenite împreună cu ceilalți cetățeni și prin urmare fusese primit în cetățenie. De aici se vede că orașul își avea,

[1] Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 307, no. 908; Hurmuzaki, XV, p. 1, no. 1.
[2] Schiltberger, ediț. Neumann, München 1859, p. 92; ediț. Langmantel, Nürnberg 1885, p. 52.

www.dacoromanica.ro

ca orice altă așezare liberă orășenească din țară, judele său și pârgarii ce-l ajutau, și că cetățenii își câștigaseră, în schimbul plății unei anumite sume convenite către Vistieria țerii, dreptul unui Scaun judecătoresc neatârnat pentru afacerile negustorești. În veacul al XVI-lea, imediat înnainte de ridicarea unei cetăți turcești aici, întâlnim iarăși o astfel de scrisoare de intervenție din Brăila [1]. Străina stăpânire barbară nu duse nici de cum la sărăcie și despopulare [2], și Brăila trecea încă în 1569 drept cea mai însemnată schelă pentru amândouă Principatele [3]. Dar la o desvoltare liberă, la o însemnătate politică a marelui port dunărean nu mai era acum de gândit: Sașii ardeleni uitaseră vechea cale comercială Brașov-Brăila [4], iar peștii din apele de acolo îi trimitea *nazirul* cetății la Constantinopol.

La Miazăzi de Brăila Dunărea se desface în două brațe și apoi într'o puzderie de pâraie și lacuri, așa că formează pentru pescuit un loc foarte prielnic, care nu se poate asămăna în această privință decât cu gurile Dunării. Pe o mică distanță întâlnim apoi iarăși un curent unic, după aceia însă se întinde din nou până la Silistra o a doua insulă, care samănă cu cea d'innainte. Între aceste terenuri bogate în pescării se ridică în fața Hârșovei din Dobrogea, a cării vechime nu se poate stabili, *Târgul de Floci*, unul din cele mai vechi ale Țerii-Românești, pomenit încă

---

[1] Chalkokondylas, p. 505; Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 236-7, 309. Cf. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, I (Genova 1868), pp. 364, 843.

[2] *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 194, unde citația lui Bandini trebuie referită la Galați.

[3] Hurmuzaki, II[1], p. 589, no. 570.

[4] Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 4, 5, 9, 12; *Relațiile cu Brașovul*, pp. 3-4, 11-2, 15-6.

www.dacoromanica.ro

din veacul al XV-lea [1]. Târgul scăpă de soarta Brăilei, și încă în veacul al XVII-lea se hrăniau din pescărit membrii acestei obști, care, cum se pare, se alcătuia din Români și Bulgari și era administrată conform dreptului ardelenesc, răspândit peste tot, de un jude și pârgarii săi [2].

Din epoca romană și până în timpul de față Durostorum, Drâstorul, Silistra și-a susținut poziția ca localitate de frunte la punctul unde Dunărea își schimbă direcția de la Apus spre Răsărit, se îndreaptă spre Miazănoapte și mărgenește în spre Apus Scythia Minor, Dobrogea românească de astăzi, care ajunge până la Marea Neagră. O așezare însemnată pe malul stâng era făcută cu neputință prin însemnătatea Silistrei; *Călărașii*, capitala județului Ialomița de azi, nu e altceva decât un fost sat de soldați, un «sat slujitoresc», ajutat de noroc, unde se stabiliseră călărași cari se bucurau de oarecare ușurări de dări și în schimb trebuiau să se presinte cu caii lor la Curtea Domnului. În susul marelui fluviu nu se găsesc decât sate și câmp gol, până la punctul unde Dunărea formează o insulă destul de mare: acolo se află Rusciucul în Bulgaria și în fața acestui oraș *Giurgiul*. Rusciucul ține acum locul vechiului Cerven, așezat aproape de el, unde resida [3] întâmplător episcopul de «Silistra și Cerven» — așa, de pildă, în veacul al XVII-lea [4].

Giurgiul n'are o origine genovesă, așa cum, pe basa numelui său, s'a crezut multă vreme:

---

[1] Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 23, 121; *Relațiile cu Brașovul*, pp. 39, 193—4.

[2] *Studii și doc.*, V, pp. 605-6.

[3] Jireček, *Fürstentum Bulgarien*, p. 410.

[4] *Anal. Acad. Rom.*, XXI, p. 2. nota 1. Cf. N. Constantinescu, *ibid.*, XXXVIII, p. 485 și urm.

www.dacoromanica.ro

orașul e numit după întemeietorul său, un Român, Giurgiu; în veacul al XIV-lea și al XV-lea era o cetate, a cării stăpânire a fost disputată cu aprindere de Turci și Români, dar la urmă rămase celor d'întâiu. Comerț, privilegii comerciale și administrație orășenească erau cu totul necunoscute în Giurgiu înnainte de 1829 — atunci înapoiară Turcii Țerii-Românești raielele lor de la Dunăre—; aici era numai un vad, un *brod*, adecă o trecere înlăuntrul țerii turcești, și pe un drum vechiu se îndreptau într'acolo Brașovenii [1]. *Turnu-Măgurele*, la gura Oltului, e numit, după vechiul castel bizantin care, după restaurarea lui de către Turci, joacă un rol în războaiele dintre dânșii și creștini, supt numele de «Nicopolis Minor» [2]: în privința comerțului și a vieții orășenești e și aici ca la Giurgiu. Mai departe în susul apei existau încă din anul 1247 pescării bogate la *Celeiu*, și aceste *piscinae* fură exploatate pentru regele Ungariei de administrația din Banatul care-i aparținea [3]. *Calafatul* nu era în secolul al XV-lea decât un post de vamă și în modesta lui istorie n'au ce căuta Genovesii, cum s'a admis pe nedrept [4]. Și, în sfârșit, în numele cetății din care se desvoltă în Țara-Românească apuseană marca ungurească mai sus numită, în *Severin*, nu trebuie să vedem altceva decât Cetatea lui Severin — căci numele de Severin se găsește des în țară, cum am mai arătat, și există chiar un sat Severinești—, numită după un șef necunoscut sau un întemeietor de sat, care se stabilise

[1] Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 22; *Relațiile cu Brașovul*, p. 33.
[2] V. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 55-66, 259.
[3] Zimmermann-Werner, I, p. 74.
[4] Hasdeu, *Archiva istorică*, I[1], pp. 19-21; cf. pp. 29-31; Venelin, *Acte daco-bulgărești* (rusește), 1840, pp. 121-3.

www.dacoromanica.ro

aici. Cetatea păstră exclusiv caracterul unui loc întărit, până când în secolul al XVI-lea căzu în mânile Turcilor [1].

Înlăuntrul Olteniei, şi ţinând seamă şi de malul stâng al Oltului, se află două oraşe care merită să fie amintite. *Craiova*, capitala Ţinutului în veacul al XVII-lea, n'are nicio origină legendară cumană sau bulgărească [2]: când Domnii Ţerii-Româneşti căpătară Banatul, de oare ce cetatea Severinului nu li aparţinea, întemeiară un «Nou-Severin» în munţi, în apropierea lacului după care oraşul purta numele de *Râmnic*, şi aici fu strămutat şi Scaunul episcopului de Severin. Din pricina numelui ei, Craiova e pusă în legătură de către un scriitor ragusan de la sfârşitul veacului al XVI-lea cu istoria viteazului fiu de Craiu Marcu [3]. În acest timp oraşul era «întins, populat şi plin de tot felul de provisii», dar lipsit de orice întărituri, cu toate că Banul îşi stabilise acolo reşedinţa. Pecetea Craiovei poartă într'un dublu cerc cruţea, două stele şi inscripţia: «Craiova oraş» [4]. Despre o constituţie orăşenească nu este însă vorba nicăeri.

Pe malul muntenesc al Oltului sta încă din anul 1368, ca un vechiu *portorium* pentru mărfurile ardelene care erau duse în Banat, *Slatina*. În amintitul privilegiu comercial pentru Braşoveni, Vlaicu-Vodă scuteşte pe străini de darea ce se lua aici, şi se poate presupune că şi la Slatina avem a face cu un vechiu punct de graniţă ca

---

[1] V. Hurmuzaki, XI, supt acest nume.

[2] Aşa presupunea Hasdeu, *Originile Craiovei* Bucureşti 1878; cf. *Oltenescele*, Craiova 1884.

[3] Mauro Orbini, *Regno degli Slavi*, p. 279; cf. *Studii şi doc.*, III, Prefaţă, p. LXIII.

[4] Walther, *Res gestae Michaelis*, în Papiu, *Tesaur*, I, p. 25; *Studii şi doc.*, V, p. 309, no. 32.

www.dacoromanica.ro

şi la Tighinea în Moldova. Graniţa fu împinsă mai departe prin întinderea Statului, şi oraşul nu mai apare mai târziu ca loc însemnat, ca târg sau oraş al ţerii.

Aceasta e pe scurt tot ce se poate spune despre începutul oraşelor româneşti. Acum trebuie să trecem la oraşele din lăuntrul şesului muntean. Ca o capitală provisorie a Ţării-Româneşti apar *Bucureştii* întâiu în veacul al XV-lea, supt ocrotitul Turcilor, Radu-cel-Frumos, care nu se putu susţinea decât cu sprijinul apropiatei cetăţi turceşti, Giurgiul [1]. S'a presupus că cea mai veche „Cetate a Dâmboviţei" — acest râu îşi trece şi prin Bucureşti micile-i valuri tulburi — ar fi identică cu localitatea care apare mai târziu supt numele de Bucureşti. De fapt însă exista de pe la mijlocul veacului al XIV-lea şi o «Cetate a Dâmboviţei» de sus în apropiere de izvorul râului, în munţi, şi acolo trebuiau să plătească vamă Braşovenii cari veniau în ţară [2]. Pe cursul aceluiaşi râu se ridică mai târziu un al doilea *castrum*, şi oamenii cari se adunară laolaltă supt ocrotirea lui numiră aşezarea lor după un sat ce se afla aici: «Bucureşti», adecă scoborâtori ai lui Bucur. În curând se deschise drumul spre Giurgiu, şi el formă o linie de comunicaţie directă cu ţerile turceşti; acest fapt, precum şi aşezarea aici a Domnilor cu sentimente turceşti, contribui la desvoltarea prielnică şi la îmbogăţirea Bucureşti-

[1] Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 73; *Relaţiile cu Braşovul*, p. 108. Cf. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor* (Bucureşti 1899), p. 23 şi urm. Cartea e de altfel aproape neutilisabilă din causa lipsei complecte de critică şi a stilului bombastic.

[2] Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 6; *Relaţiile cu Braşovul*, p. 6. Cf. Lăpădatu, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", III, p. 178 şi urm.

www.dacoromanica.ro

lor. Cel mai vechiu document asupra organisării acestei capitale datează din anul 1578; de atunci apar regulat judele şi cei doisprezece pârgari din Bucureşti, pe lângă mulţi meseriaşi şi negustori băştinaşi şi străini[1]. Pecetea, schimbată de câteva ori, stă în legătură cu cele mai cunoscute, mai mari biserici din capitală: întâiu e înfăţişată Maica Domnului cu Isus, mai târziu Buna Vestire[2].

În *Caracal*, Caracăl, răsări un orăşel nu prea departe de Olt, în aşa-numita Oltenie, de pe urma faptului că războinicul Domn Mihai îşi ţinu aici cartierul în timpul luptelor dela Dunăre cu Turcii: mai departe nu ştim nimic despre modesta istorie a acestei localităţi[3].

Aceasta cred că e de ajuns pentru a cunoaşte şi judeca începuturile vieţii româneşti în oraşe.

Peste tot întâlnim în aceste oraşe străini, cari au venit cu dreptul lor, cu constituţia orăşenească obişnuită în patria lor, pentru a întemeia colonii asămănătoare pe pământul românesc.

Populaţia băştinaşă a izbutit să fundeze numai sate de pescari la Dunăre, care s'au desvoltat apoi în porturi, sau reşedinţi domneşti pentru Domnul ţerii, supt ocrotirea unui «castrum» al lui.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre partea din vechiul «pământ românesc» care se chiamă astăzi Ardeal. Toate oraşele îşi datoresc existenţa unei imigraţii orăşeneşti străine, căci nici

---

[1] Ionescu Gion, *o. c.*, p. 718 şi urm., cu fac-simile litografice, ceia ce formează partea cea *mai buna* a acestei opere. Cf. şi Tocilescu, în revista „Tinerimea română", seria nouă, I, p. 1 şi urm. O scrisoare a municipalităţii din Bucureşti se găseşte şi în *Studii şi doc.*, V, pp. 70-1.

[2] V. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, cap. Bucureşti.

[3] V. *Studii şi doc.*, XV, p. 59 şi urm. Chipul lui Barbu Craiovescul într'una din biserici. Cf. Hurmuzaki, XII, tabla.

www.dacoromanica.ro

Ungurii n'au întemeiat ei singuri vre-o obște orășenească. Cele mai vechi orașe sunt toate durate de Sașii chemați de la Rin în țară. Unde Germanii n'au dat elementul orășenesc, sau unde au venit abia mai târziu și în număr mic și prin urmare n'au posedat singuri puterea, acolo n'avem decât târguri, care s'au ridicat în timpuri mai nouă din sate, fie prin înființarea de bâlciuri, fie prin descoperirea vre-unei ramuri industriale mai bogate.

Aici ca și peste munți se arată neinclinarea neamului românesc de a trăi într'un oraș închis, bogat, unde e muncă regulată și unde trebuie ținută o gospodărie econoamă. Românului îi trebuie spațiu, cer, natură, libertate; acestea-i sunt cele mai de samă trebuințî: ele stau la basa sufletului său și răsună și în cântecele sale.

CAPITOLUL III.

Satele românești.

I. Românul nu are în vocabulariul său primitiv niciun cuvânt vechiu pentru formațiuni mai mari de conviețuire laolaltă. El nu cunoaște din vremuri străbune de cât *satul* și *cetatea* *(civitas)*, dar prin această din urmă denumire nu înțelege decât cetatea întărită. A cunoscut astfel de *cetăți* supt două forme și aproape fără întrerupere, așa că de aici se explică păstrarea acestui element latin în limbă. În primul rând el găsi la Dunăre rămășițile marelui brâu de cetăți romano-răsăritene, apoi bizantine, care exista încă în parte pe la anul 1000 și din care unele părți, ca Turnul, Chilia, Cetatea-Albă — Turris, Chele și Maurokastron — s'au păstrat până în epoca nouă.

www.dacoromanica.ro

În al doilea rând însă, el făcu, pe alocuri, cunoștință cu slavicul «grad», care, clădit din lemn și lut, mai mult pe cursul apelor, într'o poziție de neatacat, slujia drept locuință unui principe «democratic». Numele «grad» și «grădiște» s'au prefăcut une ori în numiri de localități — așa la Haţeg în Ardeal și în multe alte sate actuale de pe plaiuri sau din șesul românesc—, pe când pentru noțiunea de loc întărit a rămas în us numai singur cuvântul de *cetate*. «Grădiștile» slave dispărură în genere, chiar și numai din pricina materialului lor puțin trainic: doar acolo unde râul cel mai mare și mai însemnat al ţerii, Murășul, părăsește Ardealul, mai găsiră Ungurii năvălitori al regelui o cetate slavă de piatră, *Bălgradul*, care fu apărată de Români pentru vre unul din șefii lor necunoscuți. Pentru rege și pentru tradiția oficială Alba[1] formă aici punctul central al ţerii nou-cucerite ; pentru populația ungurească așezată în preajmă-i ea fu, din causa unor împrejurări necunoscute în perioada de neatârnare sau curând după cucerire, Gyula-Fehérvár, Cetatea-Albă a lui Gyula ; o altă Cetate-Albă era reședința regelui (Stuhlweissenburg), și o treia, așezată la Dunăre, Cetatea-Albă a Împăratului, Cetatea-Albă grecească. Pentru Românii din popor însă, orașul regal și episcopal rămase până în zilele noastre vechiul, vestitul Bălgrad.

Ca și *cetatea*, *satul* are și el o origine veche, și în premergătorul latin [2] al cuvântului românesc—

[1] Alba-Iulia (după Gyula !) e un nume format de cărturari.

[2] Se recunoaște totuși cuvântului sat de obiceiu o origine „albanesă", *fsat* (nu poate fi vorba decât de un împrumut tracic din limba latină) (O. Densusianu, I, pp. 353. 355; cf. explicațiile d-lui V. Bogrea, în *Daco-România* din Cluj, 1921, p. 253 și urm. Cf. Eliad Rădulescu, *Votul, răsvotul universal*, ed. III, București 1863, p. 53, nota.

www.dacoromanica.ro

dacă ar fi *satum* şi nu *fossatum*, loc întărit cu şanţ, — s'ar oglindi viaţa de plugărie a coloniştilor români din ţările dunărene. Satul a rămas până astăzi forma caracteristică de locuinţă a Românilor.

Un sat aparţinea odinioară uneia şi aceleiaşi familii; toţi locuitorii fără deosebire erau rude de sânge, scoborâtorii unuia şi aceluiaşi strămoş, care stabilise şi hotarele vetrei satului. În Moldova pământul de moştenire, cu toate îmbucăţirile lui de mai târziu, se chiamă *bătrân*, şi la unirea mai tarzie a mai multor sate până atunci independente unul de altul se vorbia de doi, trei *bătrâni*, din cari s'au desvoltat obştile mai mari de mai târziu. Aşa, de pildă, satul Plotuneşti în veacul al XVIII-lea avea *trei bătrâni*, cari se putură hotărnici precis unul de altul pe basa scrisorilor de danie şi de împărţire existente. Unul aparţinuse într'un trecut foarte depărtat unui anume Andrei Brânză; al treilea, apoi, a cărui istoric e mai bine cunoscută, moştenirea şi satul lui Stan Plotun, a dat şi numele general de Plotuneşti, pe când ceilalţi doi *bătrâni*, ca mai puţin însemnaţi, au fost, ca să zicem aşa, adoptaţi în familia lui. Nu posedăm, ce-i drept, scrisoarea domnească de danie pentru Plotun însuşi, dar avem întărirea daniei facute fiilor lui în anul 1520 [1].

Acest fel de a înjgheba un sat se obişnuia firește cu mult mai nainte de a se fi întemeiat un principat: în această categorie intră un mare număr de sate, poate majoritatea lor, care poartă numele străbunului cu terminaţia *-eşti* sau, mai rar, şi *-eni* (de obiceiu sufix de proveniență lo-

[1] *Archiva soc. ştiinţ. şi lit. din Iaşi*, I, pp. 385 şi urm., 556 şi urm.

www.dacoromanica.ro

cală[1]): se spunea «Piscani», unde a stat Piscul[2], „Piţivoieşti" unde a fost Piţivoiu Boul, etc. În cele mai vechi hrisoave domneşti privitoare la drepturile de proprietate ale locuitorilor Moldovei se găsesc absolut aceleaşi raporturi care se observă mai lămurit şi în casuri mai numeroase mai târziu: aşa, de pildă, în 1418 se înfăţişează înaintea Domnului o femeie bătrână, Maicolia, ca să aducă plângere pentru pământ, în numele mai multor fii şi nepoţi, ca represintantă a *bătrânului* originar, nenumit[3].

În Moldova, ca şi în Ţară-Românească, pământul de moştenire rămas de la strămoşi se chiamă *moşie*. Denumirea derivă din numele ce se dă strămoşului. Căci *moş* înseamnă bunic sau strămoş. De aceia şi în Ţara-Românească ţeranii liberi, cari-şi au încă pământul lor propriu, fără să atârne de altcineva de cât de Domn şi de dregătorii lui, se chiamă *moşneni* sau *moşteni*, adecă urmaşii *moşului* şi totodată proprietari prin moştenire ai succesiunii sale, *moşia*. Ţara însăşi, Statul politic, apare în această lumină, şi după această noţiune fundamentală orice Român e fiu şi stăpân al pământului patriei sale, şi de aceia patria e privită şi numită numai ca moşie, ca un bun aparţinând strămoşilor luptători şi muncitori. Ca o foarte veche denumire de origine slavă apare, chiar de la cele d'intâiu hrisoave privitoare la stăpânirea pământului, cuvântul *ocină* (slav. ocina, otcina, otnina) şi expresia de *moşie ohabnică*;

---

[1] *Revista istorică* pe 1922, n-le 4—6.

[2] *Uricariul*, XVIII, p. 120; an. 1533. Cf. actul Domnului muntean Dan, care recunoaşte într'un sat partea a două familii, Ligăşeştii şi Ruşeştii; Hasdeu, *Arch. ist.*, I[1], p. 19.

[3] Popescul, *o. c.*, no. 1.

www.dacoromanica.ro

proprietăţile de familie poartă acest nume, pe când daniile de mai târziu ale Domnului — cel puţin în Moldova — sunt numite urice (ung. *örök)*, cum se chiamă mai târziu hrisovul însuşi prin care ele se dăruiau. *Ocină* nu era o formulă de cancelarie de origine ruteană sau bulgărească, ca atâtea alte cuvinte şi atâtea formule; din potrivă, însişi ţeranii români din Ardeal vorbesc la începutul veacului al XVII-lea de «ocinele» lor în acelaşi înţeles în care Domnii moldoveni din al XV-lea întăresc proprietăţile pe care le numesc tot aşa [1]. Ba chiar în veacul al XV-lea se găsesc în Ţara Haţegului sate, vechi sate din vremuri depărtate, care se chiamă Ohaba, Ohabiţa, Uric [2]. Cu vremea însă «uricele» înseşi se prefăcură, legal şi chiar şi în vorbirea obişnuită, în «ocine»: se vorbeşte acum de «*ocine* drepte, din *uricul* său drept şi adevărat», şi o «ocină» întărită de Domn putea fi numită şi «uric» [3], ba se întâmplă ca în hrisoave de întărire acelaşi sat să fie numit, când «uric», când «ocină» [4].

Moşia era stăpânită de toţi membrii familiei — odată, excepţional, apare cuvântul *fămeaia* în loc de «familia», dar nu s'a păstrat în graiul poporului—şi nu există nicio deosebire între fraţi şi surori, între băieţi şi fete, între mamă şi copii cu privire la dreptul asupra pământului. Aşa, se înfăţişează pentru a căpăta un *uric* «Tatul Plotun cu fraţii săi Sima şi Coste şi cu surorile sale Anuşca şi Sorea şi Neaga şi Micae», care sunt

---

[1] *Studii şi doc.*, IV, pp. 15-17; Gh. Popovici, în *Prinos lui D. Sturdza*, Bucureşti 1903, p. 360, nota 6.
[2] Hurmuzaki. II². p. 276. no. 246; p. 378, no. 334.
[3] *Uricariul*, XVIII, p. 33.
[4] *Ibid.*, p. 253.

www.dacoromanica.ro

urmaşi pe aceiaşi linie şi moştenitori ai lui Stan Plotun; pentru toţi se dă numai o singură concesie, un singur act, care e înmânat celui mai bătrân membru al «seminţiei»; un singur hotar încunjură *părţile*—iarăşi o expresie latinească—tuturor rudelor de sânge, şi pietre de hotar înseamnă numai întinderea întregii vetre a satului — *hotarul* (de orig. ungurească) se chiamă şi *margine*—, aşa cum ea există încă sau cum a existat înnainte de unirea ei cu o alta[1].

Asupra pădurii, râului, livezilor şi a ţinutului gol din prejur, care până pe la 1550 se mai găsia ici şi colo, în scurt asupra întregului ţinut, care corespunde «feldmarcei» germane şi celei săseşti din Ardeal, are de o potrivă drept orice locuitor al satului, şi nu trebuie să ne gândim nici măcar la împărţiri construite teoreticeşte: părţile care nu sunt despărţite una de alta prin semne exterioare şi care numai în cas de vânzare, obiceiu care se arată abia mai târziu, trebuie să fie determinate, aceste *părţi*, pe slavoneşte *del*, se raportă numai la *vatra satului*, şi nu la periferie, la proprietatea obştească, *siliştea*, care se mai chiamă şi *la margene*[2]. Chiar într'o perioadă foarte târzie de desvoltare, când gradul de rudenie nu se mai putea recunoaşte şi când căsătoria înlăuntrul satului era o cerinţă a obiceiului, membrilor satului li se dădea o denumire caracteristică: chiar atunci ei se mai numesc încă «fraţi de moşie»[3]. Într'o epocă mai nouă satul nu mai trece drept

---

[1] V. şi Iorga, *Question agraire en Roumanie*, Iaşi 1917.

[2] Silişte este partea nelocuită a unei aşezări sau starea localităţii înnainte de aşezare; aşa se spune că s'a făcut un sat dintr'o silişte; *Uricariul*, XVIII, p. 350.

[3] *Studii şi doc.*, V-VII, *passim*.

www.dacoromanica.ro

proprietatea celui mai bătrân moştenitor al celui d'intâiu întemeietor, nu putea prin urmare să mai fie represintat de acesta singur în faţa Domnului şi a legilor nescrise: de aceia, la orice prefacere a proprietăţii satului, toţi locuitorii trebuiau să se înfăţişeze înnaintea judelui ca proprietari ai întregului, cu toate că de fapt nu erau decât usufructuari ai unei părţi. Acesta e un obiceiu general românesc, în Moldova ca şi în Ţara-Românească, şi nu mai puţin în Ardeal. Vecinii «de sus şi de jos» apar pe lângă familia propriuzisă la orice vânzare, schimb sau contract ce se referă la pământ; la vânzare li se oferă mai întâiu lor *partea* de care este vorba, şi ei pot să o iea pe preţul obişnuit, aşa cum îl stabileşte obştea, sau să renunţe la acest drept, — ceia ce în Ardeal se chiamă «a lepăda» [1]. În acest din urmă cas poate veni şi străinul să-şi ofere banul: dar numai când e primit în cercul lor de proprietarii moştenitori mai bătrâni, s'ar putea zice: când e «adoptat», numai atunci el poate cere de la Domn întărirea actului de contract, numit *carte* (latineşte *charta*), mai târziu, pe slavoneşte, *zapis*. Totuşi *moşnenii*, urmaşii *moşului* sau *bătrânului*, păstrează încă dreptul sfânt de a-şi reclamă îndărăt proprietatea, când ajung într'o situaţie mai bună [2]. Ei n'au decât să înapoieze străinului de sânge, veneticului urât, vechea sumă de vânzare: « *i se aruncă banii*», şi el trebuie să se care de acolo, pentru ca să se statornicească iarăşi în sat viaţa unită de familie. Mai târziu, când se clădiră case mai bune, se făcură garduri şi se luară măsuri pentru tot

[1] *Studii şi doc.*, IV, p. 15.
[2] Cf. *ibid.*, V-VIII, *passim*. Se află adesea expresia: „a arunca banii".

www.dacoromanica.ro

felul de îmbunătăţiri, se despărţi partea fiecăruia din apă, din dealuri păduroase şi din heleşteu şi se prefăcu în proprietate personală de veci. În Moldova din potrivă, până 'ncoace târziu în epoca modernă, fiecare ţeran posedă numai a treia, a patra parte, etc., dintr'un *bătrân* şi chiar, pe cât se pare, părţile de moştenire au fost de regulă de o potrivă pentru toţi moştenitorii de linie ascendentă şi descendentă, aşa că văduvei i se cădea tot atâta cât şi copiilor şi nepoţilor. Însuşi cuvântul *moştenire* arată că într'însul se cuprinde înainte de toate proprietatea pământului, pe când în împărţirea bunurilor mişcătoare, a turmelor, a vitelor cornute, a uneltelor, hainelor şi juvaiericalelor, când se găsesc şi de acestea la un ţeran mai cu stare, domnià neegalitatea. Tatăl sau mama de familie, dacă la zile de bătrâneţe erau îngrijiţi de vre unul din fii sau de vre una din fiice, îşi puteau dărui câmpul lor acestuia ori acesteia încă în viaţă fiind, sau puteau să i-l lase printr'o *diată* în viu graiu, mai rare ori printr'una scrisă [1]. Cât timp tatăl era în viaţă, copiii, până nu-şi înjghebau o gospodărie proprie, erau «*într'o pită*» cu capul familiei, care-i represintă faţa de Stat sau de urmaşul acestuia, marele proprietar [2]. Dacă, apoi, cineva prin vre-o crimă sau o purtare necuviincioasă pierdea partea sa, pentru totdeauna sau pentru o vreme mai îndelungată, atunci, după obiceiul pământului, ocina părăsită sau pierdută revenia celorlalţi membri ai marii familii vechi [3].

Străinul se aşează statornic într'un sat şi se pierde în unitatea de nedespărţit a locuitorilor

[1] Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 110.
[2] *Doc. Bistriţei, passim.*
[3] *Sate şi preoţi*, pp. 125—6.

www.dacoromanica.ro

numai prin căsătorie sau înfiere; ba, privită mai de aproape, căsătoria, aşa cum o înţelege ţeranul român până azi în unele ţinuturi mai retrase, represintă o înfiere — afară de casul când mirele-şi duce mireasa în satul lui natal, ceia ce în poesia populară dă totdeauna prilej de jale şi de blăstăm pentru noua căsătorită. Prin aceasta bătrânul tată capătă un nou fiu; el e privit ca atare şi primeşte o parte egală din moştenirea «părintească»; chiar fraţii nevestei în numesc: frate.

Dar şi fără o astfel de adevărată înrudire noucreată, Românul capătă «fraţi», cari ajung atunci şi membri ai aceluiaşi sat cu drepturi egale: doi prieteni poftesc obştea la serbatorirea înfrăţirii lor, cu care prilej se schimbă anumite formule solemne şi supt binecuvântarea credinţei devin «fraţi de cruce»[1]; aceasta face adesea mai mult decât o adevărată rudenie de sânge, şi în basmul popular obiceiul joacă un foarte mare rol. Adesea însă în poesia epică astfel de înrudiri artificiale nu urmăresc scopurile nobile ale prieteniei credincioase şi ale jertfirii: *înfrăţirea* se face mai mult numai pentru a furişa în familia satului un străin care plăteşte bine. Există chiar şi casul, curios şi oarecum hazliu, în care două mănăstiri, pentru a nu jigni dorinţile ctitorilor, se înfrăţesc în chip sfânt pentru scopuri de schimb[2]: călugării, slugile, păstorii ambelor lăcaşuri sfinte trebuie să se privească, unii pe alţii ca tovarăşi. Încă în veacul al XV-lea întâmpinăm o «înfrăţire până la moarte» între un boier şi fiii propriului său frate, ca să se poată moşteni reciproc[3]. La înfrăţirile

[1] Bibicescu, *Poesii populare*, note.
[2] Hasdeu. *Arch. ist.* I², p. 29.
[3] *Ibid.*, p. 6.

www.dacoromanica.ro

personale mai era şi un «*înfrăţitor*», un fel de pseudo-tată ad-hoc, care era îndatorit să dea daruri noilor fraţi, părinţilor lor adevăraţi, când aceştia mai trăiau, şi nevestele lor. După ce toate acestea se petreceau conform obiceiului şi se făceau cunoscute solemn printr'un *zapis*, numai atunci se îndeplinia în sfârşit şi dania părţilor de moştenire, care altfel ar fi fost cu neputinţă [1]. Mai târziu astfel de înfrăţiri se făcură şi de către tovarăşi de afaceri pentru scopuri negustoreşti: «să fim fraţi au pe pagubă, au pe dobândă» [2].

Pentru îndeplinirea unor astfel de scopuri, la Români ca şi la vecinii Bulgari [3], se luau drept fii persoane străine, mai tinere sau mai bătrâne, şi aceşti fii de alt sânge se chemau *de fiu* [4], *fiu de fiu* sau chiar *suflet*. Astfel procedau de cele mai multe ori oameni lipsiţi de copii, cari pentru anii năcăjiţi ai bătrâneţei lor nu se puteau aştepta la vre-un sprijin din partea rudelor mai îndepărtate şi de aceia înfiau pe „bunul creştin" care primia aceasta de mila lor [5].

Aceste întocmiri, numai când le privim pe deasupra şi în treacăt, au o asămănare cu obştile sătesti slave, cu *zadruga* şi *mirul*. O deosebire fundamentală domneşte însă între întocmirile românesti, care, precum arată cuvintele întrebuinţate aici, ajung până în perioada dinainte de Slavi, şi între cele sârbeşti sau rusesti. Acolo se poate reduce totul la «democraţia» primitivă, la viaţa supt

[1] *Ibid.*, I[1], p. 139; an. 1620.
[2] *Studii şi doc.*, V, an. 1720, p. 491.
[3] V. casurile la certurile pentru Domnie în veacul al XIII-lea, în Jireček, *Gesch. der Bulgaren.*
[4] *Uricariul*, XVIII, p. 416.
[5] *Sate şi preoţi*, p. 127.

www.dacoromanica.ro

cârmuirea tatălui de familie, pe când aici raporturile vin numai din dreptul de proprietate veşnic şi exclusiv al strămoşului. Acolo totul se leagă cu faptul rătăcirii barbarilor, la care au luat parte şi Slavii; aici cu întinderea înceată a unui popor paşnic, care se află la începutul unei vieţi culturale şi care-şi caută spaţiu pentru istoria sa viitoare.

II. Ici, colo în poesia populară română găsim părţi unde se preamăreşte viaţa în libertate, rătăcirea păstorului. «Norişor», cântă fata de ţeran,

«Norişor mândru de ploaie,
Nu sui la munte tare,
Că-i acolo mândru mieu.
L-ii ploua şi l-ii uda,
Şi la oi n'a putea'mbla» [1].

«Munte rău», spune ciobanul,

«De m'aş vedea 'n vârful tau,
Num'aş sta şi m'aş uita,
Pe care plaiu aş lua...» [2].

Sau, asămănând dragostea cu nourii şi stelele care atârnă de-asupra munţilor ori luminează liniştit, ei cântă:

«De la munte iese-un nor,
De la mândra vine-un dor;
De la munte ies'trei stele,
De la mândra-mi vine jele [3]».

Dar astfel de melodii se cântă numai în puţine regiuni, unde din pricina condiţiilor naturale vitrege locuitorii trebuie să se hrănească în mare

[1] Onişor, *Poesii populare*, I, p. 38.
[2] *Ibid.*, p. 76.
[3] *Ibid.*, p. 32.

www.dacoromanica.ro

parte cu turmele; de fapt toate exemplele date purced din ţinutul nord-răsăritean al Ardealului, din Bistriţa, unde locuitorii satului, fără să părăsească total agricultura pe bucăţile de pământ bune de lucrat, sunt aduşi să mâne la munte micile lor turme. Dar şi în cântecele populare apare ca ocupaţie de căpetenie a Românului «lucrul pământului», greaua şi sfânta „muncă a pământului", de la care totul vine şi pentru care se jertfeşte totul. «Ce-i mai bun pe pământ?», zice aria populară, şi răspunsul sună: «Nu-i mai bun ca calul bun, că te duce şi te-aduce». «Ce-i mai bun pe pământ?» «Nu-i mai bun ca boul bun, că răstoarnă brazdă neagra şi revarsă pâne albă». Şi la urmă numai, pentru a mulţămi şi pe acela care într'un alt chip îşi căştigă hrana zilnică, se mai întreabă încă odată: «Ce-i mai bun pe pământ?» «Nu-i mai bun ca oaia bună, că ea vara te hrăneşte şi iarna te încălzeşte» [1].

La moarte se plânge mai ales darea obştescului sfârşit în timpul primăverii, în vremea muncii fără de preget, şi *bocitoarele* jălesc: «Eu pe unde merg şi cânt, ies plugari cu plugurile: nevestele duc de prânz, bărbaţii merg şuierând, şi nevestele cântând, şi voie bună făcând... Doamne, mândru-ai mai murit, în aratul plugului, în cântarea cucului, în verzitul livezilor, şi 'nfloritul pomilor» [2].

Când, în toiul iernii, la marea serbătoare a Anului-Nou, totdeauna mai bun, populaţia tânără şi chiar cea mai în vrâstă a satului se adună 'n cete mici, pentru ca pe înserate să execute muşica grozav de hazlie a «buhaiului» şi când, cu

[1] Marian, *Serbătorile*, I, p. 17.
[2] Acelaşi, *Îngroparea*, p. 505.

www.dacoromanica.ro

prilejul acestei represintaţii săteşti, în gheţosul aier liber al serii răsună cântecele vechi, nu vine vorba în ele de turme şi nici de vre-un rege al ciobanilor, — nu: patronul Anului-Nou este «Bădica Troian», Împăratul ţeranilor, şi în poveştile despre încălecarea lui pe calul scump-împodobit sunt împletite tot felul de icoane speciale din munca morăritului şi-a câmpului. Această *colindă* de Anul-Nou se chiamă, de altfel, a *merge cu plugul*, cu *pluguşorul;* cei cari merg cu plugul şi flăcăii cari-i însoţesc cântând vesel, sunt numiţi *plugari.*

Literatura populară obişnuieşte să înfăţişeze acele împrejurări în care mai ales a trăit poporul. Dar cântecul popular nu e singurul care ni povesteşte despre legătura poporului cu ogorul; mai sunt şi alte mărturii. Înnainte de toate, stările de lucru aşa cum le putem cunoaşte din cele mai vechi *hrisoave* sunt aceleaşi în toate părţile pământului românesc. Domnii organisatori şi cu năzuinţe de hotare sigure din «Transalpina» ca şi din «Ţara Moldovenească» au ca supuşi aceleaşi elemente pe coasta de Miazăzi sau de Răsărit a Carpaţilor; e aceiaşi populaţie, pe care cu două veacuri mai înnainte regii unguri şi slujbaşii lor începură să o stăpânească 'n văile Ardealului, unde trebuie să căutăm patria-mumă centrală a neamului românesc şi a celui daco-romanic, care l-a precedat.

III. Voevozii din Argeş găsesc în şesul cucerit pe încetul, din spre Miazănoapte, sate cu o populaţie de agricultori, cu «silişti» şi «ţarine», şi chiar în număr aşa de mare, încât ei nu putură dărui pământuri, totul fiind acum ocupat şi stăpânit. Niciodată nu e vorba de ţinuturi pustii; şi acest fapt îl întăreşte şi actul de danie al lui Béla al

www.dacoromanica.ro

IV-lea în folosul Ioaniților, care act arată ca existând cel puțin în Oltenia «agriculturae», pășuni, mori și biserici.

În Moldova, ce-i drept, nu este ceva rar dăruirea «slugilor credincioase» cu ținuturi așezate în «pustietate», în «pustina», dar aceasta nu trebuie înțeles textual, și tocmai de aceia nu, pentru că astfel de «locuri pustii» sunt totuși mărginite de puncte existente și acum, bine stabilite geograficește [1].

Afară de aceasta, ținuturi nelocuite se găsesc numai în anumite regiuni, pe când in celelalte părți ale principatului trăiește o populație veche, pe care cuceritorii o întăresc și o asigură în vechea ei proprietate. În aceste mult mai numeroase casuri, adevăratul proprietar de până acum primește moșia pe care a moștenit-o din moși, strămoși în «vechile-i hotare»: acestea sunt așa de bine cunoscute, încât nu mai este nevoie de o descriere a lor mai de-aproape. Satele sunt toate *ocine* și purced dintr'o vreme când nu exista încă un principat românesc în aceastălaltă «țară transalpină», moldovenească, și ele-și păstrară, potrivit cu *uricul* Domnului din Suceava, vechiul lor drept, care nu putea fi atins [2].

Regele unguresc nu întâlnește pe lângă apele Ardealului o nestatornică și nestâmpărată populație sărăcăcioasă de păstori pribegind sălbatec, așa cum au încercat adesea să o dovedească idei politice preconcepute. La 1075 regele Géza dă Bene-

---

[1] Orest Popescul, *o. c.*, p. 8. Cf. pentru sensul atribuit unui *desertum* de școala istorică maghiară Friedrich Müller, *Lehrbuch der Geschichte Rumäniens*, Sibiiu (1922), p. 35 și urm.

[2] V. primul cas de judecată domnească în certuri pentru pământ în Orest Popescul, *o. c.*, pp. 3-4, an. 1408.

www.dacoromanica.ro

dictinilor din Gran posesiuni la Tisa, şi aici apar *villae pescatorum*, sate de pescari, lângă «tăurile» hrănitoare, supt *udvornici*, şi juzi *(iudices)*, pe lângă şerbi pentru slujba mănăstirii, şi aflăm nume ca «piscina» Rotunda, cetatea «Cerigrad» (Cernigrad), şi muntele «Sorul»[1]. Un «desertum» deplin, metafisic, într'o frumoasă regiune rodnică, între ţinuturi vecine bine populate, către care pasurile Carpaţilor oferiau trecere, nu se poate închipui, fie şi numai din pricină că o astfel de părere ar fi cu totul nelogică.

În privilegiul dat Cavalerilor Teutoni sunt acum pomeniţi «Blaci» — numele fu înlocuit mai târziu în cancelaria regală prin «Olaci», apoi prin «Walachi», — ca trăind pe aceiaşi treaptă de cultură cu grănicerii ungureşti, Secuii: în acest an 1222 există în Ardeal, lângă aşezările acestor «hospites» saşi, o «terra Blacorum» şi o «terra Siculorum»[2]. Nişte păstori ar fi avut, ce-i drept, cum am văzut şi la Aromâni, munţii lor, dar nu o moşie proprie. Ceva mai târziu, una din cele d'intâiu fundaţiuni pioase din provincia transilvăneană, Cârţa din Ţara Oltului, unde cărturarul călugăr «latin» avea de îndeplinit printr'o muncă grea încă o frumoasă misiune, primeşte ca danie o *terra*, care era luată, smulsă de la Români, «exempta de Blacis»[3]. Acelaşi rege Andrei, căruia Ungurii îi datoresc în cea mai mare parte stăpânirea lor în această cetăţuie a Carpaţilor, întăreşte libertăţile coloniştilor saşi şi li mai dă încă şi dreptul să se folosească în devălmăşie de «pădurea Vlahilor

[1] Fejér, *Codex diplomaticus*, I, p. 428 şi urm.; cf. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, I (1915), pp. 27-9.

[2] Zimmermann-Werner, I, p. 20. Pentru originea Secuilor studiul mieu în „Buletinul Comisiei istorice a României", II.

[3] Cf. „terrae Siculorum", 1252; Zimmermann-Werner I, p. 78, no. 86.

www.dacoromanica.ro

şi Pecenegilor» întocmai ca şi aceşti «Blaci et Bisseni» ; pădurea de care e vorba trebuie să ni-o închipuim foarte întinsă, ca una din acele păduri nesfârşite, cum le cunoaşte începutul evului-mediu, cam ca pădurea hercinică sau cea sârbească, ce se întindea de la Belgrad la Niş[1], ori cea românească de pe malul nordic al Dunării. Nu numai ca păstori se folosiau Vlaho-Bisenii de pădurea lor, ci şi pentru a aduna lemne de construit colibele şi de ars şi pentru a-şi duce turmele de porci la îngrăşat, pręcum făceau şi Saşii, cari de sigur că nu se dedau exclusiv numai vieţii păstoreşti; o astfel de *silva* se găseşte de altfel unită în Ardeal cu orice aşezare ţerănească, mai mare sau mai mică. De aceia şi plătiau ei Saşilor, ceia ce n'ar fi făcut-o niciodată nişte ciobani propriu-zişi, cari n'au un cămin al lor şi nu ştiu de niciun hotar, *terragia*, pe care nici Saşii nu refusau să le plătească în anumite casuri episcopului Ardealului[2]. Din pricina stricăciunilor pe care le pricinuiau oile şi porcii din satele româneşti pădurii lor, se plâng Saşii în veacul al XV-lea înnaintea judecăţii regale, aşa cum se vor fi jăluit de sigur adese ori în veacul al XIII-lea funcţionarilor regali[3]. A îngrăşa astfel de turme în pădurea săsească era, de alminterea, obiceiu chiar la Saşi, şi «ritus suae gentis» nu se deosebia de «ritus» băştinaşilor vecini[4].

Pecenegii erau rămăşiţe ale foastei aristocraţii ostăşeşti barbare dela Dunăre, cari veniseră ca

[1] „Octo diebus in saltu spaciossissimo expletis", „ingentia et spaciosissima Bulgarorum nemora"; *Historiens occidentaux des Croisades*, IV, p. 278.
[2] Zimmermann-Werner, I, p. 198, no. 269.
[3] Hurmuzaki, I², p. 192 şi urm.
[4] Zimmermann-Werner, I, p. 10.

www.dacoromanica.ro

fugari din acea regiune unde stăpâniseră şi cuprinseseră supt numele lor pe ai noştri; multe grupe poate să fi rămas ca mici insule în Ardeal, încă dela năvălirile lor din veacul al XI-lea. Ei duceau o viaţă organisată şi se bucurau de anumite privilegii: în anul 1222 vorbesc, plângându-se, de vechea lor *libertas*[1], pe care o socotesc atinsă. Recunosc ca autoritate superioară doar pe mai mulţi *iobbagiones* şi un *comes,* care funcţionează numai trei ani şi se arată rare ori printre barbarii încredinţaţi supravegherii sale. «Bisenii»[2] plătesc conducătorului lor dări foarte mici, sunt însă îndatoraţi la serviciul militar. Ca şi Secuii—cealaltă populaţie ardelenească pomenită în hrisoave alături de Români — ei sunt chemaţi ca paznici şi apărători vremelnici ai cutării sau cutării cetăţi regale şi în satu 'n care ei trăiesc dregătorii unguri au pus hotare solide, *metae*[3]. Ei sămănau de sigur în toate privinţile cu Pecenegii din Bulgaria apusană şi Serbia, cu «Pincenarii qui Bulgariam inhabitabant» din veacul al XII-lea; acestora din urmă li era încredinţată şi paza răurilor[4] şi cu săgeţile şi arcurile lor de corn şi os ei ţineau la distanţă pe duşmanul vecin. Până în anul 1324 mai existau încă în Ardeal «oameni liberi, cari erau Biseni», «homines liberi Biceni»[5].

Ca tovarăşi ai Secuilor şi Pecenegilor, «Olacii» sunt şi ei curând întrebuinţaţi la aceleaşi scopuri militare. Cei mai mulţi dintre *iobbagiones castrorum* pe car-i întâlnim în timpul veacului al XIII-lea

---

[1] „Eorum libertas ab antiquo instituta"; Hurmuzaki, I, p. 78.
[2] V. *Revista istorică*, an. 1920, p. 193 şi urm.
[3] Hurmuzaki, I, p. 125; cf. şi pp. 73 (no. LII), 101.
[4] *Hist. occidentaux*, *l. c.*, p. 278.
[5] Hurmuzaki, I, p. 588, no. CCCCLXIV.

www.dacoromanica.ro

la Alba-Iulia, în Solnoc, în Sătmar — cuvântul e românesc şi pare a însemna «Satul-Mare», trecut prin Unguri şi revenit la Români — Rodna, localităţi care sunt toate la origine *castra* regeşti, erau cu siguranţă Români: cei din întâia dintre aceste cetăţi se chiamă în 1206 «Gynna (Ghinea), Gyna, Gyurgy (Giurgiu), Iseph, Willera»[1]. Dela pristavul, «pristaldul» regelui primiră ei ocine într'o «villa militum[2]», şi această proprietate era cu drept de moştenire când îşi îndepliniau datoriile. Această orânduire se poate urmări în trecut până pe vremea «sfântului rege», adecă a regelui Ştefan I-iu[3], şi încă în veacul al XIII-lea *iobbagionatus* era un *honor*, o distincţie militară; chiar şi represintantul comandantului suprem din Ardeal se chiamă tot *iobbagio*[4]. Aştfel de Români erau aceia cari, alături de alţi «inhumani homines», Cumani, Unguri, «feluriţi Slavi», Secui, Pecenegi (Bezzermini), Ismaeliţi (Tatari), luptară la 1260 împotriva regelui Boemiei Ottokar, în lupta de la Kressenbrunn[5].

Dar încă din vremea aceasta drepturile regale asupra castelelor ridicate din poruncă domnească şi cu banii stăpânului fură nu rare ori usurpate de către lacomi şi nesupuşi nobili şi conţi, *nobiles* ori *comites*, ceia ce e arătat anume în anul 1238[6]. Aşa căzu cu timpul din ce în ce mai jos situaţia unui «iobbagio», şi anume în măsura 'n care ţara fu apărată de alte forţe, acelea ale Saşilor şi ale

[1] Zimmermann-Werner, I, pp. 8-9; *ibid.* p. 146, no. 205; p. 240; Hurmuzaki, I, p. 327, no. 238; p. 470, no. 379.
[2] Zimmermann-Werner, I, p. 8.
[3] *Ibid.*, I, pp. 53-4.
[4] *Ibid.*, p. 34.
[5] Katona, VI, p. 314; cf. Iorga, *Acte şi fragm.*, III[1], p. 76, no. 1; *Mon. Germ. Hist., Scr.*, IX, tabla, supt: Walachi.
[6] Hurmuzaki, I, p. 67.

www.dacoromanica.ro

nobilimii ardelene care se ridică. Încă din veacul al XIII-lea *iobbagiones* apar ca stând pe aceiaşi treaptă cu *rustici* de rând; şi trebuiau să plătească întocmai ca şi aceştia o dajde de strămutare[1]: ei aparţineau unui nobil, chiar când erau «cnezi»[2], sau unei biserici[3], şi erau supuşi încă din 1366 Scaunului judecătoresc al nobililor printr'o «antiqua et approbata regni consuetudo», afară de casurile criminale, când erau supuşi judecăţii nobililor[4]. Însă chiar şi în această situaţie umilită ei mai luptară cu «armele lor ţerăneşti» — *arma rusticana* — supt steagul unui *nobilis* şi-şi păstrară şi dreptul moştenit asupra vechii proprietăţi a neamului lor[5].

Dar, afară de satele de iobagi dela graniţă, de la Alba-Iulia până în colţul secuiesc, unde pe la 1300 şi în veacul următor se găsesc în locuri vechi ungureşti sate 'n întregime româneşti sau cel puţin grupe de locuitori români în posesiunea vechilor lor moşii de danie[6], toată ţara era presărată la venirea Ungurilor cu «villae olachales». Acestea se pot recunoaşte după porecla de *Oláh* adausă la numele vechi slavone, pe care Slavii acum dispăruţi nu le putură duce mai departe şi care totuşi au fost primite de noii colonişti unguri ai ţerii, şi în sfârşit după numele locuitorilor. Românii aşezaţi temeinic în pomenitele *villae* au transmis şi numele râurilor, care apar întâiu în

[1] Cf. şi Hurmuzaki, I, pp. 576-77, no. 455.
[2] *Ibid.*, I², p. 247. Pentru aplicarea acestei de-a doua „honor", v. mai sus, pp. 139, 152—3 şi mai departe.
[3] Zimmermann-Werner, II, p. 54.
[4] *Ibid.*, II, p. 235, no. 840; pp. 230-31, no. 834.
[5] *Ibid.*, p. 526.
[6] „Terra relicti et donati fuere"; Hurmuzaki, I: „villa olachalis" a lui „Ursus knezius"; I², pp. 335-6. Cf. şi „Ungari sive Olachi constituti infra indagines"; 1294.

www.dacoromanica.ro

haină românească: «Marisch», «Schebis» (mai târziu Maros, Sebes) ori chiar: «Crys», şi tot aşa şi multele numiri de localităţi care, ca Siretiu, Galaţi sau Grădişte, se găsesc şi 'n ţinuturile «transalpine». Pentru a cita unele casuri cu data lor, încă din anul 1135 ne izbim de un «Crez» (Creţu?)[1], în 1219 de «pratum Mykula», de «villa Myroslov» (Miraslău) şi de o alta, «Sycozov»[2], în 1219 de *udvornici* regali: «Cuzma, Bessu, Bud, Bundu»[3], în 1221 de un «incola Nugul», de «servi»: «Micou, Lazou», de «vinitor», vierul, «Buchta», de ciobanul «Pycha»[4]. Tot aşa lângă vechiul grad slavo-român de la Oradea («vár», cetate, e egal cu «gradul» slavon) registrul episcopal înseamnă între 1201 şi 1235 pe Românii Buhuş, Crăciun, Micu, Ceuca, Ciuleiu, Iancu, Stan, Radu, Lodomir, Tatomir, Tihomir, pe «pristaldul» Dan, pe câţiva bani, pe Pavel Voevod, pe «Vodă», fiul lui Fărcaş, pe «contele» Soboslov, pe lângă un «sat al chenezului»[5]. În 1246 e vorba de localităţile: «Byolokol» şi «Galou»[6], în 1252 de muntele «Vecul»[7] şi în acelaşi an de numele de botez Budul[8]. În 1236 e numit ca vinovat de trădare Nicolae, fiul lui «Borch» (Borcea), cum şi «Mica Barbatus»[9], în 1276 „terra

---

[1] Fejér, VII[5], p. 102: citat întâiu în O. Densusianu, *o. c.*, I, p. 393.
[2] Hurmuzaki, I, p, 70, no. 81.
[3] *Ibid.*, p. 70.
[4] *Ibid.*, pp. 71-3.
[5] Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, pp. 716, 724, 734, 740. Cf. Iorga, *Vechimea şi originea elementului românesc în părţile Bihariei (Bihorului)*, din revista „Cele Trei Crişuri", Oradea-Mare 1921, pp. 6—7.
[6] Zimmermann-Werner, I, p. 72.
[7] *Ibid.*, p. 79, no. 86; II, p. 246, no. 853.
[8] *Monumenta Hungariae Historica*, XII, p. 343; la O. Densusianu, *o. c.*, p. 393.
[9] Hurmuzaki, I, p. 143, no. 112.

www.dacoromanica.ro

filiorum Mykula", în 1283 localitatea „Musna" [1]; apoi numele de localităţi „Mogorrenn", „Pastorren", care nu s'ar putea explica lingvistic decât românește, în sfârșit satele Olahteluk, Olahkercz, ș. m. d. [2]. Şi încă lăsăm nebăgate în samă mărturiile îndoielnice: aşa ar fi, de pildă, ştirea, din 1231, care povestește, într'o formă neobişnuită, despre „Trulh, fiul lui Choru", un proprietar din ţara Făgăraşului şi moştenitor al unor ţerani cari trăiau acolo, „pe timpul când Ţara Făgăraşului aparţinuse Bulgarilor" [3]; aceasta nu se potrivește nici cu istoria şi nici nu corespunde felului obişnuit de exprimare din acea vreme. Tot atâta preţuieşte actul de hotărnicie în care nişte Români din ţinutul Bistriţei vorbesc, în veacul al XVI-lea, cu mult patos, despre drepturile lor «milenare» de proprietate în ţinut [4].

Mai departe, Ungurii au primit de la această veche populaţie cuvinte cum e *cer*, pentru un arbore foarte răspândit în Ardeal, a cărui scoarţă se întrebuinţează la tăbăcit [5], «curtis» în hrisoavele latineşti pentru scaunul unei autorităţi [6], „kerep", corabie, pentru vasele de pe apa Murăşului [7]. Numele secuiesc Udvarhély, „loc de curte" vine de sigur de la slavonescul *dvor* (ung. udvor), pe care Românii l-au trecut vocabulariului unguresc [8]. Şi pentru clasa de «udvornici» ai regelui, existentă numai în Ar-

---

[1] Zimmermann-Werner, I, pp. 144-5, no. 203.
[2] *Ibid.*, pp. 48, 67; Hurmuzaki, I, pp. 446, 583.
[3] Zimmermann-Werner, I, p. 55, no. 64.
[4] Hurmuzaki, I², p. 116.
[5] Cortices arborum vulgariter *cheer;* Zimmermann-Werner, II, p. 243, no. 851.
[6] „Curtes pontificales", Zimmermann-Werner, I, p. 72, no. 81.
[7] „Navis kerep", 1248; Hurmuzaki, I, p. 77. „Navis olch" pomenită tot acolo nu poate fi explicată.
[8] Vechea formă a castelului e: *Utvord*, în 1301; Hurmuzaki, I, p. 553.

www.dacoromanica.ro

deal şi nu mai târziu de veacul al XIII-lea, trebuie să admitem aceiaşi explicare [1]: aceştia erau ţerani liberi, cu proprietate ce se putea moşteni, care se numeşte «terra udvornicorum». În sfârşit, cum se va vedea mai jos, de la aceşti înnaintaşi şi în parte megieşi s'au împrumutat şi nume pentru demnităţi politice: poate «pristald» (pristav), de sigur însă «udvornici» şi Voevodul.

Pomenirea de *deserta*, care se presintă nu rare ori, trebuie explicată tot aşa ca şi «pustina» Domnilor moldoveni. O *sessio*, o *terra*, mai ales după năvălirea Tatarilor, poate să fi fost într'adevăr «deşartă» [2], dar ca toată Ţara Bârsei să fi meritat expresia de cancelarie: «vacua et inhabitata [3]» nu se poate admite: cum putea fi atunci transmisă vechea terminologie slavă, aşa cum ea dăinueşte în Bârsa, Braşov, Codlea ş. m. d.? Populaţia era neapărat rară, aici ca şi în alte părţi ale «pământului românesc», dar aici ca peste tot înnăuntrul hotarelor sale «mansiones Olacorum» şedeau laolaltă în sate, care-şi aveau întocmai ca în Moldova ale lor «hotare vechi», «metae antiquae», «veteres metae» [4]. Aşa-numitele «agricolaţiones», *plugării*, ale Românilor nu erau cunoscute pe acest pământ numai în veacul al XV-lea [5], ci încă din al XIV-lea exista un «modus Olachorum» special pentru a stabili precis hotarele unei moşii [6].

---

[1] Hurmuzaki, I, pp. 69, 125; Zimmermann-Werner, I, p. 174.
[2] Hurmuzaki, I, p. 690; I², p. 28, no. 21. Cf. I. pp. 221-2, no. 222.
[3] Zimmermann-Werner, I, p. 16.
[4] Cf. dăruirea din nou de „mansiones Olacorum" în anul 1293; Zimmermann-Werner, I, p. 195; definiţia de „sessio terre" pentru aceleaşi «mansiones», „terre arabiles, silvae, feneta", *ibid.* şi „metae antiquae" pentru „villae olakales" pe la 1350 în Ţara Oltului; Hurmuzaki, I, p. 670.
[5] Hurmuzaki, I², p. 541, no. 453.
[6] I. Mihályi de Apşa, *Diplóme maramureşene*, I (1901), I, p. 31.

www.dacoromanica.ro

Populaţia ţinuturilor carpatine şi dunărene n'a uitat niciodată plugăria şi nici n'a părăsit-o de dragul altor ocupaţii, pe care le-a îndeplinit de bună voie sau de nevoie: această ocupaţie de căpetenie şi cel mai însemnat izvor de hrană nu se stinse şi nu secă niciodată, din depărtatele vremuri ale pătrunderii şi colonisării romane în Dacia şi încă din timpul mai depărtatei ocupaţii libere a Geto-Dacilor neatârnaţi. Ceva din terminologia agrară purcede, ce-i drept, de la Slavi, cari nu aduseră cu dânşii o mai înaltă cultură din patria lor de stepă, ci o aflară în Balcani. Aceste cuvinte împrumutate înseamnă mai mult unelte: *plug*, *rariţă*, părţile plugului sau particularităţi mai puţin însemnate ale muncii câmpului[1]. Ele se explică prin cumpărarea de la „emporiile", târgurile de graniţă, odată bizantine, apoi slavisate[2]. Cea mai mare parte însă din cuvintele pe care ţeranul le întrebuinţează zilnic şi care stau pe planul întâiu în cugetarea sa, aparţin mai mult vocabulariului latin moştenit; aşa în primul rând numirile pentru lucrările 'n care se împarte munca la câmp: a ara (=arare), a sămăna (=seminare), a culege (=colligere), a întoarce, adecă a lucra din nou câmpul după o muncă neizbutită, a secera. Chiar numele latin al plugului a fost păstrat dialectal. Produsul îngrămădit la un loc al secerişului, cum şi spaţiul ce-l încunjură, care e mărginit de o brazdă, ca mijloc de apărare împotriva focului, se chiamă *arie* (=area). Deosebitele feluri de ce-

[1] Ca lucrare recentă, aceia a D-lui P. Cancel despre uneltele agricole. V. recensia din „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale", an. 1922, n-rele 1-3.

[2] V. acelaşi „Bulletin", an. 1921, p. 12 şi urm., cu ocasia apariţiei lucrării tendenţioase a lui Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen* (în „XXI-XXV. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig" al d-lui Weigand, Leipzig 1919).

www.dacoromanica.ro

reale poartă şi ele aproape exclusiv nume latineşti: *grâu, orz, meiu, săcară, ovăs;* excepţie fac numai plantele cultivabile împrumutate mai târziu, la care însă o prefacere a înţelesului îngăduie ca materialul lingvistic local să dea adesea o nouă denumire, aşa, de pildă: *porumb, popuşoiu* şi pe lângă aceasta denumiri ca *rapiţă, hrişcă.* Şi cuvintele privitoare la podgorie cuprind o mare parte latină în ele. Caracteristic e faptul că pentru Românul de la Nord, arătat, de dragul unei teorii ademenitoare, ca un cioban de meserie, hrana se chiamă în general *pâne,* că traiul laolaltă cu o rudă mai bătrână sau cu un cap de familie se chiamă „*a fi într'o pită*" cu dânsul.

IV. Cum e şi de aşteptat de la un popor care trăieşte în condiţii primitive de cultură, ţeranul îşi pregăteşte singur totul de ce are nevoie. Pentru casă nu-i trebuie arhitect: se îngroapă patru pari în pământ, se împleteşte între aceştia o reţea de nuiele ori se bate pământul între scânduri care apoi se înlătură, ca în Oltenia şeasă, şi peste toate acestea, care alcătuiesc partea solidă a căsuţei de sat, se pune un strat gros de pământ şi lut. Coperişul e făcut din coceni, ramuri, stuf şi iarăşi din pământ aruncat de-asupra. Până foarte târziu ferestile erau lipite cu hârtie şi numai la oameni mai bogaţi se vedea preţiosul geam cumpărat de la bâlciuri sau când se ducea la târg. Case de lemn, cu tot materialul de construcţie ce se găsia în foarte mare cantitate 'n regiunea muntoasă şi deluroasă, nu se făcură — afară de colibele ciobăneşti ce se puteau strămuta —; numai bisericuţa satului era din lemn nevăpsit, înegrit de vreme, împodobit cu muşchiu galben şi verde, bisericuţa unde, în zilele de serbători mari,

www.dacoromanica.ro

clopotele cele mici, darul vre-unui păcătos cu frica lui Dumnezeu şi punga ceva mai plină, chemau cu dangătul lor pe oamenii săraci.

Calea ce leagă numai două localităţi se chiamă la Români, în Moldova ca şi în Ţara-Românească şi în Ardeal: *drum*, o amintire a vremurilor în care elemente greceşti vechi îşi amestecară moravurile şi vocabularul cu acela al stăpânilor romani. Cel ce *merge* (cu sensul de a «se cufunda», ca în locuri muntoase)[1] pe drum se chiamă *călător*, dar cuvântul *cale* — mai târziu, de când cu noua întocmire modernă a limbei se întrebuinţează foarte mult şi forma nouă: *stradă* — ne întâmpină şi în locuţiuni: aşa, de pildă, omul care nu şi-a atins ţelul şi trebuie să se întoarcă îndărăt, merge *„la calea 'ntoarsă"*. Când oamenii regelui apărură 'n Ardeal, ca nişte noi barbari pentru populaţia localnică barbarisată, ei nu mai găsiră marile şosele, de mult căzute în ruină şi uitate, ale trecutelor zile împărăteşti de înflorire şi de durere, dar încă în veacul al XIII-lea se aflau «viae» sau «magnae viae» înlăuntrul ţerii nou-cucerite[2]: ele duceau de-a lungul râurilor de la o vale mare la alta şi alcătuiau linii de legătură între pasurile apusene şi răsăritene, de Miazănoapte şi Miazăzi. Astfel de drumuri — poesia populară aminteşte cu precădere ca drumuri pentru eroii săi «drumurile săpate», care sunt dovedite şi documentar — existau şi în ţinutul românesc «transalpin» şi fură întrebuinţate după întemeiarea Statului, dar nu abia atunci create, de oare ce în mare parte natura însăşi le tăiase.

---

[1] Sextil Puşcariu, Discurs de intrare la Academia Română, Bucureşti 1920.

[2] Zimmermann-Werner, I, p. 3, no. 3; p. 48.

www.dacoromanica.ro

În satele de munte fiecare obște, fiecare familie mare sătească își are pârâiașul său; totuși el nu joacă același rol pentru întâlnirile tainice, ca jos la șes *fântâna*, *puțul* (ambele nume latine), dacă e să credem cântecului. De multe ori acest pârâiaș nu poartă niciun nume, pentru că nu-i nevoie de deosebire, și un nume determinat ar fi numai o împovărare a minții. Pârâiașul e al satului, și satul însuși e o lume închisă 'n sine, îndestulătoare pentru ea însăși: acest mic element fără odihnă, care însuflețește peste tot și totdeauna natura, care vede totul și nu păstrează nimic din toate acestea, este «*valea satului*", împreună cu apa ce curge printr'însa. Numai când străvechiul, dar totdeauna vioiul pârâiaș a îmbiat la întemeiarea unui sat pe malurile sale, numai atunci a apărut imediat, pe o parte sau pe cealaltă a acestei modeste văi protectoare, într'un chip nu mai puțin modest, strada. Aceasta e *ulița*, nume slav, pe care-l întâlnim peste tot, ba în Moldova încă și supt forma diminutivă ori stricată de *ulicioară* și *hudiță*. La șes însă se naște fără ajutorul pârâiașului o cale de umblat tot așa de întortochiată și labirintică: pentru muncitorii cari o folosesc la îngânatul zorilor sau în misteriosul amurg al serii, căci acestea sunt ceasurile când țeranul se duce „la câmp", sau se întoarce de acolo rupt de oboseală și tăcut; pentru călăreț și pentru carul cu boi ce înaintează încet, obișnuitul mijloc de transport al țerii, din acele vechi vremuri „sarmatice" și până astăzi, vehicul care merge singur, pe când cel ce mână boii gândește, cântă, visează și chiar doarme fericit supt dogoritoarea arșită a soarelui de vară; pentru femeile care, curat îmbrăcate, când nevoia

www.dacoromanica.ro

ajunsă cunoscută de toţi vecinii nu li-a distrus orice simţ de sfială, mergând, torc cu îndemânare din *furcă* — iarăşi moştenire a marilor străbuni— firul alb; în sfârşit şi pentru copiii satului, totdeauna din mila Domnului destul de numeroşi şi cari, lăsaţi de capul lor, zburdălnicesc numai în cămaşă. Iarna însă, mai numai un singur oaspete se foloseşte de uliţa albă, acum goală: crivăţul, care adesea luni de zile acopere totul cu o groasă mantie de zăpadă — chiar şi în şesul Munteniei, unde vremea e, de obiceiu, mai puţin aspră.

Uliţa sau *valea* satului în caracteristica aşezare românească, acolo unde n'a înrâurit vechea influenţă străină a civilisaţiei Apusului, desparte ogrăzi mari şi întinse, care sunt împrejmuite cu gard viu, înflorit primăvara şi vara, sau cu o îngrăditură din împletituri de nuiele, sau în sfârşit, de şi numai la gospodarii bogaţi, de un gard de scânduri, *zaplaz, uluci.* Modesta casă de locuit se pierde aproape în întinsul spaţiu slobod, în care se află o *curte* pentru păsări şi animalele mici, mai ales porci; alături stau, pentru păstrarea provisiilor, coşerele, durate din acelaşi material ca şi locuinţa, şi în sfârşit tot acolo e şi grădina de fructe, *livada, pometul,* care în unele ţinuturi de munte, unde din prune se prepară *ţuica,* formează un însemnat câştig. Grădinile de flori, obişnuite aiurea, împodobesc aici numai curtea oamenilor cu stare; cultură de legume nu se făcea până la marele războiu decât în unele colţuri ale ţerii româneşti şi era lăsată 'n mare parte în sama străinilor, *Sârbi* (Bulgari). Pe lângă casă se cultivă numai verdeţurile care servesc la pregătirea *borşului* sau *ciorbei de borş,* de peşte, carne sau dresuri, obişnuită ca mân-

www.dacoromanica.ro

care pe lângă *mămăligă*. Adesea se întrebuinţează ca bucătărie sau pivniţă *bordeiul* din apropierea casei, o locuinţă supt pământ, une ori cu două încăperi, care-şi primeşte puţina lumină numai prin uşa lăsată deschisă şi în care cei săraci îşi căutau adesea un adăpost statornic şi trebuiau să vieţuiască şi mai multe generaţii de-a rândul când starea lor nu se îmbunătăţia.

In casa propriu-zisă se întră printr'o uşă de lemn, cioplită tot de mâna ţeranului, cu toate că de mult, din vremea Romanilor, se aflau totdeauna în sat şi *lemnari*[1]. Meşterul pentru lucrarea fierului se chiamă *fierar*, o expresie care ne duce îndărăt spre aceleaşi vremuri depărtate, dar locuinţa ţerănească n'are prin regiunile rămase 'n urmă nicio încuietoare de fier sau numai una foarte primitivă, pe care în acest din urmă cas a făurit-o creatorul de meserie al unor astfel de lucruri, născocitorul ţigan, care e tot odată făurar şi musicant. Întăiu se întră 'n *tindă*, adecă odaia de întrare, şi apoi în odăile de locuit, care se reduc de obiceiu la două. Aici e o masă de lemn ro-

[1] Trebuie să admitem că ţeranul romanic, în primele timpuri ale amestecului de popoare, obişnuit să-şi cumpere totul din târg, nu era deprins cu fabricarea uneltelor şi că neamul Slavilor, ădus la şcoala bizantină, le meremetisia mai bine. Că populaţiei romanice îi erau cunoscute „meşteşugurile" înnainte de venirea Slavilor — cuvântul *meşter* s'a luat mai târziu de la Unguri şi Saşi, dar e întrebuinţat alături şi, în înţeles deosebit, *măestru-magister (pasăre măiastră)*, ca şi în legenda francesă *maître* Merlin — o arată numirile diferitelor meşteşuguri mai simple, ca *lemnar, fierar, pietrar*. Dar pentru unelte s'au împrumutat cuvinte slave, în chipu 'n care, în perioada mai nouă, noualе numiri pentru piese de îmbrăcăminte şi lucruri de modă, luate direct sau indirect de la Francesi, înlocuiră vechile expresii greceşti şi turceşti; acestea din urmă înlocuiseră şi ele la rândul lor numiri slavice mai vechi, îndărătul cărora stau iarăşi alte numiri şi mai vechi, tot slave şi, la capăt, cele latine. Învinsul pe *acest* teren de luptă dispare împreună cu numele său, iar pentru noţiunile noi, mai bune, se împrumută cuvinte de la învingător.

www.dacoromanica.ro

tundă sau în patru colțuri, se găsesc și câteva scaune — *scaun* și *masă* vin din vocabularul latin —, dar podoaba casei și mândria gospodinei o fac paturile, care stau de-a lungul părețelui, *lavițele*, și așternuturile și piesele de îmbrăcăminte frumos lucrate, cu cusături bogate de un adevărat simț artistic, care, pentru ca oricine să le poată vedea, sunt așezate în teancuri foarte înnalte, aproape așa de sus că ating candela. Lângă aceasta atârnă la bogați icoana «îmbrăcată» în argint și *suflată* cu aur a unui sfânt ori a Maicii Domnului, *icoana* făcătoare de minuni (după grec. eikon). Cuptorul înnalt, cu gura foarte largă — țeranul își face singur pânea când e destul de bogat pentru a se putea hrăni cu grâu — este și el un fel de mobilă a *gospodăriei* țărănești; de-asupra, pe spinarea lui netedă, întinsă, caldă, se odihnește în timpul nopții și gustă plăcerea unei călduri din bielșug pentru trup partea plăpândă a familiei sau cea bolnavă. Casa e clădită, de altfel, numai pentru iarnă, vreme rea și pentru noapte: viața adevărată o trăiesc oamenii afară, supt cerul senin sau întunecat. Când, după greaua trudă a zilei, muncitorul se întoarce acasă, nu-i mai trebuie lumină, pe care, până la generalisarea lămpilor, o căpăta scăpărând din amnar pe *cremene*, pentru a aprinde *opaițul*, fitilul muiat în său. În prietenosul țârâit al greierilor, cari fac și ei parte dintre locuitorii cuptorului, își doarme el somnul adânc și bine meritat.

Se făcea firește și comerț în aceste sate care trăiau din agricultură, și cuvintele *negoț*, *negustor*, *a vinde*, *a cumpăra* aparțin elementelor romanice din limbă, ca și numele de cot *(cubitus)*, palmă, deget ale măsurilor de lungime. Chiar și ne-

www.dacoromanica.ro

goţul pe bani nu era necunoscut, de şi cuvântul *ban* pentru monedă e de origine mai târzie ; *capetele*, banii împrumutaţi, póate şi *dobânda*, sunt în us încă înnainte de vremea Slavilor. De obiceiu afacerile se desbăteau acolo unde se adunau la serbătorile mari locuitorii mai multor sate. Aceste locuri se numesc *nedei* (sing. *nedeie*), care e poate derivat din *nedelia*, numele Duminecii la Slavi. Se aflau de sigur multe nedei de acestea la Dunăre, şi numele lor mai trăieşte azi încă în numirile de localităţi din acea regiune. Pentru locuitorii de la munte nedeile se făceau pe o culme, între două sau mai multe văi ; până azi se cunosc nedei în Ţara-Haţegului şi încă o parte a muntelui Ţibleş, în partea nord-estică a Ardealului se chiamă Nedeia [1]; cu prilejul acesta se şi juca, se bea şi nu în ultimul rând se puneau la cale multe legături de căsătorie între cei de faţă. De aceia *nedeile* se chiamă une ori şi *târgul fetelor* [2]. Numirile de *bâlciu* şi *iarmaroc (bucsú*, pelerinagiu şi germ. *Jahrmarkt)* pentru astfel de adunări cu mai multe scopuri — preoţii catolici încercară în veacul al XVIII-lea să stărpească obiceiul *bâlciurilor*, ca primejdioase pentru moravuri [3],—fură împrumutate abia mai târziu dela Saşi şi Unguri.

V. Cu toată simplitatea condiţiilor lor de traiu, ţeranii noştri nu erau lipsiţi de o viaţă sufletească, cu toate că amănunte despre dânsa nu ni sunt date în cărţi, nici bune, nici rele. Sufletul lui îşi găseşte 'n cea mai bună parte hrana necesară:

[1] Mi se pare că am întâlnit numele acesta şi într'un izvor din veacul al XVII-lea, poate în Bandini.
[2] Cf. Frâncu şi Candrea, p. 72 şi urm.; cf. p. 53 şi urm.; Onişor, *Poesii populare*, p. 38.
[3] *Studii şi doc.*, V, p. 461.

www.dacoromanica.ro

groaza şi nădejdea peste fire, icoane şi scene triste şi vesele, în credinţa sa creştină, sau mai curând creştino-păgână, la care ţine naiv şi adânc. De lucru se apucă întotdeauna, de lucrul zilnic ca şi de cel neobişnuit, primejdios, care e hotărâtor pentru viaţa lui, numai după ce-şi face semnul crucii. La masa-i frugală mulţămeşte întâiu, cu acelaşi semn de binecuvântare, Aceluia care i-ar fi putut lăsa nerăsplătită trudnica-i muncă şi care totuşi s'a îndurat de el, păcătosul, şi a făcut să crească sămânţa pe bucăţica-i de ogor. Pentru dânsul, orice om bun, cinstit, care-i vorbeşte pe limba lui, este un Român şi tot odată şi *creştin*. În urma înrâuririi de netăgăduit a bogomilismului bulgar, care predică purificarea sufletului prin posturi straşnice, făcătoare de minuni, şi care te mântuie de toate relele, ţeranul se lipseşte de orice hrană cu carne, ba chiar de lapte şi ouă; cine face altfel, trece drept un păgân îndărătnic, un batjocoritor a lui Dumnezeu, un *letin* murdar, «spurcat», adecă un catolic. Aceste posturi el ştie să le socotească în chip foarte simplu şi cu mult înnainte aşteaptă, ca un mare şi fericit eveniment al familiei, ca o binefacere menită lui personal, Paştile, când, în luminoasa biserică a satului, în faţa bieţilor oameni gătiţi în cele mai bune straie ale lor, Dumnezeu însuşi serbează o clipă, prin Învierea sa din morţi, veşnica biruinţă asupra morţii crude, prin cântecul preotului, până mai dăunăzi aproape puţin cărturar. Şi tot aşa e şi la serbătoarea de încheiere a anului, când încetează «munca», singura muncă la care el se simte chemat, căci toate celelalte sunt, de fapt, făcute numai pentru Ţigan, Evreu, Grec, Neamţ şi ciocoiu (târgoveţ, boier, funcţionar). Atunci se dedă

www.dacoromanica.ro

el cu totul marilor saturnale de iarnă, serbătorilor abundenței, hranei din bielșug, băuturii din gros și cântecului din toată inima, pentru serbarea Nașterii Domnului: *Crăciunul*[1], *Moș Crăciun*, cu vestitorul și premergătorul său, *Moș Ajunul*. În ajunul Anului-Nou se cântă 'n cinstea sfântului creștin Vasile, în fața ferestilor sclipitoare de ghiață, strămoșeștile melodii despre marele plugar, Traian Împăratul. La Bobotează e serbarea ruperii gheței, și voinicii se afundă în valurile ghețoase pentru a prinde cu degetele 'nțepenite crucea aruncată 'nnuntru spre fala celui ce o găsește. La această serbătoare, când îi este îngăduită și omului o privire în viitorul tăinuit, se deschide o clipă poarta cerului și se închide iarăși pentru un an întreg, și tot ce viețuiește pe pământ capătă glas omenesc, pentru a rosti în cuvinte și frase nețînțelese cine știe ce lucruri mari. Acestea și încă multe datini generale creștine și superstiții special naționale, farmece și credința în spirite trăiesc la țeranii români[2].

Că, astfel, creștinismul a fost primit în vremuri foarte vechi și că are rădăcini nesfârșit de adânci în sufletul țeranului român, o dovedesc nu numai cele câteva cuvinte citate mai sus. Afară de unele părți ale serviciului religios și de denumirile unor slujbași ai Bisericii și ale unor cărți bisericești, aproape tot ce aparține noii religii se exprimă prin cuvinte latinești. Credința se chiamă *lege*, *popa* se numește și *preot* (presbyter) și tot astfel *Cărnelegi*, *Câșlegi* («carnem, caseum ligare»),

[1] Privitor la originea numelui ar fi poate să ne gândim la Hristos. Crăst. Cf. grecescul *Christugeneia*. V. Densusianu, *o. c.*, I, pp. 261-62; *Conv. lit.*, 1903, p. 640. Cf. și Al. Rosetti, în „An. Ac. Rom.", sect. lit., XL.

[2] Marian, *Serbătorile la Români*, 3 vol.

www.dacoromanica.ro

lăsatul de sec, păresimi («quadragesimae»), *frupt* («fructus»). Tot ce se referă la post—numai cuvântul *post* e de origină slavonă — se poate reduce la tipuri latine. Un mare număr din numele sfinţilor creştini apar în compoziţii proprii, foarte vechi: dintre aceştia face parte de pildă Sfântul Gheorghe, *Sângiorz*, după care s'a numit şi un sat în Răsăritul Ardealului; apoi «fratele lui Crăciun», *Sînvăsuiu*, Sf. Vasile, cu a cărui serbătoare începe Anul-Nou plin de speranţe. Nu mai puţin *Sântămăria*, care stă la poarta Cerului sau a Raiului, ca să audă şi să asculte totul, *Sîntă-Măria, Maica Domnului*. Ziua *Sânmedrului* (Sf. Dumitru) înseamnă, ca şi aceia a Sf. Gheorghe, o schimbare a anului, şi de aceia ea e legată la Români, ca şi la alte popoare din Peninsula Balcanică, ba chiar şi la Turci, cari numesc aceasta zi de serbătoare «ziua Casim» şi obişnuiesc să întrerupă atunci campaniile lor pe toamnă, cu multe acte ale vieţii economice şi sociale; *Sânziene* (Sf. Ion) şi corespondentul său femenin *Sânziana*, care apare dese ori amestecată cu *Cosânzeana*, «sora Soarelui şi stăpâna zilelor» [1], sunt elemente constitutive însemnate din lumea basmelor şi din superstiţia poporului. *Sânnicoară* şi *Sântoader*, Sfinţii Nicolae şi Teodor, hotărăsc în lupta dintre iarna care se sfârşeşte şi primăvara din nou surzătoare. Sântoader e un falnic călăreţ, ai cărui cai au coarne străpungătoare; el şi tovarăşul său de călărie ocrotesc soarele şi în cele d'intâiu zile ale lunei Martie se produce din lupta lor marele amestec de fulgi de zăpadă, ploaie şi de fricoase raze de soare trecătoare, „*moşii şi babele*“, după sfârşitul cărora, cam' pe

[1] Marian, *Serbători*, I, p. 106.

www.dacoromanica.ro

la Sf. Gheorghe, care aduce peste tot pe pământ, chiar şi în munţii aspri, verdeaţa nouă, ţeranul poate să-şi lepede căciula de iarnă. Sfântul Andreiu, *Îndreiu*, a dat lunii Decembre numele său; Sf. Pantelimon, „*Sf. Pintilie* Călătorul", e foarte mult cinstit, dar mai ales marele Sfânt *Petru*, *Sâmpetru*—în Moldova: *Pietru*, *Chetru*—, care, împreună cu Dumnezeu-Tatăl, amândoi prefăcuţi în doi bieţi cerşitori bătrâni, rătăcesc pe pământ pentru a cerceta purtarea oamenilor.

Dar poporul românesc are şi sfinţi de aceia cari nu sunt decât puţin preţuiţi în calendarul cărturarilor; căci la dânsul, la ţeranul care din vremuri străvechi are o cunoaştere sigură a *călindariului*, cu socoteli pe boabe de fasole păstrate cu îngrijire, multe din zilele neţinute în samă de cărturari joacă un foarte mare rol 'n viaţa sa de toate zilele. Ţeranului îi trebuie în fiecare împrejurare un sfânt ocrotitor, pe care-l poate împăca sau câştiga cu posturi şi rugăciuni, cu formule şi datini străvechi. De focul temut îl ocroteşte un Sfânt *Foca* (de aici şi jocul de cuvinte cu *focul)*; patroni împotriva durerilor de cap sunt *Antănăsiile*, în care sunt contópiţi laolaltă Sfinţii Anton şi Tănase; împotriva primejdiei trăsnetului au chiar pe *Sântilie* (Sf. Ilie), care duruie tunând cu carul său cel greu pe bolta de aramă a cerului, sau *Fulgerătoarele*, sau *Cercovii de iarnă*. E şi un sfânt nebun, *Trif*, şi prea-cinstite zeităţi «creştine» care pedepsesc cu melci şi lăcuste pe cei cari le nesocotesc. *Filipii*, adică zilele Sfântului Filip, serbătorit de mai multe ori pe an, stau pe aceiaşi linie cu marile serbători bisericeşti.

Aceasta sună totuşi cam păgân, dar este un păgânism adesea foarte deosebit de acela al po-

www.dacoromanica.ro

poarelor slave vecine în ce privește numele și însemnătatea sfinților. Și cu toate acestea Românul are groază de păgânism, de cel declarat, nu de cel păstrat inconștient. Tot ce-i bun și blând e creștinesc; așa se plânge țeranul iubitei lui:

«O nu ești, mândro, creștină,
De mă urăști fără vină [1].»

Din potrivă, tot ce-i rău și aspru e socotit ca «păgân», așa că sunt destule fete «păgâne», destui Domni «păgâni» ș. m. d. Aceasta nu-l împiedecă însă pe sătean, după împestrițatul său calendar sătesc, care e mult mai bogat decât al oricării alte confesiuni creștine, să păzească, cu teamă, serbători ale hoților, ale oilor sau ale lupilor și să scoată o anumită Joi «nenumită» ca aducătoare de nenorociri (Joimărița). Din vremea Romanilor a moștenit în parte numirea lunilor: *Faur*, Februar, *Mărțișor*, Mart, *Prier*, April, *Maiu*, *Aust*, *Ogusta*, *Gustea*, August; pentru celelalte luni există numiri poetice, născocite: *Cuptor*, *Cireșar*, *Brumar*, *Florar*, etc., numite după căldură, ciireșe, negură și flori; dar acestea-și au însemnătatea lor numai pentru calendar. Numele latinești ale zilelor săptămânii s'au păstrat, din potrivă, pe deplin în noua limbă, și în fiecare din ele Românul vede o sfântă, care apare și 'n basmele lui cele mai adesea ori ca o cuvioasă bătrână, care hrănește șerpi, broaște și tot felul de gângănii, le spală și le piaptănă, și care recunoaște și răsplătește în persoana fetei izgonite nevinovăția prigonită. Odată chiar, între aceste «sfinte ale săptămânii», Sfânta Luni e numită «Lunea păstorilor» [2]. De altfel se

[1] Enea Hodoș, *Poesii populare*, p. 97.
[2] Marian, *Serbătorile*, II, p. 13.

www.dacoromanica.ro

pomenesc ca zine principale de această specie *Sfânta Luni*, *Sfânta Vineri* și *Sfânta Duminecă*, și de două ori pe săptamână, Miercurea și Vinerea, Românca, și din clasele culte, chiar în cele mai noi generații, păstrează un post strașnic în cinstea puternicelor Sfinte: Miercuri și Vineri.

În basmele populare apar ființe supranaturale, dar care nu sunt represintate decât acolo, nici măcar în poesia populară: nu-i destul că ele mișună de uriași proști și de isteți pitici bărboși, ca «Tartahot, barbă de-un cot, călare pe-un iepure șchiop», că se află o Împărăție a Șerpilor cu un șef împăratesc; nu-i destul că fiecare animal are puterea să grăiască omenește, să săvârșească lucruri năprasnice și să prezică viitorul, pentru care i se cuvine titlul de *măiestru, măiastră*: «magister», «magistra»—, pe lângă toți acești cai și aceste păsări nemai pomenite, mai ales vulturi *(pajuri)* și pe lângă arbori înțelepți, cu graiu, mai sunt și groaznici *balauri* și *zmei*. Cei d'intâiu sunt șerpi cu trupuri uriașe, cari cer mereu de mâncare, și cu mai multe capete, un fel de hidre ale anticității; ceștialalți, creaturi nehotărâte, colosale, care vin iute ca vântul, cu vuiet mare, învârtesc puternic *buzdugane năzdrăvane*, ce prezic și se pot mișca singure, așa încât, după o rătăcire care trezește groază, își găsesc de la sine cuiele de care atârnă; dar totuși ei sunt de regulă învinși de priceperea și de vitejia omenească, de tinerețea făcătoare de minuni și de neprihănirea sufletească, așa încât, închiși în butoaie, urlă fioros, până când li vine ca mântuitor un călător naiv; el par să fie o întrerupere a vântului puternic, aducător de furtuni, care e învins de soarele surâzător.

www.dacoromanica.ro

Dar aceşti zmei groaznici nu sunt niciodată temuţi în viaţa de toate zilele şi împotriva lor Românul n'are *descântece (incantationes)*; nicio fată tânără din sat al cării spirit a fost hrănit cu basme din această literatură romantică nescrisă nu se teme să găsească ascuns la fântână, unde, după cum spune cântecul, ei «pândesc», vre-un bălaur cu gura căscată. În schimb însă Românul crede în alte fiinţi supranaturale care, de fapt, stăpânesc viaţa lui mai mult decât sfinţii Bisericii creştine oficiale şi ai celei particulare, cu toate că de cele mai de multe ori în mod nevăzut. Fiinţile bune superioare, fără deosebire şi fără denumiri particulare, se chiamă *zine*, şi printre zine sunt şi *ursitoarele*, care prin mintea lor prevăzătoare şi prin sentinţile lor enigmatice hotărăsc cursul vieţii copilului nou-născut. Zeităţile rele ale trecutului păgân sunt *vâlvele*, care însufleţesc orice lucru; aşa există în provincia muntoasă a Ardealului o *Vâlva Băii*[1], morţii sculaţi din groapă, *vâjile*[2] şi mai ales zeităţile niciodată chemate pe nume, care adastă şi aleargă totdeauna pe căi rele, *elele* sau *ielele*, care se mai chiamă eufemistic şi «frumoasele», «blândele»[3]. Ademenitoarele nimfe ale apelor, care, înşelând prin frumuseţă, cântă dulce pescarului şi călătorului noptatec minunate arii visătoare şi care, însetate de dragoste şi dorite de suflet omenesc, zboară îndărăt spre adâncurile albastre împreună cu viaţa iubitului, aceste *vile* ale Slavilor şi Nereide ale Grecilor sunt necunoscute Românului. Dar

[1] Frâncu şi Candrea, p. 120; cf. Şăineanu, *Studii folklorice* (interesante articole cu multe citate, mai puţină originalitate şi încă şi mai puţină pătrundere), Bucureşti 1896.
[2] Frâncu şi Candrea, *o. c.*, p. 270 şi urm.
[3] Şăineanu, *l. c.*

www.dacoromanica.ro

în pădure, care-i stă mai aproape decât râul, preferat de Slavi, trăiește ca ființă rea *Mama pădurii* și soțul ei, mult mai rar pomenit, *Moșul pădurii.* În inima ținutului se ascunde *cățelul pământului,* al cărui lătrat fioros este auzit cu groază de călătorii singurateci, rătăciți pe la crucile de piatră, care înseamnă omor și moarte neiegiuită.

Nici gâcitul, invocarea puterilor întunerecului nu este străin țeranilor români, ceia ce resultă din credința lor în zeități rele. În parte ei au împrumutat astfel de *vrăji* dela Slavi, cum o mai fac și astăzi de la Rutenii din Bucovina [1]. Dar cuvinte ca *farmece, descântece, desfaceri, a arunca* (un blăstăm împotriva cuiva), *a da, a face* (cu același înțeles), *fapt (factum)* pentru o faptă drăcească, îndeplinită prin vrajă, neexplicabilă minții omenești obișnuite, arată că multe din acest hocuspocus de o cruzime copilărească purced încă din epoca romano-tracică.

VI. Din viața socială și psihică, acum destul de cunoscută, a țeranului român izvorăște și *literatura populară,* transmisă numai oral, sau mai degrabă prin cântec. De chemați și nechemați a fost ea adusă până în pragul timpului nostru, și din amestecul de bun și rău, de original sau adaus, de frase și versuri redate întocmai sau denaturate cu voință ori involuntar, se poate căpăta cam următoarea caracteristică a legendei populare românești și a cântecului popular românesc.

În produsele spiritului poporului se pot deosebi trei grupe: umor sătesc și sentințe sătești, po-

[1] V. mai ales culegerea de literatură populară publicată de d-na Elena Nicoliță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român,* Cernăuți, 1903, 3 vol.

www.dacoromanica.ro

veşti în prosă şi în sfârşit — adevărata esenţă a spiritului poporului—creaţiunea sa *poetică* în înţeles mai restrâns, adecă rimată, însoţită de anumite melodii.

Românii nu sunt ca Francesii un popor glumeţ, cu toate că au minunate dispoziţii spre un umor satiric mai adânc, observator şi instructiv. Gâcitori, mici bucăţi satirice numite *snoave* sunt născocite şi împărtăşite şi altora. La *şezători*, adunările ţeraneşti de seară, care se fac în chip firesc când mai multe femei se adună laolaltă *cu lucrul*, pentru a-şi petrece cu torsul lungile nopţi de iarnă şi mai târziu, în carnaval, la nunţi, când li se asociază şi tineretul, dar şi la *priveghiuri*, unde, pe când în una din odăiţe se odihneşte 'n sfârşit pe masă, după o lungă muncă, ţinând în alba-i mână nemişcată pe piept, după lumânarea de moarte, sfânta icoană a răposaţilor, un tată de familie amarnic jălit şi a cărui lipsă se simte adânc, în cealaltă odăiţă, pentru a distra pe musafiri şi întâmplător chiar pe jalnici, şi însufleţită nu în ultimul rând de pornirea omenească demonică de a amesteca durerea cu bucuria, ţeranimea noastră izbuteşte prin astfel de mijloace să aducă râsul pe feţele plânse. În multe sate ardeleneşti mai este şi obiceiul ca într'o anumită zi a anului să pună a se recita, dar nu a se cânta, dintr'un copac o melodie ţigănească de o natură satirică taioasă despre consătenii neiubiţi: obiceiu temut, dar tot odată hazliu, care se chiamă «*a da peste sat*», adecă a face cunoscute păcatele mari şi mici ale unuia sau altuia.

Snoavele aparţin exclusiv poporului românesc şi se referă mai ales la tipul celui care întruneşte şiretenia cu prostia, la nătângul care zăpă-

www.dacoromanica.ro

ceşte pe cei cuminţi, adecă la *Păcală*, sau la diferitele popoare care sunt cunoscute Românilor şi pe ale căror greşeli şi slăbiciuni ei le biciuiesc. *Gâcitorile* sau cimiliturile samănă mai mult cu acelea ale acestor popoare vecine.

Ca povestiri care, cu tot cuprinsul lor poetic, trebuie să se lipsească de haina poetică din pricina lungimii lor, sunt *basmele* sau *poveştile*. O poveste este spusă de obiceiu copiilor de mamă sau de bunică, pentru a-i face să adoarmă în căsuţa mai rece sau mai caldă. Povestitoarea nu o crede: începe cu o glumă şi sfârşeşte cu alta: «a fost odată...», porneşte ea cu un zimbet cuminte care rămâne tăinuit în întunerecul nepătruns al odăiţei, «pe când puricele se potcovia cu 99 de ocale de fier la un picior şi tot săria cât casa...., pe când prostul era înţelept şi înţeleptul prost», şi aşa mai departe. Micul public crede însă neclintit în poveştile despre Împăratul Roşu şi Verde, despre zmeii ca vântul şi balaurii cu multe capete, despre copacii ce cântă şi despre animalele bune care vorbesc, dau sfaturi şi ajută. Şi ca un fel de ilusie poetică a vieţii pentru mintea şi inima copiilor povestesc mereu aceste lungi şi minunate poveşti băbuţe zbârcite, care au ascultat şi ele odată cu băgare de samă pe cuptorul părintesc, ca fragede copile gingaşe, aceleaşi poveşti. Elemente străine se găsesc şi în aceste poveşti, dar cele mai multe se pot foarte uşor explica prin subiectul care se sprijină pe aceleaşi împrejurări omeneşti şi prin spiritul poporului, care lucrează după aceiaşi logică omenească închipuire [1].

[1] O mare lucrare asupra *Basmelor române* a publicat pe socoteala Academiei Române în anul 1897 d. Lazăr Şăineanu: într'însa se găsesc multe lucruri zadarnice, multe analise lungi ale unui material tipărit acum şi prea puţină înlănţuire. Pentru proverbe, cuprinzătoarea lucrare comparativă a d-lui Zanne, *Proverbele Românilor*.

www.dacoromanica.ro

Odinioară la Curţile Domnilor şi în casele marilor boieri se recitau poesii epice şi se cântau după o anumită melodie: călătorul polon Stryjkowski, din veacul al XVI-lea, diplomatul suedes Strassburgh, din al XVII-lea, cronicarii români din acelaşi veac sunt martori ai acestui obiceiu, care se practică mai cu samă la ospeţe. Şi la întrarea oştii într'un oraş se cântau astfel de povestiri puse în versuri, iar la ivirea soldaţilor munteni ai Voevodului Constantin în Oşorheiu, în 1659, locuitorii auziră cântecul despre «fata de ţeran la care-şi pierduse oile pe munte»[1].

Multe din aceste cântece de un cuprins mai întins s'au pierdut îndată după îndeplinirea scopului lor de a lăuda sau a critica, odată cu interesele şi pasiunile timpului iute-curgător; cele mai multe au fost denaturate şi s'au amestecat cu tot felul de motive străine, aşa încât în ele nu se mai poate deosebi ce-i vechiu de ce-i nou: dintre cele mai vechi face fără îndoială parte cântecul[2] în care se plânge omorul făptuit în anul 1529 de către necredinciosul boier Drăgan asupra cavalerescului domn Radu de la Afumaţi, învingătorul Turcilor de la Dunăre. Pe lângă aceasta poporul îşi mai aminteşte 'n cântecele sale de marile întâmplări care au înrăurit puternic lumea contimporană lor. Numele strălucitului cuceritor Mihai Viteazul de la sfârşitul veacului al XVI-lea şi acela al celor mai buni oşteni ai lui, pământeni sau străini, trăiesc încă astăzi în comoara poetică a poporului, bine înţeles fără ca tot ce

[1] Cf. *Ist. lit. rom, în sec. al XVIII-lea*, II, p. 460; *Mon. comitialia Transylvaniae*, XII, p. 358 şi urm., 370 şi urm. — Cântecul există azi la Poloni.

[2] Cântecul se găseşte în Culegerile Marian şi „Tocilescu" (v. notiţele bibliografice).

www.dacoromanica.ro

se cântă despre ei să se poată referi la anumite întâmplări adevărate. Asupra Domnilor Moldovei cari au purtat numele de Ștefan și între cari se găsesc: o armonică fire de Împărat, un tânăr care se joacă sângeros cu Domnia, un îndrăzneț aventurier care sfârși în groaznicele chinuri ale țepei și un tiran bătrân care-și dovedi iubirea de «săraci» prin răpunerea boierilor s'a mai păstrat câte ceva cu privire la unul sau celalt, adesea despre toți, în povestiri enigmatice despre Domnul «Ștefan» sau «Ștefăniță». Cariera ambițioasă a boierului din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, Constantin Bălăceanu, care era ginerele unui Domn, cumnatul unui pretendent și se presintă însuși ca un competitor la coroana de Voevod și era totodată mare boier de țară, trădător, ofițer împărătesc austriac, în scurt o personalitate dramatică, a cărui amintire s'a întipărit deosebit de adânc în spiritul poporului, și prin capul său sângerând, care, după înfrângerea de la Zârnești, fu înfipt pe ruinele casei Bălăcenilor din București, această carieră se poate încă recunoaște mai mult sau mai puțin într'un cântec foarte denaturat[1]. În sfârșit privirea minunată a frumoasei biserici ca din basme de la Curtea-de-Argeș trezi la acei cari o văzură în cele d'întâiu timpuri mitul întunecos al unei vieți omenești, care, când e «zidită» într'o clădire, îi dă trăinicie, și așa se născu cea mai frumoasă baladă românească, în care se cântă îndoita jertfă a femeii zidite de vie în pereți și a soțului ei, meșterul care trebuie să răscumpere cu această jertfă desăvârșirea și trăinicia marii sale opere.

---

[1] Colecția „Tocilescu".

www.dacoromanica.ro

Legenda bisericii din Argeș, sprijinită pe o superstiție a poporului, aduce cu o foarte frumoasă legendă sârbească, ce se poate explica prin aceiași superstiție, represintată în toată Peninsula Balcanică. Dar alături de aceasta se mai află un întreg ciclu de legende, care prin numele sârbești ale eroilor, prin alusiile la fapte geografice și istorice străine—Iovan Iorgovan și alții, Crăișorul, fiul de Craiu Marcu, — se poate recunoaște ca un împrumut din comoara mult mai bogată și mai veche de balade sârbești, împrumut făcut la malul Dunării, unde populația românească și cea slavă de la Nord și de la Sud se amestecă de la Mehadia până la Silistra.

Jocul național românesc—abstracție făcând de jocul războinic, jucat numai în anumite timpuri și de jucători aleși într'adins, *danțul călușerilor*, sau *sârba* împrumutată, care ni vine de la Sârbo-Bulgari—, e *hora*: cuvântul amintește vechi elemente grecești din limba romanică a coloniștilor de la Dunăre. Ea e jucată cu mult foc în zile de serbătoare și Dumineca dela nămiezi până la apusul soarelui înaintea casei de adunare și petrecere a satului, cârciuma, sau într'un alt loc anumit, dar mai mult numai de tineri cari-și caută încă norocul, flăcăi în albe cămăși cusute, cu flori la margenea pălăriei rotunde, și fete cu capul gol, de asemeni împodobit cu flori. Fiecare sprijină dreapta pe umărul vecinului sau vecinei—oricine poate *întra în joc* când vrea—, și în tactul ariilor cântate din vioară de lăutari (în vechime «alăutari»), mai mult Țigani, se învârtește hora prin ridicarea și puternica batere din picioare într'o continuă legănare înainte și înapoi. Pentru a ține tactul și cu ritmul poesiei, conducătorul horei, care

www.dacoromanica.ro

la serbările de la Curtea Domnească era un mare boier şi purta toiag de argint, spune versuri scurte, care sunt improvisate şi uitate, sau duse mai departe, după cum par mai mult sau mai puţin bine izbutite. Aşa se naşte o mare parte din poesia lirică populară.

În nopţile clare, supt sclipitoarea lumină a cerului senin, păstorul, de obiceiu un băiat, stă de pază la turmă, şi în tainica singurătate a câmpiei adormite în negura argintie sau a munţilor şi dealurilor care se înalţă fantastic de jur împrejur, pune la gură nedespărţitu-i fluier (cuvântul e tracic, şi se află azi şi la Albanesi), pe care şi l-a tăiat singur, şi cântă; acum rasună a doua arie naţională a neamului românesc. Pe când hora sună voios, vesel, mişcat, chiar bacantic, *doina*, aria *dorului*, a dorului inimii după cele pierdute, după cele nădăjduite, după cele ce nu se ating niciodată, se desfăşură încet, trist, de la suspin la tânguiri tari, la gemete dureroase, atingătoare în simplitatea lor fără saman. După acest preludiu, care-i curăţă sufletul şi-l pregăteşte poetic şi care adesèa—încă şi acum — se cântă fără fluier, prin atingerea unei frunze de gura cântăreţului care fluieră, numai după aceasta păstorul cântă. El începe cu invocarea frunzei care l-a făcut cântăreţ instrumental: «frunză verde de....» şi o atribuie chiar unor astfel de lucruri care de fapt n'au frunze. În versuri scurte, curgătoare, urmându-şi mai departe dorul, cântăreţul spune, cu vorbe împrumutate sau dela el, foarte des pe arii străine, vechi, la care se adaugă ale sale, de satul rămas departe în urmă, singura-i patrie, de iubită, de natura în care-şi cântă propriile-i gânduri şi care-i şopteşte 'n schimb în versuri omeneşti cele mai adânci

www.dacoromanica.ro

sentimente ale sale. Despre lupte şi străduinţi, despre pornirea împotriva duşmanilor şi a soartei nu se cântă în modesta, intima doină, de un sentiment general omenesc. Numai ostaşul liber, scos din legăturile sale de familie şi de prietenie, «Freischütz»-ul, «outlaw»-ul iubit în taină de toţi cei năpăstuiţi, niciodată uitat, adese ori ajutat, care şi-a schimbat plugul supus cu flinta şi a ajuns oaspetele veşnic al pădurilor, numai acela cântă, după jafurile care-l hrănesc, despre răzbunare şi despre opera sa de răsplătire: aşa s'au născut *cântecele haiduceşti*, numite după acest luptător politic-social, ba într'un anumit sens chiar naţional, *haiducul*. Abia în vremea din urmă răsună din poesia populară, într'o categorie de cântece ce se repetă şi se întind mereu, plângerea despre nevoia, neînlăturabilă, că bărbatul trebuie să lupte ca soldat pentru scopuri care-i sunt neînţelese une ori şi care nu-i aduc niciun câştig, în lupte lipsite de un scop imediat, lupte pentru Stat, Împărat sau Rege.

Aceasta este literatura satelor, ale căror ultime elemente sunt străvechi.

VII. *Vechi orânduiri din vremea vieţii săteşti neatârnate.* Până la introducerea legilor, care fură alcătuite în veacul al XVII-lea din cărţile de drept imperial bizantin şi din canoanele bisericeşti şi, mai târziu, în veacul al XVIII-lea, din codicele Apusului, iar în timpul nostru fură prelucrate ca simple traduceri după originale franceze şi belgiene, Românii, cari se bucurau de o însemnată cultură ţerănească, n'au trăit cumva fără anumite datine juridice; dar acestea erau tot atât de puţin scrise ca şi literatura populară bine cunoscută de

www.dacoromanica.ro

fiecare. Toţi stăpânitorii naţionali şi străini declară că au găsit acest drept, şi atât de adânc era el săpat în conştiinţa plugarilor şi a păstorilor, a Românilor dela munte şi de la şes, prin rădăcini aşa de solide erau ei legaţi de dânsul, încât şi acei stăpânitori trebuiră să le respecte, pentru a nu pricinui o răzvrătire a populaţiei, zguduită din temeliile sale sufleteşti. Domnii Moldovei şi ai Ţerii-Româneşti nu ştiu numai de «hotare vechi», dincolo de care familia lor şi înnaintaşii ei nu aveau niciun drept de proprietate, ci şi de o veche tradiţie în domeniul vieţii sociale, de «*obiceiul pământului*», de «*legea ţerii*», după care se judecau şi se împăciuiau toate, la Curtea domnească şi în cele mai mici colţuri ale Principatului, în neînţelegerile mai mari sau mai mici şi 'n învoieli. În Ardeal, unde de sigur nu s'a recunoscut niciun drept ţigănesc[1] de către Stat, se vorbeşte până în veacul al XVI-lea în tot felul de documente şi scrieri latineşti de „*ritus Olachie*“, „*ius Valachie*“, „*lex districtuum volahicalium universorum*“, şi această lege sau *ius* era o «lex antiqua et approbata»; nu se vorbeşte mai puţin ca de «ritus Volachie»[2], de «modus Olachorum» în stabilirea hotarelor unei moşii[3]. Până la introducerea noilor legi şi chiar după această epocă asemenea obiceiuri juridice au fost păstrate cu credinţă ca un drept sfânt strămoşesc în ţara ce atârna de Ungaria, unde dăinuiesc încă şi până astăzi, alături de celelalte, în viaţa practică.

---

[1] Cu pretinsa imigrare a Românilor în această ţară s'a asămănat, într'un chip tot atât de prietenos, pe cât de drept, cunoscuta imigrare a Ţiganilor. Numai cât aceştia s'au bucurat, tocmai fiindcă sunt pripăşiţi, de drepturi pe care Românii nu le-au avut.

[2] Hurmuzaki, II², pp. 419-20, 453, no. 379; pp. 248-9, no. 223; p. 510, no. 407; p. 513.

[3] Mihályi, *Dipl. maramureşene*, I, p. 31.

www.dacoromanica.ro

«Dreptul valahic» se raportă în cea mai mare parte la proprietatea teritorială şi la tot ce ţine de dânsa. Aceasta arată iarăşi cât de adânc e legată istoria acestui popor de agricultură şi proprietatea pământului. El răspunde la întrebarea cum să se procedă în chestii de moşteniri, de înstrăinări şi relativ la modalităţile proceselor.

Unele principii juridice au fost discutate mai sus, la formarea satelor. Dreptul de moştenire al întregii familii, acela al văduvei şi al copiilor de ambele sexe şi nu mai puţin al fraţilor celui ce lasă moştenirea, mai ales când nu e la mijloc niciun băiat, şi acela al fetei, care-şi iea mai bucuros zestrea în bani sunători, formează o parte din prescripţiile «obiceiului pământului românesc» [1]. Şi rude depărtate pot să se dea drept „fraţi de moştenire“ când nu se presintă un moştenitor mai apropiat [2]. După «obiceiul pământului românesc» cineva nu-şi poate vinde moşia, care nu aparţine numai individual proprietarului actual, decât cu învoirea vecinilor, adecă a rudelor şi a «fraţilor de moşi», şi vânzarea trebuie anunţată solemn în trei Dumineci sau serbători înaintea bisericii, unde se adună satul la slujba sfântă [3]. La vânzare se bea *adălmaş*, în Ardeal ca şi în ţerile de dincoace, şi această băutură de mărturie e trecută totdeauna 'n actul în chestie, une ori arătându-se la urmă şi cantitatea de vin sau rachiu dat. Ca să se împiedece călcarea cuvântului şi să se taie pofta de procese mai departe, se hotărăşte o sumă pe care trebuie să o plătească pricinuitorul unui astfel de proces : în Ardeal ea se chiamă

[1] Hurmuzaki, II², pp. 419-20.
[2] *Ibid.*
[3] *Studii şi doc.*, IV, p. 15.

www.dacoromanica.ro

birșag, în Ţinuturile românești de dincoace *ferâie*, *herâie*. Groaznice blesteme sunt trecute, în actele de înstrăinare, împotriva vecinilor și rudelor cari, după ce nu s'au folosit de dreptul de a-și însuși bucata de pământ scoasă în vânzare, ceia ce se chiamă *a lepăda*, *a se lepăda*, apar totuși mai târziu în calitate de concurenți. Dar această amenințare cu pedeapsa Cerului tot nu-i de ajuns: după mulți ani vecinul înrudit prin sânge vine și, supt un pretext oarecare, dar chiar și fără, *aruncă banii* străinului, și acesta trebuie să plece din obștea satului.

Cei mai bătrâni din fiecare localitate, patriarhii satului, *„oamenii buni și bătrâni“* sunt acei cari dau sentința. La ei se vine pentru a primi un termin fixat, ei *pun zi*; de obiceiu e o serbătoare cunoscută sau un termin obișnuit, șapte, patrusprezece zile, etc., după sau înnainte de acea serbătoare. Pentru a căpăta o hotărâre trebuie să se plătească dinnaintea judecătorilor o sumă: *a da lege*, adecă să se dea o plată pentru aflarea dreptății. Până astăzi Moțul își aduce *groșița* sa ca să răsplătească pentru osteneală pe acești judecători nerecunoscuți de Stat. Când e ziua de termin, bătrânii *stau în scaun*, de unde în Ţara Moților ei se chiamă *scăuneni*: tot acolo se spune despre dânșii că *țin legea*. Amândouă părțile pot aduce acte, numite *cărți*, sau, cu numele slavon, *zapise*, pe care supt textul bun sau rău, scris de mâna preotului din sat sau a diacului, *litteratus*, «cărturariu», și-au pus și martorii degetul pe o pată de fum sau de cerneală, ceia ce se chiamă *a pune degetele*[1]. Juramântul e un mijloc cunos-

[1] Probe de astfel de acte după dreptul valahic din Ardeal pe la 1500, vezi-le în Hurmuzaki, II², p. 453, no. 379.

www.dacoromanica.ro

cut de dovedire pentru a stabili faptele, dar de cele mai multe ori persoanele aduse nu jură un fapt, ci numai că partea pe care o susțin ele se cuvine să fie crezută. Acest obiceiu al *jurătorilor* se găsește, de altfel, și în vechiul drept german medieval și la Slavi, de și Românii par să-l aibă din străvechiul fond tracic. Dacă partida adversă n'are nimic de întâmpinat, totul s'a sfârșit ; *legea* a hotărât : *s'a rupt legea*, spun Moții ; acela dintre *pârâtori*, *pârâși*, adecă interesații în proces, pentru care *au jurat* «*jurători*» aduși în număr tradițional (șase, doisprezece, douăzeci și patru), acela e învingătorul, pe când învinsul *a rămas de lege*. Atunci nu mai rămâne decât să se redacteze o *carte*. Dacă învinsul nu vrea însă să-și recunoască vinovăția, atunci trebuie să se declare gata de a aduce 'n fața judecății un număr îndoit de jurători, cari au să fie din aceiași clasă; atunci i se dă o *lege*, și, fiindcă s'a mai dat o *lege* pentru a chema pe cei d'intâiu jurători, aceasta de-a doua se chiamă : *lege peste lege*. La oamenii îndărătnici—și în certurile pentru proprietate țeranul român e totdeauna îndărătnic până la nebunie—acest joc primejdios, la care-i îmboldește ura, merge din ce în ce mai departe, până ce în sfârșit una din părți nu mai poate aduce numărul cerut de tovarășii jurători.

Mai jos va fi vorba de instanțele judecătorești superioare, căci și acestea alcătuiesc o parte în constituirea politică a poporului românesc [1].

---

[1] „Pecun arum solutio et refusio" și „plurimorum hominum elogia" se găsesc și în Ardeal, în actul falsificat din 1231, care a fost probabil creat în veacul al XVI-lea ; Zimmermann-Werner, I, p. 55. Pentru „oameni buni" v. și Hasdeu, *Arch. ist.*, I[1], p. 71.

www.dacoromanica.ro

În actele de infeudare ale Cavalerilor Ioaniți din 1247 până la 1251 e vorba de «maiores terre» de pe atunci ai țerii cedate fraților Ordinului spre o mai deasă colonisare [1]. Nobili se găsiau și printre Români, cari au avut firește și judecători mai înalți și conducători mai destoinici decât erau bătrânii satului. În anul 1359 trăia văduva unui «Oláh» *Reman* (Roman), care în vremea lui fusese «urbararius» al regelui în minele de la Zlatna [2]. Un magister Sarachenus — numele sună hotărât românește: Sărăcin—e în 1366 conte al Camerei regale și guvernator al minelor de sare din Dej [3]. În veacul al XV-lea sunt pomeniți anume «Wolachy nobiles», «nobiles, ut dicitur, Vallachorum nostrorum» [4]. În Hațeg, în Banat, în Țara Secuilor se pomenesc până târziu *nemeși*, *boieri* și *boierinași* români [5], și urma lor nu s'a pierdut nici până astăzi.

Încă din anul 1291 apar și Români printre nobilii transilvăneni, numai cât ei nu trimet reprezintanții lor în dieta regatului ca Secuii și Cumanii. Dar în curând ajung și până aici, încă în 1289, dar în tot casul numai «religiosi viri», adecă cei ce aparțin credinței catolice, pe când Românii ortodocși rămân excluși [6]. Domnii cari întemeiară State în «Transalpina» găsiră peste tot o nobilime recunoscută de populație.

---

[1] Zimmermann-Werner, I, p. 74.
[2] Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 172, no. 7.8.
[3] *Ibid*, p. 2.7, no. 855.
[4] Hurmuzaki, I², pp. 650, 653, no. 544.
[5] Pentru explicarea numelor v. mai jos.
[6] „Viri religiosi nobiles, Ungari, Saxones et Syculi partis transsilvanae"; Zimmermann-Werner, unde e și cealaltă, supt anii 1291, 1292. Cf. și an. 1350, Hurmuzaki, I², pp. 43-5.

www.dacoromanica.ro

De unde această clasă privilegiată a neamului românesc? Care erau însușirile pe care ea le arata ca îndrumătoare a nației?

Patria, după cum s'a mai spus, se chiamă *moșie*, ceia ce înseamnă că țeranul român nu vede popor românesc dincolo de granițile câmpului său, ale moșiei sale primite dela strămbuni. Aceasta numai merită să fie apărată, căci pentru dânsul e singura condiție de viață posibilă. Dar, fără să aibă o noțiune hotărâtă și simțita despre întreg, el întrezărește totuși în mod nelămurit că toate aceste moșii moștenite, toate aceste danii sau cuceriri ale strămbunilor alcătuiesc laolaltă un tot mai mare: *Țara-Românească.* Când concurentul străin veni pentru a smulge o bucată din acest întins pământ, atunci aceste proprietăți fură arătate ca ținând de *Țara-Românească*, și această noțiune e împartășită de locuitorii români mai vechi noilor veniți, cari nu o pot pricepe decât nelămurit: acest ținut e luat dela Români, «exempta de Blaccis», scrie în veacul al XIII-lea un rege unguresc.

Românul numește pe vecinii săi cu nume care presintă un mare interes și spun ceva. În niciunul dintr'înșii felul de a cugeta al poporului nu recunoaște un stăpânitor. Slavii sunt deosebiți de către țeranul român după regiunea pe care o locuiesc. Pentru Bulgar Românul n'are decât un nume care, fără prefaceri specifice, apare ca nou. Pe când pentru Aromân el se chiamă Vurgar (cu l=r, o însușire caracteristică a limbii), pentru Românul dela Dunare «Bulgar» e o denumire adoptată mai târziu. Din izvoarele privitoare la epoca mai veche, cum și din poesia populara de la șes se vede foarte limpede că pentru Român nu trăiesc dincolo de Dunăre, până la Turcii și

www.dacoromanica.ro

Grecii din depărtare, decât Sârbi: așa se vorbește în Cronica Țerii-Românești din veacul al XVII-lea despre un Sârb din Nicopole, etc. și nici măcar în ciclul baladelor nu apare numele de Bulgar.

Germanii s'au făcut cunoscuți Românilor numai prin mijlocirea Slavilor, cari stăteau în legătură cu ei: de aceia numele popular pentru Germani e de origine slavă, dar se supune legilor fonetice care lucrează în perioada veche: el se chiamă *Neamț*, de la *Nemeț*.

Pentru Români, vecinii de la Miazăzi cari-și spun Elini și cari sunt mai târziu conlocuitori ai orașelor lor se chiamă *Greci*, cu numele latinesc, și în această privință ei nu se deosebesc de Aromâni, cari au păstrat această denumire, din partea lor, în moștenirea romană.

Mai interesant e numele de *Ungur* pentru locuitorul din Ungaria, pentru Maghiar; că nu acest din urmă nume, singurul recunoscut și întrebuințat de poporul respectiv, a fost primit în vocabulariul românesc, ci, așa-zicând, numele politic, cărturăresc de Ungur, se poate explica numai într'un singur fel, care se potrivește în totul cu faptele istorice cunoscute: în primele timpuri n'a avut loc nicio atingere directă între Români și Ungurii de peste Tisa, și abia după ce Statul unguresc și regele ungur se făcură cunoscuți prin năvăliri, cereri de dări și negocieri, după ce fășii întregi din «Țara-Românească» fură câștigate de puterea ungurească, numai atunci se formară colonii unguresti, care fură numite de cei apăsați cu numele de biruitor al Statului. -

Cea mai înaltă putere politică se exprimă de către Români prin cuvinte care aparțin celui mai vechiu element latin din limbă, și aceasta dă do-

www.dacoromanica.ro

vadă de originea ei. Împăratul, care a ocrotit şi pe colonii veniţi de la sine, care a acordat un loc la Dunăre fiecărui colonist din tot *orbis romanus*, supt care aceşti depărtaţi strămoşi duseră o viaţă fericită sau primejdioasă, Împăratul care mai apoi supt formă grecească îndreptă veac după veac oastea sa împotriva barbariei învingătoare la graniţă sau dincolo de ea, pentru ca să-şi apere drepturile, acest Împărat tot nu-i încă uitat de ţeranul român. Pentru dânsul, stăpânul tuturor *crailor* (*cral*) mai mici de mai târziu rămâne *Împăratul:* de el îi e drag să vorbească, şi în basmele populare nu se găsesc decât *Împărăţii* şi *Împăraţi*, ca ţeri stăpânite şi stăpânitori de ţeri, iar ca eroi bătrâni Împăraţi şi frumoşi feţi de Împărat cu părul de aur creţ. Pe lângă Împărat întâlnim ca posesor al aceluiaşi drept de stăpânire pe *Domn, dominus* (cf. *dominus noster imperator, domnus* pentru episcopi) care înseamnă tot cât Împărat, pentru că poporul atribuie «Domnului» toată autoritatea politică. Acest titlu fu dat din veacul al XIII-lea principilor de fapt neatârnaţi de peste munţi, dar denumiri ca «mere domneşti» pentru cele mai frumoase mere dovedesc o întrebuinţare mult mai veche a expresiei de origine latină. Şi nu-i numai o întâmplare că în Ardeal, unde n'a stăpânit durabil în epoca istorică niciun Domn român, proprietarul pământului căruia ţeranul îi e încredinţat aproape cu totul, care judecă, pedepseşte şi stăpâneşte se chiamă *domn.*

Tot aşa se întrebuinţează ca expresie populară, nu cărturărească, pentru stăpânitorul unui ţinut mai mare sau mai mic, în locul ducelui franc dispărut, numele de *Voevod*, împrumutat de la vechii Slavi daco-panonici, nume care

www.dacoromanica.ro

s'a păstrat, chiar dacă nu la Bulgari, totuşi la Sârbii răsăriteni şi apuseni, de Nord şi de Sud, până la cucerirea turcească din veacul al XV-ea, pe lângă titlul mai înnalt, dar şi mai târziu, de «jupan, stăpânul *jupei* (ţinut) şi cral» (Carolus). În veacul al XIII-lea în „ţara transalpină" a Oltului Litovoiu era un astfel de Voevod, care domnia peste un *keneziatus*[1], un *judeţ*, pe când «Olaci» de pe malul stâng al râului şi tot aşa cei din munţi aveau un Voevod care stăpânia un «voevodatus»: o subtilă deosebire diplomatică, dar totuşi uşor de recunoscut. Prin urmare pe la 1247 până la 1251 «voevodatus» era un Ţinut românesc în care Românii se cărmuiau singuri supt stăpânire străină nominală, împuternicitul cel mai mare din rândurile „Valahilor" era Voevodul, iar ţara Voevodului putea fi socotită, în cutare cas, din pricina unei legături mai strânse cu suzeranul, şi ca un cnezat subordonat. Cei cari au întins mai târziu Ţara-Românească, precum şi întemeietorii principatului Moldovei, poartă întâiu titlul de «Voevoda» şi numai după acesta şi pe acel de Domn, ca explicare, ca să se arăte stăpâni de sine stătători. Ici colo cuvântul Voevod a trecut şi în numiri geografice, şi, anume, supt influenţa Turcilor (cf. Voevodul din Galata), din şesul Dunării până în văile Carpaţilor [2]. Când Ţiganii rătăcitori apărură în ţările române, nu înainte de veacul al XIII-lea, pentru ca să-şi întindă apoi veşnicile lor rătăciri pe drumurile şi cărările Ungariei, ei luară de la Românii ce locuiau în preajmă-li şi cari nu puseseră încă oacheşilor oaspeţi pecetea de robi,

[1] V. şi mai sus.— Numele e luat de la Slavi de la *König*-ul germanic.

[2] În judeţele: Muscel, Teleorman, Ialomiţa supt vechea formă slavă de «Voevoda». Cf. şi *Uricariul*, XVIII, p. 372.

www.dacoromanica.ro

numele de Voevod pentru conducătorul lor suprem, și așa se născură „Voevozii Țiganilor", firește mai mult în Ungaria, unde li se încuviință dreptul de oameni liberi, mai puțin în principatele române, unde aceasta nu se întâmplă. Că Turcii au împrumutat de la Români ca și de la Sârbi numele și noțiunea de Voevod pentru șefii obștilor creștine supuse de ei e de mai puțină însemnătate din pricina epocei târzii când s'a făcut acest împrumut.

În Ardeal Regele unguresc cuceritor dă încă de la începutul veacului al XIII-lea titlul de «Voevoda» locțiitorului său din ținuturile încă neînsușite ale țerii «transilvane» : încă din 1206, când Andrei al II-lea înnoiește privilegiile predecesorilor săi, el acordă noilor veniți, *hospites*, sași, și dreptul să nu aibă a se supune în niciun cas lui «Vaivoda»[1]. În anul 1219 apare iarăși un «fidelis noster Nevke Woywoda», însemnat numai cu numele de botez, care e însărcinat să introducă pe canonicii din Gran pe o moșie ardeleană dăruită de rege[2]. Doi ani mai târziu apare ca martor într'un hrisov regal «Pavel, fiul Voevodului Petru»[3]. Ca întâiu «Waivoda transilvanus» e pomenit Ilula, fratele lui Ratolt, în 1231[4]; alături sună în 1251 titlul de «Woyvoda noster partium ultrasilvanarum»[5], pe când în 1238 nu e vorba decât de «Vaivoda pro tempore constitutus»[6]. El este singurul Voevod al regelui, și apare 'n Ardeal, unde există și o populație românească la care se gă-

[1] Zimmermann-Werner, I, p, 10.
[2] Hurmuzaki, I, p. 69.
[3] *Ibid.*, p. 73.
[4] *Ibid.*, p. 121, no. 94; Zimmermann-Werner. I, p. 55.
[5] Hurmuzaki, I, p. 248, no. 192.
[6] Zimmermann-Werner, I, p. 67.

www.dacoromanica.ro

seşte pretutindeni rangul de Voevod, şi anume ca denumire pentru cel mai înnalt şef politic. Împrumutul dela această populaţie românească a ţerii e deci învederat. Mai departe, în comitatul de graniţă Solnoc, format mai târziu, ţinutul e numit în 1261 «vaivodatus» şi «comitatus» tot odată, administratorul regal asupra acestei de-a doilea mărci româneşti «vaivoda» şi «comes» şi, anume, în primul rând «vaivodatus» şi «vaivoda»[1]. Dar încă din 1279 «comitatul» de Solnoc fu unit cu Voevodatul Ardealului, şi astfel acest al doilea Voevodat nu mai e pomenit în special[2].

În veacul al XIV-lea, când ţinutul muntos din Nordul Ardealului, Maramurăşul, se trezi la o viaţă economică şi politică prin aducerea de *hospites* germani şi unguri, cari descălecară în marea vale a Câmpulungului[3] românesc şi când acest ţinut fu întărit prin organisare militară de către regii noii dinastii francese de Anjou, şpanul unguresc, „comes", purta întâmplător şi titlul de Voevod, ca în Solnoc, şi lângă el apăru şi un „Vaivoda Olacorum de Maramorisio[4]. Ni s'au transmis şi numele unor Voevozi ai «Valahilor regali», «Olahorum reginalium»[5].

Abia mai târziu, când această instituţie decăzu, se întrebuinţează în ţerile regale numele de Voe-

[1] *Ibid.*, I. p. 84, no. 94; p. 85; *ibid.*, p. 66, no. 74.
[2] Hurmuzaki, I, p. 358, no. 268; Zimmermann-Werner I, p. 294. no. 517, an. 1309.
[3] Cf. „Câmpulunguri" în Moldova—două—; în Ţara-Românească, în Banat; Hurmuzaki, I², p. 612. Cf. şi Onciul, *Zur Gesch. der Romänen in der Marmorosch*, din „Romänische Revue", an. 1890. Din partea Ungurilor se poate cita opera lui Wenzel (Pesta 1857) şi publicaţia Societăţii istorice ungureşti asupra excursiei sale în Maramureş, apărută în 1889.
[4] Mihályi, pp. 55, 78; Cf. Iorga, *Sate şi preoţi* şi, în întregime, I. Bogdan, *Originea Voevodatului la Români*, în „Anal. Acad. Rom.", seria II, XXIV.
[5] Mihályi, *o. c.*, p. 77.

www.dacoromanica.ro

vod pentru împuterniciți mai mici. De și Voevodul Herbord nu poseda în 1271 de cât o „terra séu villa», ea cuprinde totuși tot ținutul dintre Târnave de-asupra punctului lor de întâlnire[1]. «Negul Woyvoda» *locuiește* numai în 1326—cariera sa anterioară nu-i cunoscută—, „considet et commoratur" într'un sat din ținutul Bihorului[2]. Pe lângă oamenii cari nu-s decât «dicti Voyvode», „așa-ziși Voevozi"[3] mai poartă acest titlu, odinioară mult mai însemnat, judecătorii sătești din ținuturile românești de graniță sau de mine — să ne gândim la «comites parochiales»—, în sfârșit acei cari stau la punctele primejdioase ale unui drum mare, unde e nevoie de o garnisoană statornică de vrednici țerani înarmați[4]. Pentru ultima oară e pomenit un Voevod valah în țerile Coroanei la anul 1450, și în tot veacul al XIV-lea și al XV-lea nu sunt menționați în total zece Voevozi sătești.

Ce drepturi și datorii avea Voevodul în Voevodatul său sau „tenutum" — pe românește „*ținut*"[5]—reiese din documentele ungurești privitoare la slujbașii „transilvăneni" ai Regelui. În primul rând, el are să apere țara față de dușmanul intern sau extern: aceasta ni-o spune chiar înțelesul numelui său slavon, căci Voevod înseamnă șeful oștirii. În această privință el e pentru Statul unguresc un fel de marchis. Pe lângă lupta în interesul Statului mai este și nevoia de a împăciui prin hotărâre judecătorească neînțelegerile dintre

---

[1] Hurmuzaki, I, p. 355.
[2] *Ibid.*, pp. 474, 598.
[3] Mihályi, *o. c.*, p. 160-1; Hurmuzaki, II², p. 361, no. 318.
[4] Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 172, no. 758; Hurmuzaki, I, p. 304: data trebuie pusă cu un veac mai târziu; I², p. 166, no. 129; p. 729, no. 604; p. 762; pp. 762-3, no. 361.
[5] „Vaivodatus et tenuti nostri"; Hurmuzaki, I², p. 59.

www.dacoromanica.ro

diferite persoane. Neînțelegerile mai mici se resolvă, ce-i drept, în sat, dar cine nu-i mulțămit cu hotărârea aceasta se poate îndrepta către un Scaun judecătoresc mai înnalt, și acesta e al Voevodului. Acesta judecă principial singur, dar de regulă nu cutează să pronunțe sentințe în afaceri pe care nu le cunoaște personal, și atunci însărcinează cu darea hotărârii conform dreptului românesc pe un număr de vecini cunoscători în causă ai ambelor părți [1], pe cari ele înseși și i-au ales. La crime însă, asupra cărora trebuie să judece regele, ca: omor, furt, răpire, dreptul de a da sentința pedepsitoare se cade Voevodului, care în perioada ante-regală făcea dreptate în propriul său nume. Pentru a asculta toate plângerile, pentru a pune să i se povestească toate nedreptățile săvârșite și a pedepsi după împrejurări, Voevodul străbate necontenit țara și residează vremelnic numai în Alba-Iulia; astfel de călătorii pentru a ține «Scaun» de judecată [2] se chiamă *descensus*, dar de aceste *descensus* voevodale sunt scutiți *hospites*, *nobiles* și, în scurt, toți cei ce se bucură de un drept special [3]. Cu prilejul unui astfel de *descensus* Voevodul se folosește de presența sa pentru a culege dările, care pe timpul neatârnării îi aparțineau lui, acum însă numai într'o mai mică măsură, pe când restul e al regelui și formează «regalis utilitas» a acestuia [4]. Acest «tributum vaivodatus» [5] constă din «decima»

[1] Hurmuzaki, I², p. 748, no. 619.
[2] V. mai sus.
[3] „Vaivoda" și al său „vice-iudex", 1238; Zimmermann-Werner, I, p. 67, „Quae tempore Vaivodatus sui ratione iudicii cessit et remansit"; *ibid.*, I, p. 310: an. 1313. Cf. „iudex et wajvoda de Karansebes"; Hurmuzaki, II², p. 542.
[4] Zimmermann-Werner, I, p. 35.
[5] *Ibid.*, p. 66, no. 74.

www.dacoromanica.ro

care sunt plătite și de Sași și din «quinquagesima ovium», care e dat în natură în condiții similare de păstorii români și sași fără deosebire [1]. Românii îl numiau *datul oilor*, ceia ce în terminologia latină se chiamă «datia ovium» [2]. *Dijma*, «decima» (ung. dézsma) e la dânșii tot de atâta vreme în us, și afară de *gloabă*, care se plătește după pierderea unui proces sau pentru a scăpa de o pedeapsă corporală, aceasta e tot ce avea de plătit ca dări șefilor săi poporul românesc în starea sa primitivă înainte de a se fi desvoltat o viață de Stat proprie.

Judecători cu îndreptățiri mai mici și numai atât, *juzi*, cum se mai numiau—nûmele se găsește de la început în Moldova [3], și de la Români și-au luat și Țiganii *juzii* lor—erau «cnezii»; numele purcede din același vocabular vechiu slavonesc din care derivă numirea cnejilor princiari ai Croaților și Serbilor [4], ai Rușilor și Polonilor. Astfel de cneji sau chenezi se găsesc la Aromânii sârbi și bosniaci [5], cum și la Bolohovenii [6] rătăciți prin munții Galiției sau mai curând aduși ca coloniști, și nu

[1] Cf. Hurmuzaki, I², p. 59; Zimmermann-Werner, I, p. 10; Hurmuzaki, II², p. 9, no. 4; I², p. 130, no. 88; p. 246, no. 194; pp. 497-8, no. 410. Cf. Zimmermann-Werner, I, pp. 67, 80; „proventus ex parte Siculorum et Olacorum"; p. 87, no. 97: „ab Olachis et Siculis"; p. 195; Hurmuzaki, I², p. 392, no. 326: „quinquagesima", care e luată in genere „de partibus transylvanis"; II², p. 348, no. 306: Români cari nu o plătesc. Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", 1921, p. 18 și urm.

[2] Cf. Iorga, *Sate și preoți*, p. 120 și Hurmuzaki, I², p. 434, no. 357.

[3] „Unde a fost jude Petrică"; Orest Popescul, p. 23; an. 1517; Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, *passim*.

[4] „Deinde cepit Bosnam posuitque ibi Stephanum knezium"; Presbyter Diocleas, în Lucius, p. 500; după Klaić, *Geschichte Bosniens*, p. 61.

[5] Hurmuzaki, I², pp. 785, 797; *ibid.*, II², p. 663.

[6] Miklosich, *Wanderungen*, cuprinde, în adausul lui Kaluzniacki, tot ce se știe până acum despre acești locuitori români din Ținutul Bolohovenilor; cf. Hurmuzaki, II², p. 153, no. 132; p. 219, no. 197.

www.dacoromanica.ro

mai puţin la Românii munteni, ardeleni şi chiar moldoveni. Întâia oară sunt amintiţi în donaţiunea către Ioaniţi de la 1247 până la 1251 şi aceşti puternici cneji, al căror ţinut trebuie socotit aproape cât un Voevodat, Ioan şi Fărcaş, cari n'aveau să dea regelui decât o parte din veniturile lor şi cari ţineau în mânile lor toată regiunea dunăreană de la locurile muntoase ale Severinului până la Olt, unde astăzi sunt cele trei judeţe: Mehedinţi, Jiiul-de-jos şi Romanaţi. De oare ce *jude* şi *cnez*, *judecie* sau *judeţ*[1] sunt identice, se poate admite că *judeţele* de mai târziu, întru cât poartă nume vechi, corespund chenezatelor de mai nainte, aproape în aceleaşi hotare.

În Maramureş Ungurii aflară numeroşi cneji, cari sunt dese ori chemaţi ca marturi la certurile de hotărnicii şi la altele, şi apar şi ca «omnes kenezii» ai ţerii. Unii dintre dânşii erau recunoscuţi de rege, şi astfel de cneji confirmaţi stau în rang mai mare şi au o situaţie mai cu vază[2]; ei ajută la strângerea veniturilor regale, oprind o parte ca răsplată, şi împart dreptate în numele judecătorului superior. Ei pot avea unul sau mai multe sate, cu pământurile, pădurile, etc., care se ţin de ele supt puterea lor personală, supt «iurisdictio»[3] acestui «officiolatus»[4] al lor, şi în sfârşit au un drept ce poate fi moştenit asupra acestei *nova donacio* a regelui[5]. Împreună cu *bătrânii* şi cu *juraţii* aleşi, cari au deci aceiaşi îndatorire[6],

---

[1] În hrisoavele moldoveneşti se întrebuinţează judecia pentru Ţinutul judelui; Ţinutul muntean se chiamă totdeauna judeţ.

[2] V. dispoziţiile regelui Ludovic în Zimmermann-Werner, II, p. 256 şi urm.

[3] Hurmuzaki, I, pp. 553-4, no. 442.

[4] *Ibid.*, I², p. 300, no. 239.

[5] *Ibid.*, p. 461, no. 378.

[6] *Ibid.*, p. 397; cf. p. 586.

www.dacoromanica.ro

ei dau sentinţe, iar în vremurile de războiu apar ca şefi de cete (cf. *celnicii* Aromânilor) ai ţeranilor lor înarmaţi cu arce [1].

Tot aşa li merse, ba relativ chiar mai bine, în ţinutul vecin al Bistriţei [2], în valea Haţegului şi în judeţele de hotar de mai târziu.

Dar în Ardealul propriu-zis ei pierdură curând din însemnătate, căci, când se întinse puterea nobililor, aceştia luară în stăpânirea lor astfel de *villae*, în care residaseră din vremuri vechi, prin moştenire, cnejii. Şi, când ţeranii liberi căzură în stare de *iobbagiones* şerbiţi, conducătorii lor li împărtăşiră soarta şi unde în veacul al XIV-lea se pomenesc «kenesii», sunt şi ei arătaţi ca iobagi [3]. De atunci trec drept *villici* ai domnilor de pământ [4] pentru a fi întrebuinţaţi mai mult ca să urmărească pe fugarii lor tovarăşi de nenorocire [5]. Ce au devenit cnejii «transalpini» se va arăta mai departe [6].

Aşa apare neamul românesc la începutul veacului al XVI-lea: aceasta-i e organisarea, acestea-i sunt obiceiurile şi manifestările forţei poporului când se formează primul Stat consolidat al «Ţerii-Româneşti». E aceiaşi icoană a lui care s'a păstrat până astăzi: el se înfăţişează ca o fiinţă unitară, cu toate că politiceşte îmbucătăţit.

---

[1] *Ibid.*, p. 89. no. 66. Cf. şi II², p. 39, no. 27; p. 43, no. 34.

[2] *Doc. Bistriţei*, tabla, supt: cnezi.

[3] De ex. Hurmuzaki, I², p. 247: „iobbagio Bartha kenesius". Cf. p. 481, no. 399. La 1418 un chenez al regelui, care e iobag; p. 505, no. 417; II², p. 295, no. 264.

[4] „Eorum villici sau kenezii"; Hurmuzaki, I², p. 739; cf. „villicus" din Cornăţel, Zimmermann-Werner, I, pp. 233-4, no. 305.

[5] Hurmuzaki, I, p. 687, no. 542; I², pp. 226-7, no. 176; p. 237, no. 184.

[6] Cf. lucrarea, mai sus citată, a lui I. Bogdan şi aceia *Despre cnejii la Români*, de acelaşi, în „Analele Acad. Rom.", an. 1903; şi în *Archiv für slavische Philologie*, XXV.

www.dacoromanica.ro

TABLA ILUSTRAȚIILOR

	Pagina
Decebal	40
Sarmați în zale luptând cu Romanii	41
Traian	42
Ardere de cetate în luptele cu Dacii	43
Luptă între Romani și Daci	45
Triumf roman	47
Împăratul Constantin	71
Român din Macedonia	130
Româncă din Macedonia	131
Vechea pecete a Băii	215

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

Pagina

Prefaţa la noua ediţie românească 5
Prefaţa la ediţia germană 7
Introducere bibliografică 11
Formarea poporului românesc (Introducere etnografico-istorică) 19
Provincia romană Dacia şi Romania răsăriteană până la împărţirea Imperiului 53
Elementul romanic în Răsărit între Bizanţ şi barbari, până la apariţia istorică a neamului românesc 89

Partea întâia

Românii tesalioţi şi daco-moesici până la întemeiarea principatului Ţerii-Româneşti 123
Formarea poporului românesc, şi supt influenţa slavonă . 153
Cele mai vechi ştiri bizantine despre trecutul românesc la Dunăre. Românii dunăreni şi Imperiul româno-bulgar. Relaţii cu Ungaria. Cele d'întâiu înjghebări de State. Lupte pentru neatârnare 167

Partea a doua

Viaţa economică şi culturală a poporului românesc . . 201
Viaţa orăşenească 213
Satele româneşti 263

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro